

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 91 talvi 4/2016

Pääkirjoitus

3 Tytti Rantanen

n & n -haastattelu

7 Jukka Mikkonen & Jarkko S. Tuusvuori,
Seppo Sajama, välicurooppalainen

niin vai näin

16 Jan Forsman, Lisävalaistusta Cavendishiin

n & n -haastattelu

19 Hanna Meretoja,
Anna Reading, Osallistuva humanisti
20 Anna Reading, Rohkaisun sanoja tyttärelle

Ulkomaailman kirjeenvaihtajat

27 Ferric C. Fang & Arturo Casadevall,
Tieteellisistä mitteloistä

Artikkeli

35 Inkeri Koskinen, Ihmistieteet ja
objektiivisuuden ihanne

Kolumni

44 Heikki Hiilamo, Tuloerot terveystahtana

Lauri Viita

46 Yrjö Varpio, Viita kirjeenvaihtajana
51 Sakari Katajamäki, Unia ja peilikuvia

Artikkeli

59 Joona Taipale, Toiset mielet musiikkina

Kolumni

70 Miia Halme-Tuomisaari, Turhautumista
Senaatintorin liepeillä

Scifi

73 Kaisa Kortekallio, Vaihtoehtoistodellisuuksia
79 Ville Lähde, Tähtienväliset nyrjähdykset
83 Anna-Kaisa Koistinen, Toimintasankaritaret
naisen roolien laventajina
89 Hanna-Riikka Roine, Kausaalienkelin
lukemalla rakentuva maailma
101 Merja Polvinen, Scifin konstikkuudesta

Elokuva

105 Ville Lähde, *Interstellar*,
luonnontieteen esitaistelija
108 Juho Rantala, Cristian Mungiu, rehti
ohjaaja Romaniasta

Filosofian aineopiskelijoiden kirjoituskilpailu

114 Pasi Takkinen, Ihmisyyden, Kone, Elämä

Otteita ajasta

118 Jouni Avelin, Yli- ja aliarvostetut 1977
120 Jukka Särkijärvi, Fantastinen fanikulttuuri
121 Minna Hagman & Juho Rantala,
Filokimara Kiasmassa
124 Paula Unkila, Edith Stein ja empatia
126 Janne Säynäjäkangas, Janne Honkasilta & Soile
Veijola, Hiljaa metsässä
130 Minna Hagman, Museoitu epäihmisyyden
132 Riikka Niemelä, Työ tulemisen tilassa

Kirja-arviot

135 Essi Syrén, Konttoristi kohtaa modernin
136 Walter Benjamin, Robert Walserista
138 Tuukka Hämäläinen, Tieteiselokuvan historiaa
140 Maria Salminen, Kierkegaard ja
kuolemansairaus
142 Tytti Rantanen, Nylénin uudet nyanssit

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Jukka Mikkonen, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Reetta Eirinen, reetta.eirinen@gmail.com
Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com
Risto Koskensilta, risto.koskensilta@gmail.com
Asko Nivala, aeniva@idcloud.com
Juho Rantala, juho.rantala85@gmail.com
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
Maria Salminen, johan.ludwigpii@gmail.com
Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com
Jarkko S. Tuusvuori, jarkkostuusvuori@gmail.com
Tere Vadén, tere@kapsi.fi

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunen-riikonen@gmail.com
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirkka Hietanen, mirkkahietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO Marke Ahonen, Antti Arnkil, Saara Hacklin, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Pelttari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Petri Räsänen, Essi Syrén, Sami Syrjämäki, Pii Telakivi, Milla Tiainen ja Milla Törmä

TILAUKSET

Kestotilaus 12 kk 45 euroa, ulkomaille 49 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 49 euroa. **niin & näin** ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITE ASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT

1/1 sivu 500 euroa, puoli sivua 300 euroa, 1/4 sivua 200 euroa. Väri-ilisä sisäisivuilla + 20 %. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT

Osuuspankki 573274-251814

JULKAISUJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkojulkaisu)

23. VUOSIKERTA

PAINOPIIKKA Forssa Print

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Jouni Avelin, kustannustoimittaja, Turku, **Walter Benjamin**, kirjallisuus- ja kulttuurikriitikko, Saksa, **Arturo Casadevall**, professori, Johns Hopkins School of Medicine, **Ferric C. Fang**, professori, Washingtonin yliopisto, **Jan Forsman**, tohtorikoulutettava, Tampereen yliopisto, **Minna Hagman**, HuK, Tampereen yliopisto, **Miia Halme-Tuomisaari**, VTT, dosentti, Allegra Lab Helsinki, **Heikki Hiilamo**, sosiaalipoliittikan professori, Helsingin yliopisto, **Janne Honkasilta**, YTM, nuorempi tutkija, matkailututkimus, MTI, Lapin yliopisto, **Tuukka Hämäläinen**, FM, tohtorikoulutettava, Helsingin yliopisto, **Sakari Katajamäki**, FT, toimituspäällikkö, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosasto, **Aino-Kaisa Koistinen**, FT, Jyväskylän yliopisto, **Inkeri Koskinen**, tutkijatohtori (SA), Helsingin yliopisto, **Kaisa Kortekallio**, FM, Helsingin yliopisto, **Ville Lähde**, FT, Lempäälä, **Hanna Meretoja**, professori, Turun yliopisto, **Jukka Mikkonen**, FT, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto, **Riikka Niemelä**, FM, Turun yliopisto, **Merja Polvinen**, FT, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto, **Juho Rantala**, FM, **Tytti Rantanen**, päätoimittaja, väitöskirjatutkija, Helsinki, **Anna Reading**, professori, King's College, London, **Hanna-Riikka Roine**, FT, Tampereen yliopisto, **Maria Salminen**, Ylöjärvi, **Essi Syrén**, FM, väitöskirjatutkija, Turun yliopisto, **Jukka Särkijärvi**, tapahtumajärjestäjä, Tampere, **Janne Säynäjäkangas**, FM, Kemijärvi, **Joona Taipale**, FT, dosentti, edistynyt tutkija, Koneen Säätiö, Jyväskylän yliopisto, **Pasi Takkinen**, HuK, Helsingin yliopisto, **Jarkko S. Tuusvuori**, Helsinki, **Paula Unkila**, HuK, Tampereen yliopisto, **Yrjö Varpio**, professori emeritus, Tampereen yliopisto, **Soile Veijola**, VTT, dosentti, matkailun kulttuurintutkimuksen professori, MTI, Lapin yliopisto

NIIN & NÄIN on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtaustapaikkana, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimakesiini. Vapaaehtoisvoimin toimittu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994.

Kotisivut: www.netn.fi

on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 80 nidettä. niin & näin -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyysseja, ajattelutaito-oppia-ineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistiikkaa ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäy- teitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajan-kohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, joh- datuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

Filosofia.fi osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaalitointimus pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalsta sähköpostilistoinen sekä kaikkeen puuttuvaa filosofian verkkolokia.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakka.

www.filosofia.fi

NIIN & NÄIN on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Fet- ton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjamesseilla. *niin & näin* -toiminnasta vas- taa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

TYTTI RANTANEN

Pilkkujen kulttuuripolitiikkaa

”Kymmenen *bopoa* [boheemia porvaria] on ihas-televinaan kahta punaista pilkkua kankaalla, koska spekulatiiviset markkinat ovat määränneet taiteilijalla olevan jotain arvoa – tätä ei suoraan sanottuna voi minun mielestäni kutsua kulttuuripolitiikaksi.”

Ranskan äärioikeistolaisen Front National -puolueen nuorimpiin kansanedustajiin kuuluva Marion Maréchal-Le Pen (s. 1989) laukoi mielipiteitään kulttuuri-instituutioista puolueen kesäkoulun päättäjaisissä Marseillessa 2015. Hänen tätinsä, puolueen nykyinen keulakuva Marine Le Pen (s. 1968) seurasi kulttuuripoliittisten ulostulojen sarjaa pian Pariisiin marraskuun terroris-iskujen jälkeen. Avoimessa vetoomuksessaan taiteilijoille Le Pen lupaa perustaa ”taiteilijoiden taimitarhoja” vastineeksi elitistisiksi leimaamilleen alueellisille taidetoimikunnille. Kunniakas gallialainen kulttuuriperintö (*patrimoine*) on saatettava paraatipaikoille aina Grand Palais’ta myöten. Sitä vastoin maahanmuuttajia käsitteleville näyttelyille ja tapahtumille ei tule kohdentaa euroakaan.¹

Kumpikin lausunto nostatti myräkän. *Libération*-lehdessä julkaistussa vastineessa useat sadat taiteilijat tuomitsevat Marine Le Penin puheet mauttomiksi hetkenä, jona on avattava sydämet, ikkunat ja ovet ummehtuneeseen kansallistuntoon käpertymisen sijaan². Myös Marseillessa tartuttiin toimeen. Taide- ja kulttuurityöntekijöiden ammattiliitto järjesti ”*Prière de déranger* (Pitää häiritä)” -kulttuuritapahtumakokonaisuuden ja otti kaiken irti paheksutuista punaisista pilkuista. Samalla julkaistiin manifesti ”Punaisten pilkkujen välttämättömyydestä”, 250 allekirjoittajan joukossa muiden muassa 1980-luvun maineikas kulttuuriministeri Jack Lang (s. 1939).³

***

Onko nykytaide turmiollista tai onko sen puolustaminen radikaalia? Vaikka Front National on muovannut kulttuuripoliittisen ohjelmansa vasta viime vuosien aikana, siinä on ilmeisiä yhtymäkohtia perussuomalaisten linjauksiin. Myös vastareaktiot yhtenevät: perussuomalaisten kulttuuripoliittisia puheita seurasi keväällä 2011 aimo äläkkä sekä kokonainen rappiotaiteelle omistettu festivaali Helsingissä.

”Rappiollinen” nykytaide on ilmiselvä äärioikeistolainen olkiukko, mutta se ei jätä koskaan kylmäksi. Kerta toisensa jälkeen populistitrollit provosoivat kulttuuriväen puolustamaan sille tärkeitä asioita tavoilla, jotka uhkaavat kääntyä trivialiteeteiksi tai parodiaksi itsestään – kuten vaikka pilkuille omistettu manifesti. Modernismin lehtiä ei revitä aikakirjoista eivätkä punaiset pilkut liene vaarassa.

Ainakin Helsingissä marraskuussa 2016 kaikenvärisillä pilkuilla pyyhkiä hyvin. Helsingin taidemuseo HAM:in Yayoi Kusama -näyttelyssä on vierailut kahdeksan viikon aikana satatuhatta kävijää. HAM:in, Kiasman, Sara Hildénin ja Serlachiuksen taidemuseoiden

Kuva: Tytti Rantanen

vetonaulat eivät ole ainakaan marginaalista nykytaidetta. Kusama-näyttely on koko kaupungin immerssiivinen *selfie*-puuhamaa – ei häiritsevää ja haastavaa radikalismia, ei myöskään harvalle avautuva elitistinen katselmus⁴. Kusama (s. 1929) installoi Venetsian Biennaaliin 1966 omin luvun *Narcissus Garden* -teoksen ja yritti kaupustella sen peilipalloja, kunnes hänet heitettiin ulos. Nyt kävijät tekevät koko Tennispalatsin näyttelytilasta Narkissoksen puutarhan. Kuten Theodor W. Adorno luonnehtii, taiteen autonomian kulttuurituotteeksi ja fetišsiksi taantumisen yksi ilmentymä on taiteen kuluttajan hinku heijastaa teokseen ”oman itsensä standardisoitu kaiku” teokseen unohtumisen sijaan⁵.

Nykytaide ei myöskään näyttäytyä radikaalina muutosvoimana jälleen käytävässä keskustelussa Guggenheim-museon aikeista avata haarakonttori Helsinkiin. Puheenvuorojen enemmistö on vellonut taloudellisissa näkökohdissa taiteen sisältöjen tai taideinstituutioiden rakenteiden, etiikan ja mahdollisuuksien sijaan. Museon tuloa kannattava mainostoimisto Kallio yksinkertaistaa asetelmaa kampanjassaan: Guggenheim Helsingin rahoitus pohjaa kyseenalaistavista kriitikoista rakennetaan kuva ankeuttajina, jotka mieluummin pitävät kaavaillun tontin parkkipaikkana kuin nauttivat taiteesta – ikään kuin parkkipaikka ja Guggenheim olisivat kaupunkitilan käytön ja taiteenteon edistämisen kaksi ainoaa vaihtoehtoa.

***

Taide, edistys, kulttuuri, politiikka ja sivistys ovat kaikki häilyviä käsitteitä, joihin voi ladata mitä vain. Oskari Onninen etsi *Imagessa* kadonnutta suomalaista sivistysporvaria, joka eroaa Maréchal-Le Penin irvaillemasta boheemista jälkeläisestään. Jäljet johtavat 1920–1940-lukujen äärioikeistolaiseen eliittiin, jonka arvot ja ohjelma muistuttivat patriotismissaan ja ultrakonservatiivisuudessaan Front Nationalin ja perussuomalaisten taidekäsitystä. Pitkän *feature*-jutun välipalana Matti Klinge haikailee ranskalaisten sivistyneisyyttä: ”Kun ranskalainen menee rannikolle, vanhemmat keskustelevat Platonista ja Cicerosta samalla, kun lapset leikkii hiekalla.” ”Klassinen sivistys ei ole enää arvossaan”, lausuu Onninenkin tekstissään.⁶

Klingen ihailemilla ranskalaisilla on omat etanapihintinsä pannussa, jos jäljitetään sodanjälkeisen Euroopan sivistyksen ja kulttuurin kriisipisteitä. Teoksessaan *Hätä on tarpeen* Tommi Uschanov kuvailee yksityiskohtaisesti 1960-luvun puolivälin ja jälkipuoliskon yhdysvaltalaisista poliittisista maisemaa yhtenä siitä lähtien piinanneen kulttuuripessimismin alkusysäyksistä⁷. Uschanov on valinnut rajata Ranskan pois laajemmasta käsittelystä, mutta kiehtovasti Pariisin 1968 opiskelijamellakoiden aattona ja aikaan keskusteluun yhtyi jopa kulttuurinihilistisiä ääniä. Radikaaleimmat ajattelijat kokivat ongelmaksi itse kulttuurin ja sivistyksen, sillä ne ovat porvarillisen järjestyksen tuotteita.

Samana vuonna, jonka Kusama kaupitteli peilipallojaan, laati kansainvälisiin situationisteihin kuulunut Mustapha Khayati pamfletin ”Opiskelijaympäristön kurjuudesta” (1966). Alaotsikkonsa mukaisesti teos käsittelee kysymystä talouden, politiikan, psykologian, seksuaalisuuden ja ”varsinkin intellektualismin” näkökulmasta. Khayati julistaa, että massaviihteen ja korkeakulttuurin kuluttamisella ei ole järin suurta eroa – Georges Perecin, Alain Robbe-Grillet’n ja Jean-Luc Godardin teoksia voidaan märehtiä yhtä ajatuksettomasti kuin mitä tahansa muuta.⁸ Samoin Adorno esittää, että kriitistenkin teosten särmä laimentuu harmittomaksi ja mukavaksi, kun ne ”haudataan kulttuuritavaroiden pantheonin” eli erilaisiin kulttuuri-instituutioihin⁹. Khayatilille nämä teokset ovat jo syntyhetkellään kuolleita. Vain luova vallankumouksellinen toiminta voi johtaa autenttiseen runouteen ja juhlaan.¹⁰

***

Mitä tapahtui sivistykselle ja kulttuurille? Kampesivatko 60-luvun radikaalit ne korokkeiltaan vai kuolivatko ne patsaiden mukana? Jos kampesivat, ei tilalle näytä nousseen ainakaan omaehtoista runoutta ja juhlaa. Ehkä tilalle on tullut tyhjiö, jota täytetään lehtijutuilla kadonneesta sivistysporvarista. Todennäköisemmin sivistys ja kulttuuri ovat yhä tärkättyinä staattisiksi kunniaviireiksi, omistamisen kohteiksi, joiden verukkeella voidaan ajaa erilaisia tarkoitusperiä museorahoituksesta *patrimoine*n pimeimpiin puoliin. Sen sijaan että sivistystä, kulttuuria ja taidetta pidetään yllä rakentamalla seiniä, sulkemalla rajoja ja tukemalla eriarvoistavia rakenteita, tulisi ne käsitellä osaksi eläviä ja uutta luovia ajattelutaitoja.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Marine Le Pen aux artistes: ”Vous comptez à mes yeux...” *Le Monde* 25.11.2015.
- 2 Lettre ouverte des artistes à Marine Le Pen. *Libération* 30.11.2015.
- 3 Les artistes réagissent aux attaques des Le Pen contre la culture. *Les Inrocks* 30.11.2015.
- 4 Kusaman kaupallisuuden monista kerrostumista ks. Saara Hacklin, Kusaman vallattomat pilkut. Elämyksen ja analyysin välissä. *Mustekala*. Verkossa: mustekala.info/node/37778.
- 5 Theodor Adorno, *Esteettinen teoria* (Ästhetische Theorie, 1970). Toim. Gretel Adorno & Rolf Tiedemann. Suom. Arto Kuorikoski. Vastapaino, Tampere 2006, 56–57.
- 6 Oskari Onninen, Mihin katosi sivistysporvari? *Image* 10/16.
- 7 Tommi Uschanov, *Hätä on tarpeen*. Teos, Helsinki 2015.
- 8 Mustapha Khayati, *De la misère en milieu étudiant, considérée sous ses aspects économique, politique, psychologique, sexuel et notamment intellectuel et de quelques moyens d’y remédier. Suivi de Nos buts et nos methods dans le scandale de Strasbourg* (1966). Editions Sul-liver, Aix-en-Provence 1995, 13–14.
- 9 Adorno 2006, 438.
- 10 Khayati 1995, 34.

tämän numeron taiteilijat

Erica Nyholm (s.1982) valmistui taiteen maisteriksi Aalto-yliopiston Taideteollisesta korkeakoulusta vuonna 2013. Valmistumisen jälkeen Nyholm on pitänyt yksityisnäyttelyitä muun muassa Kluuvin Galleriassa (2014) ja Pohjoisessa valokuvakeskuksessa (2015) sekä osallistunut ryhmänäyttelyihin Suomessa ja ulkomailla. Vuonna 2015 Nyholm palkittiin The VIII Pilar Citoler international Biennial Prize -valokuvapalkinnolla Espanjassa.

”Kuva-aiheissani heijastuu henkilökohtainen historiani nuoren naisen näkökulmasta. Kuvaan teoksia, jotka liittyvät yksittäisiin elämäntilanteisiin, joissa olen ollut itse mukana joko kokijana tai kanssaeläjänä. Viimeiset kolme vuotta olen kuvannut pääosin aiheita, jotka liittyvät perheenjäsenenä olemiseen. Aiheina on ollut perheenjäsenten välinen dynamiikka, menetys ja naisen tai tytön rooli konservatiivisessa kodissa. Rakentamalla kuvia *mise-en-scène*-periaatteella yhdistän faktaa ja fiktiota, mennyttä ja nykyhetkeä. Luon teoksia, jotka pyrkivät välittämään kokemustani maailmasta. Minulle tärkein taidehistoriallinen ajanjakso ajoittuu 1800-luvun lopun ranskalaiseen maalaustaiteeseen. Pidän Edgar Degas’n ja Claude Monet’n teoksista, joiden värien tasapaino ja aiheiden harmonia kiinnostavat minua. Olen lainannut sävy maailmaa myös Wilhelm Hammershøilta, jonka hiljaiseen maailmaan on helppo samaistua.”

Kuva: Paavo Lehtonen

Vappu Rossi (s. 1976) on valmistunut kuvataiteen maisteriksi Kuvataideakatemiasta ja taiteen kandidaatiksi Taideteollisesta korkeakoulusta. Hän syventyy ihmisen kuvaan: inhimilliseen tunne- ja aikaskaalaan, liikkeen, ruumiillisuuden, läsnä- ja poissaolon kysymyksiin. Rossin töitä on ollut esillä kansainvälisissä gallerioissa, museoissa ja festivaaleilla 1990-luvun lopulta alkaen. Hänen teoksiaan on useissa merkittävässä kotimaisissa kokoelmissa.

Rossin kookkaat kasvo- ja liiketutkielmat rakentuvat viivamassoin; etsiskelevä piirrinkehrää arkaaisella voimalla kudelman, josta hahmot saavat muotonsa. Valokaappiteokset ja öljyvärimaalaukset koostuvat läpikuultavista kerroksista, pyyhkimisestä, kaiverruksista, raapimisjäljistä. Kasvot työntyvät hämärästä tai välähtävät pimeyden keskeltä silmänräpäyksen ajan.

Uusimmissa teoksissaan Rossi on innoittunut ajan runtelemista puuveistoksista ja Ovidiuksen *Muodonmuutosten* klassisista hahmoista. Lähes kolme metriä korkean ”Furien” (2016) liikkeeseen temputunut naishahmo on nimetty antiikin raivotarten mukaan. ”Joki” (2016) viittaa Akheloos-jokeen, joka häränhahmoisena hävisi kamppailun Herkulekselle ja menetti toisen sarvensa.

”Käytän paljon aikaa tavoittaakseni sopivan epätarkkuuden. Silmät ovat usein eri paria, ja hahmot katsovat samaan aikaan sisäänpäin, kohti ja kaukaisuuteen.”

JUKKA MIKKONEN & JARKKO S. TUUSVUORI

Itäisiä sopimuksia

Kosmopoliitti Sajamaa puhuttamassa

Tapaamme elokuussa Pieksämäen asemalla ja aterioimme vanhaan kaupungintaloon avatussa ravintolassa nimeltä Hilpeä Hospodar. Kohtaamme uudelleen syyskuussa helsinkiläisessä hipsteritapahtumassa Filosofian yö, joka järjestetään nykytaiteen museossa. Sama hahmo solahtaa Kiasmaan yhtä vaivattomasti kuin Pieksäjärven rantamaisemiin. ”Yleissivistys rapautuu, koska päätöksentekijät itse ovat yleissivistymättömiä”, hän tokaisee vaikka välttää lipunliehutusta. Filologian opiskelijasta filosofian Joensuun oppituolille edennyt Seppo Sajama tunnetaan arjen ajattelemisistaan ja yhteyksistään Itä-Euroopan *intelligentsijaan*. Paremman tutustumisen jälkeen nykyään oikeuden ydinkysymyksiin satsaava hahmo vaikuttaa yhä vain arvoituksellisemmalta.

”Kunhan pääsen eläkkeelle, saatan muuttaa pysyvästi Balkanin vuorille.” Tämä emeritus-haastattelu tehdään etuajassa: Seppo Sajaman (s. 1952) lähestyvistä eläköitymisestä ei ole varmaa tietoa kellään. Siitä ollaan jyvällä, että hänellä on ainoana suomalaisena viisaustieteilijänä tiiviit yhteydet Adrianmeren kulttuuripiiriin ja laajemmin itäiseen Keski-Eurooppaan. *niin & näin*ille Sajama kertoo, kuinka Joensuun (nyk. Itä-Suomen) yliopiston työoikeuden professori Tarmo Miettinen oli kysynyt viime vuosikymmenen lopulla hänen haluaan selvittää syrjinnän käsitettä. ”Tottahan minä halusin. Uskoin ja uskon, että juuri tällaisia tehtäviä filosofin pitää ottaa.”

Sajamalle vanhastaan tutussa Kroatiassa oltiin laatimassa työpaikkakiusaamista torjuvaa lainsäädäntöä. Hän lensi projektitutkijana naapurimaan Slovenian pääkaupunkiin Ljubljanaan ja jatkoi sieltä yhdessä kollegansa, filosofian professori Matjaž Potrčin (s. 1948) kanssa kroatialaiseen Rijekaan. ”Luettuamme junamatkalla lakiehdotusta tapasimme perillä säädöstä luonnostelevia Anti-Mobbing-yhdistyksen jäseniä. Keskustelu oli hyvin kiinnostava, mutta vielä unohtumattomampaa oli istua marraskuussa rantaravintolassa punaviiniä hörppimässä yli 15 asteen lämmössä.”

Potrčin Sajama oli kohdannut ensimmäistä kertaa 80-luvun puolivälissä. Hänen väitöksen jälkeinen tutkimuksensa Franz Brentanosta (1838–1917) ja Alexius Meinongista (1853–1920) oli haarautunut ulkomailla lähes tuntemattomaan slovenialaisklassikkoon France Veberiin (1890–1975). Se oli meno se. Yksi reissu vei papinvirkkaa Dole pri Litiji -nimisessä kylässä hoitaneen teologi-filosofin Ludvig Barteljin (1913–2006) luo:

”Veberin entinen oppilas ja ystävä Bartelj oli äärettömän ystävällinen ja vieraanvarainen mies. Tarinaa Veberistä tuli vaikka kuinka paljon, isännän saksan seuraaminen vain

Kuva: Sami Syrjämäki

tuotti hieman vaikeuksia. Sain nukkua samassa sängyssä, jossa Veber oli nukkunut kyläillessään Dolessa. Aamupalaksi tarjottiin kahvia, leipää, kinkkua, juustoa ja kivityömiehen nyrkin kokoinen kimpale pastorin itse kasvattamaa kania.”

”Vierassieluisuus potenssiin kaksi”

Tätä nykyä Sajamaa kiinnostavat ennen kaikkea sopimukset. Hän ei näe oikeusfilosofiaa ”muusta filosofiasta eristettynä alueena”. Sajama selostaa:

”Jokaisen oikeudenalan perustavimmat kysymykset ovat luonteeltaan myös filosofisia.”

”Millä tahansa puhtaan filosofiselta vaikuttavalla ongelmalla on vastine oikeusfilosofian – ellei peräti itse sisällöllisen juridiikan – puolella. Ja kääntäen: jokaisen oikeudenalan perustavimmat kysymykset ovat luonteeltaan myös filosofisia. Tai vähintäänkin niillä on filosofinen ulottuvuus, joka tulee esiin vähän pintaa raaputtamalla.”

On Sajaman ansiota, että filosofian opiskelu ja tutkiminen Joensuussa on 2002 alkaen sujunut läheisissä suhteissa lainoppiin. Nyt hän mainitsee ’syyllisyyden’ rikosoikeuden avainkäsitteenä:

”Siihen liittyvät muut käsitteet, kuten ’vastuullisuus’, ’tahallisuus’ ja ’rangaistavuus’. Jo näiden neljän käsitteen ja niiden välisten suhteiden – tai erojen – selvittämisessä olisi loputon työmaa. Itseäni kiinnostaisi vielä näiden käsitteiden historiallinen kehitys Platonista postmodernisiin ja eri maissa vallitsevien käsitysten vertailu.”

Mitä kaikkea etua kokemus ja kypsyyt antavatkaan käsitteellisissä ponnistuksissa, niihin laskettakoon valmius tarttua perusasioihin. Sajama jatkaa kontraktien oleukseen:

”Sopimusriidoissa kiistellään sopimuksen sisällöstä. Ellei kiistaa ole, ei tarvitse käräjäidäkään. Tyypillisessä tapauksessa meillä on ensinnäkin sopijapuolet A ja B, toisekseen heidän alkuperäinen yhteinen intentionsa, kolmanneksi asiakirja tai muu vastaava, josta tuo tarkoituserä tai ’aikomus samaan’ (*consensus ad idem*) käy ilmi, ja neljänneksi vielä tuomari, jonka pitää ratkaista ei-mielivaltaisesti, mikä yhteinen intentio on – vai onko sitä lainkaan.”

Yksinkertainen asetelma suorastaan tihkuu filosofista pulmallisuutta. Se tosin pitää osata nähdä. Filosofisuus

välähtää sopimusoikeuden kirjoissa esiin mutta jää tyypillisesti miettimättä. Filosofit taas eivät useinkaan huomaa pohtia asiaa, vaikka heillä olisi välineitä ja taitoja työstää aihetta. Hospodarissa kysytään, kuinka Sajama auttaisi tunnistamaan nuo ongelmat?

”Osapuolten yksityisiä intentioita voi haeskella heidän tietoisuutensa virroista, mutta missä se yhteinen aie on? Ei-missään? Asiakirjassa? Tuomarin tajunnassa? Puoliksi kummankin sopijan tietoisuudessa? Jonkun objektiivisen tarkkailijan silmissä? Eihän mikään näistä tunnu tyydyttävältä ratkaisulta sopimusoikeuden perustavaan ontologiseen ongelmaan. Ja sitä sen kuin pahentaa tieto-opillinen kysymys: miten yhteinen intentio saadaan selville? Tämähän on melkein kuin vierassieluisuuden ongelma potenssiin kaksi! Seuraavaksi saattaa perätä normatiivisesti, miksi juuri yhteinen intentio – esimerkiksi tuomarin tahtomisten tai taloudellisesti tehokkaimmin vaihtoehdon sijasta – pitää paikantaa, tuntea ja toteuttaa? Sitten voikin siirtyä metodologisiin pätkinöihin: miten mahdollisesti tarvittavien tulkintasääntöjen valinta perustellaan?”

Sajama lisää vyyhteen tulkinnan ja merkityksen luonteen ylisummaan. Toisin kuin hänen tunnetuimmista kirjoistaan *Arkipäivän filosofiaa* (1993) ja *Arkipäivän etiikka hoitotyön näkökulmasta* (1995) voisi luulla, Sajama on ennen muuta filosofisen perustutkimuksen sankareita. Hänen tapauksessaan vain paneutuminen perustavaa laatua oleviin käsitteellisiin kysymyksiin näyttää ruokkineen halua ja kasvattaneen kykyä myös monesti varomattomasti ”soveltaviksi” sanottujen filosofisten ongelmien selvittämiseen. Ehkä olisi oikeimmin sanoa, että Sajama on laajan skaalan ajattelija, joka ilmentää käytännöllisimmässä töissäänkin tahtoa ja taitoa pohjimmaisten merkitysten valaisemiseen. Kysymys ’filosofiasta’ tämän

”Työllistyminen ei kiinnostanut. Se oli kapinaa isää vastaan.”

kaiken yhdentäjänä jää auki. Kun utelee, tekeekö hänen mielensä määrittellä sitä, vastaus kuuluu: ”Ei oikeastaan.”

Filologiasta filosofiaan

Sajama kasvoi keskiluokkaisessa perheessä Kouvolassa. Metsänhoitaja-isä toimi työnvälittäjänä ja talousopettaja-äiti pyöritti kotia neljästä lapsesta nuorimman kymmenvuotisuuteen asti. ”Isä oli ankaran kotikasvatuksen omalta isältään saanut säntillinen pikkuvirkamies, joka liittyi sosiaalidemokraatteihin. Ei vakaumuksesta vaan saadakseen työvoimatoimiston johtajan viran, jonka tuomiin paineisiin hän kuoli 50-vuotiaana.” Äiti oli filosofin sanoin lupsakampi tapaus, itähämäläisen ison talon tyttö, jonka suvusta ”periytyvät tietynlainen skeptinen asenne auktoriteetteja kohtaan ja kaikki vähäiset kulttuuriharrastukset”.

Koulusta saadaan sajamalainen takauma. Historiaa opetti Miss Universum Armi Kuuselan (s. 1934) ex-manageri T. Kalervo Keranto (1923–1997). Sajaman kertomana anekdootti muuttuu osaksi itäeurooppalaista huumoriperinnettä: ”Hän oli herculepoirotmaisesti huoliteltu hahmo, joka haki karttavarastosta tiuhaan neste-mäistä inspiraatiota ja piti tapanaan laushtaa: ’Olen humanisti.’” Siinä sivussa tämä erikoismies väläytti ainakin yhdelle oppilaalleen ”analyttista ajattelumallia”.

Lukiossa pakollinen aikuiskasvatustieteen professori Urpo Harvan (1910–1994) *Suuria ajattelijoita* (1955) ei puraissut. Omin päin luettu intialaisen filosofin ja maansa presidenttinäkin 1962–1967 palvelleen poliitikon Sarvepalli Radhakrishnanin (1888–1975) yli tuhatviisisataasivuinen *Indian Philosophy* (1923) säväytti enemmän, fiktiosta puhumattakaan: etenkin ”puolalainen, tšekkiläinen ja jugoslavalainen kirjallisuus kiinnosti”. Vaikuttavana muistona Sajama nostaa esiin

60-luvun kesälomamatkavierailun Barcelonan Picasso-museossa. Nytemmin hän kuuntelee mielellään klasista musiikkia työnteon ohessa.

Poliittinen herätys kymnaasi-ässä oli vahva. Sajama ihaili ”melkein kaikkia kolmannen maailman vapaustaistelijoita, joista iso osa on sittemmin paljastunut julmiksi tyranneiksi”. Kun lukiossa tehtiin taksvärkkiä Mosambikin vapautusrintaman hyväksi, ”demari-isäni paheksui toimintaa ’maan laillista hallitusta vastaan’. Tuo hallitus istui 60-luvulla Lissabonissa, diktaattori Salazarin tiukassa valvonnassa.” Varsovan liiton tankkien vyöryttyä Prahaan elokuussa 1968 Sajama vieroittui aktivismista: hän ei osallistunut opiskelijana poliittisiin rientoihin.

Syksyllä 1971 hän pääsi Turun kauppa- ja kauppakorkeakouluun. Ekonomiopinnot vaihtuivat pian romaaniseen filologiaan, kunnes ranskan pänttäys loppui Dijonin kesäkurssiin 1973. Jo keväällä Sajama oli alkanut opiskella Turun yliopistossa teoreettista ja käytännöllistä filosofiaa. Niitä täydentäneistä lingvistiikasta ja fonetiikasta sai pohjaa romaanisten kielten käyttöön: ranskan lisäksi Sajama lukee yhä sujuvasti espanjaa ja portugalia sekä hieman kiikkerämmin romaniaa paraikaa italiaansakin verestellen. Säilyi myös uteliaisuus kieleen yleensä.

Opiskelutovereista Sajama mainitsee Manu J. Vuorion, Eerik Lagerspetzin, Olli Koistisen ja Simo Vihjasen. ”Työllistyminen ei kiinnostanut. Se oli kapinaa isää vastaan: hän olisi halunnut lakkauttaa kaiken paitsi opettajan ammattiin johtavan humanistisen korkeakoulutuksen.” Luennoista Fred Karlssonin (s. 1946) johdatus kielitieteeseen ja Kalevi Wiikin (1932–2015) suomen kielen transformaatiogrammatiikkakurssi painuivat mieleen. Vaikuttavin oli Matti Juntusen fenomenologian kurssi, ”vaikken ymmärtänyt siitä läheskään kaikkea”. Sajama lisää: ”Se sai aikaan sen, että minusta tuli jonkin sortin fenomenologi.”

”Kävin viikonloppumatkalla Mariborissa ja ostin sloveenin sanakirjan.”

Filosofialla oli opiskeluaikoina vain yksi kunnan haastaja. Sajama on aina ollut äitinsä perua niin haka ruuanlaitossa, että se on toistuvasti houkutellut myös ammattina.

”Suurin saavutukseni oli pitaleivän kehittäminen turkulaiselle Woti-Kebabille. Tukholmalainen pitakeisari hermostui ja tuli katsomaan ’kilpailijaa’... Haaveenani oli myös joskus perustaa Suomeen balkanilainen ruokapaikka. Ei sen puoleen, ainakaan sloveenin ja kroaatit eivät nykyisin pidä tuosta b-nimityksestä ollenkaan.”

Tutkijaksi ja opettajaksi

Teoreettisen filosofian proseminaarissa 1974 Sajama esitelmöi Michel Foucault’n (1926–1984) kirjasta *Les mots et les choses* (1966)¹. ”Olisi mukava lukea tuo teos uudestaan – ja tällä kertaa vähän paremmalla ymmärryksellä!” *Pro gradu* syntyi 1977 subjektin ja predikaatin asymmetriasta viitepisteinään Gottlob Frege (1848–1925) ja P. F. Strawson (1919–1926). ”Jäi muistikuva, että se oli hyvä, koska siitä tuli muistaakseni *eximia*. Kun yritin käyttää sitä yhtenä lähteenä ’Nykyajan filosofiaa’ -kurssilla 90-luvun alussa, huomasin kauhukseni, että se sopii paremmin saunan sytykkeeksi.”

Käytännöllisen filosofian sivugradu Baruch Spinozasta (1632–1677) tarkastettiin 1979. Aihetta Sajama ei ole hylkinyt myöhemminkään: maaliskuussa 2016 hän piti Puolan Poznanissa konferenssiesitelmän mielipiteenvapaudesta spinozalaisittain. Spinozasta hän puhui myös Kiasman Filosofian yössä². Ensimmäiseksi opetustehtäväksi osui etiikan peruskurssi 1980. Lisensiaatintyönsä Sajama teki 1981 teon teoriasta ja tahdon ja teon suhteesta. Hän ehti lähteä Turusta Kuopioon koti-isäksi, kunnes dissertaattorahoitus järjestyi. Sajama pui mielteen ja arvostelman eroa intentionaalisuuden ja voluntaarisuuden kehyksissä vastaväittäjänään yhdysvaltalainen

epistemologi, Cornellin professori Carl Ginet (s. 1932).³

”Hyvä kysymys!” hän kajauttaa tiedusteluun tutkijaksi ryhtymisen kirkastumisesta. ”Jatko-opiskelija ei vielä ole tutkija”, Sajama puoltaa filosofien piirissä edelleen käypää kantaa, mutta hän lisää soveltavansa sitä vain itseensä. Väitöksen jäljiltä oli Akatemian rahoitusta vielä pari kuukautta. Niinpä Sajama jäi laitokselle apurahatutkijaksi. Hän ryhtyi 1984 hoitamaan käytännöllisen filosofian assistentin virkaa, missä tehtävässä vierähtikin viisi ja puoli vuotta. Sitten Sajama lähti syksyllä 1989 apulaisprofessoriksi Joensuuhun. Virka vaihtui 1998 professuuriksi vailla toimenkuvan muutosta. Seuraa *punchline*:

”Nämä [assistentin ja (apulais)professorin] virat olivat opetusvirkoja, joten olen vasta suunnittelemassa tutkijaksi ryhtymistä.”

Nuori tohtori iskeytyi assistenttuurinsa ohessa fenomenologian syntyäikojen peruskysymyksiin. Päätuloksena oli yhdessä nykyään uskontotieteen professorina Turussa vaikuttavan Matti Kamppisen (s. 1961) kanssa laadittu *A Historical Introduction to Phenomenology* (1987). ”Opiskeluaikani 1973–1983 filosofian professuureissa oli melkoista liikettä.” Lauri Routila (s. 1934), Sven Krohn (1903–1999), Erkka Maula (1935–2013) ja Timo Airaksinen (s. 1947) vuorottelivat, kunnes oppituleista käytännölliselle asettui Juhani Pietarinen (s. 1936) ja teoreettiselle Risto Hilpinen (s. 1943). Assistentteina, lehtoreina ja tuntiopettajina vaikuttivat Lauri Mehtonen (s. 1945) ja Matti Juntunen (1941–1979) sekä Risto Maula, Arto Siitonen, fonologiasta 1979 väitellyt B.-O. Qvarnström ja taideilmaisusta teoreettisen filosofian gradunsa 1980 laatinut ja Feto-opetuksen kehittäjänä sittemmin elämänuran tehnyt Marita Airakorpi. ”Ei kai sen myllyn jälkeen voi olla muuta kuin analyttinen fenomenologi?” Sajama kysyy retorisesti. Ajatusviivan mittaisen taon

perään kuullaan: ”Tai Turussa fenomenologi, Tampereella analyttikko.”

Sajama muistelee lämpimästi 80-luvun puolivälin turkulaista filosofista ilmapiiriä⁴. ”Hieno yhteisö! Antti Koura taisi mennä pankkialalle [taskussaan matematiikan gradu vm.-83 ja teoreettisen filosofian lisuri vm.-86]. Jari Talja oli Suomen puolustusvoimien pääballistikko [ja pääesikunnan teknillisen tarkastusosaston päällikkö väiteltään 1984 toimintateoriasta]. Näitten kanssa siellä kinattiin sitten.” Erikoinen tapaus oli jo eläkkeellä olleen Krohnin kutsuminen professuuria hoitamaan 70-luvun puolitiessä. ”Hän oli hyvin ystävällinen kaikille. Minut Krohnin ’spiritualismi’ jätti kuitenkin kylmäksi.”

Sajama on julkaissut huomattavilla foorumeilla esimerkiksi deontisesta logiikasta. Mutta hän alleviivaa mieluummin opetuksen vaatimaa ”itseopiskelua”. Täysimittaiset etiikan, yhteiskuntafilosofian, filosofiaan johdattamisen, filosofisten metodien, fenomenologian, kieli-, oikeus- ja uskonnonfilosofian, estetiikan, islamilaisen filosofian, argumentaation, logiikan sekä oikeudellisen päättelyn ja todistamisen kurssit edellyttivät suurten kokonaisuuksien haltuunottoa. Se oli pois omien papereiden värkkäämisestä. Luentosarjojen materiaaleista Sajama on verkkojulkaisutkin osan. ”Yksi projekti voisi olla, että yrittäisin niiden pohjalta tehdä jotain.”

Itävallasta Sloveniaan

Väitöskirjaansa Sajama ei vieläkään pysty lehteilemään. ”En voi käsittää, miksi Brentano tuntui niin kiinnostavalta aikoinaan.” Hän kuvailee urakkaa:

”Kyllä siinä eksegeettinen puolikin oli aina mukana, jos sillä tarkoitetaan alkutekstien valittujen kohtien merkityksen perinpohjaista selvittämistä ikään kuin itseisarvona. Ja jos pitäydytään näissä teologien termeissä, niin dogmatiikka – kaikkien valitun kirjoittajan esittämien näkemysten järjestäminen rationaaliseen muotoon – ei varsinaisesti kiinnostanut. Niin mahdottomia oppeja varsinkin Meinongilla on.”

Jälkikatsannossa huhkinta lupasi uusia mielekkyyksiä. Sajama lähti 1984 ja 1986 Graziin, jossa brentanolaismeinongilaista arvoteoriaa selvittelevä kesävaihtostipendiaatti sai työskennellä rauhassa.

”Hullu suomalainen istui 30 asteen helteessä laitoskirjastossa lukemassa Meinongia, jota alkuasukkaatkaan eivät ymmärtäneet! Löysin hyllystä Veberin *Etikan* (1923). En ymmärtänyt sen sloveenista mitään, mutta kaavioista tajusin, että hän oli kirjoittanut asiasta, joka minua kiinnosti erityisesti: Meinongin *Unterlassungsgesetzistä* eli tekemättäjämislaista. Löytöni innostamana kävin viikonloppumatkalla [noin 80 kilometrin päässä] Mariborissa Slovenian puolella. Ostin sloveenin oppikirjan ja sanakirjan.”

Seuraavaa vierailua isännöikin Grazissa 1981 väitellyt (ja 1991 professoriksi nimitetty) itävaltalaisfilosofi Wolfgang L. Gombocz (s. 1946). Hänen isänsä äidinkieli on sloveeni: ”Gombocz Junior oli kiinnostunut kaikesta slove-

nialaisesta.” Hän tutustutti Sajaman Barteljiin ja esitteli toisenkin Veberin oppilaan, psykologi-teologi Anton Trstenjakin (1906–1996), Ljubljanan yliopiston jumausopin professorin.

”Hän kertoi vuolaasti yksityiskohtia Veberin elämästä. Kaikki tapaamani ihmiset olivat niin vilpittömän innostuneita Veberistä, että tilasin hänen ainoan saatavissa olevan saksankielisen kirjansa heti kotona Grazissa. Ja ostin Ljubljanasta juuri 1985 uudestaan julkaistun *Estetikan* (1925). Gombocz lupasi, että jos arvostelen sen *Grazer philosophische Studienin*, hän järjestää minulle kutsun pääpuhujaksi arvovaltaiseen kansainväliseen konferenssiin syksyllä 1986.”

Tällaista tilaisuutta ei jätetä käyttämättä. Sajama kutsuttiin marraskuussa slovenialaiseen Gornja Radgonan kaupunkiin, Itävallan ja murtuilemaan alkaneen Jugoslavian rajalle. ”Balkanin Berliiniin” toiseen puolikkaaseen, Radkersburgiin, pääsi jo tuolloin paljon helpommin kuin DDR:stä länteen. Isoin nimi tuli Berkeleystä: mielen ja kielen tutkimuksen maailmantähti, yhdysvaltalainen UCLA-professori Donald Davidson (1917–2003). ”Urani huippu, ehkä”, kuittaa Sajama. Hän muisti käyttäneensä lisurissaankin Davidsonin klassikkoartikkelia ”Actions, Reasons, and Causes” (1963). Mutta nyt painoi muu:

”Olin lukenut Veberin kirjan huolellisesti ja osoitin hänen teoriansa vaikeudet. Suututin suuren osan sloveeneista, jotka olivat jo täyttä vauhtia tekemässä minustakin kansallisanarkia. Varsinainen heeros oli tietysti Veber, jonka kuva oli kuulemma päästä koristamaan jotain pikkuseteliäkin, kun Slovenia itsenäistyi 1991 ja otti käyttöönsä tolarinsa. Viestini oli aika tyyli: ei Veberissä ole mitään sellaista, mitä ei olisi Meinongissa, ja molemmat kirjoittavat kulmikkaasti ja toistavat ikävästi itseään. Veberkin tekee erään erottelun kolmeen kertaan vain käyttäen joka kerta eri termejä.”

Paikalla oli myös Davidsonin assistentti, sittemmin kognitioteoreetikkona mainetta niittänyt amerikkalaisfilosofi Ernest Lepore (s. 1950). Tätä huvitti suomalaisvieraan esitys, jossa Slovenian kotijumalan ”teoriasta ei jäänyt mitään jäljelle”. Sajama kertoo Trstenjakin puolustaneen Veberia ja moittineen kriitikkoa siitä, ettei tämä ollut lukenut Veberin pääteosta *Vprasanje stvarnostia* (1939) eli ”Todellisuuskysymystä”. Moitittu vastasi, että ”olen kyllä lukenut Veberin itse kirjoittaman 40-sivuisen saksankielisen tiivistelmän ja etsinyt sen perusteella 450-sivuisesta kirjasta vastauksia kysymyksiini, mutta en ole löytänyt niitä. Trstenjak vakuutti, että vastaukset saa, kun jaksaa lukea koko kirjan. En jaksanut.” Harva kesti tuhoittoman teknistä Davidsoniakaan: Sajama houkutteli kroatialaiset ja monet muutkin lähivälikään virkistäytymään. Kun seurueelle auliisti tarjoillut Lepore pohdiskeli myöhemmin Sajaman kanssa, missä Suomi sijaitisi, jos se satuisi olemaan välimerellinen maa, vastaus oli oikea: ”Sloveniassa tietysti.” Eivät Sajamankaan välit katkenneet:

n & n -haastattelu

”Olen käynyt parissa kokouksessa Sloveniassa puhumassa Veberin estetiikasta. Ja monta kertaa uudemmassa kiinnostuksen kohteesta sopimusten tulkinnasta. Marraskuussa menen sinne taas oikeusteoreetikoiden kokoukseen kahden joensuulaiskollegan, Maija Aalto-Heinilän ja Niko Soinisen, kanssa.”

”Vahva oikeudellinen kytkentä”

Uutena kasvona 90-luvun alun Savo-Karjalassa Sajama kiersi ahkerasti puhetilaisuuksissa. ”Joensuussa järjestettyyn terveydenhoitoalan kokoukseen haluttiin puheenvuoro tieteenfilosofiasta. Pidin sen. Uusia kutsuja tuli, ja lopulta minua pyydettiin kirjoittamaan kirja aiheesta.” Sajama teki tunnetut arkiilosofiakirjansa, mutta kertoo *n & n*:lle, ettei koskaan mieltänyt itseään hoidon tai muutenkaan päivittäisen (työ)elämän spesialistiksi.

”En ole mikään ammattietiikan ekspertti. *Arkipäivän etiikkaa* laajentaa ja syventää teoksen *Arkipäivän filosofiaa* etiikka-jaksoa. Prinsipismi eli periaate-etiikka – moneen eri periaatteeseen perustuva etiikka – askarrutti erityisesti. Oivalsin asian, jolla oli vaikutuksia myöhempään harrastustoimintaani: ei ole olennaista, onko normijärjestelmässä yksi vai kaksi vai viisi normia. Mikä tahansa ’etiikka’ voidaan ilmaista monella eri tavalla.”

Joensuun akateemisissa rakenteissa oli vahva pitoisuus vanhoja DDR-kytkentöjä ja kaaderihenkeä. Nuorimmat opiskelijat taas kaipaivat susirajallekin postmoderneja tuulahduksia. Kumpiinkaan odotuksiin Sajama ei vastannut. Hän keskittyi perustyöhön ja oppiaineen edellytysten turvaamiseen:

”Kun tulin Joensuuhun, filosofia oli sijoitettu yhteiskuntapolitiikan laitokselle. Älkää kysykö miksi. Olin filosofian yksikön ainoa työntekijä. Nimike oli apulaisprofessori, mutta työnkuva muistutti enemmän matka-assistenttia: huolehdin filosofian yleis- ja perusopinnoista sekä Joensuussa että Kuopiossa.”

Pari vuotta myöhemmin remmiin tuli assistentiksi Panu Turunen. Häntä seurasivat vuorollaan Mikko Yrjönsuuri, Timo Kaitaro ja Matias Murole. Lopulta lehtoraatiksi muutettuun virkaan valittiin Maija Aalto-Heinilä. Apulaisprofessuuria kävi lisäksi hoitamassa 00-luvulla Petter Korkman. Työtä haittasi aluksi hankaus hallinnon kanssa, mistä Sajama ei ole vielä valmis julkisesti puhumaan. Tilanne parani vasta, kun oppiaine sai etsiä itselleen uuden sijoituspaikan yliopistolta. ”Historiaa, teologiaa ja tilastotiedettä harkittiin, kunnes oikeustiede osoittautui parhaaksi vaihtoehdoksi. Yhteistyöhalukkuutemme auttoi: tarjosimme esimerkiksi oikeusfilosofian ja metodologian opetusta. Filosofia siirtyi 2002 oikeustieteiden laitokselle.” Osa ylioppilaista ei riemastunut. Sajama kokeili argumenttiaan, jonka mukaan filosofiset ongelmat ovat käännettävissä juridisiksi ja päinvastoin:

”Punnittiin yhdessä, voisiko työn aiheen muotoilla niin, että se kelpaisi juristeillekin. Missä on se filosofinen kysymys, johon ei saisi sitä? Jos on vaikkapa kiinnostunut etiikasta, niin ei tarvitse kuin abstraktiotasoa nostaa. Vapaudet ja oikeudet ovat valtiosääntöoikeuden peruskysymyksiä. Kysymykset teon intentionaalisuudesta – ja mielen intentionaalisuudesta – yhtyvät rikos-, vahingonkorvaus- ja sopimusoikeuteen.”

Tuttu slovenialaisfilosofi Vojko Strahovnik (s. 1978) kertoi vastanneensa filosofian säästötoimiin Ljubljanassa alkamalla opettaa roomalaista oikeutta uudessa yksityisessä yliopistossa. Tuo kulttuuriperintö vain ei enää kuulu meillä juristien perusravintoon: ”Yleissivistys rapautuu.” Sajama jatkaa, ettei elämä juridiikan helmassakaan ole ollut ”pelkkää ruusuilla tanssimista”. Eikä professuuri University of Eastern Finlandissa ole tällä tietoa edes jatkumassa: ”Filosofian loppu pääaineena on edessä ensi kesänä. Heinäkuu 2017 on viimeisten gradujen ehdoton takaraja.”

Synkeä tulevaisuuskuva ei leikkaa siipiä Sajaman filosofisilta tutkimuksilta lain ja oikeuden pohjakäsitteistä. Hän on mennyt niitä kohti käytännön hankkeiden kautta: ”Kaikki yhteistyökuvioni ovat sattumalta syntyneitä.” Sajama on kooperoinut esimerkiksi metsätieteilijä Olli Saastamoisen kanssa ja ohjannut alan töitä:

”Joensuussa on tutkittu paljon ympäristöoikeutta. David [Gritten] oli tekemässä väitöskirjaa, johon tarvittiin teoria-luku. Oli todella kiinnostavaa kirjoittaa porukalla artikkelia, joka oli kompromissi tekijöidensä näkemysistä. David ja minä suhtauduimme kysymykseen utilitaristisesti, kun taas Olli oli vakaumuksellinen kantilainen, joka halusi nähdä etiikassa jotain enemmän kuin hyötylaskelmia. Juttua on luettu ahkerasti metsäetikoiden piirissä.”

Viime vuosikymmenellä Sajama ruotikin luontoeettisyyksiä. Hän tilasi oikeustieteiden laitoksen johtajan Tapio Määtän kanssa käymiensä keskustelujen innoittamana Britannia kirjan ympäristöoikeuden filosofiasta perusteista. Yksi kiperyys nousi yli muiden:

”Luonnon itseisarvo on lähtökohta, mutta ei ole yritetty selvittää, mitä se on. En halua vähentää luonnonsuojelua vaan parantaa sen perustelua. Onhan viitattu sellaisiin kummallisuuksiin kuin G. E. Mooren intuitionistiseen arvoteoriaan? Se on ihan huuhaata, mutta luontofilosofeille se kelpaa auktoriteettina.”

Sajama käväisi Berliinissä esitelmöimässä itseisarvosta. ”Paperini sanoma oli yksinkertainen: hyvää asiaa, luonnon suojelua, ei pidä pilata huonoilla argumenteilla. Vihreät ajattelijat karsastivat teesiäni.” Sajama ei pohdikaan liiemmin vastakaikuja: ”Jos tähtää hyvään vastaanottoon, seuraa muoteja.”

Vaikea on summata ”vastakarvaan ajattelemisen” kokonaisuutta. Semminkään kun Sajama ei intoudu pu-

humaan elämäntyöstään: ”Tärkeimmät julkaisut ovat vielä työpöydällä tai ideoina päässä.” Hän paljastaa silti kutkuttavasti, että Spinozan *Tractatus theologico-politicus* saattaisi saada hänestä suomentajan. Ennen kaikkea houkuttaa sopimustulkinnan ongelmakimppu. Vasta muutama juttu on kirjoitettu, mutta aineistoa on suorastaan ylenpalttisesti⁵. ”Luulen, että minulla on maan paras – tai ainakin laajin – aihetta käsittelevä kirjasto.” Filosofius velvoittaa:

”Minun täytyy yrittää muodostaa sellainen kokonaisnäkemys aiheesta, joka ei ole sidoksissa vain yhden maan tai yhden kielialueen kirjallisuuteen. Jos olisin platonisti, sanoisin, etten tutki minkään maan sopimustulkintaa, vaan sopimustulkinnan ideaa.”

Harmi kyllä, oman *opus magnumin* tiellä on vielä kaikenlaista muuta hanketta. Professorin maininnat Friedrich Carl von Savignyn (1779–1861) ’tulkintakaanoneiden’ yhteyksistä Tuomas Akvinolaisen (1225–1274) *Summa theologiaen interpretatio*-esitykseen ja näistä avaimina ’tulkittamisen’ ymmärtämiseen ovat yhtä herkkäisiä kuin pieksämäkeläinen pitopöytä⁶.

Vimma etsiä syvempiin syntyihin yhdistyy Sajamaalta luontevasti käyvään oman ajan seuraamiseen ja osallistumiseenkin. Hän esimerkiksi allekirjoitti 2007 vetoimuksen luonnontilaisten metsien hakkuukiellon puolesta ja syyskuussa 2015 avoimen kirjeen EU:lle pakolaisten ihmisoikeuksista. Kysymykseen filosofian tai filosofisen ajattelutaidon näkyvyydestä suomalaisessa julkisuudessa hän murahtaa kuitenkin tunnusomaisesti: ”Julkinen sana päättää itse, mitä se julkaisee. Ei sitä voi pakottaa.” Ehkä hieman yllättäen Sajama puhkeaa kehumaan koululaitoksen edistymistä:

”Uusi ’ilmiöoppimisen’ suuntaus olisi loistava mahdollisuus filosofeille lisätä kuuluvuuttaan, sillä mitä muuta filosofia on kuin tutkimaan oppimista? *Suurien ajattelijoiden* ulkoluvulla ei ole mitään tekemistä oikean filosofian kanssa. Ja filosofiaa voi oppia koulussa muiltakin kuin filosofian opettajilta. Kauppakorkeassa kirjanpidon opettaja esitti itse asian lyhyesti ja selvästi, minkä jälkeen hän siirtyi filosofoimaan. Häneltä kuulin ensi kertaa muun muassa Wittgensteinin ajatuksesta, että vasemman käden hansikkaasta saa oikeaan käteen sopivan kääntämällä sen ympäri neliulotteisessa avaruudessa. Filosofian kipinä jäi kytemään.”

Olkaamme välieurooppalaisia

Sajama selittää kolme 80-luvun Romanian-vaihtostipendiaattiturneetaan sanaparilla ”yleinen Itä-Eurooppaintressi”. Siihen pyyteeseen yhdistyi romaanisten kielten harrastus tai etu. Salaisen poliisin silmissä suomalaisvieras oli harmiton tapaus, jolle kuitenkin riitti enimmäkseen kohteliasta huomiota. Todellisuus maassa vain oli ”niin surkea ja ihmiset niin ystävällisiä”, ettei Sajama katsonut voivansa jatkaa tutustumistaan Ceaușescun valtakuntaan.

Mureneva Jugoslavia jäi suosikkimaaksi. Sajama sanoo ”mielessä käyneen”, astuako kroaattien ja muslimien riviin, kun serbinationalismi kävi sotaiseksi 90-luvulla.

”Sitä ei uskonut mahdolliseksi”, hän huokaa. Sarajevon piiritys 1992–1996 tuntuu edelleen epätodelliselta. Kokemukset interrailaajan helposta rajanylityksestä Koillis-Italiaan ja Jugoslavian dinaarien kelpaamisesta maksuvälineeksi jopa Rومان Stazione Terminillä taikka hilpeästä juoksusta Mur-joen sillan yli Radgonasta Radkersburgiin Davidson-kokouksen toisen päivän istuntoon eivät enää sopineetkaan tarinaan yhdentyvästä mutta aseisiin tarttuneesta Euroopasta.

Käsite ’itäblokki’ peittää reaalisosialististen maiden erityisyydet. Myös sanat ”Keski-” ja ”Itä-Eurooppa” niputtavat epätydyttävästi. Joensuussa tutkijana 2013–2015 vierailleen puolalaisen lakitohtorin Daniel Bunikowskin (s. 1980) kanssa Sajama on hellinyt ajatusta Väli-Euroopasta, *Zwischeneuropasta*. Puolileikkillisessä mutta EU:n rakoilukehityksessä hetkittäin turhankin todelliselta tuntuvassa ajatuskokeessa on ammennettu Puolan johtajana maailmansotien välisenä aikana toimineen Józef Piłsudskin (1867–1935) ideasta *Międzymorzeksi* tai *Intermariumiksi* eli 1500–1700-lukujen Puola-Liettuan laajennetuksi jälleensyntymäksi: valtioliitoksi Jäämereltä Välimerelle. Se ulottuisi Suomesta aina Italian, Balkanin ja Kreikan eteläkärkiin saakka. Professorille ajatus maittaa, ”kunhan liitto olisi muutakin kuin laajennettu puolalais-romanialainen uniioni”.

Sajama on päässyt niin tutkijana kuin turistinakin elämään tämän eurooppalaisen välivyöhykkeen todellisuuksia ja kuvitelmiä. Ei kai sen myllyn jälkeen voi olla muuta kuin korpikosmopoliitti.

Viitteet

- 1 Ks. Foucault 1966.
- 2 Ks. raportti filosofiatapahtumasta tämän lehden sivulta xx.
- 3 Ks. Sajama 1983.
- 4 Vrt. välttämätön – ja hauska – biografinen lähde Sajama 2010.
- 5 Ks. erit. Sajama 2016a.
- 6 Vrt. Sajama 2016b ja Kiasman samanniminen esitys sekä tulossa oleva antologia-artikkeli ”*Lex et lux* in Aquinas”.

Kirjallisuus

- Foucault, Michel, *Sanat ja asiat* (Les mots et le choses, 1966). Suom. Mika Määttänen. Gaudeamus, Helsinki 2010.
- Sajama, Seppo, Sopimusten tulkinnasta. Teoksessa *E pluribus unum. Scripta in honorem Erik Lagerspetz sexa gesimum annum complentis*. Toim. Marko Ahteensuu. Turun yliopisto, Turku 2016, 183–199. (2016a)
- Sajama, Seppo, Spinozan tulkintaoppi. Teoksessa *De natura rerum – Scripta in honorem professoris Olli Koistinen sexagesimum annum complentis*. Toim. Hemmo Laiho & Arto Repo. Turun yliopisto, Turku 2016, 111–125. (2016b)
- Sajama, Seppo, Miten ajauin filosofian tohtoriksi. Teoksessa *Miten meistä tuli filosofian tohtoreita?* Toim. Markku Roinila. SFY, Helsinki 2010, 89–92.
- Sajama, Seppo, *Idea, Judgement and Will. Essays on the Theory of Judgement*. Väit. Turun yliopisto, Turku 1983.

JAN FORSMAN

Cavendishistä, Moresta, kirjeistä ja filosofiasta

Elina Halttunen-Riikonen teki *niin & näin* 1/16:ssa tärkeän työn kääntäessään kaksi Margaret Cavendishin (1623–1673) kirjettä suomeksi¹. Cavendish oli neuvokas itseoppinut ajattelija, joka omassa kirjeenvaihdossaan käsitteli useita 1600-lukulaisessa tieteessä ja filosofiassa pinnalla olleita kysymyksiä. Cavendish ei jäänyt aikansa debattien reunamille tai ulkopuolelle. Hän ei esimerkiksi eläinten älykkyydestä kirjoittaessaan ollut ainoa, joka puolusti eläinten kykyä ajatteluun.² Toisinaan naisfilosofien ulosjäntiä filosofian historian kaanonista on perusteltu ajatuksella, että naisten harjoittama filosofia tapahtui jossain miehisen filosofian ulkopuolella ja käsitteli eri asioita. Asettamalla Cavendishin kirjeenvaihdon 1600-luvun filosofian kontekstiin huomaamme, kuinka keinotekoinen tällainen erottelu on.

Henry More ja Margaret Cavendish

Henry More (1614–1687) oli englantilainen filosofi ja teologi, jonka dualistisessa luontonäkemyksessä sielun kuolemattomuus oli tärkeässä osassa. Hän syntyi Granthamissa, Lincolnshiressa ja koulutettiin Christ's Collegessa Cambridgessä, missä opiskellessaan kiinnostui uusplatonistisista teemoista³. Parhaiten More tunnetaan Cambridgen platonistien edustajana. 1600-luvun puolivälin tienoilla Cambridgen yliopistossa vaikuttaneen, erityisesti Plotinoksen näkemyksiin viitanneen ajattelijaryhmän tunnetuimpia edustajia oli Moren lisäksi samoin Christ's Collegessa vaikuttanut Ralph Cudworth (1617–1688)⁴. More yhdisteli oman aikansa mekanistista filosofiaa, johon otti innoitteita muun muassa Descartesilta, ja platonistista käsitystä maailmansielusta. Hän kehitti näkemyksen luonnon sielusta, joka toimii Jumalan ja luodun todellisuuden 'väliaineena'. Näkemys mahdollisti niiden fyysikaalisten ilmiöiden selityksen, joihin puhdas mekaniikka ei riittänyt.⁵

Kirjeenvaihdossaan Cavendish käsittelee muun muassa Moren näkemyksiä Jumalan olemassaolon todistamisesta sekä Jumalan idean tuntemisesta. Cavendish kyseenalaistaa tarpeen todistaa Jumalan olemassaolo, jos kerran kaikki (ihmiset ja muut olennot) sen tuntevat.⁶ Lisäksi hän kritisoi Moren käsitystä siitä, että ihmisillä on idea Jumalasta: kuinka äärellisellä mielellä voi olla äärettömästä Jumalasta?⁷

Myöhemmissä kirjeissään Cavendish käsittelee myös Moren argumentteja materian passiivisuudesta ja siitä, että liike ei ole luonnon perusperiaate. Argumentit olivatkin suoraan hänen oman materialistisen käsityksensä vastaisia.⁸ Näissä kommentteissa kaikuu vahvasti elävän filosofian keskustelu, sillä varsinkin kommentit liikkeestä luonnon periaatteena More lisäsi oman teoksensa toisen painoksen loppuun vastauksena yleisimpiin vastaväitteisiin⁹. Vastaavasti keskustelu Jumalan olemassaolosta sekä erityisesti tämän ideasta eli kiivaana sen aikaisessa filosofiassa osittain Descartesin näkemysten vauhdittamana. Cavendish ei toki esittänyt materialistista kritiikkiään ranskalaista filosofia vastaan, mutta siihen sisältyy myös piikki Descartesin suuntaan.¹⁰

Cavendish vastaa kirjeissään etenkin Moren teoksiin *An Antidote Against Atheism* (1653, laajennettu toinen painos 1655) sekä *The Immortality of the Soul* (1659). Kumpikin näistä teoksista ilmestyi Descartesin kuoleman (1650) jälkeen, mutta ranskalaisen vaikutus huokuu yhä sekä Moren kirjoituksissa että Cavendishin vastaväitteissä vähintään Moren kannattaman ja Cavendishin materialistina vastustaman mekanistis-dualistisen kontekstin taustalla. More myös opetti kartesiolaisuutta Cambridgessä kiinnostuneille¹¹. Näiden kiinnostuneiden joukkoon kuului myös tuon ajan toinen suuri naisfilosofi, Anne Conway¹². Cavendishin, Descartesin ja Moren yhteys ilmenee kuitenkin myös yllättävämmissä paikoissa. Cavendishin käymä keskustelu Descartesin eläinnäkemyksistä näet toistaa samoja ajatuksia ja vastaväitteitä kuin aikaisempi Moren ja Descartesin välinen kirjeenvaihto samasta aiheesta.

More ja Descartes eläimistä

More ja Descartes kävivät jälkimmäisen viimeisinä elinvuosina kiihkeää kirjeenvaihtoa, jossa he käsittelivät muun muassa sielun kuolemattomuutta. Tämä kirjeenvaihto ilmeisesti innoittikin Morea kirjoittamaan teoksen *The Immortality of the Soul*. Jälkipolville kirjeenvaihdon kiehtovin anti on silti keskustelu eläinten älykkyydestä, sillä ajatustenvaihtoon sisältyvät Descartesin selvimmät ja sisällökkäimmät kannat eläimiin. Kirjeessään 11.12.1648 More oli puolustanut eläinten 'sisäistä tajuamista' esimerkkeinään kettujen ja koirien viekkaus¹³. Osa Moren argumenteista sivuaakin samoja aiheita, joita Cavendish myöhemmin

”Margaret Cavendish liittyi kriitikkilään vahvasti jo olemassa olevaan keskusteluun eläinten kyvystä ajatella.”

omissa vastaväitteissään käsittelee¹⁴. Vastauksessaan 5.2.1649 Descartes huomauttaa, että koirien ja kettujen näennäisen nokkeluuden voi selittää silkalla ruumiin mekaniikalla – ei siis voida todistaa, että niillä olisi ajatteleva sielu. Puhetaito nousee jälleen esiin yhtenä Descartesin tärkeimmistä argumenteista eläinten sielullisuutta vastaan.¹⁵

Cavendish luultavasti tiesi Descartesin eläinkäsitteistä. Vaikka suoraa kirjeenvaihtoa ei tunneta Cavendishin ja Descartesin tai edes Cavendishin ja Moren välillä, Descartes oli käynyt vuonna 1646 kirjeenvaihtoa Cavendishin aviomiehen, Newcastleen markiisin William Cavendishin kanssa yhtenä aiheena jälleen eläinten kyky ajatella. Descartes joutui perustelemaan omaa käsitystään myös herra markiisin mielipidettä vastaan ja samalla kiistämään Montaignen ja Charronin eläinten ajattelua kannattavat näkemykset. Koska kirjeenvaihto oli 1600-luvulla hyvin julkista ja etenkin perheiden ja läheisten kesken jaettua, Margaret on todennäköisesti vähintään seurannut miesten keskustelua.¹⁶

Descartesin näkemys eläimistä luonnon kellopeleinä ei suinkaan lyönyt läpi aikalaisajattelussa vastustuksesta, ja Margaret Cavendish liittyi kriitikkilään vahvasti jo olemassa olevaan keskusteluun eläinten kyvystä ajatella.

Elävää filosofiaa

1600-lukulainen filosofia saattaa näyttytyä meille kuolleen filosofiana; saatamme kuvitella uupumatot nerot kirjoittamassa kammioissaan tutkielmia, joita vain harvat aikalaiset lukivat. Tämä näkemys johtuu osin nykykäsityksestä, että tiede korjaa itseään ja parantaa aina omia metodeitaan. Nykyaikaisen julkaisuja painottavan ja keskusteluihin pohjautuvan tiedeyhteisön rinnalla 1600-lukulainen tiede voi vaikuttaa umpinaiselta. Kun tiedeyhteisöstä on jäljellä enää summittainen, jopa puutteellinen kasa julkaisuja ja kirjallisia teoksia, kykymme suhtautua tuohon yhteisöön hämärtyy. Painettu teksti ei koskaan tunnu

samalla lailla elävältä kuin hyvinvoiva keskusteluyhteisö.¹⁷

Kuitenkin juuri eri ajattelijoiden välistä kirjeenvaihtoa lukemalla pystyy saavuttamaan palasen tuon aikaista elävää filosofista keskustelua. Varhaismodernin ajan kirjeet olivat toki hyvin julkisia ja siksi harkitumpia kuin nykyaikana, mikä taas vähentää niiden dialogisuutta kasvokkaiseen keskusteluun verrattuna. Silti ne kuvastavat hyvin tieteenekijöiden ja filosofien reaktioita itseään ja toisiaan kohtaan osoitettuun kritiikkiin ja elävöittävään filosofista keskustelua vähintään epäsuorasti. Osa tästä sananvaihdosta myös lainehti painettuihin tutkielmiin, kun kirjoittajat vastasivat heille kirjeitse esitettyihin vastaväitteisiin. Parhaimmillaan julkaistiin myös kyseiset vastaväitteet sekä kirjoittajan vastaukset niihin. Myös kirjeiden edelleen lähetys toisille vastaanottajille ja kiistakumppaneille oli yleistä, kuten myös itse kirjeenvaihtojen julkaiseminen.

Kirjeenvaihtoja on luettu erityisesti, kun on haluttu vakiinnuttaa naisfilosofien paikkaa kaanonissa. Monet naisfilosofit julkaisivat hyvin vähän tutkielmia; osa ei kirjoittanut pidempiä teoksia lainkaan. Jälkimmäisiin kuuluvat myös Cavendish sekä prinsessa Elisabeth, joiden filosofista ajattelua tunnetaan ainoastaan heidän kirjeenvaihtonsa välityksellä¹⁸. Cavendish kuitenkin eroaa muista aikansa tunnetuista naisfilosofeista, sillä häntä ei itseoppineena ja hyvin itsenäisenä ajattelijana pysty yhtä lailla yhdistämään oppilassuhteessa kehenkään toiseen suureen filosofiin, kuten Conwayn Moreen tai Elisabethin Descartesiin. Conwayn ja Elisabethin erottaminen miesfilosofien varjosta tutkimisen arvoiseksi filosofeiksi on luonnollisesti tärkeä ja arvokas projekti.¹⁹ Heidän ulossulkemisensa kaanonista on myös tiettyssä mielessä ymmärrettävämpää, jos heidät on koettu ”vain” seuraajiksi. Cavendishin kohdalla tähän tekosyyhyyn ei voi turvautua, ja hänen sivuuttamisensa vaikuttaa entistä mielivaltaisemmalta. Tästäkin syystä juuri Cavendishin tutkiminen saattaa mahdollistaa entistä eheämmän kuvan varhaismodernista tiedeyhteisöstä, jossa naisfilosofeilla on oikeutettu paikkansa²⁰.

Viitteet

- 1 Elina Halttunen-Riikonen, Suomentajan alkusanat & Margaret Cavendish, Mielestä ja ruumiista & ihmisen ja eläimen tolkusta. Kaksi filosofista kirjettä. *niin & näin* 2/16, 80–82.
- 2 Sama, 82.
- 3 Henry 2016.
- 4 Sarah Hutton, The Cambridge Platonists. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* 11.11.2013. Verkossa: plato.stanford.edu/entries/cambridge-platonists/
- 5 Henry 2016. Moren ja muiden Cambridgen platonistien maailmansieluajattelu oli varsin laajasti tunnettua, joskaan ei ilmeisesti kovin vaikutusvaltaista. Tämän voi huomata muun muassa siitä, että Descartesiakin vastaan esitettiin huomautuksia: mistä voi tietää, että juuri 'minä' ajattelen eikä minussa oleva maailmansielu (*anima mundi*). Ks. AT III, 403; CSMK, 192, viite 1. Myöhemmin Descartes teki selvän irtioton tällaisesta maailmansieluajattelusta kirjeenvaihdossaan Moren kanssa. AT V, 404; CSMK, 381.
- 6 PL 2.1.
- 7 PL 2.2.
- 8 PL 2.8. & 2.10.
- 9 Ks. More 1655, Appendix 1 & 11.
- 10 Lisää Cavendishin suhteesta Moreen, ks. esim. Sarah Hutton, Margaret Cavendish and Henry More. Teoksessa *A Princely Brave Woman. Essays on Margaret Cavendish, Duchess of Newcastle*. Toim. Stephen Clucas. Ashgate, Farnham 2003, 185–198. Ks. myös Whitaker, Karen, *Mad Madge. The Extraordinary Life of Margaret Cavendish, Duchess of Newcastle, the First Woman to Live by Her Pen*. Basic Books, New York 2002, 317–319 & Lisa Walters, *Margaret Cavendish. Gender Science and Politics*. Cambridge University Press, Cambridge 2014, 112–113. Cavendishin suhteesta Moreen ja toiseen tuon ajan tunnettuun materialistiin, Thomas Hobbesiin (1588–1679), ks. Stewart Duncan, Debating Materialism. Cavendish, Hobbes, and More. *History of Philosophy Quarterly*. Vol. 29, No. 4. University of Illinois Press, Champaign 2012, 391–409.
- 11 Henry 2016. Moren kerrotaan myös kehittäneen termin 'kartesiolaisuus'.
- 12 Conwayn ainoa säilynyt teos on alun perin postuumisti ja anonyymisti julkaistu *Principles of the Most Ancient and Modern Philosophy* vuodelta 1690, jossa Conway asettuu muun muassa Morea, Descartesia, Hobbesia ja Spinozaa vastaan. Teoksessa Conway myös esittää ensimmäisenä käsityksen monadeista, millä oli myöhemmin suuri vaikutus Leibnizin ajatteluun. Ks. Sarah Hutton, Lady Anne Conway. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* 7.3.2014. Verkossa: plato.stanford.edu/entries/conway/ Conwayn ja Moren välisestä kirjeenvaihdosta, ks. erityisesti *The Conway Letters. The Correspondence of Anne, Viscountess Conway, Henry More, and their Friends, 1642–1684*. Toim. Marjorie Hope Nicholson & Sarah Hutton. Oxford University Press, New York 1992.
- 13 AT V, 244.
- 14 PL 1.35. Ks. myös Cavendishin kirje, *niin & näin* 2/16, 82.
- 15 AT V, 275–279; CSMK, 365–367; Teokset IV, 334–336. Descartesin näkemyksistä eläimistä, ks. Jan Forsman, Potkiko Descartes koiria? Muutama sana kartesiolaisesta eläinkäsityksestä. *Paatos* 31.3.2016. Verkossa: paatos.fi/2016/03/31/potkiko-descartes-koiria-muutama-sana-kartesiolaisesta-eläinkäsityksesta/ Alun perin julkaistu vieraskynäkirjoituksena Suomen Eläinoikeuspuolueen verkkosivuilla 11.11.2015. Verkossa: eop.fi/fi/potkiko-descartes-koiria-/
- 16 AT IV, 573–576; CSMK, 302–304; Teokset IV, 295–297. Voi myös spekuloida, josko Descartesille lähetettyjen kirjeiden takana olisivat olleet molemmat aviopuolisot. Lisää Margaret Cavendishista ja Descartesista, ks. esim. L. E. Semler, Margaret Cavendish's Early Engagement with Descartes and Hobbes. *Philosophical Revisitation and Poetic Selection. Intellectual History Review*. Vol. 22, No. 3, 2012, 327–353. Historiallisen kirjeenvaihdon julkisuudesta ja kirjeiden jakamisesta perheiden ja läheisten kesken, ks. erityisesti James Daybell, "I wold wyshe my doings might be ... secret" Privacy and the Social Practices or Reading Women's Letters in Sixteenth-Century England. Teoksessa *Women's Letters Across Europe, 1400–1700. Form and Persuasion*. Toim. Jane Couchman & Anne Crabb. Ashgate, Farnham 2005, 143–161.
- 17 Tämä kuolleen ja elävän keskustelun dikotomia tulee kaikkein voimakkaimmin esiin antiikin filosofian kohdalla.
- 18 Elisabethin kirjeenvaihdosta ks. erit. *The Correspondence Between Princess Elisabeth of Bohemia and René Descartes*. Toim. Lisa Shapiro. University of Chicago Press, Chicago & London 2007. Kirjeenvaihto Descartesin kanssa on myös suomennettu, ks. Teokset IV, 145–278.
- 19 Elisabethin kohdalla tässä ollaankin jo lähes onnistuttu. Ks. erityisesti Lisa Shapiro, Princess Elisabeth and Descartes. The Union of Soul and Body and the Practice of Philosophy. *British Journal for the History of Philosophy*. Vol. 7, No. 3, 1999, 503–520. Ks. myös Lilli Alanen, Descartes and Elisabet. A Philosophical Dialogue? Teoksessa *Feminist Reflections on the History of Philosophy*. Toim. Lilli Alanen & Charlotte Witt. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2005, 193–219. Alun perin julkaistu suomeksi teoksessa *Spiritus Animalis. Kirjoituksia Filosofian historiasta*. Toim. Sara Heinämaa, Martina Reuter & Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki 2003, 180–196.
- 20 Naisfilosofista ja heidän paikastaan varhaismodernissa filosofiassa, ks. Lisa Shapiro, Some Thoughts on the Place of Women in Early Modern Philosophy. Teoksessa Alanen & Witt 2005, 219–250. Ks. myös Christia Mercer, Descartes' Debt to Teresa of Ávila, Or Why We Should Work on Women in the History of Philosophy. *Philosophical Studies*. Springer (ilmestyy).

Kirjallisuus

- Cavendish, Margaret, *The Philosophical Letters. Or Modest Opinions in Natural Philosophy. s.é.*, London 1664. (=PL)
- Descartes, René, *Oeuvres de Descartes Vol. I–XII*. Toim. Charles Adam & Paul Tannery. Vrin/CNRS, Paris 1963–1967. (=AT)
- Descartes, René, *The Philosophical Writings of Descartes Vol. III. The Correspondance*. Toim. John Cottingham, Robert Stoothoff, Dugald Murdoch & Anthony Kenny. Cambridge University Press, Cambridge 1993. (=CSMK)
- Descartes, René, *Teokset I–IV*. Toim. Tuomo Aho, Lilli Alanen, Sami Jansson, Timo Kaitaro, Jari Kaukua, Martina Reuter, Markku Roinila & Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki 2001–2005. (=Teokset)
- Conway, Anne, *The Principles of the Most Ancient and Modern Philosophy*. Toim. Allison P. Coudert & Taylor Corse. Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Henry, John, Henry More. Teoksessa Teoksessa *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. *Plato. Stanford.Edu* 2016.
- More, Henry, *Antidote Against Atheism. Or an Appeal to the Natural Faculties of the Mind of Man, whether there be not a God (1653)*. 2., laaj. p. Mordon, London 1655.
- More, Henry, *The Immortality of the Soul (1659)*. Toim. A. Jacob. Kluwer, Dordrecht 1987.

HANNA MERETOJA

Kulttuuriseen muistiin tähyämässä Anna Readingin haastattelu

Mediatutkimuksen suunnannäyttäjä, brittiläinen professori Anna Reading (s. 1965) on kehitellyt tapoja, joilla pelastaa sukupuolisyrynnän piilottama naisten kulttuurinen muisti mutta myös osallistua uusien muistojen tuottamiseen kirjailijana. Brexitin jälkeisenä aikana ja rajoja sulkevassa ilmapiirissä muistitutkija ammentaa historiasta uskoa tulevaisuuteen: ”Ihmiset ovat aina matkustaneet, liikkuneet ja vaeltaneet – eivät ahneudesta tai pelosta vaan uteliaisuudesta ja yhteyden saamisen halusta, voidakseen kertoa uutisia ja jakaa lauluja ja kertomuksia.”

Olette sekä mediatutkimuksen professori että kirjailija. Miten yhdistätte nämä kaksi työtä, ja miten näette niiden keskinäisen suhteen?

Näen toimintani tutkijana ja kirjailijana tiivistä kytöksissä toisiinsa, sillä molemmissa rooleissa olen ennen kaikkea tarinankertoja. Näen ne osana samaa jatkumoa, jossa tutkitaan ja kerrotaan inhimillisiä tarinoita ja lopulta myös esitetään niitä akateemisilla teatterilavoilla tai taidetilana toimivissa teattereissa. Kuten brittiläinen runoilija Percy Shelley muistuttaa, kreikkalaiset ymmärsivät, että runoilijat ja näytelmäkirjailijat ovat myös filosofeja ja lainsäätäjiä. Kirjoittamisen lisäksi tutkijan työssä on keskeistä myös performanssi ja dialogi: tutkimuksesta kertominen opettamalla. Tutkijan ja kirjailijan työn välillä ei siis ole lainkaan niin suurta eroa kuin miltä voi vaikuttaa!

Luova ja akateeminen kirjoittamiseni ovat symbioottisessa ja vastavuoroisessa suhteessa toisiinsa: työskentelen aina jonkun kaunokirjallisen projektin parissa samalla kun teen tutkimusta. Ensimmäisen akateemisen monografiani *Polish Women, Solidarity and Feminism* (1992) kirjoitin Puolassa Itä-Euroopan vallankumousten aikaan samalla, kun kirjoitin ja ohjasin Iso-Britanniassa ja Puolassa näytelmän *Want*. Näytelmä kertoo kolmesta kommunistisessa yhteiskunnassa elävästä puolalaisnaisesta, jotka nousevat kapinaan jonottaessaan kupongein säänneltyä ruokaa.

Toisena esimerkkinä voisin mainita holokaustia käsittelevät tutkimukseni. Näytelmäni *RP35* (2006) nimi tulee koodinimestä, jonka näytelmän henkilöhahmo Leon antaa salaa keräämilleen pornovideoille. Leon on holokaustista selvinneen pariskunnan lapsi, ja yritin liittää tietynlaisesta äärimmäisestä pornografiasta välittyvän kouriintuntuvan vihan tyttöjä ja naisia kohtaan siihen, mitä Giorgio Agamben kutsuu ”paljaaksi elämäksi”¹. Näiden välinen kytkös hahmottui minulle laatiessani monografiani *The Social Inheritance of the Holocaust* (2002), jossa tutkin holokaustia koskevien muistojen kulttuurista ja sosiaalista periytymistä

sodan jälkeisille sukupolville Puolassa, Britanniassa ja Yhdysvalloissa. Samaan aikaan kirjoitin John Stoltenbergin esseen ”Refusing to be a Man” (1989) innoittamana artikkelia eettisistä kysymyksistä, joita liittyy siihen, miten kouluopetuksessa puhutaan pornografiasta.

Työssäni tutkijana ja kirjailijana teen sitä, mitä Hannah Arendt kutsuu toiminnaksi². Ensimmäinen julkisesti esitetty näytelmäni *Kiss Punch Goodnight* syntyi, kun osallistuin 1980-luvulla rauhan- ja feministiseen liikkeeseen. Osa meistä oli ollut pitkään mukana toiminnassa seksuaalista väkivaltaa kokeneiden naisten hyväksi, mutta havahtui siihen, että lasten seksuaalinen hyväksikäyttö oli edelleen vahvasti vaiettu aihe julkisuudessa. Ajattelin, että teatteri voisi puuttua tilanteeseen. Niinpä kirjoitin näytelmän, ja sen ensimmäinen esitys joutui brittiläisen keltaisen

Kirje tyttärelleni

Seitsenvuotiaana sanot minulle, että sinä ja kaikki tytöt ja pojat voivat tehdä mitä haluavat. Ja että näin tulee olemaan myös sitten kun sinä olet iso ja minä pieni. Äänessäsi soi varmuus ja oikeudentunto ja tuohutus siitä että edes kysyn. Ja kuitenkin kaikki tutkimukset osoittavat, että kahdeksantoista vuoden iässä suurin osa nuorista naisista ei enää usko, että he voivat olla pääministereitä, tähtitieteilijöitä tai vain toteuttaa omaa sisäistä loistettaan.

Juuri nyt olet ihmeellinen. Heräät aamukuudelta täysissä voimissasi, ja jo ennen aamiaisaikaa olet ehtinyt olla kirjailija, koira ja tutkija. Olet rakentanut avaruusraketin olohuoneeseen ja lentänyt maailmankaikkeuden ääriin samalla kun olet kirjoittanut runokokoelman ja keksinyt paluumatkalla hoidon syöpään. Mikään ei voi pysäyttää sinua. Ja silti tiedän varmuudella: kymmenen vuoden päästä maailman vauraus tulee edelleen kuulumaan miesten vähemmistölle. Naisiin kohdistuu edelleen laajamittaista väkivaltaa. Joukkoraiskaukset ovat yhä kansanmurhien ja sotien ytimessä. Maailmanlaajuisesti enemmän rahaa käytetään aseisiin ja armeijoihin kuin terveydenhuoltoon ja koulutukseen ja pakolaisiin yhteensä. Ja olen varma siitä, että nuoret naiset kuten sinä tulevat vauraisa maissa käyttämään suunnilleen kymmenen tuntia päivässä

lehdistön hampaisiin. Tämä johti julkiseen keskusteluun lasten hyväksikäytöstä, mistä ei juuri puhuttu tuohon aikaan. *Kiss Punch Goodnight* on sittemmin esitetty useissa maissa ja erilaisilla foorumeilla; sen esittämisen yhteydessä järjestetään aina yleisölle avoimia työpajoja seksuaalisesta hyväksikäytöstä ja mahdolliset tuotot menevät paikallisille hyväntekeväisyysjärjestöille. Siten näytelmä ja kirja myös nivoutuvat konkreettiseen toimintaan.

Äidiltä tyttärelle

Kun olitte Turussa kesäkuussa 2015 konferenssin *Ethics of Storytelling: Historical Imagination in Contemporary Literature and Visual Arts* pääpuhujana, esititte esitelmänne yhteydessä kaunokirjallisen ”Kirjeen tyttärelleni”. Miten teksti syntyi, ja miten se on otettu vastaan?

Suuri osa akateemisesta työstäni liittyy sukupuoleen ja siihen kytkeytyviin tiedontuotannon tapoihin. Uusi kirjani *Gender and Memory in the Global Age* (2016) käsittelee muistamisen sukupuolittuneisuutta ja sitä, miten uudet mediateknologiat muuttavat tai uusintavat sukupuolta koskevia muistamisen käytäntöjämme. George Gerbner ja Gaye Tuchman ovat kuvanneet jo 1970-luvulla naisten tarinoiden ja kokemusten puuttumista julkisesta tilasta naisten ”symboliseksi tuhoamiseksi”. Naisten tarinoiden ja muistojen poissaolo ja jatkuva marginalisoiminen julkisessa elämässä vaikuttavat kielteisesti naiseen ja tyttöihin.

Omien lastemme kanssa olemme olleet tarkkoja siitä, että tarjoamme heille tasapuolisesti tarinoita tyttöjen ja poikien kokemuksista, mutta voimme vaikuttaa hyvin vähän koulujen ja valtamedian tarinoihin. Kirjoitin ”Kirjeen tyttärelleni”³, kun oma tyttäreni (joka on nyt yhdeksän) alkoi kysellä, miksi niin monet tarinat kertoivat tylsistä prinsessoista ja keijukaisista, miksi niin monien kertomusten päähenkilöt eivät olleet tyttöjä, miksi oli niin vähän naissupersankareita ja missä olivat naistutkijat tai historian merkittävät naiset. Tyttäreni sisäisti tämän tarinoiden puutteen, ja hänen luottamuksensa siihen, että hän voisi tehdä ja olla mitä haluaisi, alkoi horjua. Sain selville, että tytöt käyvät usein läpi tällaisen vaiheen, kun he alkavat nähdä vaihtelevassa määrin ympärillään rakenteellista eriarvoisuutta ja kun heitä ympäröi jatkuvasti tulva kirjoja, uutisia ja opetusta, jossa tyttöjen ja naisten saavutukset menneisyydessä symbolisesti tuhotaan ja vaiennetaan. Halusin hänen ja muiden tyttöjen tietävän, että he eivät ole yksin, että tämä on taistelu, jota on käyty vuosituhsia, ja että näin ei tarvitse olla: monet asiat ovat muuttuneet oman elämäni aikana.

Kirje syntyi osana laajempaa yhteistyöprojektia brittiläisen Fuel-teatterin kanssa. Se sisälsi teatteriesityksiä ja performanssitaideita erilaisilla taidefoorumeilla sekä interaktiivisen digitaalisen arkiston ja nettisivuston, jonne kuka tahansa voi ladata muiston ilmiömaisestä, inspiroivasta naisesta korjatakseen omalta osaltaan kulttuurisen

tuijottamalla ruutuja – isoja, pieniä, liikkuvia ja tulevaisuuden pikku-riikkistä ranteeseen upotettavaa, joista kaikki nakertavat sinua joka päivä naisten poissaololla ja kuvaamalla naisia erilaisina seksiobjekteina. (Siksi tarvitsemme digitaalisen puutarhan ilmiömäisistä ihmisistä, jotka ovat naisia!)¹

Tiedän myös, että ruumiisi tulee olemaan taistelukenttä. Julki-suudessa tullaan yhä kiistelemään siitä, miten voit ja et voi pukeutua. Sinulla on päälläsi liian vähän tai liian paljon; olet liian laiha tai liian lihava; hiuksesi ovat liian pitkät tai liian lyhyet. Toisten tyttöjen sukupuolielimet silvotaan.

Ja vaikka en tiedä, onko vuoteen 2025 mennessä keksitty miesten ehkäisytabletti, tiedän että raskaaksi tuleminen tai tulematta jääminen on sinun vikasi. Tulet raskaaksi liian nuorena tai liian vanhana. Menet töihin liian aikaisin tai liian myöhään. Ja tiedän että tulet tekemään seitsemäntoista kertaa kovemmin töitä olipa työsi mikä tahansa, mutta tulet olemaan ensimmäinen, joka saa potkut. Luultavasti alat tuntea itsesi väsyneeksi ja mietit, johtuuko tämä kaikki sinusta. Ja tiedän, että ensin saatat kieltää sukupuolten välisen eriarvoisuuden jonakin menneisyyteen kuuluvana, kunnes tajuat, etteet ole yksin sen kanssa mitä tunnet ja löydät ja lunastat omaksesi. Naisten tarinat ja elämät kertovat sinulle, että et ole ensimmäinen, ja että tällä taistelulla on tuhatvuotinen historia, jonka muistelemisesta voit ammentaa voimaa.

Ja vaikka en tiedä, mitä sinä nuorena feministinä pidät tärkeänä vuonna 2025, haluaisin kuvitella, että haluat maailman, jossa vuoden 2010 laki menneestä seksuaalisesta hyväksikäytöstä², laki jonka puolesta äitisi sukupolvi taisteli, on todella muuttanut asioita ja tytöt ja pojat voivat kasvaa ilman seksuaa-

muistin ja roolimallien sukupuoliväärinää. Teimme myös teatteriproduktion, johon kuului kouluille räätälöityä työpajatoimintaa. Tavoitteena oli auttaa torjumaan sukupuolisyrrintää kouluissa. Minä ja eri näyttelijät olemme esittäneet kirjeen erilaisissa tilaisuuksissa. Jokainen live-esiintyminen johti siihen, että yhä uudet ihmiset latasivat tarinoitaan ja muistojaan nettisivulle⁴.

Useat tytöt ja naiset ovat kirjoittaneet minulle, että he olisivat lapsina toivoneet saavansa tällaisen kirjeen. Vanhemmat ovat ilmaisseet iloa siitä, että kirje oli luettu heidän tyttärilleen, ja tytöt ja nuoret naiset ovat kertoneet sen herättäneen heissä toivoa ja saaneen heidät tuntemaan itsensä osaksi laajempaa liikettä, johon he voivat antaa oman pienen tai suuren panoksensa.

Millaisena näette feminismin nykytilan ja tulevaisuuden?

Niin kauan kuin on eriarvoisuutta, feminismi tulee – onneksi – elämään muodossa tai toisessa. Olen innoissani liikehdinnästä, joka näyttää vastarinnan uudelta aallolta. Ympäri maailman nuoret naiset tekevät uudellaisia ja tärkeitä asioita kuten lutkamarssit (*Shut Walks*). Samalla he arvioivat uudelleen vanhoja taisteluja ja asemoivat itsensä niihin uusin tavoin.

Vastassamme on kuitenkin monia haasteita: demokraattinen tila on rapautumassa uudessa patriarkaalisessa asetelmassa, jossa jihadistien muodostama uhka yhdistyy fasistisen oikeiston nousuun kautta Euroopan. Näistä kumpikaan ei usko sukupuolten tasa-arvoon. Kumpikin näkee naiset erillisenä ihmisen alalajina, jota miesten tulee hallita. Samalla näiden populististen ja ääripatriarkaalisten liikkeiden voidaan nähdä saavan voimaa globaalin kapitalismin tuottamasta eriarvoisuudesta. Globaalit valuuttavirrat ulottavat lonkeronsa lähes kaikille elämäalueille – myös sielun ja sydämen haavoittuvimpiin sopukoihin, ellemmme ole riittävän varuillamme.

Miten lähestytte kulttuurisen muistin kysymyksiä, ja miksi muistin tutkiminen on tärkeää nykymaailmassa?

Oma taustani on monitieteinen; olen opiskellut kaikkea kirjallisuudesta ja antropologiasta mediatutkimukseen. Koinkin siksi pitkään, ettei minulla ollut intellektuaalista kotia eikä nimeä sille, mitä teen. Mutta sitten muistin, että sosiologian varhaiset perustajat, Abbé Sieyès, Auguste Comte ja Harriet Martineau, joutuivat 1800-luvulla keksimään oman sanan kuvaamaan työtään. Tutkijanurani aikana muistin tutkimus on muotoutunut omaksi täysimittaiseksi tieteenalaksi, ja kirjassani *Gender and Memory in the Global Age* kutsun mnemologeiksi meitä, jotka tutkimme ja tutkimukselamme aktiivisesti tuotamme ja muokkaamme muistamista.

Me mnemologit tarjoamme uusia tieteidenväliset rajat ylittäviä tapoja ajatella ja ymmärtää sekä luoda ja tuottaa muistia. Kehitämme analyyttisiä menetelmiä ja lähestymistapoja, jotka tarjoavat uudellaisia vastauksia 2000-luvun monimutkaisiin tarpeisiin. Eriarvoisuuden, sotilaallisten konfliktien, muukalaisvihan ja ilmaston lämpenemisen läpäisemässä maailmassa on yhä tar-

”Humanistiset tieteet tekevät meidät ihmisiksi yhä uudelleen.”

keämpää ymmärtää, miten muistaminen ja unohtaminen – sekä yksilöllisellä että kollektiivisella tasolla – ovat yhä keskeisempiä kysymyksiä yrittäessämme rakentaa maailmaa, joka olisi rauhallisempi, kestävämpi, oikeudenmukaisempi ja tasa-arvoisempi. Poikkitieteellinen, monimenetelmällinen muistintutkimus sallii humanististen ja yhteiskuntatieteiden lähestyä monisyisesti ja eri näkökulmista sitä, mitä filosofi Michel Serres on kuvannut erilaisten ajallisuuksien poimuttumiseksi toisiinsa.

Miten näette humanististen tieteiden merkityksen tällä hetkellä? Mihin suuntaan toivoisitte humanististen tieteiden kehittyvän tulevaisuudessa?

Humanistiset tieteet tekevät meidät ihmisiksi yhä uudelleen ja pitävät meidät ihmisinä. On humanististen tieteiden velvollisuus tarjota meille tuntu ihmisten kulttuurien, kirjallisuuden, kielten, taiteiden ja luovuuden merkityksestä. Haluaisin nähdä humanististen tieteiden tekevän enemmän yhteistyötä yhteiskuntatieteiden, luonnontieteiden ja lääketieteen kanssa. Digitalisoinnin ja globalisaation myötä on syntynyt uusia kiinnostavia tutkimusaloja, kuten *medical humanities* ja digitaaliset ihmistieteet (*digital humanities*).

Minua kiehtoo esimerkiksi fysiikan alalla tehtävä tutkimus. Tiedämme, että Albert Einsteinin ja Mileva Maricin suhteellisuusteoriassa oli 1900-luvun alussa merkittävä vaikutus taiteellisiin liikkeisiin ja kulttuuri-teoriaan. Haluaisinkin, että me humanistit ottaisimme paremmin selvää siitä, mitä luonnontieteissä tapahtuu ja liittäisimme tämän ymmärryksen osaksi yhteiskunnallista tutkimustamme. Esimerkiksi voi ottaa vaikkapa Nobelin palkinnon voittaneen Shelia Rowanin työn: hänen kansainvälinen tutkimusryhmänsä löysi hiljattain maail-

mankaikkeutta ”kuuntelemalla” Einsteinin teoretisoimia painovoima-aaltoja. Tällä on potentiaalisesti valtava merkitys meille ihmistieteissä työskenteleville: voimme esimerkiksi oppia, että meidän tulisi siirtyä vakiintuneesta näkemiskeskeisyydestä pohtimaan kuuntelemisen ja tuntemisen merkitystä.

Muukalaiskammosta muuttoliikkeeseen

Uusi tutkimushankkeenne käsittelee pakolaiskriisiä ja muuttoliikettä. Minkälainen projekti se on?

Muuttoliike on kaikkien sivilisaatioiden keskeinen piirre: Ihmiset ovat vuosituhansia olleet pakotettuja liikkumaan ilmastonmuutoksen, ympäristökatastrofien, sodan, nälänhädän ja tautien vuoksi. Myös avioliitot, kaupankäynti, uskonnot, seikkailut ja tutkimusmatkat ovat liikuttaneet ihmiskuntaa ympäri maailmaa. Tällä hetkellä joka kahdessadas lapsi on pakolainen, ja käsillä on suurin pakolaiskriisi sitten toisen maailmansodan. Muukalaiskammo on monissa yhteyksissä normi, mutta samalla saamme jatkuvasti todistaa erilaisia humanitaarisia tapoja reagoida pakolaisiin ja maahanmuuttajiin.

Hankkeeni lähtökohtana on ennen kaikkea pakolaisten itsensä kertomat tarinat. Aloitan tulevan kirjani pakolaistarinoista, jotka ovat sekä Raamatun että Korraanin ytimessä. Sen jälkeen tarkastelen, miten lehdistö kertoi juutalaisten pakolaisten matkoista Puolasta Britanniaan ja Shanghaihin 1930-luvulla, ja miten pakolaiset itse kertoivat kokemuksistaan omaelämäkertoissaan. Kolmannessa osassa haluan analysoida lehdistön tapaa käsitellä pakolaiskriisiä tällä hetkellä. Keskityn erityisesti lehdistön tapaan painottaa maahanmuuttoa Britannian

lista hyväksikäyttöä; maailman, jossa raiskaajat saavat kaksi- tai kolmekymmentä vuotta ryhmäterapiaa turvallisessa ympäristössä. Kuvittelen, että haluat maailman, jossa puolet kaikista professoreista on naisia kaikissa yliopistoissa olipa kyse luonnontieteistä, lääketieteestä tai taiteista – ja se on normaalia; maailman jossa vanhemmat, olivatpa he miehiä tai naisia, voivat ottaa ja otavat vanhempainvapaata ainakin vuodeksi ja jossa sekä miehet että naiset ja työnantajat tukevat osa-aikaista työssäkäyntiä, jotta vanhemmat voivat olla lastensa kanssa niin halutessaan.

Sinä, niin kuvittelisin, haluat myös maailman, jossa kaikki tytöt saavat ilmaisen koulutuksen ilman pelkoa ja pelottelua; maailman jossa naiset omistavat puolet pankeista ja jossa kaikki maailman eduskunnat ja johtokunnat koostuvat puoliksi naisista. Kuvittelisin, että haluat terveellistä ruokaa ja puhdasta vettä kaikille. En tiedä mutta luulisin, että haluat nähdä enemmän maan, rahan, eläkkeiden, asuntojen ja talojen tasaista jakautumista. Kuvittelisin, että haluat maailman, jossa turvallinen synnytys valitsemassasi paikassa ja valitsemallasi tavalla on normaalia.

Mutta ehkä haluat enemmän: haluat tanssia hävittäjien edessä kampanjoitessasi koko maapallon demilitarisoinniseksi, osallistut valtavan naisten onkalon kaivamiseen kasvattaaksesi tietoisuutta piilotetuista harvinaisten maa- metallien kaivoksista, jotka ovat välttämättömiä digilaitteidemme toiminnalle mutta raiskaavat ja saastuttavat planeettaamme; ehkä tuomitset minut siitä, että olen kieltänyt ei-inhimillisten persoonien oikeudet, delfiinien viisauden ja kahdeksansataa vuotta vanhojen tuntevien tammipuiden äänet. Ehkä liityt Australian alkuperäisväestön rinnalle ja vaadit sateenkaarilohikäärmeen maasta varastetun, ydinaseiden ruokkimiseen käytetyn uraanin uudelleenhautaamista. Ehkä vaadit kloonaamisen lopettamista, serveritehtaiden lakkauttamista, ehkä haluat olla osa tee-se-itse-kulttuuria ja kudot maailman suurimman tilkkutäkin ja lähetät ystäville postikortteja ja käsinkirjoitettuja kirjeitä vastustaaksesi sitä, mitä pidät digitaalisen tyranniana.

Silti toivoisin myös, rakkain tyttäreni, että ylimalkaan torjut (joksikin aikaa) sen, minkä perit äidiltäsi ja että luot oman polkusi, jota siivittää yhtä suuri energia, optimismi ja oikeudentunnon säilyttämä tuohtumus seitsemäntoista ja seitsemänkymmenen ikäisenä kuin seitsenvuotiaana. Soisin näin käyvän ei vain sinulle vaan kaikille maailman seitsenvuotiaille.

Rakastava äitisi
Anna Reading

Suom. Hanna Meretoja

Viitteet

- 1 Digitaalinen puutarha Phenomenal People löytyy osoitteesta phenomenalpeople.org.uk. Kuka tahansa voi ladata sinne tiedot naisesta, jota pitää ilmiömäisenä ihmisenä ja inspiraation lähteenä.
- 2 *'Historic sexual abuse'* viittaa hyväksikäytetyn oikeusturvaan tapauksissa, joissa hyväksikäytöstä on kulunut pitkä aika. Suomen lainsäädännössä lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset ovat erityisvanhentumisen piirissä: rikokset vanhenevat vasta kymmenen vuoden päästä uhrin täysi-ikäistymisestä. Suom. huom.

EU-kansanäänestyksessä. Suunnitelmissani on myös kirjoittaa uusi näytelmä ja työskennellä maahanmuuttajien kanssa paikallisessa yhteisössäni Lontoossa.

Monet suomalaiset ovat olleet järkyttyneitä Britannian EU-kansanäänestyksestä ja seuraavat kauhulla suuntaa, johon maailman poliittinen ilmapiiri näyttää olevan menossa. Mikä on oma reaktionne EU-kansanäänestystulokseen, ja millaisina näette sen seuraukset Euroopan tulevaisuudelle?

Minäkin järkytyin ”Brexististä” – tai siitä, että 52 prosenttia briteistä äänesti Euroopan Unionista eroamisen puolesta. Tuntui, että minulta vietiin kansalaisuuteni eurooppalaisena. Varsinkin kasvanut muukalaisvihamielisyys kauhastuttaa minua: ulkomaalaistaustaiset ovat joutuneet fyysisten hyökkäysten kohteeksi, kauppvoja on poltettu, ja ihmiset saavat viestejä, joissa heitä kehoitetaan ”painumaan takaisin kotimaahansa”. Kotikatamme ihmiset ja lasteni koulun oppilaat ovat joutuneet väkivallan uhreiksi. Mietin, minne lähtisimme ja missä vaiheessa pitäisi lähteä, jos Britannia jatkaa tällä tiellä, jota voi luonnehtia profofasistiseksi. Ei pidä unohtaa, että parlamentin jäsen Jo Cox murhattiin juuri ennen äänestystä, koska äärioikeisto ei pitänyt hänen tavastaan toivottaa pakolaiset tervetulleiksi.

Hyökkäykset ovat kuitenkin myös synnyttäneet myönteisiä vastareaktioita niiltä kansalaisilta, jotka toi-

mivat solidaarisuuden puolesta. Tässä tilanteessa on eniten tärkeämpää avata EU:n merkitystä: se on visio siitä, miten ihmiset voivat toimia yhdessä. Lisäksi EU on pitkälti onnistunut säilyttämään rauhan Euroopassa toisen maailmansodan jälkeen. Valitettavasti unionin myönteisiä vaikutuksia ei tehty riittävän selväksi sitä puolustaneessa kampanjassa. Sen sijaan keskityttiin kuvittelemaan, mitä tapahtuu jos lähdemme. Meidän olisikin jatkettava Euroopan projektin tärkeyden korostamista ja nähtävä itsemme edelleen osana Eurooppaa. Minä tulen aina olemaan eurooppalainen.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Reading viittaa Giorgio Agambenin teokseen *Homo Sacer. Il potere sovrano e la nuda vita*. Einaudi, Torino 1995.
- 2 Reading viittaa Hannah Arendtin teokseen *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot* (The Human Condition, 1958). Suom. Riitta Oittinen & työryhmä. Vastapaino, Tampere 2002. Arendt erottaa toiminnan työstä ja valmistamisesta ja liittää sen vapautteen ja moninaisuuteen. Toiminta viittaa ihmisten kykyyn aloittaa maailmassa jotakin uutta, tuoda esiin ainutkertaisuutensa puheen ja tekojen kautta ja osallistua siten inhimillisen todellisuuden muovaamiseen.
- 3 Kirje on osa teosta *Gender and Memory in the Global Age*. Palgrave Macmillan, London 2016.
- 4 Verkossa: phenomenalpeople.org.uk/

Kamppailu Puolassa jatkuu

Haastattelun jälkeen uutisotsikoihin nousi Puolan hallituksen ajama abortin täyskielto, joka toteutuessaan tekisi raskaudenkeskeytyksestä laittoman myös raiskauksen tai inestinin uhreille. Protestiaalto on hyökynyt niin Puolassa kuin kansainvälisestikin. *niin & näin* pyysi Anna Reading kommentoimaan sekä lakialoitetta että sen herättämää vastustusta.

” Puolan lähes täydellisen aborttikiellon uhka on erittäin huolestuttava: se edustaa heikkojen ihmisten vastaiskua. Heikkoudessaan heidän on murskattava naiset ja pelkistettävä nämä eläin-ruumiiksi, joita voidaan käyttää ja vahingoittaa. Tällaisen kiellon vääristyneenä perusteena on 1600-luvun hobbesilainen mieskeskeinen, itsekäs ja individualistinen moraalinen ja etiikka. Se jättää huomiotta jokapäiväiset arvot, suhteellisuudentajun tai elinikäisen rakkauden ja työn, joista vanhemmuus, avioliitto, perhe ja yhteisö ovat kudottu. On selvää, ettei yksikään nainen suhtaudu aborttiin kepeästi – päätös on erittäin monimutkainen ja vaikea. Valintaan liittyy monia tekijöitä kuten lapsen tulevaisuus, naisen perheen tulevaisuus sekä nainen itse lapsen mahdollisena vanhempana.

Puolan kommunistisen hallinnon päättymisestä lähtien sukupuolten välinen tasa-arvo ja oikeus ovat

vähentyneet tuntuvasti. Tilalle on noussut nationalismi ja katolisuuden ruokkima kapea patriarkalisuus. Yritys kieltää abortti jopa raiskaustapauksissa on barbaarinen. Barbaarien vihaamista tärkeämpää on kuitenkin sääliä niitä, joiden käsitys ihmisyydestä on niin tuskaisen hämärä, että he näkevät naiset vain astioina, orjina ja rangaistavina eläiminä. Toivosta ei saa luopua, sillä feminismillä on Puolassa pitkä ja vahva historia – Puola oli Euroopan ensimmäinen kansa, joka mainitsi naiset perustuslaissaan [1791]. Puolalaiset naiset ja miehet ovat kamppailleet pitkään ja hartaasti turvatakseen koko ihmiskuntaa hyödyttävän tasa-arvon. Maan feministinen historia yhdistyy 2000-luvun henkeen ja jatkaa sitkeää taisteluaan. Puolalaisten naisten lakko, kumpaakin sukupuolta osallistavat mielenosoitukset sekä kansainväliset protestit näyttävät, kuinka voidaan vastustaa lakeja, jotka pönkittävät ja suojelevat vain miesväestön asemaa kansalaisina.”

Pilaako kilpailu tieteen?

Kilpailuhenkisestä tieteestä

Tiede on ollut aina kilpailullista puuhaa. Vaikka yhteistyön ja tieteen tiimityöskentelyn hyödyt on tunnustettu, työpaikkojen ja rahoituksen vähentynyt tarjonta on tehnyt tieteestä kilpailuhenkisempää kuin koskaan. Tarkastelemme, miten kilpailu hyödyttää tiedettä luomalla kannusteita tutkijoille. Pohdimme myös sen haittavaikutuksia resurssien jakamiseen, tutkimuksen integriteettiin ja luovuuteen. Tieteen historia osoittaa, että mullistavia löytöjä on tehty usein, kun kilpailua ei ole. Se kumpuaa esiin vasta, kun tutkimuskentät vakiintuvat ja päämäärät määritellään. Esitämme tapoja rohkaista yhteistyötä ja lieventää kilpailua tieteellisissä pyrinnoissämme.

”Tiede menisi (urheilun tapaan) pilalle, jos asettaisimme kilpailun kaiken muun yläpuolelle.” – Benoit Mandelbrot¹

Tieteen ”nopeat syövät hitaat” -taloudessa tutkijat kilpailevat etenkin ensisijaisuudesta, sen tunnustamisesta, että he tekivät löydöksen ensimmäisenä². ”Ensisijaisuuden sääntö” kannustaa tutkijoita jakamaan tiedon löydöksistään yhteisön kanssa, mutta se varmistaa myös, että yksilöiden ja tutkijaryhmien on kilpailtava toistensa kanssa³. Tieteen arvokkainta valuuttaa on vertaisten suoma kunnioitus, joka perustuu tehtyihin löydöksiin. Kunnioitus voi vuorostaan johtaa työpaikkoihin, rahoitukseen, palkintoihin ja jäsenyyksiin arvokkaissa seuroissa.

Usein vain oletetaan todeksi, että kilpailu on hyödyllistä mille tahansa hankkeelle, koska se kannustaa yksilöitä erinomaisuuteen. Klassisessa vuoden 1957 esseessään sosiologi Robert K. Merton näki kilpailun vaikuttavan edullisesti tieteen tekemiseen, koska se edistää tutkimustulosten nopeaa leviämistä ja motivoi tutkijoita⁴. Kiiwaista tieteellisistä kilvoitelluista on monia historiallisia esimerkkejä. Puhutaan sitten Newtonista ja Leibnizista kiistelemässä kalkyylin keksimisestä, Darwinin ahdistuksesta hänen kuullessaan, että Alfred Russel Wallace oli päätyvänsä itsenäisesti samanlaisiin ajatuksiin, tai Watsonista ja Crickistä nujakoimassa Paulingin kanssa DNA:n rakenteesta, yleisen käsityksen mukaan kilpailu kannustaa tieteen edistymistä⁵.

On myös esitetty, että kilpailu voi tarjota vastalääkettä vahvistusvinoumalle eli taipumukselle suosia evidenssiä, joka tukee omia ennakkouskomuksia. Vaikka tutkijat itse eivät mielellään osoita ajatuksiaan vääriksi, heidän haastajansa tuskin osoittavat tässä pidättyväisyyttä⁶. Niinpä kilpailu voi teoriassa suojella tiedettä jähmettymiseltä ja dogmaattisuudelta.

Kilpailun pimeä puoli

Kaikki tieteenhistorioitsijat eivät ole esitelleet kilpailua yhtä hyvässä valossa. Hagstrom esitti, että kilpailu voi

olla tehotonta ja haaskaavaa, koska se johtaa päällekkäiseen työhön, vaikka hän tunnistikin kilpailun mahdollisuuden toimia virikkeenä ja levittää uusia ideoita⁷. Vaikka Hagstromin mukaan kilpailu voi rohkaista tutkijoita julkaisemaan tuloksiaan, Sullivan esitti, että kilpailu voi itse asiassa johtaa suurempaan salavihkaisuuteen, kun tutkijat pelkäävät kilpailijoiden julkaisevan tuloksia juuri heitä ennen⁸. McCain totesi, että kilpailu vähentää tutkijoiden taipumusta jakaa materiaalia, informaatiota ja tutkimusmenetelmiä, ja näin se hidastaa tieteellistä edistystä⁹.

Viime aikoina kohderyhmähaastatteluisissa on varmistettu, että kilpailu ei rohkaise jakamiseen ja voi saada jopa jotkut tutkijat sabotoimaan kilpailijoitaan, laatimaan puolueellisia vertaisarviointilausuntoja ja sortumaan kyseenalaisiin tutkimuskäytäntöihin¹⁰. Tiedelämän johtohahmot ovat valittaneet nykypäivän ylikilpailevan ympäristön turmiollista vaikutusta tieteeseen¹¹. Hyperkilpailu voi ajaa joitain nuoria pois tutkimusuralta, ja tämä saattaa koskea erityisesti nuoria naistutkijoita¹².

Kirjailija Margaret Heffernanin tuore teos *A Bigger Prize. How We Can Do Better than the Competition* setvii kilpailun vahingollisia vaikutuksia koko yhteiskuntaan ja etenkin liike-elämään¹³. Hän huomauttaa, että tieteen turnajaisrakenteessa työn palkitsevuus vähenee jyrkästi niiltä, jotka eivät sijoitu kärkeen. ”Jopa taloustieteilijät myöntävät nykyään, että turnajaisilla on kieroutunut lopputulos. Se käy kalliiksi etenkin sellaisilla aloilla, jotka ovat riippuvaisia yhteistyöstä – kuten tieteessä.”

Paljastava arkielämän esimerkki silkan kilpailun hinnasta saatiin taannoin, kun korkeassa asemassa oleva tutkija kehotti nuorempaa tutkijaa olemaan liittymättä hänen laitoksensa henkilökuntaan¹⁴. Nuori tutkija sai sähköpostin, jossa vanhempi tutkija kertoi ongelmaksi liian samanlaiset tutkimusintressit:

”Minua arveluttaa vahvasti se, että olisitte tällä hetkellä laitospöytäkirjan kanssa samassa rakennuksessa, koska tutkimukset ja lähestymistavat ovat pahasti päällekkäisiä [...] Keskustelimme lyhy-

esti yhteistyön mahdollisuudesta. Mutta tämä on monimutkaista [...] Jaetut resurssit ja tilat ovat ylimääräinen logistinen haitta [...] Instituutin johtajana minulla oli merkittävä rooli jyrksijöiden säilytyksen, käyttäytymisen ja transgenetiikan tilojen hankinnassa ja suunnittelussa [...] Pelkäänpä, että tilaa olisi hankala löytää laboratoriolle [...] Valittaen minun on todettava, että tällä hetkellä ja näissä oloissa en tuntisi oloani mukavaksi, jos olisitte täällä.”

Pian tämän jälkeen nuori tutkija otti vastaan toisen tehtävän, ja kahden samat tutkimusintressit jakavan tutkijan yhteistyön mahdollisuus oli menetetty. Ehkä vanhempi tutkija vain halusi välttää päällekkäistä työtä. Siitä huolimatta tapahtumalla oli jälkivahinkoja. Kun institutionaalinen komitea totesi vanhemman tutkijan ”käyttäytyneen sopimattomasti”, hän luopui tehtävästään instituutin johtajana.

Rahoituksesta käydyin kilpailun ja tieteellisten väärinkäytösten välinen suhde tunnustetaan yhä laajemmin¹⁵. On kuitenkin huomattava, että suurin osa tutkijoista säilyttää integriteettinsä vaikeissa olosuhteissa. Vermontin yliopiston tutkija Eric Poehlmán, joka kärsi 12 kuukauden liittovaltion tuomion datan väärentämisestä, syytti teoistaan osaksi järjestelmää, ”jossa datan määrä oikeastaan määrittää oman arvon [...] olin juoksupyörässä enkä päässyt pois.”¹⁶ Monet tutkijat ovat todenneet, että nykytieteen ”julkaise tai tuhoudu” -kulttuuri voi edistää tieteellisen kirjallisuuden vääristymistä¹⁷. Ionadis väittää suorakäisesti, että ”kilpailu ja eturistiriidat vääristävät liian monia lääketieteen löydöksiä”¹⁸. Yhdysvaltalaisista tutkimushenkilökuntaa koskevissa laajoissa tutkimuksissa on osoitettu, että paineella hankkia ulkoista rahoitusta ja projektirahoituksen suurella osuudella palkasta on vahva yhteys kyseenalaisiin tutkimuskäytäntöihin ja välinpitämättömiin tai huolimattomiin toimintatapoihin¹⁹. Belgialaisessa tutkimuksessa puolet otoksen tutkijoista oli samaa mieltä siitä, että kilpailullinen tieteellinen ilmapiiri ajoi heitä julkaisemaan lisää artikkeleita, ja yli puolet koki, että julkaisupaine vaikuttaa haitallisesti tieteellisen kirjallisuuden pätevyteen ja heidän suhteisiinsa tutkijatovereihin²⁰.

Kilpailu ei ole olennaista tieteelle

Historia on osoittanut yhä uudelleen, että kilpailua ei vaadita mullistavien löytöjen tekemiseen. Emil von Behring kehitti humoraalisen immunitetin käsitteen tutkiessaan kurkkumätätoksiinia²¹. Kun Kitasato Shibasaburo liittyi hänen laboratorioonsa, miehet työskentelivät yhdessä osoittaakseen, että suoja jäykkäkouristusta vastaan voitaisiin saavuttaa samalla tavalla, ja he julkaisivat tulokset yhdessä²². Samoin Griffith löysi periytyksen muuntumisperiaatteen ja Mullis keksi PCR:n käytännössä vailla kilpailua²³. Ehdotamme, että tällaisten monimutkaisten käsitteiden kehittäminen hyötyy pitkää ajasta, jonka tutkijat voivat viettää kehittelyn parissa ilman kilpailun painetta. Itse asiassa ei ole epätavallista, että mullistavia tieteellisiä löytöjä tehdään kilpailutommassa ilmapiirissä, sillä niihin kuuluu usein onnekkaita sattumia ja täysin ennakoimattomia löydöksiä²⁴.

Jopa klassiset esimerkit tieteellisestä kilvoittelusta voivat olla hieman harhaanjohtavia. Newton ja Leibniz rakensivat kalkyyliä itsenäisesti käyttämällä eri lähestymistapoja, ja heidän pahamaineinen kiistansa alkoi vasta jälkikäteen²⁵. Samaan tapaan Darwin ja Wallace kehittivät luonnonvalintaan perustuvia evoluutioteorioitaan itsenäisesti. Kun Wallace lähetti ajatuksiaan kuvaavan käsikirjoituksensa Darwinille, tämä laati kiireesti käsikirjoituksen Linnean Society of Londonia varten julkaistavaksi yhtäaikaan ja tunnusti näin Wallacen työn. Wallacen kunniaksi on sanottava, ettei hän koskaan kiistänyt Darwinin työn ensisijaisuutta, syvemmälle luotaavuutta ja vaikutusta häneen.²⁶ Vaikka kilpailu saattoikin tarjota Watsonille lisäkannustimen hänen etsiessään ratkaisua DNA:n rakenteeseen, huoli ensisijaisuudesta todennäköisesti johti Paulingin julkaisemaan ennen aikaisesti DNA:n kolmoiskierremallinsa, joka osoittautui nolosti vääräksi²⁷. Tutkijoiden kilpailupaine on voinut johtaa myös eettisesti kyseenalaisiin tekoihin²⁸. Kilpailu saattaakin olla parhaimmillaan kaksiteräinen miekka.

Kilpailu sai aikaan ristiriitaisia tuloksia myös vuonna 1894, kun Kitasato ja Yersin saapuivat Hongkongiin etsimään paiseruton alkusyytä²⁹. Vaikka Kitasato oli tehnyt menestyksekkästä yhteistyötä von Behringin kanssa muutama vuosi aiemmin, hän ei ollut enää yhteistyömielellä. Hänen kerrotaan maksaneen paikallisille viranomaisille, jotta he epäisivät Yersiniltä pääsyn paiseruton uhrin ruumiiden äärelle³⁰. Kitasato kiirehti julkaisemaan ruttoa aiheuttavan *Bacillus*-bakteerin löydöstä kertovan artikkelin, jotta hän ennättäisi Yersinin edelle³¹. Hänen kuvauksensa bakteerista oli kuitenkin monin tavoin ristiriitainen useiden myöhempien julkaisujen kanssa, mikä sai aikaan yhä jatkuvan kiistan siitä, olivatko hänen bakteeriviljelmänsä kontaminoituneet³². Yersinin raportti ilmestyi kuusi päivää myöhemmin, mutta hänen nimestään tuli kuolematon *Yersinia pestis* -bakteerina³³.

Entä päteekö väite, jonka mukaan kilpailu vähentää vahvistusvinouman vaaraa? On totta, että kilpailevat tutkijat eivät todennäköisesti ryhdy tukemaan teoriaa, mutta raju kilvoittelu voi itse asiassa pönkittää vahvistusvinoumaa rohkaisemalla tutkijoita kaivautumaan poteroihinsa ja puolustamaan asemiaan, jotta he eivät menettäisi kasvojaan. Yhteistyö niiden kanssa, jotka eivät jaa tismalleen omia näkemyksiä, saattaa olla parempi turva vahvistusvinoumaa vastaan.

Kuinka kilpailu kehkeytyy

Vaikka mullistavia löydöksiä, jotka johtavat uusien tutkimusalojen nousuun, voi syntyä ilman kilpailua, tuollaiset löydökset saavat usein kiivaan kilpailun sikiämään jälkikäteen. Uusien keksintöjen tärkeyden laaja arvostus voi kiihottaa kilpailevia yrityksiä rakentaa löydöksen varaan. Kun päämäärät on kerran määritetty selvästi, tutkijat tajuavat, että niihin pääsemisestä voi saada palkintoja. Ensimmäisenä seuraavan ongelman ratkaissut korjaa parhaat palkinnot.

Valaiseva esimerkki on sen oivaltaminen, että perinnöllisyys on DNA:n välittämää. Alkuperäistä spekulatiota

geenien kemiallisesta luonteesta rajoittivat aikakauden teknologiset puutteet. Ratkaiseva muuntumisperiaatteen tutkimus tehtiin laboratoriossa, jossa pyrittiin ymmärtämään erilaisten bakteerikantojen suhteita siinä toivossa, että saataisiin kehitettyä parempia hoitomuotoja ja rokotteita. DNA oli yhteydessä perinnöllisyyteen, mutta tarvittiin vielä useita vuosia, kunnes tarpeeksi moni tutkija oli vakuuttunut. Tässä vaiheessa kisa oli käynnissä, ja osallistujiin kuuluivat Crick, Wilkins, Franklin, Chargaff, Pauling ja Watson³⁴. Voiton veivät lopulta Watson ja Crick, jotka raportoivat löydöksestään virstanpylvääksi muodostuneesta julkaisussaan 1953 ja jakoivat Nobel-palkinnon Maurice Wilkinsin kanssa. DNA:n rakenteen selvittäminen johti uusille aloille, jotka keskittyivät kahdentumiseen, transkriptioon ja translaatioon³⁵. Niillä syntyivät omat päämääränsä, kilpailunsa ja palkintonsa.

Kilpailun rajoitukset

On epäselvää, onko kilpailu tärkeä tieteen kannustin. Nobel on arvovaltaisin tieteen palkinto, mutta harvalla palkitulla on ollut palkinto mielessään, kun he ovat tehneet voittajalöydöksiään. Useimmat heistä ovat myös saaneet kyllikseen tunnustusta jo ennen puhelua Tukholmasta.³⁶ Kilpailu toimii todennäköisesti parhaiten, kun päämäärät on määritelty selvästi ja tutkimusala on teknologisesti kypsä. Human Genome Project on hyvä esimerkki, jossa kilpailu julkisesti ja kaupallisesti tuettujen ryhmien välillä johti menestykseen vuosia aikataulusta edellä³⁷. Kilpailu itsessään ei kuitenkaan välttämättä johda menestykseen, jos päämäärät ovat liian kunnianhimoisia, kuten monet tieteen ja teknologian lunastamattomat palkinnot osoittavat³⁸.

Kun kilpailun haitat osoittautuvat yhä selvemmiksi, sen vastakohta eli yhteistyö vaikuttaa olevan nousussa. Higgsin bosonin olemassaolon onnistunut todistaminen CERN:issä vaati tuhansien tutkijoiden työn vuosikymmenten ajan, mikä on loistava esimerkki tuloksekkaasta tieteen tiimityöstä³⁹. Monimutkaisten ongelmien käsittelyssä tunnustetaan yhä enemmän tarve monipuolisiin tutkimuslähtökohtiin ja monitieteisiin tutkimusryhmiin⁴⁰. Suurempi panostus ”tiimitieteeseen” vaatii kuitenkin, että tutkijoiden järjestäytymisen, tuen ja palkitsemisen tavat järjestetään radikaalisti uudelleen⁴¹.

Kilpailun turmiolliset vaikutukset luovuuteen

Kanavoimalla tutkimusponnistuksia ennalta määrättyjä polkuja pitkin kilpailu voi rajoittaa luovuutta, jota tarvitaan mullistaviin läpimurtoihin. Kilpailulla voi sen lisäksi olla salakavalampi vaikutus tieteelliseen luovuuteen. Tiede on parhaimmillaan taiteen, musiikin ja kirjallisuuden veroinen luova prosessi⁴². Aivan kuin luovilla humanistisilla tieteenaloilla, tieteessäkin tarvitaan mielikuvitusta, intuitiota, synteesiä ja estetiikkaa⁴³. Toiminnallisella magneettiresonanssikuvauksella on havaittu sana-assosiaatiotehtävissä samanlaisia aivojen aktivoitumisen kuvioita assosiaatioalueilla ja sosioaffektiivisilla prosessointialueilla sekä tutkijoilla että taitelijoilla⁴⁴. Uusien

ideoiden kumpuamisen nähdään olevan yhteydessä aivojen lepotilaverkostoon (*default mode network* tai REST, *random episodic silent thought*), jossa pitkän hautomisvaiheen virittämän yksilön annetaan rentoutua esimerkiksi katsomalla televisiota, lukemalla kirjaa, käymällä suihkussa, ajamalla tai harrastamalla liikuntaa⁴⁵.

Psykologiset tutkimukset ovat osoittaneet, että kiivas kilvoittelu ja stressi voivat itse asiassa rajoittaa luovuutta. Teresa Amabile on tutkinut luovuuden sosiaalipsykologiaa Harvard Business Schoolin psykologian laitoksella 35 vuotta. Yksi hänen löydöksistään on, että luovuus saa todennäköisemmin kiihokkeen sisäisestä kuin ulkoisesta motivaatiosta ja edellyttää riittävän pitkää ideoiden hautomisaikaa⁴⁶. Luovuus kukoistaa, kun yksilön sallitaan tarttua aiheeseen, josta hän välittää intohimoisesti, ympäristössä, joka tuntuu enemmän leikiltä kuin työltä⁴⁷. Tutkimuksen kohteena olevat toimijat ovat saaneet epätodennäköisemmin aikaan luovia tuloksia, jos heitä motivoivat ulkoiset palkinnot⁴⁸. Artikkelissa ”How to Kill Creativity” Amabile kuvaa hypoteettista luovuudelle vihamielistä työympäristöä, joka nojaa ulkoisiin rahapalkintoihin, luo säälimättömiä määräaikoja ja alistaa kaikki ehdotukset ”aikaa syöväälle monikerroksiselle arvioinnille [...] ja tuskalliselle kritiikille”⁴⁹. Aika lailla nappiin osuva kuvaus siitä, millaista on olla tutkija nykyään. Amabile toteaa, että ”kun täytyy olla luova pyssy ohimolla, luovuus yleensä tapetaan”⁵⁰. Samoin ”työpaikan vakaus näyttää olevan erittäin tärkeä luovuuden edistämiseksi”⁵¹. Tämä korostaa eroa kilpailun positiivisen motivaation ja sellaisen negatiivisen ”hypermotivaation” välillä, joka syntyy nykyajan tutkijoiden kohtaamasta rahoituksen ja työpaikan menettämisen pelosta⁵². Stressin intensiteetti on myös tärkeä vaikuttava tekijä; 76 tutkimuksen meta-analysissä huomattiin, että vaikka alhaiset stressitasot voivat kiihottaa luovuutta, korkeat tasot estävät luovaa ajattelua⁵³.

Amabile on myös varoittanut, että kilpailun vahingolliset seuraukset voivat vaikuttaa miehiin ja naisiin eri tavoin⁵⁴. Toisten tekemät myöhemmät tutkimukset ovat tukeneet näkemystä. Tosimaailmassa tehdyissä yliopistopöytäkirjojen ja tutkijoiden koejärjestelyissä on paljastunut merkittäviä eroja siinä, miten miehet ja naiset vastaavat kilpailuun. Yhdessä tällaisessa tutkimuksessa ryhmien välinen kiivas kilvoittelu lisäsi luovuutta miehistä koostuvissa ryhmissä mutta haittasi sitä naisista koostuvissa ryhmissä, kun taas naiset kukoistivat yhteistyöhenkisessä ympäristössä, jossa ryhmät työskentelivät rinta rinnan⁵⁵. Tämä saattaa olla kytköksissä syvään juurtuneisiin sukupuolieroihin yhteistyössä ja kilpailussa, jotka on nimetty ”miessoturiahypoteesiksi” (*male-warrior hypothesis*)⁵⁶. Naisten kykyä laajentaa tutkimusryhmien perspektiiviä ja edistää yhteistyötä on käytetty perusteena, kun on peräänkuulutettu heidän laajempaa osallistumistaan tieteen hierarkian joka tasolle⁵⁷.

Toimiiko yhteistyö? Toisin kuin kilpailusta, yhteistyön hyödyistä on monia esimerkkejä. Empiirinen todistusaineisto viittaa siihen, että ei-kaupallisessa ympäristössä verkottuvien yksilöiden välille syntyy synergiaa. Kirjailija Steven Johnson analysoi 135 keskeistä tieteen

ja teknologian keksintöä, jotka tehtiin 1800- ja 1900-luvuilla, ja hän havaitsi, että 40 % niistä syntyi verkostoissa ja markkinoiden ulkopuolisissa tilanteissa. Sen sijaan 26 % syntyi verkostoissa markkinaympäristöissä ja vain 8 % saivat aikaan markkinatilanteissa toimivat yksilöt.⁵⁸ Markkinoiden ulkopuoliset verkostot ovat kehittäneet tai löytäneet muun muassa aspiriinin, magneettikuvauksen, laattatekniikan, ydinreaktorit, penisilliinin ja kvanttimekaniikan. Johnson päätteläe:

”Avoimuus ja yhteyksien luominen voivat lopulta olla arvokkaampia innovatiivisuudelle kuin puhtaasti kilpailulliset mekanismit [...] Meidän kannattaa usein yhdistellä ideoita sen sijaan, että suojelisimme niitä [...] Kun tarkastellaan innovaatiota luonnossa ja kulttuurissa, hyvien ideoiden ympärille muureja rakentavat ympäristöt tahtovat olla ajan oloon vähemmän innovatiivisia kuin avoimemmat ympäristöt. Hyvät ideat eivät ehkä halua olla vapaita, mutta ne haluavat hakea yhteyksiä, sulautua, järjestäytyä uudelleen. Ne haluavat keksiä itsensä uudelleen rajoja ylittämällä. Ne haluavat täydentää toisensa aivan yhtä paljon kuin ne kaipaavat kilpailla.”

Tieteen historia osoittaa yhä uudelleen, että tärkeät tieteelliset löydökset kumpuavat pidäkkeettömästä tutkailusta, yksittäisten tutkijoiden intohimosta ymmärtää ongelmaa sekä tutkimusympäristöistä, jotka tukevat vuorovaikutusta. Vaikka nykyinen tiedemaailmamme tuskin pystyisi edistämään luovuutta enää surkeammin, nämä periaatteet eivät tule tutkijoille yllätyksenä. Kun Uri Alonilta kysyttiin, miten motivoitunut tutkimusryhmä pitäisi rakentaa, hän suositteli, että nuorille tutkijoille tarjotaan heitä kiinnostavia haastavia ongelmia, sallitaan autonomiaa omien ratkaisujen etsimiseen ja tuodaan heidät ympäristöön, jossa he voivat verkottua helposti muiden kanssa.⁵⁹

Kuinka kanavoida kilpailua ja vaalia yhteistyötä

Kilpailulla on yhä rooli tieteessä. Kilpailu näyttää toimivan parhaiten algoritmisisissa tehtävissä eikä heuristisissa suurta luovuutta vaativissa tehtävissä. Niinpä tutkimusalaa voi edistää, jos määritellään selviä päämääriä, jotka ovat teknologisesti saavutettavissa, aivan kuin Hilbertin määrittelemät 23 ratkaisematonta ongelmaa vuonna 1900 auttoivat sähköistämään matemaatikkojen huomion⁶⁰.

Suurin osa nykypäivän tieteestä hyötyisi kuitenkin radikaalisti erilaisesta rakenteesta, joka tukisi yhteistyötä, yhteistoimintaa ja luovuutta. Hyödyllisiä toimia voisivat olla ammatillisen edistymisen kriteerien muuttaminen sellaisiksi, että ne painottaisivat yhteisiä päämääriä yksilöllisten sijaan ja keskittyisivät vähemmän julkaisuun arvovaltaisilla areenoilla⁶¹. Epäitsekäät tieteelliset toimet, kuten mentorointi tai hyödyllisten reagenssien ja informaation tarjoaminen yhteisölle, kaipaavat tunnustusta. Samoin tarvitaan itsekäästi käyttäytyvien tutkijoiden tehokkaampaa valvontaa. Kilpailun vahingollisia vaikutuksia voidaan vähentää myös sillä tavalla, että kilpailevat ryhmät tekevät yhteistyötä julkaisemalla löydöksensä yhtä aikaa eivätkä kaappaa julkisuutta toisiltaan. Me ja muut olemme tehneet näin lukuisia kertoja⁶². Kun ryhmät

julkaisevat tuloksensa yhtäaikaisesti, häviäjiä ei ole ja tiedeyhteisö hyötyy saadessaan välitöntä tukea uudelle löydökselle. Lisäksi tieto siitä, että heidän työnsä julkaistaan samanaikaisesti, voi antaa kilpailevien ryhmien viimeistellä tutkimuksensa huolellisemmin. Samanaikainen julkaiseminen edellyttää avointa kommunikaatiota, mikä itsessään hyödyttää tiedettä.

Tarvitaan suuri muutos tieteen taloudellisessa rakenteessa ja uutta kansallista panostusta tutkimukseen ja kehitystyöhön, jotta hyperkilpailua apurahoista ja työpaikoista saadaan lievennettyä. (Kuvitelkaa armeijan tehokkuutta, jos vain yhdelle viidestä sotilaasta luovutettaisiin aseet ja loppujen käskettäisiin käyttää kaikki aikansa kirjoitukseen hakemuksia, jossa he selittävät, mitä tekisivät aseilla ne saatuaan.) Vaikka onkin usein todettu, ettei lisärahoitus yksin riitä tieteen korjaamiseen, rahoituksen kasvattaminen on olennainen osa mitä tahansa tehokasta ratkaisua. Niinpä projektien sijaan ihmisiä rahoitava järjestelmä voi olla rationaalisempi, kun otetaan huomioon tutkimukset, joiden mukaan tämä lähestymistapa edistää korkean vaikuttavuuden tiedettä⁶³. Lisäksi koko tutkimusura on parempi ennuste tutkijan tuottavuudesta kuin projektiarvot⁶⁴. On painotettava enemmän avointa tutkijalähtöistä tutkimusta ja vähemmän suunnattuja ohjelmia. Instituutioiden olisi vähennettävä riippuvuuttaan projekti- rahoituksesta tarjotakseen tutkijoille vakaampaa palkkaa. Suuremmat tutkijaryhmät, joihin saadaan enemmän vartuneita tutkijoita, voivat lisätä ryhmien välistä verkottumista ja vähentää kilpailua harjoittelijoiden välillä.

Nykyään tutkijoiden on työskenneltävä ympäristössä, jossa on laantumaton stressiä, aikapaineita ja turvatomuutta. Nämä tekijät eivät edistä hyvää tiedettä. Onneksi neurobiologian ja sosiaalipsykologian tutkimus on tuottanut selviä ohjeita. Luovuus kukoistaa vapaudessa ja vuorovaikutuksessa. On aika soveltaa näitä periaatteita uudistaaksemme tiede-elämää itseään.

Lopuksi

Kun rahoituksen leikkaukset ovat kiihdyttäneet tutkijoiden välistä kilvoittelua, hyperkilpailun vahingolliset vaikutukset luovuudelle, tehokkuudelle, kommunikaatiolle, ammattikunnan hengelle ja integriteetille käyvät yhä selvemmiksi. Tiimitieteen nousun myötä sekä visaisten ongelmien vaatiessa monitieteellistä lähestymistapaa yhteistyöhenkempi ja yhteistoimintaan kyvykkäämpi tieteellinen kulttuuri on kipeästi tarpeen. Tieteestä ei kuitenkaan ole helppoa tehdä yhteistyöhenkempää. Meidän on tehtävä työtä yhdessä.

Suomentanut Ville Lähde

(alun perin: *Competitive Science. Is Competition Ruining Science? Infection and Immunity*. Vol. 83, No. 4, 2015, 1229–1233, doi:10.1128/IAI.02939-14. Artikkelijulkaisu tässä *American Society of Microbiology* luvalla.)⁶⁵

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 James Gleick, *Chaos. Making a New Science*. Vintage, New York 1987.
- 2 Robert K. Merton, Priorities in Scientific Discovery. *American Sociological Review*. Vol. 22, No. 6, 1957, 635–659.
- 3 Paula Stephan, *How Economics Shapes Science*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2012.
- 4 Robert K. Merton, Priorities in Scientific Discovery. *American Sociological Review*. Vol. 22, No. 6, 1957, 635–659.
- 5 Fyysikko ja matemaatikko Sir Isaac Newton (1642–1726) ja filosofi ja matemaatikko Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) kehittivät differentiaali- ja integraalilaskennan eli kalkyylin toisistaan riippumatta. Charles Darwin (1809–1882) ja Alfred Russel Wallace (1823–1912) loivat omilla tahoillaan luonnonvalintaan perustuvaa evoluutioteoriaa. James Watson (1928–) ja Francis Crick (1916–2014) löysivät DNA-molekyylin rakenteen vuonna 1953. Kemian ja rauhan Nobelit voittanut Linus Pauling (1901–1994) ehdotti erheellistä kolmoiskierremallia DNA:n rakenteesta. – Suom. huom.
- 6 Matt Ridley, Three Cheers for Scientific Backbiting. *The Wall Street Journal* 27.7.2015.
- 7 Warren Hagstrom, Competition in Science. *American Sociological Review*. Vol. 39, No. 1, 1974, 1–18.
- 8 Daniel Sullivan, Competition in Bio-Medical Science. Extent, Structure, and Consequences. *Sociology of Education*. Vol. 48, No. 2, 1975, 223–241.
- 9 Katherine McCain, Communication, Competition, and Secrecy. The Production and Dissemination of Research-related Information in Genetics. *Science, Technology & Human Values*. Vol. 16, No. 4, 1991, 491–516.
- 10 Melissa Anderson, Emily Ronning, Raymond De Vries & Brian Martinson, The Perverse Effects of Competition on Scientists' Work and Relationships. *Science and Engineering Ethics*. Vol. 13, No. 4, 2007, 437–461.
- 11 Bruce Alberts, Marc Kirchner, Shirley Tilghman & Harold Varmus, Rescuing US Biomedical Research from its Systemic Flaws. *PNAS*. Vol. 111, No. 16, 2014, 5773–5777; Arturo Casadevall & Ferric C. Fang, Reforming Science. Methodological and Cultural Reforms. *Infection and Immunity*. Vol. 80, No. 3, 2012, 891–896.
- 12 Shelley Anamo, Attrition of Women in the Biological Sciences. Workload, Motherhood, and Other Explanations Revisited. *BioScience*. Vol. 63, No. 1, 2013, 43–48; Arturo Casadevall & Ferric C. Fang, Reforming Science. Methodological and Cultural Reforms. *Infection and Immunity*. Vol. 80, No. 3, 2012, 891–896; Jessica Lober Newsome, *The Chemistry PhD. The Impact on Women's Retention*. 2008. Verkossa: wisecampaign.org.uk/resources/2008/10/the-chemistry-phd-the-impact-on-womens-retention
- 13 Margaret Heffernan, *A Bigger Prize. How We Can Do Better than the Competition*. PublicAffairs, New York 2014.
- 14 Shelley Batts, An In-Depth Look At MIT's TonegawaGate Emails. *Retrospectacle. A Neuroscience Blog* 21.11. 2006.
- 15 Combating Scientific Misconduct (pääkirjoitus). *Nature Cell Biology*. Vol. 13, No. 1, 2011, 1.
- 16 Jeneen Interlandi, An Unwelcome Discovery. *The New York Times* 22.10.2006.
- 17 Daniele Fanelli, Do Pressures to Publish Increase Scientists' Bias? An Empirical Support from US States Data. *PLOS One*. 21.4.2010. Verkossa: journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0010271
- 18 John Ionnadis, An Epidemic of False Claims. Competition and Conflicts of Interest Distort Too Many Medical Findings. *Scientific American*. Vol. 304, No. 6, 2011, 16.
- 19 Brian Martinson, A. L. Crain, Melissa Anderson & Raymond De Vries, Institutions' Expectations for Researchers' Self-Funding, Federal Grant Holding, and Private Industry Involvement. Manifest Drivers of Self-Interest and Research Behavior. *Academic Medicine*. Vol. 84, No. 11, 2009, 1491–1499
- 20 Joeri Tijdink, Reinout Verbeke & Yvo Smulders, Publication Pressure and Scientific Misconduct in Medical Scientists. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*. Vol. 9, No. 5, 2014, 64–71.
- 21 Emil von Behring (1854–1917) oli saksalainen Nobel-palkittu fysiologi. Humoraalinen immuniteti perustuu liukoisiin vasta-aineisiin. – Suom. huom.
- 22 Emil von Behring & Kitasato Shibasaburo, The Mechanism of Diphtheria Immunity and Tetanus Immunity in Animals (1890). *Molecular Immunology*. Vol. 28, No. 12, 1991, 1351–1412. Kitasato Shibasaburo (1853–1931) oli japanilainen bakteriologi, joka oli ehdolla saman Nobel-palkinnon saajaksi kuin von Behring. – Suom. huom.
- 23 Frederick Griffith, The Significance of Pneumococcal Types. *Journal of Hygiene*. Vol. 27, No. 2, 1928, 113–159; Kary Mullis, Fred Faloona, Stephen Sharf, Randall Saiki, G. Horn & Henry Erlich, Specific Enzymatic Amplification of DNA In Vitro. The Polymerase Chain Reaction. *Cold Spring Harbor Symposia on Quantitative Biology*. Vol. 51, 1986, 263–273. [Frederick Griffith (1879–1941) oli englantilainen perinnöllisyystieteilijä, joka totesi bakteerikantojen välillä kulkevan informaatiota jo ennen DNA:n löytämistä. Kary Mullis (1944–) sai Nobelin kemianpalkinnon vuonna 1993 polymeerasiketjureaktion eli DNA:n monistusmenetelmän keksimisestä. – Suom. huom.]
- 24 Byron Roe, We Need Undirected Research. *APS News*. Vol. 23, No. 1, 2014. Verkossa: aps.org/publications/apsnews/201401/backpage.cfm
- 25 Michael White, *Acid Tongues and Tranquil Dreamers*. HarperCollins, New York 2001.
- 26 Alfred Russel Wallace, *Darwinism. An Exposition of the Theory of Natural Selection with Some of Its Applications*. Macmillan & Co., London 1889.
- 27 Mario Livio, *Brilliant Blunders. From Darwin to Einstein*. Simon and Schuster, New York 2013.
- 28 James Watson, The Double Helix. A Personal Account of the Discovery of the Structure of DNA. Atheneum, New York, 1968; Jonathan Weiner, Laboratory Confidential. *Columbia Journalism Review*. Vol. 51, No. 1, 48.
- 29 Alexandre Yersin (1863–1943) oli sveitsiläis-ranskalainen bakteriologi. – Suom. huom.
- 30 Joseph Byrne, *Encyclopedia of the Black Death*. ABC-CLIO, Santa Barbara 2012.
- 31 Kitasato Shibasaburo, The Bacillus of Bubonic Plague. *Lancet*. Vol. 2, No. 3704, 1894, 428–430.
- 32 David Bibel & T. H. Chen, Diagnosis of Plague. An Analysis of the Yersin-Kitasato Controversy. *Bacteriological Review*. Vol. 40, No. 3, 1976, 633–651; Tom Solomon, Hong Kong, 1894. The Role of James A. Lowson in the Controversial Discovery of the Plague Bacillus. *Lancet*. Vol. 350, No. 9070, 1997, 59–62.
- 33 Alexandre-Émile-John Yersin, La peste bubonique à Hong Kong. *Annales de l'Institut Pasteur*. Vol. 8, No. 9, 1894, 662–667.
- 34 Ks. viite 5. Maurice Wilkins (1916–2004) otti ensimmäiset selvät röntgenkuvat DNA-molekyylistä. Rosalind Franklin (1920–1958) tuotti molekyylin rakenteen ymmärtämiseksi tärkeän diffraktioröntgenkuvan. Erwin Chargaff (1905–2002) loi ensimmäisiä DNA:n rakennetta määrittäneitä emäsparisääntöjä. – Suom. huom.
- 35 DNA:n kahdentuminen eli replikaatio tapahtuu solunjakautumisen yhteydessä. Transkriptiossa muodostuu DNA:n antaman mallin mukainen RNA-molekyyl. Translaatiossa RNA antaa mallin tuotettavan proteiinin aminohappojärjestykselle. – Suom. huom.
- 36 Arturo Casadevall & Ferric C. Fang, Is the Nobel Prize Good for Science? *FACEB*. Vol. 27, No. 12, 2013, 4682–4690.
- 37 Jay Shendure, Robi D. Mitra, Chris Varma & George M. Church, Advanced Sequencing Technologies. Methods and Goals. *Nature Reviews Genetics*. Vol. 5, No. 5, 2004, 335–344. [Human Genome Project kartoitti ihmisen geeniperimän vuosina 1990–2003. – Suom. huom.]
- 38 Graham Templeton, Challenges Unmet. Unclaimed Prizes in Science and Technology. *Geek*. 23.7.2013. Verkossa: geek.com/news/challenges-unmet-unclaimed-prizes-in-science-and-technology-1562333/
- 39 Hiukkasfysiikan standardimallille olennainen Higgsin bosoni löydettiin

- mahdollisesti Large Hadron Colliderissa 2012. – Suom. huom.
- 40 Mary Disis & John Slattery, The Road We Must Take. Multidisciplinary Team Science. *Science Translational Medicine*. Vol. 2, No. 22, 2010, 22cm9.
- 41 Curt Balch, Hugo Arias-Pulido, Soumya Banerjee, Alex K. Lancaster, Kevin B. Clark, Michael Perilstein, Brian Hawkins, John Rhodes, Piotr Sliz, John Wilkins & Thomas W. Chittenden, Science and Technology Consortia in U. S. Biomedical Research. A Paradigm Shift in Response to Unsustainable Academic Growth. *BioEssays*. Vol. 37, No. 2, 2015, 119–122; Staša Milojević, Principles of Scientific Research Team Formation and Evolution. *PNAS*. Vol. 111, No. 11, 2014, 3984–3989; Hua-Wei Shen & Albert-László Barabási, Collective Credit Allocation in Science. *PNAS*. Vol. 111, No. 34, 2014, 12325–12330.
- 42 R. Keith Sawyer, *Explaining Creativity. The Science of Human Innovation*. Oxford University Press 2012.
- 43 Jerome Friedman, *Creativity in Science*. American Council of Learned Societies Occasional Paper No. 47. Verkossa: archives.acls.org/op/op47-2.htm
- 44 Nancy Andersen & Kanchna Ramchandran, Creativity In Art and Science. Are There Two Cultures. *Dialogues in Clinical Neuroscience*. Vol. 14, No. 1, 2012, 49–54.
- 45 Ferris Jabr, Why Your Brain Needs More Downtime. *Scientific American* 15.10.2013.
- 46 Beth Hennessey & Teresa Amabile, Creativity. *Annual Review of Psychology*. Vol. 61, No. 1, 2010, 569–598.
- 47 Teresa Amabile, *Creativity in Context*. Westview, Boulder 1996.
- 48 Teresa Amabile, Beth Hennessey & Barbara Grossman, Social Influences on Creativity. The Effects of Contracted-for Reward. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 50, No. 1, 1986, 14–23.
- 49 Teresa Amabile, How to Kill Creativity. *Harvard Business Review*. Vol. 76, No. 5, 1988, 76–87, 186.
- 50 Teresa Amabile, Constance Hadley & Steven Kramer, Creativity Under the Gun. *Harvard Business Review*. Vol. 80, No. 8, 2002, 52–61, 147.
- 51 Teresa Amabile, *Creativity in Context*. Westview, Boulder 1996.
- 52 Scott Rick & George Lowenstein, Hypermotivation. *Journal of Marketing Research*. Vol. 45, No. 6, 2008, 645–648.
- 53 Kris Byron, Shalini Khazanchi & Deborah Nazarian, The Relationship Between Stressors and Creativity. A Meta-Analysis Examining Competing Theoretical Models. *Journal of Applied Psychology*. Vol. 95, No. 1, 2010, 201–212.
- 54 Teresa Amabile, *Creativity in Context*. Westview, Boulder 1996.
- 55 Markus Baer, Abhijeet Vadera, Roger Leenders & Greg Oldham, Intergroup Competition as a Double-Edged Sword. How Sex Composition Regulates the Effects of Competition on Group Creativity. *Organization Science*. Vol. 25, No. 3, 2013, 892–908.
- 56 Melissa McDonald, Carlos Navarrete & Mark Van Vugt, Evolution and the Psychology of Intergroup Conflict. The Male Warrior Hypothesis. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. Vol. 367, No. 1589, 2012, 670–679.
- 57 Marguerite Del Giudice, Why It's Crucial to Get More Women Into Science. *National Geographic* 8.11.2014.
- 58 Steven Johnson, *Where Good Ideas Come From. The Natural History Of Innovation*. Penguin, New York 2010.
- 59 Uri Alon, How to Build a Motivated Research Group. *Molecular Cell*. Vol. 37, No. 2, 2010, 151–152. [Uri Alon on Weissmann Institute of Sciences professori, joka on tunnuttu muun muassa geenien ilmentymistä koskevasta tutkimuksesta. – Suom. huom.]
- 60 Saksalainen matemaatikko David Hilbert (1862–1943) esitti ongelmaluettelonsa Pariisin matemaattikkokongressissa vuonna 1900. – Suom. huom.
- 61 Arturo Casadevall & Ferric C. Fang, Causes for the Persistence Of Impact Factor Mania. *mBio*. Vol. 5, No. 3, 2014, e01342–14. Verkossa: mbio.asm.org/content/5/2/e00064-14.full
- 62 William Navarre, Steffen Porwollik, Yipeng Wang & Ferric C. Fang, Selective Silencing of Foreign DNA with Low GC Content by the H-NS Protein in Salmonella. *Science*. Vol. 313, No. 5784, 2006, 236–238; Sacha Lucchini, Gary Rowley, Martin Goldberg, Douglas Hurd, Marcus Harrison & Jay Hinton, H-NS Mediates the Silencing of Laterally Acquired Genes in Bacteria. *PLoS Pathogens*. Vol. 2, No. 8, 2006, e81; Mauricio Alvarez & Arturo Casadevall, Phagosome Extrusion and Host-cell Survival After *Cryptococcus neoformans* Phagocytosis by Macrophages. *Current Biology*. Vol. 16, No. 21, 2006, 2161–2165; Hansong Ma, Joanne Croudance, David Lammas & Robin May, Expulsion of Live Pathogenic Yeast by Macrophages. *Current Biology*. Vol. 16, No. 21, 2006, 2156–2160; Mauricio Alvarez & Arturo Casadevall, Cell-to-cell Spread and Massive Vacuole Formation After *Cryptococcus neoformans* Infection of Murine Macrophages. *BMC Immunology*. Vol. 8, No. 16, 2007; Hansong Ma, Joanne Croudace, David Lammas & Robin May, Direct Cell-to-cell Spread of a Pathogenic Yeast. *BMC Immunology*. Vol. 8, No. 15, 2007; Sang-Youl Park, Pauline Fung, Noriyuki Nishimura, David Jensen, Hiroaki Fujii, Yang Zhao, Shelley Lumba, Julia Santiago, Americo Rodrigues, Tsz-fung Chow, Simon Alfredo, Dario Bonetta, Ruth Finkelstein, Nicholas Provart, Darrell Desveaux, Pedro Rodriguez, Peter McCourt, Jian-Kanf Zhu, Julian Schroeder, Brian Volkman & Simon Cutler, Abscisic Acid Inhibits Type 2C Protein Phosphatases via the PYR/PYL Family of START Protein. *Science*. Vol. 324, No. 5930, 2009, 1068–1071; Oscar Zaragoza, Rocío García-Rodas, Joshua Nosanchuk, Manuel Cuenca-Estrella, Juan Luis Rodríguez-Tudela & Arturo Casadevall, Fungal Cell Gigantism During Mammalian Infection. *PLoS Pathogens*. Vol. 6, No. 6, 2010, e1000945; Laura Okagaki, Anna Strain, Judith Nielsen, Caroline Charlier, Nicholas Baltes, Fabrice Chrézien, Joseph Heitman, Françoise Dromer & Kirsten Nielsen, Cryptococcal Cell Morphology Affects Host Cell Interactions and Pathogenicity. *PLoS Pathogens*. Vol. 6, No. 6, e1000953; Nuno Barbosa-Morais, Manuel Irimia, Qun Pan, Hui Y Xiong, Serge Gueroussov, Leo Jee, Valentina Slobodeniuc, Claudia Kutter, Stephen Watt, Recep Colak, Taehyung Kim, Christine Misquitta, Michael Wilson, Philip Kim, Duncan Odum, Brendan Frey & Benjamin Belncowe, The Evolutionary Landscape of Alternative Splicing in Vertebrate Species. *Science*. Vol. 338, No. 6114, 2012, 1587–1593; Jason Merkin, Caitlin Russell, Ping Chen & Christopher Burge, Evolutionary Dynamics of Gene and Isoform Regulation in Mammalian Tissues. *Science*. Vol. 338, No. 6114, 2012, 1593–1599; Benjamin Vernot & Joshua Akey, Resurrecting Surviving Neandertal Lineages from Modern Human Genomes. *Science*. Vol. 343, No. 6174, 2014, 1017–1021; Sriram Sankaranarayanan, Swapan Mallick, Michael Danemann, Kay Prüfer, Janet Kelo, Svante Pääbo, Nick Patterson & David Reich, The Genomic Landscape of Neandertal Ancestry in Present-day Humans. *Nature*. Vol. 507, No. 7492, 2014, 354–357.
- 63 Pierre Azoulay, Joshua Zivin & Gustavo Manso, *Incentives and Creativity. Evidence from the Academic Life Sciences*. NBER Working Paper No. 15466, 2009.
- 64 Narasimhan Danthi, Colin Wu, Peibei Shi & Michael Lauer, Percentile Ranking and Citation Impact of a Large Cohort of National Heart, Lung, and Blood Institute-funded Cardiovascular R01 Grants. *Circulation Research*. Vol. 114, No. 4, 2014, 600–606; Jonathan Kaltman, Frank Evans, Narasimhan Danthi, Colin Wu, Donna DiMichele & Michael Lauer, Prior Publication Productivity, Grant Percentile Ranking, and Topic-normalized Citation Impact of NHLBI Cardiovascular R01 Grants. *Circulation Research*. Vol. 115, No. 7, 2014, 617–624.
- 65 This article was originally published in English in *Infection and Immunity* and it is republished here with permission from the American Society for Microbiology (Competitive Science: Is Competition Ruining Science? *Infection and Immunity*. Vol. 83, No. 4, 2015, 1229–1233, doi:10.1128/IAI.02939-14).

462

INKERI KOSKINEN

Objektiivisuus humanistisissa tieteissä

Humanistisilla aloilla elää hämmästyttävän sitkeässä kuvitelma, jonka mukaan humanistinen tutkimus ei voisi olla objektiivista. Törmään siihen tavan takaa sekä opettaessani humanististen tieteiden filosofiaa että keskustellessani humanististen alojen tutkijoiden kanssa. Joskus keskustelukumppanini kyseenalaistavat ajatuksen, että mikään tiede voisi olla objektiivista. Usein kuitenkin kohtaan myös käsityksen, jonka mukaan luonnontieteiden tuloksia voi kutsua objektiivisiksi mutta humanististen ei. Käsityksellä voi olla valitettavia tiedepoliittisia seurauksia.

Havainnollistaakseni väitettäni siteeraan varsin meritoituneen tutkijan tekstiä. Emeritusprofessori Heikki Ylikangas kertoo kirjassaan *Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen* (2015), millaiseksi hän olettaa luonnontieteellisen tutkimuksen:

”Luonnontieteissä on mahdollista saavuttaa totuus, siis (suhteellisen) muuttumaton, toistettavien kokein oikeaksi todistettu tutkimustulos. Alan tutkimustieto on siten eksaktia ja kumuloituvaa (karttuvaa), ja sitä tietoa voidaan niin muodoin tehokkaasti soveltaa esimerkiksi rakentamalla koneita ja laitteita, jotka helpottavat ihmisten jokapäiväistä elämää – tietenkin myös aseita, jotka tuhoavat elämää.”¹

Tieteenfilosofisesta näkökulmasta tämä on kovin epärealistinen käsitys luonnontieteistä. On vaikea ajatella, että nekään tuottaisivat ”lopullista, eksaktia, kumuloituvaa” tietoa². Tiede korjaa itseään jatkuvasti, koska korjattavaa riittää. Turhan ihanteellinen kuva luonnontieteistä on haitaksi. Sen seuraukset näkyvät Ylikankaan kirjassakin: hän asettaa humanistisen tutkimuksen riman korkeammalle kuin mikään tiede yltää. Sitten hän toteaa vähemmän yllättävästi, että sinne asti ei tosiaan historian tutkimuksessa päästä:

”Onko objektiivisuus näillä ehdoilla käytännössä kuitenkin jollakin tavoin mahdollista? Ei ole, ei teoriassakaan eikä sillä perusteella, mitä tulee esille, kun lukee historiallisia tutkimuksia. [...] Objektiivisuutta ei pidetä mahdollisena, vaan katsotaan, että ajan poliittinen ilmasto tunkeutuu koulukunnan saattelemana läpi ja vaikuttaa tutkimukseen, vaikuttaa jo aiheen valintaan tulkinnoista puhumatta.”³

Kukaan ei liene väittänyt, että olisi olemassa jokin objektiivinen tapa päättää, mitkä kysymykset ovat kiinnostavia. Poliittinen ilmasto vaikuttaa tutkimusaiheiden valintaan kaikilla aloilla. Luonnontieteellisiltä ja tekni-

siltä aloilta esimerkiksi tahdotaan tällä hetkellä mahdollisimman paljon patentointikelpoisia tuloksia. Tai toisenlaisen esimerkin antaakseni: ihmisen evoluutioon liittyvät kysymykset voivat olla poliittisesti hyvinkin latautuneita. Tästä ei seuraa, ettei itse tutkimus voisi olla objektiivista. Ylikankaan mukaan historian tutkimuksessa politisoituminen ulottuu kuitenkin kysymyksiä syvemmälle, ja objektiivisuus vaatisi niin ehdotonta puolueettomuutta, että se on inhimillisen tutkijan ulottumattomissa.

Tällainen käsitys on viimeaikaisen tieteenfilosofisen, objektiivisuutta koskevan keskustelun valossa vanhentunut ja virheellinen. Jos humanististen tieteiden piirissä todella on niin tavanomaista arvella humanistisen tutkimuksen objektiivisuutta mahdottomuudeksi kuin miltä minusta näyttää, asiaan on syytä puuttua. Oletuksella voi nimittäin juuri tuon yleisön hyväksymänä olla kielteisiä tiedepoliittisia seurauksia.

Etäällä siintävä ihanne

Objektiivisuuden käsite on monisyinen. Tarmokkaista yrityksistä huolimatta tieteenfilosofit eivät ole kyenneet muotoilemaan sille kattavaa määritelmää. Lisäksi lyhytkin katsaus tieteen historiaan osoittaa, että objektiivisuus on ymmärretty eri aikoina eri tavoin. Käsite muuttuu maailman muuttuessa, ja esimerkiksi teknologian kehitys on vaikuttanut siihen. Vielä 1800-luvun puolivälissä tieteelliset kuvaukset pyrkivät tavoittamaan luonnon oletetun täydellisyyden. Tieteenhistorioitsijat Lorraine Daston ja Peter Galison kertovat teoksessaan *Objectivity* (2007), kuinka tämä tavoite mureni ja muuttui toiseksi ja vielä kolmanneksikin⁴.

Siinä missä vanhan ajattelutavan mukaan toimiva tiedemies jätti satunnaisen vaihtelun huomiotta ja piirsi lumihiutaleen täysin symmetriseksi, otti hänen myöhempi virkaveljensä kameran käyttöön ja tuotti mekaanisesti jäljennöksen yksittäisen hiutaleen epätäydellisyydestä. Nykytutkija taas tietää, ettei mekaaninen jäljennös riitä.

Eri laitteet tuottavat erilaisia kuvia, ja lopputuloksen vääristäminen onnistuu laitteelta siinä missä ihmiseltäkin. Käyttökelpoisen kuvauksen laatimiseen vaaditaan kouluttua arvostelukykyä, jonka varassa tutkija päättää, mihin hiutaleen ominaisuuksiin kulloinkin on syytä keskittyä.

Sanan ”objektiivinen” merkitys vaihtelee muutenkin kuin historiallisesti. Kun tutkimustulosta tai vaikkapa toimittajan kirjoittamaa lehtijuttua kehutaan objektiiviseksi, kehuun itse asiassa sisältyä monta väitettä, joita ei ole tavallisesti tarpeen sen kummemmin eritellä. Monisyisen käsitteen selkeyttäminen kuitenkin vaatii eroteluita. Esimerkiksi tuloksen objektiivisuus on eri asia kuin prosessin objektiivisuus. Viimeaikaisessa tieteenfilosofisessa keskustelussa on puhuttu paljon myös tutkijayhteisöjen objektiivisuudesta. Toisin sanoen, kun arvioimme jonkin asian objektiivisuutta, on hyvä selvittää, mikä tuo *jokin asia* on.

Hyvä on myös kiinnittää huomiota objektiivisuuden vastakohtiin. Niitäkin on näet monta. Ilmeinen vastakohtatarjokas on subjektiivisuus, mutta ilmeisyys hämää. Jos lumihiuoletta piirtävä tiedemies keksi omiaan, tulos oli tosiaan subjektiivinen eikä siksi objektiivinen. Mutta kun esimerkiksi kokonainen tiedeyhteisö oli 1900-luvun puolessavälissä sisäistänyt aikansa länsimaiset sukupuoliroolit ja tulkitsi kädellisten käyttäytymistä niiden valossa, ongelmana ei ollut subjektiivisuus. Tulokset eivät olleet objektiivisia, koska biologyhteisön jakamat käsitykset vinouttivat niitä.⁵ Subjektiivisuus voi vinouttaa tutkimusprosessia ja sen tuloksia, mutta vinoumia syntyy muillakin tavoin. Siksi kutsun epäobjektiivista vinoutuneeksi. Vinoutuneisuus on yhtä monisyinen käsite kuin objektiivisuuskin.

Objektiivisuus toki viittaa objekteihin, siis ihmissubjektin ulkopuolelle. Käsite kytkeytyykin ihmisen ja ihmistä ympäröivän todellisuuden väliseen suhteeseen. Tieteenfilosofit Julien Reiss ja Jan Sprenger nostavat esiin kolme keskeistä ihannetta, joihin ajatus tieteen objektiivisuudesta usein perustuu. Objektiivisuus on ymmärretty uskollisuudeksi tosiasioille ja subjektiivisten vinoumien poissaoloksi. Lisäksi objektiivisuuteen on liitetty vaatimus arvovapaudesta.⁶ Kukin näistä kolmesta tavasta määritellä objektiivisuus on kuitenkin ongelmallinen. Joko ne ovat mahdottomia saavuttaa, tai on syitä epäillä, kannattaako niitä ylipäätään tavoitella.

Ajatus objektiivisuudesta *uskollisuutena tosiasioille* on helppo ymmärtää. Oletetaan, että on olemassa tutkijasta riippumattomia tosiasioita. Tutkijan tehtävä on selvittää niitä. Kun hän onnistuu tehtävässään, tutkimus on objektiivista, eli tulokset ovat luotettavia kuvauksia tosiasioista. Tutkijat koettelevat käsityksiään ja korjaavat niitä, mikäli maailma panee vastaan. Joillain aloilla tämä käy järjestämällä kokeita, toisilla toisin. Esimerkiksi historian tutkimuksessa käsityksiä voidaan testata selvittämällä, löytyisikö lisää aihetta valaisevia lähteitä.

Uskollisuuden ajatus on viehättävä, mutta tiedollisten kykyjemme rajallisuus lykkää ikävästi kapuloita rattaisiin. Meidän on vaikea tietää, ovatko tieteen tulokset luotettavia kuvauksia tosiasioista. Tutkimme maailmaa erilaisten teoreettisten viitekehysten avulla, eikä ole mahdollista tuottaa

teorioista täysin puhdistettuja kuvauksia tieteellisistä havainnoista. Tieteelliset teoriat ovatkin empiirisesti alimääräytyneitä: havainnot eivät välttämättä paljasta, mikä kilpailevista teorioista tai tutkimusohjelmista on oikea⁷. Kun kaksi 1700-luvun kemistiä katsoi palavaa kynttilää, toinen uskoi *flogistonin* poistuvan ja toinen uskoi vahan reagoivan hapen kanssa, eikä havaintojen perusteella voinut ratkaista, kumman kuvaus vastasi tosiasioita.

Emme siis pääse varmuuteen siitä, vastaavatko tieteen tulokset tosiasioita. Sellainen objektiivisuuden käsite olisi suotava, jonka avulla voisi arvioida, milloin tutkimus on enemmän objektiivista ja milloin vähemmän. Jos keskitymme tieteen tuloksiin ja määrittelemme objektiivisuuden uskollisuudeksi tosiasioille, emme saa käyttökelpoista käsitettä. Kenties tutkimusprosessin piirteistä pääsisi vankempaan varmuuteen?

Dastonin ja Galisonin kuvaama mekaanisen objektiivisuuden ihanne keskittyy juuri tutkimusprosessiin. Kun 1800-luvun lopun tiedemiehet lakkasivat luottamasta omiin aisteihinsa ja siirtyivät käyttämään mittavälineitä ja kameroita, he halusivat estää *subjektiivisia vinoumia* vaikuttamasta tutkimustuloksiin. Tavoitteena oli, että tutkimuksen tekijä olisi milloin tahansa vaihdettavissa, eivätkä tulokset siitä muuttuisi. Tieteen tuli olla intersubjektiivista eli yksilöiden välistä, tutkijakunnan jakamaa.⁸

Tieteenfilosofi Heather Douglas käyttää tästä tavoitteesta syntyneestä objektiivisuuskäsityksestä nimitystä *proseduraalinen objektiivisuus*. Sen mukaan tieteellisen havainnoinnin, mittauksen tai kokeen tulee tuottaa sama tulos riippumatta siitä, kuka sen suorittaa. Tästä varmistutaan vakiinnuttamalla tutkimusprosessit sellaisiksi, etteivät tutkijan yksilölliset ominaisuudet tai käsitykset pääse vaikuttamaan lopputulokseen.⁹ Äärimmillen vietynä proseduraalisen ihanteen mukaisessa tutkimuksessa tarkka mittaus-tulos korvaisi tutkijan subjektiivisen arvion kokonaan.

Jos tutkimus koskee vaikkapa runouden käyttöä suomalaisen kansakunnan rakentamisessa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, on vaikea keksiä merkityksellistä mitattavaa. Tutkijan tulkinnoista ei pääse eroon. Objektiivisuutta vaalitaan proseduraalisen ihanteen mukaisesti kuitenkin myös humanistisilla aloilla: jos kaksi tutkijaa analysoi vaikkapa samaa tekstiaineistoa samoin menetelmin, heidän odotetaan päätyvän samankaltaisiin tuloksiin. Humanistiseenkin tutkimukseen siis sisältyy vaihteita, joissa koulutettu asiantuntija voidaan vaihtaa toiseen.

Tutkijayksilön häivyttävällä objektiivisuuskäsityksellä on kuitenkin rajoitteensa. Kuten Douglas toteaa, proseduraalinen objektiivisuus takaa vain sen, etteivät tutkijan henkilökohtaiset vinoumat pääse vaikuttamaan tuloksiin¹⁰. Paraskaan yksilöllisyyden häivyttävä proseduuri ei estä koko tutkijayhteisön sisäistämien, kyseenalaisten käsitysten vinouttavaa vaikutusta. Kalloja mitattiin 1900-luvun alun antropologiassa hyvin järjestelmällisesti, prosessuaalisten ihanteiden mukaisesti. Vaikea tuota tutkimuksen lajia on kuitenkin objektiiviseksi kutsua.

Ongelmaan on toki vastattu. Objektiivisuus on tieteenfilosofissa jo kauan yhdistetty *vaatimukseen ar-*

vovapaudesta. Perusajatus on selvä: kallonmittauksiin johtaneet teoriat eivät olleet objektiivisia, koska tutkijoiden jakamat arvot pääsivät vinouttamaan niitä. Myös lääketeollisuuden rahoittama tutkimus on kaikesta päätellen menetelmiltään moitteetonta mutta usein silti vinoutunut. Se näet raportoi huomattavasti enemmän positiivisia tuloksia kuin yliopistoissa tehty tutkimus¹¹. Positiiviset tulokset tietävät voittoja lääkeyhtiöille. Vaikuttaa siltä, että niiden intressit vinouttavat tutkimusta vähintään ohjaamalla tutkijoita julkaisemaan pienetkin positiiviset löydökset mutta jättämään negatiiviset julkaisematta.

Arvovapausvaatimus ei kiellä arvojen vaikutusta tutkimusprosessin kaikkiin vaiheisiin. Eettiset, poliittiset tai vaikkapa esteettiset arvot saavat vaikuttaa tutkimusaiheen valintaan. Ne saavat myös ohjata tutkimustulosten käyttöä. Arvovapausvaatimus koskee siis tutkimusprosessin keskeisimpiä vaiheita: havaintoaineiston keräämistä tai tuottamista ja tieteellisten hypoteesien ja teorioiden arviointia. Ei käy päinsä, että poliittiset arvot ohjaisivat aineistonkeruuta tai että uskonnolliset arvot ratkaisisivat, mikä teoria hyväksytään ja mikä hylätään. Arvovapausvaatimus ei myöskään kohtelee kaikkia arvoja samoin, vaan se edellyttää, että tiedolliset arvot erotetaan ei-tiedollisista. Tiedolliset arvot ovat arvoja, jotka palvelevat vain yhtä tarkoitusta: totuuden tavoittelua. Esimerkiksi ennustusvoimaa, teorian sisäistä ristiriidattomuutta, teorian hedelmällisyyttä ja yhteensopivuutta muun tieteen kanssa pidetään yleensä tiedollisina arvoina. Ne saavat arvovapausvaatimuksen valossa armon: niiden vaikutus tutkimusprosessin keskeisimpiin vaiheisiin on hyväksyttävää ja jopa toivottavaa.¹²

Moni tieteenfilosofi on kuitenkin kyseenalaistanut sekä arvovapausvaatimuksen että objektiivisuuden samastamisen arvovapauteen. Syitä on kaksi. Ensinnäkin arvovapausvaatimus on epärealistinen. Vielä olennaisemmin vaikuttaa siltä, ettei vaatimuksen mukainen arvovapaus ole tieteessä edes toivottavaa.

Jos tutkijat eivät kykene välttämään ei-tiedollisten arvojen vaikutusta työnsä kaikkiin vaiheisiin, arvovapausvaatimus jää tyhjäksi. Mahdottoman vaatiminen ei tuota käyttökelpoista objektiivisuuden määritelmää. Tieteen tutkimuksen ja tieteenhistorian valossa arvovapausvaatimus todella vaikuttaa melko epärealistiselta¹³. Myös esimerkiksi tieteenfilosofi Helen Longino on huomauttanut, etteivät tutkijat kykene estämään ei-tiedollisten arvojen vaikutusta teorioittensa taustaoletuksiin. Joskus taustaoletuksiin sisältyvät arvolataukset paljastuvat vasta jostain uudesta, yhtä arvolatautuneesta näkökulmasta. Esimerkiksi kädellisten tutkimusta vääristäneet seksistiset arvot valkenivat tutkijayhteisölle vasta sitten, kun siihen tuli mukaan feministejä¹⁴.

Arvovapausvaatimusta kohtaan on esitetty toisenlaistakin kritiikkiä. Sen mukaan tutkijat eivät voi välttää arvottamista työssään – eikä heidän edes kuulu tehdä niin. Argumentin esitti ensin Richard Rudner 1953, ja Douglasin muotoilema, viilattu versio siitä on herättänyt keskustelua viime vuosina¹⁵. Rudnerin ja Douglasin

”Ei-tiedolliset arvot vaikuttavat tutkimuksen kaikkiin vaiheisiin, ja niin on hyvä.”

mukaan tutkijat joutuvat työssään usein valintatilanteisiin, joiden ratkaisemisessa ei-tiedollisilla arvoilla on tärkeä merkitys. Tämä johtuu siitä, ettei mikään tulos ole tieteessä koskaan täysin varma. Voidakseen edetä työssään tutkijan on päätettävä, onko tutkimuksen edellinen vaihe selvitetty tyydyttävästi; onko aineisto tarpeeksi kattava, onko erehtymismahdollisuus välivaiheen tuloksissa riittävän pieni. *Tyydyttävä, tarpeeksi ja riittävä* riippuvat tilanteesta. Arviota tehdessään tutkijan on usein annettava ei-tiedollisten, kontekstuaalisten arvojen vaikuttaa päätöksiinsä. Lääketieteessä vaaditaan tutkimuksen jokaisessa vaiheessa paljon suurempaa varmuutta kuin vaikkapa uskontotieteessä, koska erehtymisen seuraukset ovat niin vakavia.

Toisin sanoen ei-tiedolliset arvot vaikuttavat tutkimuksen kaikkiin vaiheisiin, ja niin on hyvä. Emme voi olla varmoja siitä, ovatko teoriamme uskollisia tosiasiaille, eikä subjektiivisten vinouminen välttäminen riitä takaamaan tutkimuksen objektiivisuutta. Objektiivisuudelle ei ole yhtä, tyydyttävää määritelmää, vaan etäällä siintävä ihanne näyttää liikkuvan aina, kun sitä koettaa lähestyä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että yrityksestä kannattaisi luopua.

Objektiivisuus ja vaarojen välttäminen

Tieteenfilosofisessa, objektiivisuutta koskevassa keskustelussa ollaan nykyään melko yksimielisiä ainakin kahdesta asiasta. Ensinnäkin käsite on – Douglasin sanoin – pelkistymättömän monitahoinen¹⁶. Yhteen määritelmään ei päästä. Toiseksi objektiivisuus on asteittainen asia. Tutkija, tutkimusprosessi tai tulos voi olla melko objektiivinen, se voi muuttua aiempaa objektiivisemmaksi tai

olla toista objektiivisempi. Mutta kun arvioimme jonkin asian objektiivisuutta, käytämme tapauskohtaisesti toisistaan selvästi eroavia arviointiperusteita. Douglas on tunnistanut lukuisia¹⁷. Esimerkiksi arvovapausvaatimuksen voi korvata paljon maltillisemmalla vaatimuksella, etteivät ei-tiedolliset arvot pääse tutkimuksessa evidenssin asemaan. Mainitsen muutaman muunkin esimerkin.

Joskus tutkijoita epäilyttää, onko teorian olettama ilmiö olemassa vai liekö se vain teorian tai tutkimusvälineiden tuottama kangastus. Esimerkiksi fysiikassa oletetaan niin pieniä hiukkasia, ettei niitä voi millään välineilläkään havaita. Ian Hacking on kuitenkin huomauttanut, että koska tutkijat kykenevät manipuloimaan tällaisia hiukkasia, esimerkiksi suihkuttamaan niitä, voimme olettaa niiden olevan objektiivisesti olemassa¹⁸.

Samaan huoleen voi vastata toisinkin. Esimerkiksi historian tutkimuksessa saatetaan tehdä menneisyyteen kurottavia oletuksia, jotka herättävät samantyyppisiä kysymyksiä kuin pienet hiukkaset fysiikassa. Mahtoiko noin todella joskus tapahtua, vai seuraako tutkijan oletus vain hänen lempiteoriastaan? Menneitä on paha manipuloida, mutta jos väitettyä tapahtumaa päädytään pitämään todennäköisenä useiden eri aineistojen varassa ja toisistaan riippumattomin menetelmin, voimme perustellusti olettaa, että eiköhän se sitten tapahtunut.

Entä jos arvioinnin kohteena on yhteisö? Jo Karl Popper korosti tieteen yhteisöllistä luonnetta¹⁹, ja nykyään sosiaalisessa epistemologiassa tieteen varsinaiseksi toimijaksi ymmärretään tutkijayhteisö. Helen Longinon mukaan tutkijat eivät yksin kykene takaamaan työnsä objektiivisuutta. Yksittäisten tutkijoiden sijaan tulisikin tarkastella tutkijayhteisöjä. Hyvin toimiva yhteisö näet kykenee korjaamaan yksittäisten tutkijoiden virheet.²⁰ Tämä kuitenkin edellyttää mahdollisimman avointa, moniäänistä ja tehokasta kriittistä keskustelua. Objektiivinen yhteisö karsii pois yksittäisten tutkijoiden subjektiiviset vinoumat ja ongelmalliset arvosidokset: vaikka tutkija ei huomaisi teoriaansa sisältyviä kyseenalaisia taustaoletuksia tai menetelmiensä tuottamia vinoumia, kilpailevaa tutkimuksellista näkökulmaa edustava kollega kyllä huomaa.

Kaikki tutkimusyhteisöt eivät toimi yhtä hyvin. Longino onkin muotoillut neljä kriteeriä, joiden avulla tutkijayhteisön objektiivisuutta voidaan arvioida: 1) Yhteisöllä on tunnustettuja foorumeita, kuten julkaisuja ja konferensseja, joilla voidaan käydä keskustelua ja esittää kritiikkiä. 2) Kriitikki otetaan varteen: yhteisön omaksumat uskomukset muuttuvat kriittisen keskustelun seurauksena. 3) Yhteisöllä on yleisesti hyväksytyjä standardeja, joihin kritiikissä voidaan vedota. 4) Yhteisö on suhteellisen tasa-arvoinen: oletuksia ei hyväksytä esimerkiksi niiden kannattajien yhteiskunnallisen tai taloudellisen aseman perusteella.²¹

Douglas ja muiden muassa Naomi Scheman ovat todenneet, että vaikei objektiivisuudella ole yhtä määritelmiä, kaikilla objektiivisuuskäsityksillä on kuitenkin jotain yhteistä: ne kaikki kiinnittyvät luottamukseen²².

Objektiivisuushan ei takaa totuutta; objektiivisin menetelmin saatu tulos voi olla virheellinen, ja objektiivinen yhteisö voi erehtyä. Kun jotain väitetään objektiiviseksi, sitä kuitenkin väitetään *luottamuksen arvoiseksi*: objektiivinen tulos on tiedollisesti parasta, mihin olemme kyenneet. Kun kutsumme jotain objektiiviseksi, kerromme luottavamme siihen itse ja väitämme, että muidenkin kannattaisi.

Luottamuksen täytyy tietysti levätä hyvillä perusteilla²³. Monenlaiset perusteet ovat kuitenkin mahdollisia. Tämän käsityksen mukaan objektiivisuus on siis kontekstisidonnaista. Riippuu tilanteesta, mikä kaikki on tieteen objektiivisuuden kannalta olennaista.

Objektiivisuutta voi lähestyä myös jonkin poissaolona. Ian Hacking väittää, että kun kutsumme jotain objektiiviseksi, emme itse asiassa kerro mistään tietystä tiedollisesta hyveestä vaan jonkun tiedollisen paheen välttämisestä. Yhteisö on objektiivinen, koska se ei ole sortunut kritiikittömyyteen; tulos on objektiivinen, koska ei-tiedollisia arvoja ei ole päästetty evidenssin asemaan.²⁴ Paheista puhumisen sijaan voi myös sanoa, että objektiivisuus liittyy likeisesti erilaisten tiedollisten riskien hallintaan²⁵. Kenties voisimme puhua yksinkertaisesti tiedollisista vaaroista.

Ehdotankin, että ymmärrämme objektiivisuuden ja luottamuksen välisen suhteen Hackingin viitoittamalla tavalla. Voimme perustellusti luottaa tutkijayhteisöön, tutkimusprosessiin tai tulokseen, kun tiedämme, että olennaiset tiedolliset vaarat on vältetty. Eri tilanteissa on keskityttävä erilaisten vaarojen torjuntaan. Jotkin vaarat uhkaavat kaikkia tieteenaloja, mutta moni on varsin kontekstisidonnainen. Niinpä objektiivisuutta arvioidaan eri tilanteissa eri tavoin.

Objektiivisuus humanistisissa tieteissä

Jos objektiivisuus ymmärretään tällä tavoin asiayhteydestä riippuvaksi, kontekstisidonnaiseksi asiaksi, on helppo tunnistaa humanistisilla aloilla kehitettyjä keinoja lisätä tutkimuksen objektiivisuutta. Jotkin niistä ovat samankaltaisia kuin yhteiskuntatieteissä ja luonnontieteissä, toiset taas selvemmin alakohtaisia. Näin on ilman muuta, sillä erilaisiin tutkimuskohteisiin liittyy erilaisia tutkimuksen objektiivisuutta uhkaavia vaaroja. Niiden välttäminen vaatii monenlaisten keinojen kirjon. Lisäksi yhden ja saman vaaran voi välttää usealla eri tavalla. Yhdelle tieteenalalle sopiva tapa ei välttämättä toiselle ole vaihtoehtoista paras. Havainnollistan asiaa esimerkeillä historiatieteestä ja etnografiasta tutkimuksesta.

Historiantutkimuksessa kvantifioitavuus, sovittujen mittareiden varaan rakentuva eksaktius ja Ylikankaan mainitsevat toistettavat kokeet ovat harvinaista herkkua. Nuijasodan syytymisyy ei ratkea mittaamalla. Subjektiivisten vinoumien välttäminen laboratoriotutkimusta varten kehitetyillä keinoilla ei sovi historian tutkimukseen, sillä sovellusyritys johtaisi siihen, että valtaosa kiinnostavista kysymyksistä jäisi kokonaan tutkimatta.

Subjektiiiviset vinoumat ovat kuitenkin varteen- otettava uhka myös historian tutkimuksessa. Muitakin uhkia on. Ei-tiedollisten arvojen vinouttava vaikutus on erityisen selvä uhka, koska historian tutkimus käsittelee aiheita, jotka herättävät poliittisia intohimoja. Arvolatautuneisuus onkin tunnistettu objektiivisuutta nakertavaksi vaaraksi ihmistieteissä aiemmin kuin luonnontieteissä – jo Max Weber totesi, että yhteiskuntaa ja kulttuuria tutkitaan väijäämättä jostain perspektiivistä, joka määrää, mitä pidetään tutkimisen arvoisena²⁶. Historiantutkijoilla on lisäksi torjuttavanaan uhka, joka ei monella muulla alalla ole lainkaan läsnä. Aineisto koostuu etupäässä jotain tarkoitusta varten aikanaan syntyneistä ja sitten talteen päätyneistä teksteistä. Niiden kirjoittajien tarkoitusperät ja käsitteellistämisen tavat eivät saisi ohjata historian tutkijaa harhaan.

Näitä uhkia torjutaan sekä tutkimusprosessin aikana että sen jälkeen. Lähdekritiikin avulla tutkijat pyrkivät tekemään aineistoista mahdollisimman luotettavia päätelmiä. Historiantutkimuksen menetelmien kehitystä kuvannut filosofi ja historioitsija R. G. Collingwood kertoo, kuinka vielä keskiajalla eurooppalaisessa historiankirjoituksessa lähteitä pidettiin todistajanlausuntolina menneistä tapahtumista²⁷. Historioitsijat tyytyivät niihin kysymyksiin, joita lähteiden kirjoittajat käsitelivät. Tieteellisen historian tutkimuksen synty edellytti ajattelutapojen muutosta: tutkija muotoilee kysymyksensä itse ja käyttää lähteitä todistusaineistona, jonka perusteella vastaukset päätellään.

Subjektiiivisten vinouminen ja ei-tiedollisten arvojen aiheuttamia uhkia etsitään ja karsitaan etenkin tutkijayhteisön kriittisessä keskustelussa. Jotta keskustelu olisi mahdollisimman tehokasta, alan on oltava moniääninen; koulukuntia on oltava monta. Onneksi niin onkin. Alan historiasta tapaa runsaasti esimerkkejä poliittisesti latautuneista kiistoista, joissa eri osapuolet pyrkivät paljastamaan, kuinka arvosidokset vinouttavat toisten työtä²⁸. Tällainen kiistely on olennaista tulosten luotettavuuden kannalta. Jos moniääninen tutkijayhteisö kiistojen jälkeen päätyy olemaan jostain tuloksesta melko yksimielinen, meillä on hyvät perusteet luottaa siihen.

Kun siis Ylikangas korostaa historian tutkimuksen väijäämättömiä kytköksiä aikaan, yhteiskuntaan ja poliittiseen ilmastoon, olen havainnosta hänen kanssaan samoilla linjoilla, mutta diagnoosista eri mieltä. Historiantutkimuksen aiheet kyllä valikoituvat Weberin kuvaamalla tavalla: tutkimme sitä, mitä täällä ja nyt pidetään kiinnostavana²⁹. Mutta Weberin lailla katson, että kun kysymykset on valittu, on mahdollista saavuttaa luotettavia tuloksia. Luottamukseni perustuu paitsi menetelmien vankkuuteen myös siihen, kuinka kipeän tietoisia historian tutkijat ovat alansa poliittisesta painolastista.

Tutkijayhteisöjen jakamat oletukset ja arvot voivat vinouttaa tutkimusta kaikilla aloilla. Ihmistieteissä ongelmaan on kiinnitetty huomiota jo pitkään, ja niiden parissa on kehitetty menetelmiä, joilla sitä koetetaan torjua. Etnografista tutkimusta tehdään sekä humanis-

tisilla että yhteiskuntatieteellisillä aloilla. Kiitos antropologien 1900-luvun puolessavälissä käymien kiistojen, etnografiseen tutkimukseen sisältyvä käytäntöjä, joiden on tarkoitus taata, etteivät tutkijayhteisön jakamat arvot tai oletukset vinouta tutkimusta.

Jos antropologinen tutkimus on etnosentristä, sen tulokset ovat yleensä pahasti vinoutuneita. Antropologien yhteisö kävi toisen maailmansodan jälkeen tästä havainnosta kiivasta keskustelua. Edeltäjien synnit pakottivat kehittämään alaa. Edellisellä vuosisadalla antropologiassa oli järjestetty kulttuureja kehitysasteikoille, joissa ylimpänä loistivat tietysti länsimaiset siirtomaaisännät itse. Nyt asteikot näyttivät eettisesti kyseenalaisilta, mutta myös tiedollisesti harhaanjohtavilta: jos kaikkia kulttuureita arvioitiin tutkijoiden omassa kulttuurissa hyväksytyin arviointiperustein, tutkijan huomio kiinnittyi vain sellaisiin asioihin, joita pidettiin tutkijan omassa kulttuurissa tärkeinä. Paljon kiinnostavaa jäi huomaamatta, ja tutkimus keskittyi epäolennaisuuksiin. Niinpä etnografiseen tutkimukseen vakiintui käytännöksi, ettei tutkijan tule lainkaan arvioida informanttiansa uskomuksia tai arvoja.³⁰

Toisin sanoen etnografiassa kehitettiin jo viime vuosisadan puolessavälissä keinoja, joilla voitaisiin estää tutkijayhteisön jakamien, arvolatautuneiden käsitysten vinouttavaa vaikutusta. Tuon ajan antropologit olivat siis selvästi pidemmällä kuin aikansa biologit, jotka heijastivat sukupuoliin liittyviä käsityksiään tutkimiansa kädelisiin.

Voi olla, että humanistiset ja yhteiskuntatieteelliset alat ovat edelleen luonnontieteitä pidemmällä tutkijayhteisöjen jakamien, tuloksia vinouttavien oletusten ja arvosidosten jäljittämässä ja korjaamisessa. Erilaisten teorioiden ja tutkimusohjelmien kirjo on näillä aloilla tavallista. Tutkijat ovat tottuneet vastaamaan sekä oman alansa sisältä että sen ulkopuolelta tulevaan kritiikkiin ja kyseenalaistamaan työnsä perustavia oletuksia. Humanistisilla aloilla on siis hyviä keinoja välttää objektiivisuutta uhkaavia vaaroja, ja yhteisöjen hyväksymiin tuloksiin voi perustellusti luottaa.

Lopuksi: tiedepoliittisia seurauksia

Tämän artikkelin kirjoitushetkellä Suomen opetus- ja kulttuuriministeriö kannustaa suomalaisia yliopistoja rakenteellisiin uudistuksiin. Käytännössä uudistuminen tarkoittaa yliopistojen profiloitumista ja koulutusohjelmien laaja-alaistumista. Lisäksi tutkimukselta toivotaan entistä enemmän tieteidenvälisyyttä ja tieteenulkoista yhteistyötä. Vaatimukset kohdistuvat selvästi myös humanistisiin aloihin³¹. Ne ovat myös kaikki omiaan häpertämään tieteenalayhteisöjä.

Yliopistojen profiloituminen vähentää pienten alojen mahdollisuuksia riippumattomaan, moniääniseen keskusteluun kansallisella tasolla. Jos kaikki tietyn alan tutkijat Suomessa keskitetään yhteen yliopistoon samalle laitokselle, kriittistä keskustelua tyrehtyttävän ryhmäajattelun vaara on suuri³². Joillain aloilla tämä ei ole

kovin suuri ongelma; keskustelu on jo valmiiksi täysin kansainvälistä. Humanististen alojen joukossa on kuitenkin kansallisiin kysymyksiin keskittyviä tieteitä, jotka tarvitsevat kansainvälisen tiedeyhteisön lisäksi myös moniäänisen kansallisen yhteisön. Profiloitumisvaatimukset uhkaavat tällaisten yhteisöjen objektiivisuutta.

Koulutusohjelmien laaja-alaistuminen vaikuttaa tieteenalayhteisöjen uudistumiseen ja jatkuvuuteen. Opiskelijat perehtyvät entistä myöhemmin minkään tietyn yhteisön jakamiin standardeihin, ja heidän kytköksensä minkään yksittäisen alan sisäisiin keskusteluihin jää aiempaa heikommaksi. Kun tutkimuksessakin painotetaan tieteidenvälisyyttä ja tieteenulkoista yhteistyötä, on tieteenalayhteisöjen institutionaalinen asema yliopistoissa sekä Suomessa että kansainvälisesti heikkenemään päin. Yhteisöillä on kuitenkin tärkeitä tiedollisia tehtäviä. Tieteidenvälisen ja tieteen rajoja ylittävän tutkimuksen arvioiminen on vaikeaa, koska eri tutkijayhteisöjen standardien yhteensovittaminen käy usein kankeasti³³. Tieteenalat ylläpitävät tutkijayhteisöjä, joilla on jaettuja arviointistandardeja ja jotka siksi kykenevät tehokkaaseen, kriittiseen

keskusteluun. Tällaisten yhteisöjen heikkeneminen on uhka tutkimuksen objektiivisuudelle.

Näiden uhkien torjuminen on tiedollisesti tärkeää. Tehokkaaseen, kriittiseen keskusteluun kykenevät tieteenalayhteisöt ovat välttämättömiä, jotta voimme luottaa humanistisen tutkimuksen tuloksiin. Ainakin osa vaadituista rakenteellisista muutoksista voi olla hyvästäkin mutta vain, jos niiden mukanaan tuomat uhat osataan torjua. Mikä puolestaan edellyttää uhkien tunnistamista.

Aloitin tämän artikkelin toteamalla, että humanistisilla aloilla elää hämmästyttävän sitkeässä kuvitelma, jonka mukaan humanistinen tutkimus ei voisi olla objektiivista. Olen parhaani mukaan koettanut osoittaa, että kyllä voi – eikä pelkästään voi, vaan humanistinen tutkimus jopa on usein huomattavan objektiivista. Tämä mainio tilanne jatkuu yhtä mainiona tai entistäkin parempana vain, jos humanististen alojen tutkijayhteisöt kykenevät jatkossakin täyttämään tiedolliset tehtävänsä. Niiden tehokasta, kriittistä moniäänisyyttä on syytä vaalia.³⁴

Tieteen päivät
Vetenskapsdagarna

Vapauden rajat
Frihetens gränser
11.-15.1.2017

Viisi päivää
ja yksi yö tiedettä

Helsingin yliopisto, päärakennus
www.tieteenpaivat.fi

 TIETEEN PÄIVÄT®
VETENSKAPSDAGARNA
www.tieteenpaivat.fi

Viitteet

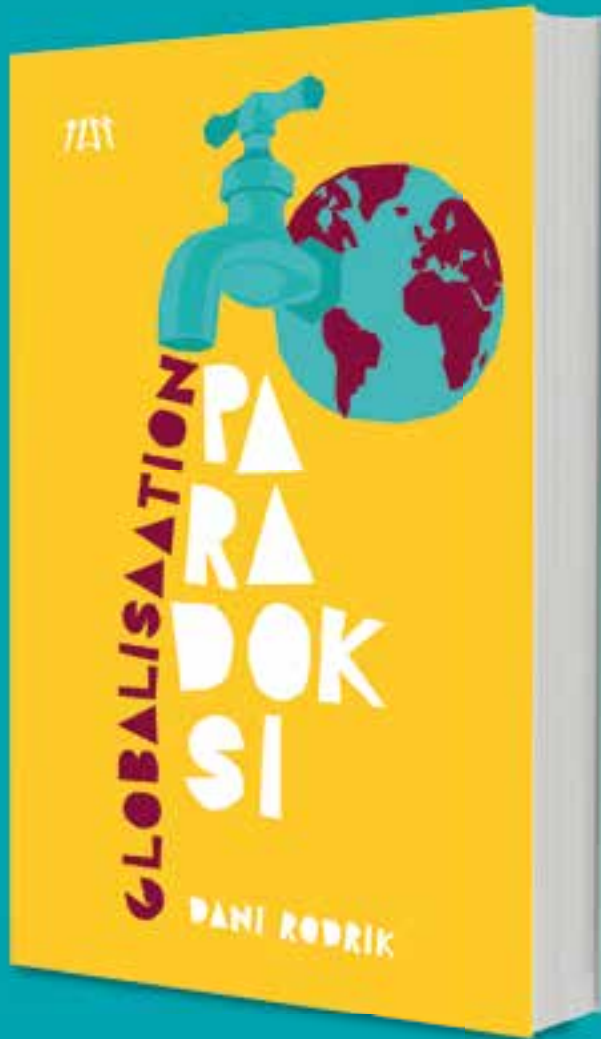
- 1 Ylikangas 2015, 11.
- 2 Sama.
- 3 Sama, 161.
- 4 Daston & Galison 2007.
- 5 Haraway 1989; Fehr 2011.
- 6 Reiss & Sprenger 2014.
- 7 Ks. Stanford 2016.
- 8 Daston & Galison 2007.
- 9 Douglas 2004, 461; Douglas 2009.
- 10 Sama 2004 & 2009.
- 11 Resnik 2007.
- 12 Reiss & Sprenger 2014; Douglas 2009.
- 13 Ks. esim. Kuhn 1977; Latour & Woolgar 1979.
- 14 Haraway 1989; Longino 1990.
- 15 Douglas 2000, 2007 & 2009.
- 16 Sama 2004.
- 17 Sama 2007 & 2009.
- 18 Hacking 1983.
- 19 Popper 1934.
- 20 Longino 1990 & 2002.
- 21 Longino 1990.
- 22 Douglas 2009; Scheman 2001.
- 23 Scheman 2001.
- 24 Hacking 2015. Ks. myös Daston & Galison 2007.
- 25 Ks. Douglas 2009; Wilholt 2013.
- 26 Weber 1904.
- 27 Collingwood 1946.
- 28 Ks. esim. Froeyman 2016.
- 29 Weber 1904.
- 30 Herskovits 1948; Jarvie 2007; Koskinen 2015.
- 31 Ks. esim. Nuorteva 2015.
- 32 Ks. Solomon 2006; Koskinen & Mäki 2016.
- 33 Huutoniemi 2010; Koskinen 2016; Koskinen & Mäki 2016.
- 34 Kiitän Saana Jukolaa, Tomi Kokkosta ja anonyymia vertaisarvioijaa monista hyödyllisistä kommentteista. Kaikki artikkelin virheet ja puutteet ovat silti oma vikani.

Kirjallisuus

- Collingwood, Robin George, *The Idea of History*. Oxford University Press, Oxford 1946.
- Daston, Lorraine & Galison, Peter, *Objectivity*. Zone, New York 2007.
- Douglas, Heather, Inductive Risk and Values in Science. *Philosophy of Science*. Vol. 67, No. 4, 2000, 559–579.
- Douglas, Heather, The Irreducible Complexity of Objectivity. *Synthese*. Vol. 138, No. 3, 2004, 453–473.
- Douglas, Heather, Rejecting the Ideal of

- Value-Free Science. Teoksessa *Value-Free Science. Ideals and Illusions?* Toim. Harold Kincaid, John Dupré & Alison Wylie. Oxford University Press, Oxford 2007, 120–141.
- Douglas, Heather, *Science, Policy and the Value-Free Ideal*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2009.
- Fehr, Carla, Feminist Philosophy of Biology. Teoksessa *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. *Plato.Stanford.Edu* 2011.
- Froeyman, Anton, The Ideal of Objectivity and the Public Role of the Historian: Some Lessons from the Historikerstreit and the History Wars. *Rethinking History. The Journal of Theory and Practice*. Vol. 20, No. 2, 2016, 217–234.
- Hacking, Ian, *Representing and Intervening*. Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- Hacking, Ian, Let's Not Talk about Objectivity. Teoksessa *Objectivity in Science. New Perspectives from Science and Technology Studies*. Toim. Flavia Padovani, Alan Richardson & Jonathan Y. Tsou. Springer, Dordrecht 2015, 19–33.
- Haraway, Donna, *Primate Visions*. Routledge, New York 1989.
- Herskovits, Melville Jean, *Man and His Works. The Science of Cultural Anthropology*. Knopf, New York 1948.
- Huutoniemi, Katri, Evaluating Interdisciplinary Research. Teoksessa *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*. Toim. Robert Frodeman, Julie Thompson Klein & Carl Mitcham. Oxford University Press, Oxford 2010, 309–320.
- Jarvie, Ian, Relativism and Historicism. Teoksessa *Philosophy of Anthropology and Sociology*. Toim. Stephen Turner & Mark Risjord. Elsevier/North-Holland, Amsterdam 2007, 553–589.
- Koskinen, Inkeri, *Changing Research Communities. Essays on Objectivity and Relativism in Contemporary Cultural Research*. Väit. Philosophical Studies from the University of Helsinki 47. University of Helsinki, Helsinki 2015.
- Koskinen, Inkeri, Where Is the Epistemic Community? On Democratization of Science and Social Accounts of Objectivity. *Synthese* 4.8.2016: dx.doi.org/10.1007/s11229-016-1173-2
- Koskinen, Inkeri & Mäki, Uskali, Extra-Academic Transdisciplinarity and Scientific Pluralism. What May They Learn from Each Other? *European Journal for Philosophy of Science*. Vol. 6, No. 3, 2016, 419–444.

- Kuhn, Thomas S., Objectivity, Value Judgment and Theory Choice. Teoksessa *The Essential Tension. Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. University of Chicago Press, Chicago 1977, 320–339.
- Latour, Bruno & Woolgar, Steve, *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*. Sage Publications, Beverly Hills 1979.
- Longino, Helen E., *Science as Social Knowledge. Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton University Press, Princeton 1990.
- Longino, Helen E., *The Fate of Knowledge*. Princeton University Press, Princeton 2002.
- Nuorteva, Jussi, *Humanistisen alan koulutuksen ja tutkimuksen rakenteellinen kehittäminen ja profilointi*. Strategia ja vaikutustavuushanke 2014–2015. Loppuraportti 16.12.2015. Unifi.
- Popper, Karl R., *Logik der Forschung*. Akademie Verlag, Berlin 1934.
- Reiss, Julian & Sprenger, Jan, Scientific Objectivity. Teoksessa *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. *Plato.Stanford.Edu* 2014.
- Resnik, David B., *The Price of Truth. How Money Affects the Norms of Science*. Oxford University Press, Oxford 2007.
- Rudner, Richard, The Scientist Qua Scientist Makes Value Judgments. *Philosophy of Science* Vol. 20, No. 1, 1953, 1–6.
- Scheman, Naomi, Epistemology Resuscitated. Objectivity and Trustworthiness. Teoksessa *Engendering Rationalities*. Toim. Nancy Tuana & Sandra Morgen. State University of New York Press, Albany 2001, 23–52.
- Solomon, Miriam, Groupthink Versus the Wisdom of Crowds. The Social Epistemology of Deliberation and Dissent. *The Southern Journal of Philosophy*, 44, 2006, 28–42.
- Stanford, Kyle, Underdetermination of Scientific Theory. Teoksessa *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. *Plato.Stanford.Edu* 2016.
- Weber, Max, Die "Objektivität" Sozialwissenschaftlicher und Sozialpolitischer Erkenntnis. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 19, 1904, 22–87.
- Wilholt, Torsten, Epistemic Trust in Science. *British Journal for the Philosophy of Science* 64, 2013, 233–253.
- Ylikangas, Heikki, *Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen*. Art House, Helsinki 2015.

Pitääkö demokratiasta luopua, jos päämääränä on täysin globalisoitunut maailmantalous?"

DANI RODRIK

GLOBALISAATION PARADOKSI

(The Globalization Paradox, 2011)

niin & näin -kirjat 2016

350 s.

Suom. Antti Immonen, Jaakko Belt & Petri Räsänen

ISBN 978-952-5503-62-3

netn.fi/globalisaation-paradoksi

Vapaat ja avoimet kansainväliset markkinat eivät olleetkaan kuninkaantie kohti onnellista huomista. Sen sijaan globalisaatio loi entistä ennakoimattomamman maailman, jossa yritykset, palkansaajat ja muut taloudelliset toimijat saivat huomata olevansa entistä kasvottomampien taloudellisten voimien rusikoitavina.

Harvardin yliopiston professori Dani Rodrik osoittaa, että liiallinen globalisaation voimaan luottamisen aika on ohi. Demokratia ja kansallinen itsemääräämisoikeus ajautuvat väistämättä ristiriitaan ylikansallisten taloudellisten voimien kanssa. Yksikään hallitus ei voi yhtä aikaa palvella sekä maailmantalouden vaateita että omaa kansaansa. *Globalisaation paradoksi* pyrkii hahmottelemaan kansainvälistä maailmaa, jossa demokratia ja talous eivät enää olisi ristiriidassa.

39 € (lehden kestotilajille 34€)

HEIKKI HIILAMO

Miksi tuloerot olisivat vaarallisia?

Kahden brittiläisen epidemiologin Richard Wilkinsonin ja Kate Pickettin (W&P) kirja *The Spirit Level* ilmestyi vuonna 2009. Kirja perustui Wilkinsonin jo aikaisemmin esittämään hypoteesiin, jonka mukaan tuloerot heikentävät terveyttä. Suuren suosion nopeasti saavuttanut yleistajuinen tietokirja vyörytti lukijan eteen valtavan todistusaineiston siitä, ettei länsimaissa vaurastuminen enää lisää hyvinvointia. W&P:n mukaan taloudellisen kasvun korostaminen tasa-arvon kustannuksella nakertaa lähes kaikkien hyvinvointia.

Richard Wilkinson on tutkinut terveyden yhteiskunnallisia ulottuvuuksia jo kolmen vuosikymmenen ajan ja julkaissut aiheesta useita artikkeleita alansa arvostetuimissa vertaisarvioituissa lehdissä. Monet suomalaiset kollegat tuntevat Wilkinsonin selkeänä mutta kärjekäänä julistajana yleensä varovaisen numerotutkijoiden joukossa. Wilkinsonin elämäkumppani, Yorkin yliopiston epidemiologian professori Kate Pickett, on myös tunnustettu terveyserojen tutkija.

HS-kirjat julkaisi *The Spirit Level*n vuonna 2011 nimellä *Tasa-arvo ja hyvinvointi*. Teos otettiin Helsingin valtiotieteellisen tiedekunnan yhteiskuntapolitiikan oppiaineen pääsykoekirjaksi.

Yleistävällä teorialla oli tilausta länsimaissa, joissa vaurastuminen ei ole lunastanut enemmistön odotuksia onnellisemmasta ja terveemmästä elämästä. Kilpailua ja tehokkuutta kannattavat keskustelijat hyökkäsivät rajusti W&P:n tuloksia vastaan väittäen niiden olevan tieteen kaapuun puettua propagandaa. Tieteellistä kritiikkiä esitti sosiologian emeritusprofessori Peter Saunders, joka julkaisi kesällä 2010 keskustaoikeistolaiselta ajatushauttomolta Policy Exchangelta kirjan *Beware False Prophets. Equality, the Good Society and The Spirit Level*.

Suomessa valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen ylijohtaja Aki Kangasharju pyrki leimaamaan kirjan epäluotettavaksi mielipidekirjoituksessa jo ennen suomenoksen ilmestymistä. Vuorineuvos Gustav von Hertzen lisäsi ruutia lyttämällä kirjan jaarittelevaksi poliittiseksi kannanotoksi perinteiseen vasemmistolaiseen ideologiaan ja yritykseksi ”elvyttää ikivanha kauna rikkaita kohtaan ja siten lisätä kierroksia hyökkäykselle kapitalismia ja markkinataloutta kohtaan” vaalien alla.

Tutkimme yhdessä Olli Kankaan kanssa väittelyn argumentteja empiiristen aineistojen valossa ja päädyimme siihen, että W&P olivat enemmän oikeassa kuin kritiikkonsa, joskin heidän hypoteeseissaan on myös ongelmia. Aikaisemmin tuloeroista ovat keskustelleet ennen muuta sosiaalipoliitikot ja taloustieteilijät. W&P:n kirjassa oli puolestaan uutta se, että se lähestyi aihetta kansanterveyden näkökulmasta. Kansanterveystieteen lähtökohtana on yhteisön tarve suojautua vaaroilta, olivatpa ne ulkoisia (juomaveden bakteerit) tai elämäntapoihin sisältyviä (tupakointi).

***

Ovatko tuloerot todella sellainen hyvinvointiuhka, että sitä vastaan tarvittaisiin suojelutoimia? Yhteiskuntatieteiden yleinen ongelma on ennustuskykyisten teorioiden puute. Yhteiskunnallisia kysymyksiä ei ole mahdollista palauttaa luonnontieteiden tapaan alemman tason ilmiöihin: esimerkiksi vaalituloksia ei voida lukea geeneistä. Tuloerojen ja hyvinvoinnin tutkimuksessa voidaan kiistellä loputtomasti mittareiden, alueiden (maiden, osavaltioiden) ja ajan (vuosien) valinnasta. Olennaisempaa olisi vähintään kuvata (jos ei ymmärtää) mekanismi, joka yhdistää syy-seuraus-suhteella kaksi ilmiötä toisiinsa.

Vuonna 2015 *Social Science & Medicine* -lehdessä ilmestyi Pickettin ja Wilkinsonin kirjoittama katsaus,

Kuva: Heikki Hiilamo

”Mitä laajempaa suhteellinen köyhyys on kunnassa, sitä heikompi on asukkaiden terveys.”

joka pyrki osoittamaan universaalin syy-yhteyden tuloerojen ja terveyden välillä. Kaksikon mukaan suurten tuloerojen maissa ihmiset vertailevat itseään jatkuvasti toisiinsa. Tämä aiheuttaa stressiä ja heikentää terveyttä. Eriarvoisuus menee niin sanotusti ”ihon alle”.

Mekanismi kuulostaa järkeenkäyvältä. Stressi yhtäältä alentaa vastustuskykyä ja toisaalta johtaa terveyden kannalta kehnoihin selviytymiskeinoihin kuten päihteen käyttöön, ylensyömiseen ja väkivaltaan. Stressi ei ole pahasta, jos ihminen voi kuitenkin tuntea hallitsevansa tilannetta. Stressi voi kannustaa hyvässä asemassa olevaa työntekijää tehokkuuteen ja tuloksiin, mutta se saattaa myös lannistaa työttömän ja syrjäytyneen.

Ioana van Deurzen kuitenkin tarkasteli niin ikään vuonna 2015 julkaistussa väitöstutkimuksessaan stressiteorian pätevyyttä muttei löytänyt sille tukea. Van Deurzenin mukaan suurten tuloerojen maissa ihmiset eivät vertailleet itseään toisiin sen enempää kuin muissakaan maissa. Stressiteorian sijaan van Deurzen esitti ja testasi teoriaa, jonka mukaan tuloerot vaikuttavat asukkaiden mahdollisuuksiin ja motivaatioihin. Suurten tuloerojen maissa olisi tämän teorian mukaan enemmän korruptiota, joka heikentäisi välillisesti terveyttä. Van Deurzenin tulosten mukaan tuloerot heikensivät tyytyväisyyttä nimenoman korruption lisääntymisen muodossa.

Van Deurzen testasi myös hypoteesia, jonka mukaan tuloerot vaikuttaisivat eri tavalla eri asemassa oleviin ihmisiin. Tulosten mukaan hyvässä asemassa olevilla yksilöillä on enemmän itseluottamusta ja tulevaisuuden uskoa, jotka suojaavat heitä tuloerojen kielteisiltä vaikutuksilta. Tuloerot eivät näytä olevan yhtä vahingollisia kaikille, toisin kuin W&P ovat antaneet ymmärtää.

***

Uusimmissa omissa tutkimuksissamme olemme tarkastelleet tuloerojen vaikutusta Suomessa kuntatasolla. Tuloerotutkimuksen pulmana on, ettei meidän ole mahdollista tehdä kokeiluja. Sen sijaan olemme käyttäneet kiinteiden vaikutusten tilastollisia malleja, joilla tutkimme, miten tuloerot ja terveys vaihtelevat yhdessä kuntatasolla. Analyysiemme tulokset ovat samansuuntaisia kuin van Deurzenilla: kuntatason tuloerojen muutokset eivät ole yhteydessä terveyden muutoksiin. Sen sijaan kunnan

suhteellisella köyhyydellä on vaikutusta terveyteen: mitä laajempaa suhteellinen köyhyys on kunnassa, sitä heikompi on asukkaiden terveys.

Näiden niin kutsuttujen ekologisten mallien puutteena on, ettemme tiedä, ovatko sairastuneet samoja henkilöitä, jotka ovat kokeneet tulojensa pienentymistä suhteessa muihin kunnan asukkaisiin. Muualla kuntatason ja yksilötason tietoa yhdistelevät tutkimukset ovat kuitenkin tulleet samoihin johtopäätöksiin: aluetason eriarvoisuuden muutokset eivät ole yhteydessä terveyden muutoksiin.

Terveyden ja tuloerojen tutkimuksessa on edelleen suuria aukkoja. Emme toistaiseksi tiedä, mitä altistuminen tuloerojen kasvulle oikeastaan on ja missä se tapahtuu eli mikä mekanismi tarkkaan ottaen yhdistää tuloerot ja terveyden. On myös epäselvää, miten pitkä altistuminen tuloerojen kasvulle voisi näkyä terveydessä. Entä kuinka pitkään kestää ennen kuin altistumisen vaikutukset alkavat näkyä? Kysymyksiin on erittäin tärkeä saada vastaus, sillä uusliberaali politiikka, talouden globalisaatio ja teknologinen kehitys kasvattavat jatkuvasti tuloeroja maiden sisällä ja alueiden välillä. Siinä missä tuloerot ovat terveysvaara, meidän on saatava tarkempaa tietoa niiden vaikutusmekanismeista väestön suojelemiseksi.

Kirjallisuus

- Hiilamo, Heikki, Is Income Inequality 'Toxic for Mental Health'? An Ecological Study on Municipal Level Risk Factors for Depression. *Plos One* 27.3.2014. Verkossa: [dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0092775](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0092775)
- Hiilamo, Heikki & Toikka, Arho, Inequality and Health in Local Contexts – an Ecological Study from Finland. Esitelmä konferenssissa APPAM International Conference Inequalities: Addressing the Growing Challenge for Policymakers Worldwide. London School of Economics 13.–14.6.2016
- Hiilamo, Heikki & Kangas, Olli, Väärien profeettojen jäljillä? Kahdeksan erää tuloerojen vaarallisuudesta. *Yhteiskuntapolitiikka* 2/12, 121.
- Pickett, Kate & Wilkinson, Richard, Income Inequality and Health. A Causal Review. *Social Science & Medicine*. No. 128, 2015, 316–326.
- van Deurzen, Ioana, *The Income Equality Thesis Revisited. Studies on the Relationship between Income Equality and Well-being*. Väit. University of Tilburg 2015.
- von Hertzen, Gustav, Vale, emävale, tilasto. Verkossa: gustavhertzen.wordpress.com/2011/04/11/vale-emavale-tilasto/

YRJÖ VARPIO

Niin viita vastaa kuin sinne huutaa

Vanha ja uusi Lauri Viita

Lauri Viita (1916–1965) viettää satavuotisjuhlia. Hänen *Moreenistaan* (1950) on otettu uusi painos, ja ennen julkaisemattomia tai kokoelmien ulkopuolelle jääneitä runoja on ilmestynyt kokoelmassa *Ne runot, jotka jäivät* (2016). Kaksikin väitöskirjaa (Anneli Niinimäki 2015, Sakari Katajamäki 2016) on valmistunut, ja lisää on tulossa. Viidan teoksista julkaistiin tänä vuonna esseekokoelma *Luojan palikkaleikki* (2016). Jo vähän aikaisemmin ilmestyi psykiatri Raimo Salokankaan laaja teos *Kirjailijan kieli ja mieli* (2012), joka käsittelee Viidan elämää hänen sairautensa valossa.¹ Viidan runoja sävelletään kiihtyvään tahtiin, ja teatteriin on tullut musikaali *Viita 1949*. Voiko klassikoksi pyrkivä enempiä toivoa?

Uusien tulkintojen ohella uudet tiedot kirjailijan elämästä muuttavat käsitystä Viidan kirjailijantyöstä. Minulle henkilökohtaisesti kiintoisin uusi aineisto on Viidan laaja kirjeenvaihto asevelvollisuusajalta ja sotavuosilta². Mukana on toki myös vähän naiivia kiinnostusta vanhan tutun varhaiseen ajatteluun. Toistaiseksi julkaisemattomat kirjeet on kirjoitettu keväästä 1938 syksyyn 1944 tyttöstävälle ja vaimolle Kertulle (os. Solin). Kirjeet ovat säilyneet kirjailijan pojan Seppo Viidan hallussa. Tarkkanäköisen, älykkään ja kirjoittajana kouliintuneen nuoren miehen kirjeistä avautuu näköaloja 1930-luvun suomalaisen varusmieskoulutukseen sekä suomalaisen sotilaan arkeen ja mielialoihin talvisodassa ja jatkosodassa. Toistaiseksi käyttämätön aineisto valottaa Viidan kirjallista kehitystä kohti *Betonimylläriä* (1947) ja *Moreenia* (1950) sekä – ikään kuin takaviistosta – entistä vahvemmin hänen kaksijakoista kirjailijanlaatuaan, jonka napoina ovat nerokas kielipeli ja terävä yhteiskuntakritiikki. Uusi aineisto avaa ovia sekä teosanalyysiin että teosten tulkinnasta jatkuvasti käytävään kamppailuun.

Oma väitöskirjani *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa* valmistui vuonna 1973³. Ohjaajani professori Eino Kauppinen mielestä kirjailijan teosten tutkiminen leijaili ilmassa, ellei sitä kiinnitetty taustaan, kirjailijan ajatusmaailman kehitykseen, hänen sosiaaliseen ympäristöönsä ja yhteiskuntaan, jossa kirjailija kasvoi ja eli. Nämä opit vaikuttivat myös omaan väitöskirjaani. Samaan aikaan nousi tiedemaailmassa esiin strukturalistinen ajattelutapa, jonka mukaan kaikki olennainen tutkimuksen aineisto on itse teoksessa. Sen lisäksi tarvittiin vain teorioita siitä, miten sanataideteos rakentuu. Nykyisin kirjallisuustieteessä ei enää vaadita yhtä ehdotto-

masti teoksen eristämistä historiasta ja muusta taustasta. Ja tietenkin erilaiset teoreettiset näkemykset ovat kulkeneet aikaisemminkin päällekkäin ja limittäin. Väitöskirjastani lähtien olen Hans Robert Jaussin kirjallisuushistoriateorioita soveltaen esittänyt, että käsitys Viidan teosten lopullisesta tulkittavuudesta on nykytermein sanottuna hölynpölyä. Kukin aikakausi perustelee uudestaan tulkintansa omista lähtökohdistaan. Aineistoa Viidan kirjailijakuvan muutoksen tarkasteluun oli vuonna 1973 tietenkin niukasti, mutta vieläkin ajatus kontekstualisoinnin tärkeydestä ei tunnu vanhentuneen.

Kirjailijan synty

Sota-ajan kirjeet, joista voi lukea kertomuksen sanataiteilijan synnystä, eivät muuta peruskuvaa Viidan kirjailijanlaadusta kielipelien ja yhteiskunnallisen kritiikin yhdistelmänä. Asevelvollisuusvuosien ja sota-ajan kirjeissä Viita luo lujan sanallisen maailman, joka asettuu reaali maailman rinnalle. Ne ovat viestejä ja tiedonantoja vaimolle, mutta sen ohella koepaja, jossa aletaan kielen avulla luoda fiktiivistä maailmaa. Kielen merkitykset pohdituttivat Viitaa jatkuvasti. Kun kirjoittaja edellisellä kirjearkilla oli jäänyt kihlattunsa kanssa saman peitteen alle sänkyyn, hän toivoo, että ”olisimme siinä vielä tälläkin arkilla” (19.2.39). Nykyhetki, mennyt ja tuleva vääntyvät tavan takaa yllättäviin suhteisiin: ”Ensi joulun olen oikeastaan jo viettänyt, vietän sen joka päivä, kunnes se on ohi. Ja vielä jälkeensäinkin tiedän palaavani siihen.” (28.11.43)

Kielellistä akrobatiaa osoittaa Viidan salakieli, jolla hän sotavuosina ilmoitti vaimolleen kulloisenkin asepaikkansa, niitähän ei rintamakirjeissä saanut ilmaista. Sutatusta kohdasta piti vain lukea sanojen alkukirjaimia:

”Asevelvollisuusajan ja sota-ajan kirjeissä Viita luo lujan sanallisen maailman, joka asettuu reaali maailman rinnalle.”

”(¥) Kun aika uusi koittavi, onnen lemmen ankkuri taas pintaan isänmaan lujaan, syvään kaivetaan...” (8.12.39) Oltiin siis Kaukolassa, eroottisen viestin toinen ilmoitus kuului. Eräässä kirjeessään Viita kehittää sanaleikkiä, jossa yhdestä suomen kielen sanasta on kirjainten järjestyksestä vaihtamalla luotava mahdollisimman monta uutta sanaa. Hän luetlee 71 sanaa, jotka syntyvät tällä tavoin ”Vammelsuunjoesta”. (5.4.39)

Kirjeiden todistama laaja lukeneisuus ja into käydä keskustelua hyvän kirjallisuuden kanssa antavat taustaa Viidan tuotannon alluusiorikkakaudelle. *Moreenin* ja muidenkin teosten pienet viittaukset varhaisempaan kirjallisuuteen ovat tärkeä osa Viidan kirjallista keskustelua. Mitä pitemmälle aika kuluu, sitä vaikeampi nykylukijan on tavoittaa tuo dialogi, joka kuitenkin on aina merkityksellistä.

Hyvä esimerkki yksittäisen alluusion vaipumisesta lukijakunnan tiedon ja asiantuntemuksen ääriajoille on vaikkapa *Moreenin* sisältyvä kuvaus Niemisen Paavalin paluusta kesällä 1918 punavankileiriltä. Paavali kulkee Pispalaan ”suuntana läntinen Tampere”. Pispala ei tuohon aikaan ollut vielä Tamperetta, ja kirjoittajan piilotetun kritiikin kohteena on sodan jälkeen työläiskirjailijana valtakunnallista mainetta saaneen Olavi Siippaisen romaani *Suuntana läntinen* (1943). Siippaisen työläismaailma on masentava, Viidan optimistinen. Pieneen, lukijoille jo hämäräksi jäävään viitteeseen sisältyy kirjallisuushistoriallisesti tärkeä ajatus. Aikaisemmin suomalaisuus manifestoitui lähinnä maalaistarinoissa. Viita painottaa, että myös työläismiljööt ovat Suomea ja suomalaisuutta ja että myös niissä elettiin onnellista elämää. Kirjeenvaihtoon sisältyvät tiedot Viidan varhaisista lukemistoista auttavat – vaikkakaan ei Niemisen Paavalin

tapauksessa – periaatteessa löytämään yhtymäkohtia ja keskustelukumppaneita kirjallisuuden historiasta.

Kirjeet valottavat myös Viidan yhteiskuntakritiikin syntyä ja sen alan laajentumista. Yhteiskuntakritiikki alkaa näkyä kirjeissä ensin suhteessa lähiympäristöön. Varusmiesaikana häntä rasittaa Suomen armeijan kuri ja järjestys, jossa ”oikea yläraaja saa heilua tuonne ohimon tienoille kuin suokuokka jollain pakkotyömaalla” (16.10.38). Kun esimiehet alkavat aliupseerikoulussa syytellä Viitaa armeijanvastaisuudesta, Viita paljastaa majurin arvoiselle esimiehelleen Pispalan perintönä tulleen poliittisen taustansa – ”niin minun kuin koko sukunikin edesottamukset eräissä poliittisissa tapahtumissa ja liikkeissä” (5.10.38).

Aikaa myöten kriittisyys saa periaatteellisemman luonteen ja laajemmat mittasuhteet. Loppukesästä 1944 Viita pohti ihmisyyden rakentamista maailmaan.

”Aikamme insinöörit kykenevät laskemaan kaikki kysymykseen tulevat probleemat rakennusosalalla; he voivat tarkoin määritellä aine- ja lujuusopin välisen edullisen suhteen. Yhteiskunnan rakennusaineena ovat ihmiset. Mistä johtuu, ettei kyettä laskemaan yksilöitten ja yhteisöjen välisiä suhteita?” (23.7.44)

Viidan mielestä ”inhimillisen ymmärryksen perustus on ihmissielu, ja ellei asia ole näin, ei myöskään yhteiskunta saata olla muuta kuin vähemmän oikeuteen nojautuva petollinen liikeyritys, joka tarjoaa muutamille etuoikeutetuille korvauksettoman täysihoidon” (23.7.44). Liikutaan jo lähellä *Moreenin* yhteiskuntakriittisiä teemoja.

Viidan sodanvastaisuus, jonka merkit näkyvät *Betonimylläri*ssä ja myöhemmissäkin teoksissa, lähtee

”Runojen ja aforismien näennäisen vaikeaselkoisuuden ja käsittämättömyyden takaa nousee esiin tärkeitä havaintoja kielen merkityksestä.”

syvältä ja on periaatteellista. Kiintoisa dokumentti on Viidan lokakuussa 1944 vaimolleen kirjoittama kirje. Siinä hän lainaa Georg Christoph Lichtenbergin, 1700-luvulla eläneen saksalaisen matemaatikon aforismia: ”Maksaisin paljonkin saadakseni tietää, kenen hyväksi ne teot oikeastaan ovat tehdyt, joista julkisesti sanotaan, että ne ovat tehdyt isänmaan hyväksi.” Lichtenbergin ironis-skeptiset mietelmät olivat Viidalle tuttuja ilmeisesti *Saksan kirjallisuuden kultaisesta kirjasta* (1930).

Mikä on Viidassa tärkeintä?

Kirjeaineisto auttaa näkemään entistä selvemmin Viidan teosten vaihtoehtoisten tulkintalinjojen merkityksen. Kielipeleissä sekä sanaleikkien ja merkitysten luomisessa taitavan kielellisen rakentelun avulla on kyse ennen muuta kirjailijan kielellisestä taidosta ja älystä. Viidan ystäväpiiri kiinnitti jo varhain huomiota runoilijan erikoislaatuiseen tapaan hahmottaa asioita. Joulun alla 1950 Viita vieraili Hauholla vanhan esteetikon Alex Matsonin luona. Pitkien yöllisten keskustelujen jälkeen Matson kirjoitti päiväkirjaansa:

”On kiintoisaa seurata Laurin mielen työskentelyä, miten hänellä silmänräpäyksellisesti asia valkenee yhteyksineen. Hänen ymmärryksensä ei työskentele niin sanoakseni aritmeettisesti vaan synteettisesti niin kuin matemaattisella nerolla: ratkaisu tapahtuu näkemisen yhteydessä ilman väliasteita, henkiseen maisemaan lankeaa äkillinen valo, jossa asian totuus paljastuu – tai paremmin, tietty kombinaatio leimahtaa näkyviin”.⁴

Tämä on tietenkin *Moreenista* innostuneen kriitikon ajattelua, mutta varmasti myös osuva analyysi. Se selittää Viidan kielenkäytönkin rakentumista.

Olisi kuitenkin väärin painottaa vain tätä puolta kirjailijan tuotannossa, kuten viime aikoina on usein tehty. On otettava vakavasti myös Viidan teosten yhteiskun-

takriittinen puhe – saarna maailman parantamiseksi. Se on erityisen tärkeää silloin, kun kirjailija lukee yhteiskunnan kehityksen heikkoja signaaleja ja on aikaansa edellä kuten Viita:

”Ei ainoastaan rakennustaito, vaan koko nykyinen teollisuus perustuu veistotaitoon. Konesahat, ilmaporat, räjähteet, kaivukoneet ovat niitä välineitä, joilla Suomen ystävällisiä äidinkasvoja veistetään. Ainoastaan taiteen elävä herkkyys voi nyt ratkaista, kasvaako täällä myös omatunto, vaiko vain maa murenee ja vesi sakenee.”⁵

Tulkitsijat rakentavat meille Viidan kuvan, rakentavat julkisen Viidan, joka on valinta tarjolla olevista mahdollisuuksista. Ne, jotka korostavat Viidan kielellisen älyn ja sanallisen sommittelun ensisijaisuutta, vähättelevät Viidan yhteiskunta-analyysia ja yhteiskuntakriittisyyttä – ja päinvastoin. Nämä ovat poliittisia valintoja. Ne eivät tietenkään ole vain yksilöllisiä poliittisia valintoja. Koko aikakausi tuntuu siirtyilevän painotuksesta toiseen. 1960-luku ja 1970-luku halusivat nostaa yhteiskunnalliset kysymykset pintaan ja parantaa maailmaa. Tämä valtavirta murtui viimeistään 1990-luvulla, kun suuret aatteet parodisoitiin ja ironisoitiin aina yliopiston käytävien kevyitä keskusteluja myöten.

Viidan loppukauden runojen ja aforismien näennäisen vaikeaselkoisuuden ja käsittämättömyyden takaa nousee esiin tärkeitä havaintoja kielen merkityksestä. Olen joissakin artikkeleissa pohtinut, voisivatko Viidan näennäisen käsittämättömät runot kartoittaa kielen eräänlaisia pohjakerrostumia, tiedostamattomia, mutta kaikille ihmisille yhteisiä alueita. Tällöin olen pyrkinyt tarkastelemaan Viidan kieltä yhteiskuntakriittisten merkitysten näkökulmasta.⁶

Tarkemmin ajatellen viime vuosina valtavirtaistunut huomion kääntäminen Viidan yksilölliseen kieleen ja sen monivivahteiseen todellisuuskuvaan, ei suoraan merkitse Viidan tuotannon yhteiskunnallisuuden kieltoa. *Luojan palikkaleikin* esseessä viitataan sveitsiläinen kirjailija-

”Viidan sanaleikit ja lopputuotannon nonsense-piirteet ovat puhetta ihmisarvoisen elämän puolesta.”

psykiatrin Walter Vogtin ajatuksiin hänen hakiessaan yhteistä pohjaa terveiden ja mieleltään sairaiden kielenkäytölle⁷. Vogt ehdottaa, että ”hullujen” runoilijoiden – ja heitä ovat Vogtin mielestä kaikki aidot runoilijat – kielestä kajastaa ihmiskielen yhteinen sosiaalistamaton alkuvaihe⁸. Oppiessaan puhumaan lapsi oppii kielen mukana myös sen vakiintuneet merkitykset – sen, että äiti on hellä, isä ankara, vesi sininen, aurinko lämmin, kotiseutu rakas ja vuoret vapaita. Lapsi kasvaa kielellis-sosiaaliseen järjestelmään ja on sittemmin sen vanki. Hän unohtaa, että äiti on myös paha akka, isä pelkuri ja aurinko kuoleva tähti. Runoilijoiden tehtäväksi jää kertoa tämä. Viita toteaa saman asian *Suutarikin, suuri viisas* -kokoelman aforismissa: ”Taide on mielen vapauttamista merkitysyhteyksistä.”⁹ Se on terävä yhteiskunnallinen kannanotto.

Theodor W. Adorno korosti aikanaan, että lyriikan kieli on subjektiivinen ja utooppinen vaihtoehto arkipäivän näennäisesti objektiiviselle, mutta pohjimmiltaan ideologiselle kielelle¹⁰. Uhatessaan niin

sanottujen tosiasioiden ylivaltaa lyyrinen ilmaisu reagoi maailman esineellistämistä vastaan. Se kyseenalaistaa teollisesta vallankumouksesta lähtien elämää hallitsevaksi voimaksi muodostuneen ajattelun, jossa tavarat ovat saaneet ylivaltaa ihmisistä. Viidan sanaleikit ja lopputuotannon *nonsense*-piirteet ovat puhetta ihmisarvoisen elämän puolesta. Varhaistuotannon avoin yhteiskuntakriittisyys jatkuu niissä uudessa, abstraktimmassa muodossa.

Edellä on Viidan kirjeistä nostettu esiin kaksi korosteista piirrettä Viidan kirjailijaminässä. Ei ole mitään syytä epäillä, etteivätkö ne olisi edelleen relevantteja Viitaa luettaessa. Kieli on sitä samaa suomea, jota ”äitini eläessään/ minulle, viimeksi syntyneelle/ puheli kaiket päivät.” (*Ne runot, jotka jäivät*) Ja yhteiskunta on edelleen se sama yhteiskunta, jossa ”kulutus kiihtyy. Merkillisiä, uskomattoman tehokkaita kulutusmenetelmiä luodaan; uusia, toinen toistaan nerokkaampia tarpeita tuottaa nerokas tuotantokoneisto; tällaista ilmiötä nimitetään edistymiseksi.” (*Moreeni*)

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Sakari Katajamäki, *Kukunor. Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa*. ntamo, Helsinki 2016; Anneli Niinimäki, *Moniääninen Moreeni. Referointi ja moniäänisyys Lauri Viidan Moreenissa*. Tampere University Press, Tampere 2015; *Luojan palikkaleikki. Esseitä Lauri Viidasta*. Toim. Olli Löytty. Teos, Helsinki 2016; Raimo Salokangas, *Kirjailijan kieli ja mieli. Lauri Viidan elämä sairauden valossa*. Psychiatria Fennica, Helsinki 2012.
- 2 Lauri Viidan kirjeet Kerttu Viidalle

- 3 1938–1944. Seppo Viidan hallussa. Yrjö Varpio, *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa. Lauri Viidan tuotanto elämäkerrallisia, yhteiskunnallisia ja kirjallisuushistoriallisia taustatekijöitä vasten tarkasteltuna*. WSOY, Helsinki 1973.
- 4 23.12.1950. Alex Matsonin julkaisematomat päiväkirjat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa.
- 5 Lauri Viita, *Suutarikin, suuri viisas*. WSOY, Porvoo 1961.
- 6 Yrjö Varpio, Kieli on, sopii sanoa. Teoksessa *Kirjojen meri. Professori*

- Annamari Sarajaksen juhla kirja 12.10.1983*. Toim. Kai Laitinen. SKS, Helsinki 1983; Yrjö Varpio, Retkiä mielen ja kielen viidakkoon. *Duodecim* 119/2003, 2293–2300.
- 7 Yrjö Varpio, Lauri Viidan sata vuotta. Teoksessa *Luojan palikkaleikki*. Toim. Olli Löytty. Teos, Helsinki 2016, 11–31.
- 8 Walter Vogt, *Schreiben als Krankheit und als Therapie*. Toim. Kurt Salchli. Nagel & Kimche, Zürich 1992, 102–103.
- 9 Viita 1961.
- 10 Theodor W. Adorno, *Noten zur Literatur*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1981, 51–53.

SAKARI KATAJAMÄKI

Lauri Viita katsoo filosofin peiliin

Tänä vuonna juhlittavaa Lauri Viitaa (1916–1965) on tapana lukea kirvesmiesrunoilijana, Pispalan kuvaajana, kielellä leikkijänä ja akateemisille kakaroille ivailevana satiirikkona. Vähemmälle huomiolle on jäänyt, miten intohimoisesti kirjailija sivisti itseään ja miten se vaikutti hänen tuotantonsa. Viidan runot ja aforismit käyvät keskustelua muun muassa filosofisen kirjallisuuden kanssa.

Jatkosodan aikana, heinäkuussa 1944 Lauri Viita kirjoitti vaimolleen Kertulle kiihkeästä lukuharrastuksestaan ja viimeaikaisesta sivistyshankkeestaan: ”Olen lukenut lähtösi jälkeen kolmisen tuhatta sivua psykologista, filosofista ja historiallista kirjallisuutta, ja yhä minua kalvaa tuo sammumaton tiedonjano, jonka ravitsemiseen olen pääasiallisesti käyttänyt koko tähän astisen elämäni, ja tuskinpa se jano jättää minua milloinkaan.”¹ Lukeminen sai kirjailijaksi tähtävään Viidan ymmärtämään oman rajallisuutensa: ”Mitä enemmän luen, sitä vähäisemmäksi huomaan tietoni tästä valloittamattomasta maailmankaikkeudesta ja sen kuohuvasta elämänvoimasta.”²

Kiinnostus tietokirjallisuuteen heijastui Viidan tuotantoon muun muassa psykologisina, semioottisina ja tietoteoreettisina teemoina.³ Etenkin filosofi ja psykologi Eino Kaila (1890–1958), *Persoonallisuuden* (1938), *Inhimillisen tiedon* (1939) ja *Syvähenkisen elämän* (1943) kirjoittaja, muodostui hänelle tärkeäksi, kuten muillekin saman sukupolven kirjailijoille. Kailan välityksellä Viita tutustui laajemminkin länsimaisen filosofian historiaan ja filosofiseen ajattelutapaan, jota hän oppi soveltamaan kaunokirjallisuuden keinoin. Kirjoista oppimaan tietoja Viita syvensi opiskelulla kirjallisuutta ja filosofiaa Tampereen työväenopistossa jatkosodan jälkeen.⁴ Viidan kiinnostusta filosofiaan ja ihmismieleen ovat voineet syventää myös kirjastonhoitaja Mikko Mäkelän ympärille vuonna 1946 muotoutuneessa tamperelaisessa kirjallisuuspöytäkirjassa, niin sanotussa Mäkelän piirissä käydyt keskustelut. Kaila ja filosofi J. E. Salomaa olivat olleet Mäkelän opettajia hänen opiskellessaan Turun yliopistossa 1920- ja 1930-luvuilla.⁵

Viidan tuotannossa viittaukset länsimaiseen filosofiaan ovat usein niin hienovaraisia, leikkilisiä tai teemoiltaan niin yleisiä, että selviyhtymäkohtia johonkin yhteen ajattelijaan on vaikea osoittaa, mutta välillä hänen kirjoituksensa ovat kuin merkintöjä filosofisen kirjallisuuden marginaaleihin. Muun muassa maailman ja ihmisen kokemusmaailman väliset tietoteoreettiset ongelmat ovat antaneet virikkeitä Viidan kirjailijantyöhön.

Mistä kasvoista ajan partani?

Suomen filosofinen yhdistys julkaisi *Ajatus*-vuosikirjassaan (XXIII/1960) osia entisen puheenjohtajansa Eino Kailan keskeneräiseksi jääneestä käsikirjoituksesta *Hahmottuva maailma*. Kirja ilmestyi vuosi ennen Viidan viimeistä runoteosta *Suutarikin, suuri viisas* (1961). Asemansa vakiinnuttanut Viita oli jo kirjoittanut esikoisrunoteoksen *Betonimylläri* (1947), saturunoelman *Kukunor* (1949), *Moreeni*-romaanin (1950) ja runokokoelman *Käppyräinen* (1954). Uudessa kokoelmassa hän täydensi ilmaisurepertuaariaan kirjoittamalla runojen ohella proosamuotoisia mietelmiä.

Kailan *Hahmottuvan maailman* ehein osa ”Arkikokemuksen perseptuaalinen ja konseptuaalinen aines” alkaa filosofisella ongelmalla, joka sijoittuu arkisiin aamuaskeleihin:

”Kun aamulla ajan partani peilin edessä, mistä kasvoista ajan partani?

Sillä onhan tässä kahdet kasvot kysymyksessä: on kuvastinkasvot, jotka näkyvät ja näkyminä sijaitsevat kuvastinavaruudessa peilinpinnan takana, ja on ”todelliset” kasvot, jotka eivät näy ja fyysisinä asioina sijaitsevat peilinpinnan edessä olevassa ”todellisessa” avaruudessa.

Jos otan huomioon vain sen, mistä parranajotoimituksen kestäessä normaalitapauksessa olen tietoinen, vain sen, mihin tämä toimitus tietoisesti kohdistuu, on vastaus epäilemättä tämä: Ajan partani kuvastinkasvoista.”⁶

Kailan mukaan näissä tapahtumissa vallitsee tarkka säännönmukaisuus, jota ilman parranajo olisi mahdotonmuus: ”sama säännöllinen tapahtumaketju, sama ’kausaliteetti’, sama ’syiden ja vaikutusten’ sarja” toistuu kuvastinavaruudessa päivästä päivään ja vuodesta vuoteen.⁷

Lauri Viita hyödynsi peilikuvaheijastuksien symboliikkaa runoudessaan, muun muassa kuvatessaan minuuden eri ulottuvuuksia. *Käppyräisen* ”Huoneentaulussa” kirvesmies rakentaa itselleen talon, jonka ikkunasta näkyykin vain hänen oma peilikuvansa. *Suutarikin, suuri viisas* sisältää runon ”Ihana muusa”, joka rakentuu

kokonaan peilin ja silmien heijastusten varaan. Saman teoksen eräässä mietelmässä Viita hyödyntää *Hahmotuvan maailman* peiliesimerkkiä ja kiteyttää Kailan ajatuskokeen yhdeksi virkkeeksi:

”Saatuaan kuntoon tietyn muistimekanisminsa mies ei enää leikkaakaan partaa omista kasvoistaan, vaan näiden peilikuvasta, mutta tällöin tämä onkin jo muuttunut perseptuaalisesta konseptuaaliseksi, ts. aistittavasta heijastumasta tarkkuutensa ja pysyväisyytensä varaiseksi omaksumaksi.”⁸

Viidan mietelmässä mainitut perseptuaalisuuden ja konseptuaalisuuden käsitteet ovat nekin peräisin Kailalta, joka *Hahmotuvassa maailmassa* käsitteellistää aamurutininsa kolmeen tasoon. Kuvastinkasvoja sellaisina kuin ne koetaan parranajotilanteessa Kaila kutsuu *perseptuaaliseksi* esineiksi eli p-esineiksi. Inhimillisen arkimaailman aineelliset kappaleet, kuten vesihana tai pyyheliina, ovat hänen teoriassaan *fyysisiä* eli f-esineitä. *Fysikaalisilla* esineillä Kaila tarkoittaa puolestaan esineitä siten kuin mittavaa tieteellinen tutkimus ne määrittelee. Kylpyhuoneessa sellaisia olisivat partavaahdon ja kasvojen molekyylit ja atomit. Näiden tasojen sarja on Kailan mukaan nouseva, sillä esineitten käsitteellistyminen eli konseptualisointi lisääntyy jatkuvasti siirryttäessä p-esineistä f-esineisiin ja f-esineistä fysikaalisiin esineisiin.⁹

Viidan aforismin ajatus peilikuvan konseptuaalisista kasvoista ”pysyväisyytensä varaisena omaksumana” on niin ikään lainaa Kailalta. *Hahmotuvassa maailmassa* konseptualisoinnin lisääntyminen tarkoittaa nimenomaan invarianssin eli pysyvyyden ja säännönmukaisuuden voimistumista. Esineiden pysyvät ominaisuudet, kuten painon ja tilavuuden muuttumattomuus, ovat ominaisuuksia, joita ei nähdä, kuulla tai tunnetta vaan jotka ”ajatellaan”.¹⁰ Kun Kailan ja Viidan parranajajat höyläävät leukaansa, he eivät esimerkiksi voi havaita sitä, että leuka ei viiden sekunnin kuluttua lakkaa olemasta. Silti he kokevat kasvonsa pysyviksi ja muuttumattomiksi.

Hahmotuvan maailman peilikuvaongelman kaltaiset, ihmisten kokemusmaailmaa suhteellistavat ja moniulotteisuutta korostavat ajatuskulut ruokkivat Viidan mielikuvitusta. Oikeastaan valtaosa hänen tuotannostaan perustuu tämäläpaiseen ihmisten kokemusmaailman ja kielen purkamiseen yllättävin tavoin sekä purettujen osasten uudelleenrakentamiseen. Filosofisesta ja psykologisesta kirjallisuudesta omaksuttu ajattelutapa selittää osaltaan Viidan kiinnostusta kirjoittaa myös erilaisista harhoista ja unista uransa eri vaiheissa.

Unennäkijän ketjukolarit

Esikoiskokoelmastaan alkaen Viita käsitteli tuotannossaan unia sekä unen ja todellisuuden suhdetta. Runoelma *Kukunor*, alaotsikoltaan *Satu ihmislapsille*, rakentuu lähes kokonaan unien varaan ja tarttuu moniin unennäön ilmiöihin. Niemisten perheen vaiheista kertovassa *Moreenissa* perheen äiti Joosefina on visionääristen unien näkijä, mikä avartaa romaanin kuvitteellista maailmaa.¹¹

Suutarikin, suuri viisas -kokoelman kaikkein pisin mietelmä keskittyy unennäön ja harhojen tietoteoreettisiin kysymyksiin. Mietelmä alkaa unennäkijän fyysisen olotilan ja ympäristön ärsykkeiden sekä unennäön kokemusmaailman välisellä suhteella:

”Unennäkijä voi vuoteessa maaten kävellä, uida, hiihtää, kiivetä, riippua, lentää ja käydä mitä erilaisimmissa paikoissa. Hän voi myös kuulla ympäristön todellisia ääniä, mutta herättyä hän ei tiedä, miltä suunnalta ne tulivat. Unennäkijä ei siis lainkaan tiedosta todellista asemaansa ja asentoansa. Nukkuminen merkitseekin viime kädessä juuri sitä, että tasapainon tarkkaaja lepää.”¹²

Mietelmän loppuosassa jatketaan unen ja nukkumisen luonteen pohdiskelua sekä rinnastetaan unennäköön ja valveilla koettuihin harhanäkyihin liittyvät tietoteoreettiset ongelmat samaan tapaan kuin Platon tekee *Theaitetoksessa* ja Descartes *Mietiskelyissä*. Platonin dialogin mukaan nukkuvat ja mielenhäiriössä olevat ovat harhaluulojen vallassa, mutta toisaalta yhtä lailla kiistanalaista on, olemmeko valveilla edes silloin kun koemme olemamme¹³. Descartes pohtii samaa unen ja mielen häiriöistä johtuvien harhojen tietoteoreettista ongelmaa. Hän havainnoi valvekokemuksiaan ja toteaa näkevänsä ”valppain silmin” paperin edessään ja ”tietoisesti aistivansa” oman kätensä olemassaolon. Hän toteaa, että havainnot eivät voisi olla nukkuvalla yhtä tarkkoja mutta myöntää että unissakin on samankaltaisia kokemuksia. Hänen johtopäätöksensä on, että valvetilaa ei ”voi erottaa unesta millään varmoilla tuntomerkeillä”.¹⁴ Viidan mietelmän jälkipuolisko käy läpi samantapaisia ajatuskulkuja kuin Platon ja Descartes, mutta löytää ratkaisun, jolla psyykkisiä harhoja kokeva voi pelastua:

[...] Havaitsemista ei ole, on vain puutumis h e i j a s t e i d e n aiheuttamaa muistimekaanista kyljenkääntöä, mutta samaa alati avointa varaovea pyrkivät käyttämään myös torjutut tai muutoin tyydyttämättömät pyyteet, tuottaen s e k a v i a, a i n u t k e r t a i s i a ketjukolareita, joita nimitetään uniksi ja joiden t u n n e varaus voi olla niin voimakas, että ne herättyäkin pystyvät kilpailemaan valvemielen h a v a i n t o j e n kanssa. Tällöin ihminen näkee unta valveillaan. Hänen mielensä potee vaarallista sairautta, jota sanotaan mm. jakomielitaudiksi. Toistaiseksi hänet voi pelastaa vain omakohtainen oivallus, että t a r k k u s j a p y s y v ä i s y s ovat todellisuuden ainoat tositteet.”¹⁵

Ajatus tarkkuudesta ja pysyväisyydestä todellisuuden tunnistamisen perustana muistuttaa Gottfried Wilhelm Leibnizin ajatusta invarianssista todellisuuden perustana. Tämäkin teoria on todennäköisesti välittynyt Viidalle Eino Kailalta, joka on käsitellyt Leibnizin teoriaa *Inhimillisessä tiedossa*. Kailan mukaan todellinen eroaa unesta, harhasta ja epätodellisesta siten, että se ”käsitteensä mukaisesti on säännönmukaista ’unta’”. ”Todellinen” on näin ollen ”kokemuksen invarianssia”. Kokemus on vain ”unta tai harhaa”, mutta se on järjestynyttä ja lainalaista ”unta

”Viita soveltaa invarianssin ajatusta mietelmässään käytännöllisesti: psykoottisten harhojen kanssa voi pärjätä paremmin, jos kiinnittää huomiota asioiden tarkkuuteen ja pysyväisyyteen.”

tai harhaa”, jossa menneisyydestä voi ennustaa tulevaisuutta niiden lakien perusteella, jotka vallitsevat tässä muutosten virrassa.¹⁶

Viita soveltaa invarianssin ajatusta mietelmässään käytännöllisesti: psykoottisten harhojen kanssa voi pärjätä paremmin, jos kiinnittää huomiota asioiden tarkkuuteen ja pysyväisyyteen”. Saman periaatteen, invarianssin, varassa Kailan ja Viidan parranajajatkin suorittavat joka-aamuja toimiaan totuttuun peilikuvaan ja liikeratojen jatkuvuuteen luottaen.¹⁷

Järvipeikko ja lintuuhminen

Viidan mietelmässä kuvatun kaltaisia unikokemuksia, joissa unennäkijä irtautuu kehollisista ja avaruudellisista koordinaateistaan menettäen otteensa olemassaolonsa pysyväisyydestä, Viita on käsitellyt myös runon ja proosakerronnan keinoin. Eräs *Moreenissa* kuvattu Iisakin kokema painajainen alkaa unikuvien nopealla vyörytyksellä. Kuvien virrassa Iisakki ei saa otetta avaruudellisista koordinaateistaan: ”unikuvat vain vilisivät sikin sokin, niin ettei tuon tuostakin havahtuessaan ollut kotvaan selvillä, missä ja miten päin oma ruumis kulloinkin oli”¹⁸.

Kukunorissa suomalainen Kukunor-peikko on opinut, että Aasiassa on samanniminen suolajärvi ja että Afrikassa on erämaa, jolla on sama nimi kuin Kukunorin Kalahari-serkulla. Lähes koko runoelma koostuu Kukunor-peikon unesta, jossa hän lentää pilvenä Kalaharin erämaahan, missä molemmat peikot kokevat ihmeellisiä seikkailuja.

Unen kohdassa, jossa pilveksi haihtunut Kukunorjärvi on saapumassa Kalaharin erämaahan, Kukunorin

koordinaatit alkavat hämärtyä pala palalta *Moreenin* Iisakin unen tapaan. Ensin tähdet haihtuvat pois ja tyhjyys alkaa valaista. Outo valoilmio täyttää kaiken: ”Nyt se on jo etelässä – / pohjoisessa, tuolla, tässä, / vaikka missä – minussakin, / minussakin palaa!”¹⁹ Pian Kukunor on keskellä värikästä sekamelskaa:

”Yhtä mittaan väri vaihtuu,
tähti syttyy, toinen haihtuu!
Nyt, nyt lähtee kohoamaan
jokin, jokin muodoton
kuin, kuin – mikä tuo nyt on?”²⁰

Vilinän keskellä Kukunor kadottaa tuntuman omaan avaruudelliseen olotilaansa samaan tapaan kuin Viidan proosamietelmässä. Hullunmylly päättyy kuitenkin onnellisesti Kukunor-järven päästessä erämaahan, jossa hän kohtaa Kalan eli Kalahari-serkkunsa:

”Mikä, mikä asentokin –
kaikki menee sikin sokin –
isot, pienet, etelätkin,
maat ja suunnat pitkin, pätkin;
kuinka päin nyt onkaan jokin,
minä, minä – minä – minä –
minä – olen – tässä –
Kala – sinä –; Kala sinä,
käypäs naamas pesemässä!”²¹

Unen tilanne liittyy runoelmassa keskeiseen asioiden suhteellisuuden teemaan, jota käsitellään välillä myös tieto-opin ja havaintopsykologian näkökulmia sivuten.

Lauri Viidan tuotanto

Betonimylläri (runoja, 1947)
Kukunor (saturunoelma, 1949)
Moreeni (romaani, 1950)
Käppyräinen (runoja, 1954)
Suutarikin, suuri viisas (runoja ja proosaa, 1961)
Entäs sitten, Leevi (romaani, 1965)
Kootut runot (1966)
Ne runot, jotka jäivät (postuumi runoantologia, 2016)

”Mikäli omatkin aistimuksemme olisivat irrallisia ja järjestyttömättömiä, meidänkään todellisuudessamme ei olisi mitään fyysistä.”

Runoelmassa muun muassa esiintyy paljon erilaisia suhteellisia käsittepareja, kuten oikea ja vasen, tosi ja valhe, yö ja päivä, etelä ja pohjoinen.²²

Siteerattu runoelma episodi, jossa Kukunor-pilvi lentää vaihtuvien värien keskellä vailla selkiyttäviä kiintopisteitä, muistuttaa läheisesti erästä Eino Kailan *Inhimillisessä tiedossa* käyttämää ajatuskoetta. Se liittyy havaintomaailman ja fyysisen maailman suhteeseen ja siten koskee yleisemmin myös käsitteiden suhteellisuutta. Kaila kuvittelee tilanteen, jossa erityinen lintuihminen elää alituisesti vaihtuvassa värillisessä sumussa. Tässä ympäristössä olento ei voisi soveltaa paikan, suunnan ja etäisyyden käsitteitä:

”Jos vaihtelu on kyllin nopea ja perusteellinen, ei tuo lintuihminen koskaan tiedä, onko hän pysynyt samassa paikassa vai ei, onko hän jonkin ajan kuluttua palannut samaan paikkaan, jossa hän äsken oli vaiko ei. Hän ei näet voi erottaa ”samoja” paikkoja ”eri” paikoista, joten hän ei myöskään voi kokemukseensa soveltaa käsitteitä ”suunta” ja ”etäisyys”, mikäli hänellä sellaisia on.”²³

Kailan oppilas Georg Henrik von Wright lainaa opettajansa ajatuskoetta teoksessaan *Looginen empirismi* (1945)²⁴. Tässä Viidan kotikirjastoon kuuluneessa teoksessa²⁵, lintuihminen tilanne muistuttaa entistä enemmän Kukunor-pilven kokemusta, sillä von Wright painottaa Kailaa enemmän sumussa leijailevan olennon vaikeuksia suuntien hahmottamisessa:

”Tämä olento ei koskaan oppisi erottamaan, mikä on ”yllä” ja ”alla”, ”edessä” ja ”takana”, ”oikealla” ja ”vasemmalla”.

Käsitys fyysisestä avaruudesta, jossa olisi esineitä ja tapahtumia havaittajasta riippumatta, olisi hänelle täysin vieras. Sumussa leijaileva olento tuntisi vain taukoamatta vaihtelevien havaintojen fenomenaalisen maailman.”²⁶

Von Wright summaa ajatuskokeen antia tavalla, joka painottaa havaintomaailman ulottuvuutta ja siten osoittaa, että Kukunorin unessa ja Viidan proosamietelmässä kuvatussa unessa olennaista ei ole niinkään tapahtumien sijoittuminen uneen, vaan unen ja valheen kokemusmaailmojen rinnastettavuus. Von Wrightin mukaan se, että sumuolento elää vain fenomenaalisisessa maailmassa, kun taas me voimme erottaa fyysisen ja fenomenaalisen, ei johdu sumuolennon todellisuuden erilaisesta substanssista, vaan havaintovirtojemme erilaisesta loogisesta rakenteesta. Mikäli omatkin aistimuksemme olisivat irrallisia ja järjestyttömättömiä, meidänkään todellisuudessamme ei olisi mitään fyysistä.²⁷

Jos Kailan ja Viidan parranajajien, Viidan mietelmän unennäkijän sekä Kailan lintuihminen ja *Kukunorin* lentävän pilven tilanteita vertaa toisiinsa, kaikissa on kysymys havainnoinnin ja maailman välisestä, tietoteoreettisesti kiinnostavasta suhteesta. Pysyväisyys vaikuttaa olennaisesti suhteen luonteeseen. Lintuihminen on havainnoitsijoista ainoa, joka on täysin valveilla ja tekee havaintoja suoraan ympäristöstään eikä esimerkiksi peilistä heijastuneena tai ulkomaailman ääniä uneen suodattaen, mutta invarianssin puuttuminen estää häntä saamasta käsitystä ympärillä olevasta avaruudesta. Jopa unien ja harhojen näkijä voi, Viidan sanoin, tukeutua lintuihmistä paremmin tarkkuuteen ja pysyvyyteen, todellisuuden ainoisiin tositteisiin.

Ymmärryksen torni

Kirjailijana Lauri Viita ikään kuin tutkii ja esittelee erisuuntaisia ajattelumalleja moniäänisesti sen sijaan että hänen tuotantonsa pyrkisi yksioikoisesti ja ohjelmallisesti kohti jotakin yhtä eheää filosofista teoriaa. Esimerkiksi osa *Kukunorin* viehätystä perustuu siihen, miten vaikkapa kieltä ja tietoteoriaa koskevat käsitykset vaihtelevat peikkojen ja uniolentojen käymissä keskusteluissa.²⁸ Edellä siteeratussa sota-ajan kirjeessä Viita kuitenkin osoittaa sisäistäneensä ajatuksen filosofian ja tieteen kumuloituvasta ja itseään korjaavasta luonteesta:

”Nyt minä vihdoinkin tiedän ja tunnen, miksi olen koko ikäni lukenut, vain lukenut. Inhimillinen ymmärrys on kuin valtava torni, jonka perustus on tämä tähti Maa. Suku-

polvi sukupolvelta sitä tornia on rakennettu, purettu ja taas rakennettu. Usein on sattunut rakennusaineeksi haurasta kiveä, jonka kehnouden vasta vuosituhanten armoton paine on paljastanut. Silloin ei ole auttanut muu kuin poistaa kerros kerrokselta, mitä jo oli valmiiksi luultu sekä alkaa jälleen uusin uskoin ja toivoin tuo ikuinen kiipeäminen kuul-tavaan korkeuteen.”²⁹

Ajatus kannusti Viitaa osallistumaan vuosituhantiseen filosofiseen vuoropuheluun. Kirjallisuuden avulla hän pystyi käsittelemään itselleen keskeisiä käsitteitä tyyli-lajeja vaihdellen. *Moreeni*ssa hän pilke silmäkulmassa kiteyttää toden ja pysyväisyyden välisen suhteen puhe-vikaisen Jooseppi Mäkisen suulla: ”Vain toti on pyty-väittä!”³⁰

Viitteet

- 1 Lauri Viidan kirje Kerttu Viidalle 23.7.1944.
- 2 Sama.
- 3 Katajamäki 2016.
- 4 Varpio 1973, 65; Varpio 1975, 34, 110, 144.
- 5 Varpio 1975, 41, 52.
- 6 Kaila 1960, 50.
- 7 Sama, 51.
- 8 Viita 1961, 99; Katajamäki 2001, 81–82.
- 9 Kaila 1960, 70.
- 10 Sama, 72–74.
- 11 Unista Viidan tuotannossa ks. Katajamäki 2016, erit. 88–99.
- 12 Viita 1961, 98–99.
- 13 Platon 1979, 283–284 (157e–158d); ks. Kaila 1960, 53–54.
- 14 Descartes 2002, 32–33.
- 15 Harvennuokset alkutekstissä. Viita 1961, 98–99; Katajamäki 2016, 230.
- 16 Kaila 1939, 45, 73–74; ks. 1939, 88–89; Leibniz 1896, 422; 1906a, 470; 1906b, 125.
- 17 Ks. Kaila 1960, 65–66.
- 18 Viita 1951, 201.
- 19 Viita 1949, 67–68.
- 20 Sama, 70–71.
- 21 Sama, 71.
- 22 Katajamäki 2016, 91–131, 252–257.
- 23 Kaila 1939, 228.
- 24 Wright 1945, 103–105. Alkuteos *Logiska empirismen* ilmestyi 1943.
- 25 Varpio 1973, 66.
- 26 Sama, 103–104.
- 27 Sama, 104.
- 28 Katajamäki 2016.
- 29 Lauri Viidan kirje Kerttu Viidalle 23.7.1944.
- 30 Viita 1951, 317. Kohta ivaille samalla

Mäkelän piirin toiselle kirjailijalle Aladár Valmarille, jolla oli tapana toistella tätä Eero Järnefeltin tunnuslausetta (Varpio 2006, 177).

Kirjallisuus

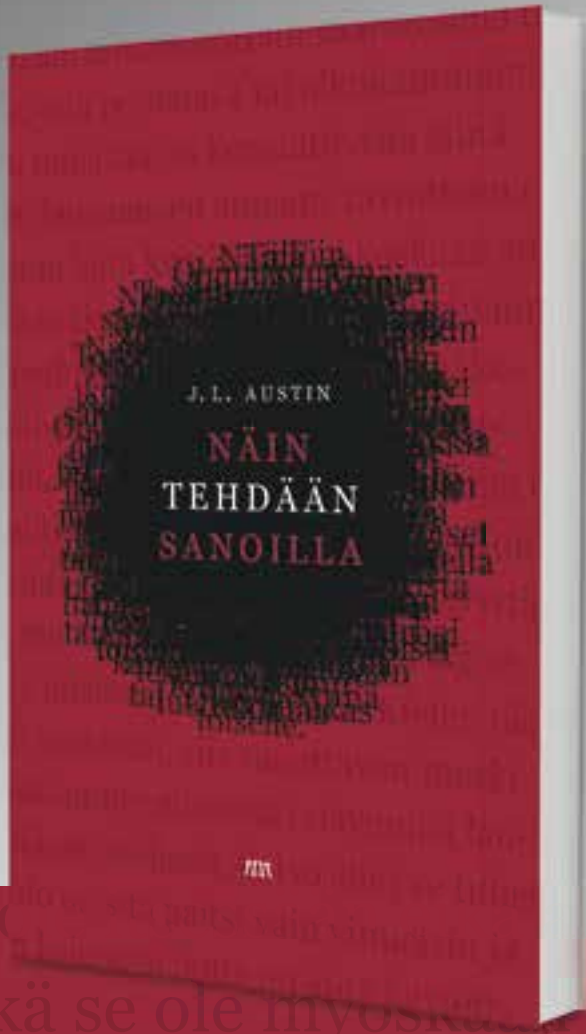
- Descartes, René, *Teokset II. Mietiskelyjä ensimmäisestä filosofiasta. Kirjeitä 1640–1641*. Suom. Tuomo Aho ja Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki 2002.
- Kaila, Eino, *Inhimillinen tieto. Mitä se on ja mitä se ei ole*. Otava, Helsinki 1939.
- Kaila, Eino, Arkikokemuksen perseptuaalinen ja konseptuaalinen aines. Eino Kailan jälkeenjääneestä käsikirjoituksesta teokseen ”Hahmottuva maailma”. *Ajatus XXIII*. Helsinki 1960, 50–115.
- Katajamäki, Sakari, Jos olisit sanonut: ”Kyllä”. Kieltämisen poetiikka Lauri Viidan 1960-luvun runoudessa. Yleisen kirjallisuustieteen lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos, Helsinki 2001.
- Katajamäki, Sakari, *Kukunor. Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa*. Väit. Ntamo, Helsinki 2016.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *New Essays concerning Human Understanding. Together with an Appendix Consisting of some of his Shorter Pieces* (Nouveaux Essais sur l’Entendement Humain, 1765). Käänt. Alfred Gideon Langley. Macmillan, New York 1896.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, Aus den Briefen von Leibniz an Remond. (1714–16). Teoksessa G. W. Leibniz, *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie. Band II*. Käänt. A. Buchenau. Philosophische Bibliothek 108. Verlag der Dürr’schen

Buchhandlung, Leipzig 1906a, 457–477.

- Leibniz, Gottfried Wilhelm, Über die Methode, reale Phänomene von imaginären zu unterscheiden (De modo distinguendi phaenomena realia ab imaginariis, kirjoitettu 1680-luvulla). Teoksessa G. W. Leibniz, *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie. Band II*. Käänt. A. Buchenau. Philosophische Bibliothek 108. Verlag der Dürr’schen Buchhandlung, Leipzig 1906b, 123–128.
- Platon, Theaitetos. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Teoksessa Platon, *Teokset. Kolmas osa*. Suom. Marja Itkonen-Kaila, Pentti Saarikoski, Marianna Tyni ja A. M. Anttila. Otava, Helsinki 1979, 261–354.
- Varpio, Yrjö, *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa*. WSOY, Porvoo 1973.
- Varpio, Yrjö, *Mäkelän piiri. Tutkimus tampere-laisesta kirjailijapiiristä (1946–1954) ja sen tuotannosta*. WSOY, Porvoo 1975.
- Varpio, Yrjö, *Väinö Linnan elämä*. WSOY, Helsinki 2006.
- Viita, Lauri, *Kukunor. Satu ihmislapsille*. WSOY, Porvoo 1949.
- Viita, Lauri, *Moreeni*. WSOY, Porvoo 1951 (1950).
- Viita, Lauri, *Suutarikin, suuri viisas. Runoa ja proosaa*. WSOY, Porvoo 1961.
- Viita, Seppo, Lauri Viita – isäni jo eläessään. Käsikirjoitus, joka sisältää Lauri Viidan kirjeitä vuosilta 1938–1944. Digitaalinen kopio tekijän hallussa.
- Wright, Georg Henrik von, *Looginen empirismi. Eräs nykyisen filosofian pääsuunta* (Den logiska empirismen. En huvudriktning i modern filosofi, 1943). Suom. Hilppa Kinos. Otava, Helsinki 1945.

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

*John L. Austin
kertoo, mitä
itse kukin tekee
sanoessaan
vaikkapa
lupaavansa tai
lyövänsä vetoa.*

Läheskään aina puhuja ei vain totea, miten asiat ovat. Puhuja myös tekee. Hän lupaa, solvaa, pyytää, lyö vetoa ja laskee leikkiä. Ja onhan myös väittäminen tekemistä. Tämä saattaa kuulostaa itsestään selvältä, mutta vasta brittifilosofi John L. Austin (1911–1960) kiinnitti järjestelmällistä huomiota kielellä tekemiseen.

Austinin luentoihin pohjautuva, hänen kuolemansa jälkeen julkaistu *Näin tehdään sanoilla* on puhetekorian ohittamaton klassikko. Useiden nykyfilosofien lisäksi muun muassa monet feministiset ajattelijat, kirjallisuudentutkijat, kielitieteilijät ja politiikantutkijat ovat hyödyntäneet Austinin käsitteitä.

Näin tehdään sanoilla on paitsi pistämätön johdatus puhetekoriaan myös ajattelemaan herättävä esimerkki Austinin omaperäisestä arkikielen filosofiasta.

J. L. AUSTIN
**NÄIN
TEHDÄÄN
SANOILLA**

(How to Do Things with Words, 1962)

niin & näin -kirjat 2016

n. 180 sivua

Suom. Risto Koskensilta

ISBN 978-952-7189-05-4

Hinta 34 €

(kestotilaaajille -20%)

JOONA TAIPALE

Toisten kokeminen ja mielentilojen melodisuus

Toiset ihmiset hahmottuvat meille ensi sijassa ajallisina kokonaisuuksina. Kokemuksemme toisista muistuttaa tässä musiikkikokemusta. Melodioiden ja rytmien hetkelliset osat eivät nouse esiin sellaisinaan vaan hahmottuvat suhteessa niiden ajalliseen jatkumoon. Toisten ihmisten kokemuksen analysoiminen yksittäisten mielentilojen näkökulmasta onkin kuin melodiaa tai rytmää kuunneltaisiin vain yksittäisten äänten tai iskujen kannalta.

”Merkitys on se erityinen suhde, joka elämässä valitsee osien ja kokonaisuuden välillä. [...] Elämä itse on kuin melodia, jonka äänet, yksittäiset elämään kuuluvien realiteettien ilmaukset, eivät nouse esiin sellaisinaan. Juuri tässä piilee elämän melodisuus.”

– Wilhelm Dilthey¹

”Ymmärtäminen tarkoittaa ennen muuta kokemuksellisen kokonaisuuden piirissä tapahtuvaa siirtymää osasta toiseen.”

– Edith Stein²

Toisten ihmisten kokemista eli vieraskokemusta koskeva filosofinen ja poikkitieteellinen nykykeskustelu keskittyy ennen kaikkea kysymyksiin siitä, miten tunnistamme, tavoitamme ja ymmärrämme heidän mielentilojaan ja hetkellisiä kokemuksiaan. Nykyisin ’mielenteoriana’ (*theory of mind*) tunnettu monialainen keskustelu jäsentää toisten tavoittamisen ja tulkitsemisen mekanismeja, ja tarjolla on laaja valikoima erilaisia näkemyksiä³. Kysymys mielentilojen keskinäisistä ajallisista suhteista on kuitenkin jäänyt vähemmälle huomiolle. Keskustelua leimaa kolminainen julkilausumaton oletus, jonka mukaan (i) vieraskokemuksen ensisijainen kohde on toisen ihmisen *tämänhetkinen mielentila*, (ii) kulloinenkin mielentila selvästi *rajautuu tiettyyn ajanhetkeen* ja (iii) on siten *tavoitettavissa yhdellä kertaa*. Esimerkiksi eleitä ja kasvojen ilmeitä on mielenteoriaperinteessä käsitelty staattisesti, ja niiden on tulkittu ilmaisevan jotain tämänhetkistä. Nykykeskustelu korostaa kysymyksiä yksittäisten mielentilojen tavoittamisesta, ja sen painopiste näyttää näin siirtyneen kokonaisuudesta osiin.

Toisten ihmisten mielen ”viipaloiminen” erillisiin tiloihin ja episodeihin on heuristinen apuväline, jota me kaikki epäilemättä käytämme ajoittain, kun hahmotamme toisia ihmisiä ja heidän kokemusmaailmaansa. On kuitenkin eri asia väittää, että ”viipaloimilla” olisi hallitseva asema toisten kokemisessa ylipäätään. Artikkelini haastaa tämän oletuksen. Väitän, että toisten yksittäiset mielentilat voivat ilmetä merkityksellisinä vain suhteessa ajalliseen jatkumoon, jonka osatekijöinä ne

hahmottuvat. Ei riitä (holististen mielenmallien tavoin) myöntää, että yksittäiset mielentilat aina (kausaalisesti tai rationaalisesti) kytkeytyvät muihin mielentiloihin⁴. Nähdäkseni on välttämätöntä ottaa etäisyyttä staattiseen ja atomistiseen tarkasteluun, jossa mielentiloja ylipäätään tarkastellaan selvärajaisina olioina. Osoitan, että toisten ihmisten kokemusvirta voidaan vasta jälkikäteen, ja siten toissijaisesti, viipaloida toisistaan erillisiin hetkellisiin ”mielentiloihin”: toisen havaitseminen ajallisena kokonaisuutena on lähtökohtaisempaa kuin toisen havaitseminen yksittäisen mielentilan (tai yksittäisten mielentilojen muodostaman verkoston) valossa.

Havainnollistan kantaani vertaamalla kokemusta toisista musiikkihavaintoon. Väitteeni on, että vieraskokemuksen tarkasteleminen yksittäisten mielentilojen näkökulmasta on kuin melodian tai rytmin tarkastelemista yksittäisten äänten tai iskujen näkökulmasta. Vertaamalla kokemusta toisista musiikkikokemukseen haastan edellä mainitun kolminaisen oletuksen ja avaan näin uusia näkymiä sosiaalisen elämän alkuaskelia ja ryhmänmuodostuksen dynamiikkaa käsitteleville tutkimuksille. Kehityspsykologiassa on viime aikoina esitetty, että vauvoilla on luontainen kyky tunnistaa rytmejä. Esimerkiksi Ruth Feldman työtovereineen on väittänyt, että molemminpuolinen eleellisen rytmin tunnistaminen muodostaa perustan vauvan ja hoitajan koko suhteelle.⁵ Jos rytmintunnistuksella on keskeinen rooli vauvojen vieraskokemuksen kehityksessä, artikkelini voi yhtäältä herättää kiinnostusta empiirisen tutkimuksen piirissä. Toisaalta musiikkirinnastus antaa lisävoimaa väitteelleni, jonka mukaan toisia ihmisiä havaitessamme tunnistamme ja tavoitamme staattisten ”tilojen” sijaan ensisijaisesti ajallisen kehkeytymisen.⁶

Mielentilojen ajallisuus: pisteteoria ja viipaleteoria

Mielenteoriakeskustelussa ajallisuuden kysymystä ei ole juurikaan käsitelty. Sen sijaan monet tietoisuutta ja metafysiikkaa tutkineet filosofit ovat olleet kiinnostuneita aiheesta. Esimerkiksi William James tunnetusti painottaa, että kokemus ei alun perin ilmene ”osiin pilkottuna”,

erillisten yksiköiden muodostamana kokonaisuutena, kuten lenkeistä koostuva ketju tai eri vaunuista muodostuva juna, vaan jonakin, mikä ”virtaa” tai ”soljuu”⁷.

Mielentilojen ajallisuuden problematiikkaa käsittelevät kannat voidaan karkeasti jakaa kahteen leiriin, ”pisteteoriaan” ja ”viipaleteoriaan”. Esimerkiksi Peter Geach esittää kognitiiviset tilat ”pistemäisinä”. Hän kritisoi Jamesin näkemystä:

”Haluan painottaa ajattelemisen epäjatkovaa luonnetta – ja Jamesin luonnehdinnan kertakaikkista sopimattomuutta. [...] Jos ensin ajattelen, että leijonat ovat vaarallisia, ja sitten siirryn ajattelemaan, että tiikerit ovat vaarallisia, tämä ei tapahdu jatkuvalla tavalla [...]. Ajatuksen koko sisältö on yhdellä kertaa läsnä, tai sitten ei ole mitään ajatusta.”⁸

Geachin mukaan ajattelua ei voida varsinaisesti sijoittaa mihinkään tiettyyn ajan hetkeen tai ajanjaksoon; ajattelu ei oikeastaan *vie* aikaa, sitä ei *ajallisesti läpikäydä* tai *koeta*⁹. Geach havainnollistaa ironisesti: ”Voidaan sanoa, että ’klo 12:10 koin äkillisen pistävän kivun, joka kesti kaksi minuuttia’, mutta ei voida sanoa, että ’klo 12:10 mieleeni tuli ajatus, jota sitten ajattelin [kaksi minuuttia]”¹⁰. Tämän näkemyksen mukaan kognitiivinen akti (kuten päätelmä tai arvostelma) on kuin *matemaattinen piste*: jotain, millä ei ole ajallista ulottuvaisuutta, joka mahdollistaisi sen ajallisen paikantamisen.

Pisteteoria kuitenkin sotii arkikokemustamme vastaan. Koemmehan esimerkiksi oivaltamisen iloa, kun selvitämme jonkin loogisen pulman. Olisi vaikea selittää tätä viittaamatta kyseisen kognitiivisen tilan *uutuuteen*: jos emme tuntisi, että olemme juuri oivaltaneet jotain, mitä emme olleet *aiemmin* oivaltaneet, mistä ilomme voisi alkaa?

Tietyn ajatuksen lokeroiminen tiettyyn empiiriseen ajanjaksoon tuntuu toki vaikealta, ellei mahdottomalta, kuten Geachin esimerkki paljastaa. Tämä ei ole kuitenkaan riittävä peruste väitteelle, että ajatus tai oivallus ei sijoittuisi *kokemukselliseen aikaan*. Toki joissain tilanteissa on epävarmaa, tapahtuuko tietty kokemus paraikaa vai tapahtuuko se menneisyydessä. Esimerkiksi traumasta kärsivän on vaikeaa integroida koettua traumatisoivaa tilannetta tai ajanjaksoa menneisyyteen. Koettu traumaattinen tilanne (vaikkapa välitön väkivallan uhka) ei tällöin kokemuksellisesti paikannu menneeseen eikä kunnolla erotu nykyhetkestä, vaan traumapotilas käyttäytyy kuin tilanne olisi alituisesti ajankohtainen. Yleensä tämänhetkiset, aikaisemmat ja ennakoitavat ajatuksemme ja kokemuksemme kuitenkin erottuvat toisistaan. Provokatiivisesti voisikin sanoa, että Geachin näkemys sopii paremmin patologiisiin kokemusmuotoihin. Sikäli kuin koemme oivaltamisen iloa loogisia pulmia selvittäessämme, on meidän kyettävä erottamaan aiemmat ja nykyiset ajatuksemme. Ja tämä puolestaan edellyttää, että jopa kognitiivisten mielentilojen on sijoitettava kokemukselliseen aikaan.¹¹

Jos kognitiivisten tilojen käsitteleminen ajallisesti pistemäisinä vaikuttaa ongelmalliselta, asianlaita on vieläkin ilmeisempi aistimellisissa ja emotionaalisissa kokemuk-

sisä. Yleensä osaamme vaivatta erottaa, koemmeko pistävää kipua tai ahdistusta paraikaa vai koimmeko näitä tuntemuksia aikaisemmin. Toinen teoriaperhe, jota tässä kutsun ”viipaleteoriaksi”, jakaa tämän huolen. Persoonallista identiteettiä koskevassa keskustelussa mielentiloja on jäsennetty henkilön tai ajan viipaleina (*person-slices, time-slices*). David Lewis ilmaisee viipaleteorian ytimen kirjoittaessaan, että ”mielentiloilla on kyllä ajallinen kesto, mutta vain hyvin lyhyt sellainen”¹². Empiiristä psykologiaa hyödyntäneet kommentaattorit ovat painottaneet, että mielentiloja voidaan ylipäätään kokea vain, jos niillä on riittävän pituinen kesto (ihmisillä minimikesto on Barry Daintonin mukaan 30 millisekuntia)¹³. Marya Schechtman tiivistää seuraavasti:

”Uskomukset, arvot, halut, aikomukset, teot, ominaispiirteet eivät voi toteutua yhdessä hetkessä. *Hetki* ei kirjaimellisesti ymmärrettynä ole tarpeeksi pitkä edes alkeelliselle kivun tai mielihyvän kokemukselle [...]. Aikaviipaleen täytyy olla useiden sekuntien mittainen, jotta siinä voitaisiin tunnistaa jokin tietty persoonallinen aktiviteetti, ja sen täytyy kestää useita minutteja, ellei kauemmin, jotta siinä voitaisiin tunnistaa ’tietty henkilö nykytilassaan’”¹⁴.

Vastaavansuuntaisia huomioita ovat esittäneet Shoemaker, Perry, Quinton ja Chisholm: kaikki mainitut väittävät persoonan jatkuvuuden nojaavan eriaikaisten viipalemaisten mielentilojen välisiin yhteyksiin.¹⁵

Viipaleteoria välttää osan pisteteorian ongelmista. Kun tajuamme toisten ihmisten havaitsevan, oivaltavan tai tuntevan jotain, myönnämme näille mielentiloille ajallisen sijainnin ja siten ainakin minimaalisen ”keston”. Tälle artikkelille ratkaisevaa mainituissa teorioissa ei kuitenkaan ole se, käsitelläänkö mielentiloja pistemäisinä vai minimaalisesti ajallisina, vaan se, että molemmissa mielentiloja käsitellään *erillisinä yksiköinä*. Fenomenologisessa perinteessä tähän ajatukseen on suhtauduttu kriittisesti. Vaikka toisten ymmärtäminen on osittaista, se aina suhteutuu käsitkseen toisesta kokonaisuutena.

Ajallisuus ja transsendenssi

Erityisesti Edmund Husserl ja Edith Stein painottavat, että voimme hahmottaa toisten kokemuksellisia sisältöjä toisistaan erillisinä, mutta tällainen hahmottamisen tapa on yksinkertaistus. Esimerkiksi vitsiä kuuntelevan henkilön voidaan sanoa *ensin* tarkkaavaisesti kuuntelevan vitsiä ja *sitten* huvittuvan siitä: tällä tavalla voi erottaa kaksi mielentilaa, tarkkaavaisen kuuntelemisen ja huvittuneisuuden. Mutta vaikka kokemus voidaan näin leikellä ajallisesti erillisiin jaksoihin, rajat saattavat olla reflektiivisen tai kontemplatiivisen asenteen tuotosta ja toissijaisia ilmiölle itselleen. Mielentilojen väliset rajat eivät yleensä ole näin selkeitä, vaan kokemukset nivoutuvat, limittyvät ja ulottuvat toisiinsa. Milloin vitsin kuulevan henkilön huvittunut mielentila oikeastaan alkaa? Sillä hetkellä, kun lopetan vitsin kertomisen?

”Eikö henkilön mieliala ala muuttua jo, kun kysyn häneltä, haluaako hän kuulla vitsin?”

Vitsin huipentuman kohdalla? Vai alkaako henkilö huvittua jo vitsin alussa esiteltyjen henkilöhahmojen tai lähtökohta-asetelman perusteella? Eikö toisaalta henkilön mieliala ala muuttua jo, kun kysyn häneltä, haluaako hän kuulla vitsin? Tämä esimerkki osoittanee, että toisen kokemukset eivät alun perin näyttäyty tiettyyn hetkeen tai ajanjaksoon selkeästi rajoittuvina vaan ajallisesti kehkeytyvinä ja vastaavasti hiljalleen hiipuvina – ja siten toisiinsa limittyvinä.

Jos toisen kokemuksen tapauksessa ensisijainen kohde ei ole mikään yksittäinen mielentila tai mielentilojen koelma, niin mikä kohde sitten on? Miten kokemus ajallisesta kehkeytymisestä tulisi ymmärtää?

Fenomenologisessa perinteessä puhutaan tunnetusti 'transsendenssista', kun käsitellään sitä, miten kokonaisuudet koetaan osiensa kautta. Yleisesti ilmaistuna tämä tarkoittaa, että "oletamme" aina intentionaalisesti enemmän kuin välittömästi pystymme todentamaan. Näemme esimerkiksi toisen ihmisen aina vain osittain ja silti intentionaalisesti suuntaudumme häneen kokonaisuutena. Sikäli kuin esimerkiksi kulman takaa pilkottava käsi ilmenee nimenomaan kätenä, se hahmottuu jo osana ruumista, jota emme vain tällä hetkellä satu näkemään muilta osin. Paraikaa näkyvä osa saa merkityksensä toiminnallisena elimenä (kätenä) suhteessa kehon muodostamaan kokonaisuuteen. Tässä merkityksessä tietoisuus aina transsendoi eli "ylittää" sen, mikä on paraikaa annettuna, ja suuntautuu kokonaisuuteen, joka näin ollen ilmenee transsendenttina.

Tässä kohtaa on syytä erottaa toisistaan visuaaliset ja auditiiviset esimerkit. Kaikki kohteet transsendoivat tämänhetkisen kokemuksen, mutta visuaalisia piirteitä tarkasteltaessa olion paraikaa piiloon jäävien puolten oletetaan olevan olemassa *samanaikaisesti* kohteen paraikaa näkyvien osien kanssa. Kun nähtyäni käden pilkottävän kulman takaa katson kulman taakse ja näen toisen ruumiin kokonaisuudessaan, hetkeä aiemmin piilossa olleet ruumiinalueet jäsenyivät jo olemassa olleina. Visuaalisissa esimerkeissä painottuu olion 'synkroninen transsendenssi', ja visuaalisesti painottuneessa kulttuurissamme olemme taipuvaisia ymmärtämään transsendenssin ensisijaisesti tässä merkityksessä.

Transsendenssia voidaan kuitenkin ajatella myös diakronisena, mistä melodia ja rytmi ovat malliesimerkkejä. Siinä missä sointu on samanaikaisten äänten muodostama kokonaisuus, melodia on eriaikaisten äänten muodostama kokonaisuus. Metaforisesti ilmaistuna: visuaalinen kokemus suhtautuu kohteisiinsa kuten auditiivinen kokemus suhtautuu sointuihin. Tältä osin melodiat ja rytmit ovat eriskummallisia objekteja: niissä kokemuksen lisäksi kokemuksen kohde hahmottuu kehkeytyvänä ja siten ajallisesti transsendenttina. Toisin sanoen, melodia ei vain *paljastu* vaan *syntyy* sitä kuunneltaessa.

Voidakseni verrata musiikkikokemusta toisten ihmisten havaitsemiseen keskityn kolmeen melodiaa luonnehtivaan piirteeseen (sama pätee rytmiiin):

- (i) melodia on kokonaisuus, jonka osatekijät ovat eriaikaisia toisiinsa nähden;
- (ii) se ei ole palauttavissa yksittäisiin osatekijöihinsä eli hetkellisiin ääniin;
- (iii) ja silti *joka hetki* kuulemme nimenomaan melodian, emme vain peräkkäisiä ääniä.

Kokemuksellisena kokonaisuutena melodia transsendoi yksittäiset rakennetekijänsä. Tilanne on kuitenkin erilainen kuin visuaalisessa havainnossa, jossa kohteen osatekijät (kuten piilevät puolet) hahmottuvat samanaikaisesti koettavissa olevina.¹⁶ Jos melodian äänet ilmenisivät samanaikaisesti havaittavissa olevina, kyseessä ei olisi melodia lainkaan vaan joko sointu tai päällekkäisten äänten kakofoninen rykelmä. Toisaalta kuten visuaalisen havainnon tapauksessa melodian kuullaksemme meidän ei tarvitse odottaa, että olemme kuulleet kokonaisuuden kaikki tai edes useimmat äänet, vaan kuulemme melodian koko ajan.

Myös Husserl painottaa kokemusten ajallisuutta, mutta hän erottuu ”viipaleteoretikoista” merkittävällä tavalla. Käsitellessään musiikkikokemusta Husserl kritisoi yhtäältä Alexius Meinongia ja toisaalta Franz Brentanoa. Brentanon mukaan emme tarkalleen ottaen koskaan *kuule* melodiaa vaan ainoastaan kulloisenkin tämänhetkisen äänen.¹⁷ Sen sijaan Meinongin mukaan meidän voi kyllä sanoa kuulevan melodian, mutta vain sikäli kuin olemme kuulleet kaikki melodian osat eli yksittäiset äänet.

Yllä esitettyä erottelua pisteteorian ja viipaleteorian välillä heijastellen: Brentano olettaa, että kokemuksellinen ”nykyhetki” ei ole ajallisesti ulottuvainen vaan pistemäinen, kun taas Meinong olettaa, että kokemuksellinen ”nykyhetki” on ajallisesti yhtä ”leveä” tai ”kapea” kuin kokemuksen objekti, niin että esimerkiksi melodian yksittäiset äänet korreloivat kokemuksen kulloistenkin jaksojen kanssa.¹⁸

Husserl kritisoi molempia ja argumentoi, että kapean hetken tai ajan viipaleen sijaan ”nykyhetki” tulee ymmärtää menneen ja tulevan risteymäkohtana (*Querschnitt*)¹⁹. Husserlin mukaan tietoisuus välttämättä ”joka hetki kurottuu nykyhetken tuolle puolen”²⁰. Jamesin tavoin hän tunnetusti painottaa nykyisyyden ”virtavaa” luonnetta (*strömende, lebendige Gegenwart*). Husserlin mukaan kokemuksellinen nykyisyys ei ole pistemäinen hetki tai selvärajainen ajan viipale vaan kenttä, joka avautuu tulevaan ja menneeseen ilman tarkkoja rajoja. Hän jäsentää ajatustaan esittämällä, että melodian juuri kuullut äänet eivät ärsykkeen loputtua suinkaan häviä jäljettömiin vaan muuntuvat ’retentioiksi’.²¹ Vastaavasti yksikään uusi ääni ei tule täydellisenä yllätyksenä; se aina enemmän tai vähemmän täyttää kokemuksemme jatkoa koskevat odotuksemme eli ’protentiot’, jotka nekin asettuvat erottamattomaksi osaksi kokemuksellista ”nykyhetkeä”²². Kulloinenkin tämänhetkinen vaikutelma rakentuu suhteessa retentioihin ja protentioihin, ja näin melodia hahmottuu yksittäisten äänten sijaan soljuvana jatkumona: kukin yksittäinen ääni alkaa ja loppuu tässä

jatkumossa, kukin saa vireensä ja sävynsä suhteessa hiiptuviin edeltäjiinsä ja ennakoituihin seuraajiinsa. Siksi meidän ei tarvitse kuunnella melodiaa kokonaan tavoitaksemme esimerkiksi sen tunnelman – tunnelma välittyy joka hetki.

Kaikenlaiset äänten jatkumot eivät kuitenkaan ilmene melodioina. Siksi onkin syytä painottaa, että ajallisen peräkkäisyyden havaitseminen ei riitä melodiakokemuksen muodostumiseksi. Melodian muodostaa pikemminkin se *tapa*, jolla äänet suhteutuvat toisiinsa. Kukin ääni ilmaantuu edeltäjiensä tietynlaisena seuraajana ja seuraajiensa tietynlaisena edeltäjänä; äänet resonoivat keskenään tietyllä tapaa, ja kukin ääni jäsentyy osaksi melodiaa tässä resonanssissa. Koska yksittäiset äänet hahmottuvat näin melodian riippuvaisina momentteina, kykenemme musiikkia kuunnellessamme joka hetki tunnistamaan siitä tietyn tunnelman, suunnan ja tyylin, vaikka ajallisesti transsendenttina objektina se ei kokonaisuudessaan sisälly yhteenkään hetkeen.

Musiikkia kuunnellessamme syvennymme ensisijaisesti tähän ajallisen kehkeytymisen tapaan. Yksittäinen ääni tai isku toki voidaan ottaa tarkasteltavaksi sellaisenaan, mutta tällöin yksittäistä ääntä tai iskua ei enää tarkastella melodian tai rytmin rakennetekijänä vaan jonakin irrallisena – ja yksittäiset äänet nousevatkin musiikissa yleensä esiin juuri silloin, kun ne eivät nivoudu samanaikaisten ja eriaikaisten äänten muodostamaan kokonaisuuteen, kuten esimerkiksi epävireen tapauksessa. Normaalisti yksittäiset äänet ovat sulautuneet kehkeytyvän melodian osiksi, eikä kokemuksemme ensisijaisena kohteena ole yksikään melodian ”viipale” vaan ajallisesti muodostuva kokonaisuus. Olemme toisin sanoen kiinnostuneet tavasta, jolla kokonaisuuden eriaikaiset osat liittyvät toisiinsa. Ja mikä tärkeämpää: jos huomiomme kiinnittyy yksittäiseen ääneen, kadotamme välittömästi melodian jatkumon, emmekä siten suhtaudu tuohon yksittäiseen ääneen osana melodiaa.

Toisten kokemisen melodisuus

Kokemuksemme toisista ihmisistä muistuttaa rakenteellisesti musiikkikokemusta. Toisten ihmisten ilmaisemat mielentilat eivät normaalisti näyttäyty erillisinä olioina vaan osana toisten ihmisten ajallista kokemusjatkumoa. Kuten musiikkikokemuksessa, suuntaudumme ensi sijassa tähän jatkumoon, ja kutakin hetkellistä kokemusta koskeva ymmärryksemme on erottamattomasti kytköksissä tähän. Tämä on tärkeää erityisesti kahdesta syystä.

Vieraskokemuksen tarkastelu yksittäisten mielentilojen tavoittamisen kannalta antaa ensinnäkin hyvin rajoittuneen kuvan sosiaalisista kokemuksistamme. Kuten sanottu, toisten mielentilat eivät normaalisti näyttäyty meille yksi kerrallaan, toisistaan erillisinä yksiköinä. Jos niitä silti käsitellään tällaisina (mikä toki on mahdollista) vaarana on yksinkertaistaa vieraskokemustamme liiaksi. Stein antaa valaisevan esimerkin. Lääkäriin havaitessa, että potilas on sairas, hän havaitsee jotain, mikä ylittää potilaan yksittäiset hetkelliset ilmaukset: hänen havain-

tonsa ei tällöin kohdistu vain potilaan tämänhetkiseen kokemukseen, esimerkiksi kiputilaan.²³

Jean-Paul Sartre on kehittänyt Steinin esittämää ajatusta ja väittää, että sairaus transsendoi ja silti ”läpäisee” potilaan kutakin hetkellistä tilaa. Sairauden rakennetekijät ovat Sartren mukaan ’melodisia kvaliteetteja’, ja kivuliaiden ja kivuttomien vaiheiden vaihtelu ”muodostaa sairauden rytmin”.²⁴ Sairauden voidaan tässä mielessä sanoa ilmenevän jokaisessa ilmauksessa kuitenkin palautumatta tai tyhjentymättä niihin: ”jokainen kivun tuntemus on kuin yksittäinen ääni melodiassa; se on samalla koko melodia ja melodian yksi osatekijä”.²⁵

Tarinallisuutta painottava Peter Goldie kirjoittaa vastaavasti surun kokemuksesta:

”Suru ei ole [...] mentaalinen tila tai tapahtuma, joka sisältyy yhteen ajanhetkeen. Suru on ennemminkin [...] aktiivisuuden ja passiivisuuden, sisäisen ja ulkoisen, monimutkainen ja ajassa kehkeytyvä kaava tai rakenne. Tämän kaavan ymmärtäminen edeltää sen ymmärtämistä, mikä vallitsee kunakin yksittäisenä ajanhetkenä”.²⁶

Hetkellinen kipu voidaan tunnistaa esimerkiksi äkillisesti vääristyneissä kasvoissa, kuten huvittuneisuus naurussa, mutta sairaus ja suru sen sijaan ylittävät kunkin hetkellisen ilmauksensa.

Toisen ihmisen sairauden tai surun havaitseminen ei siis tyhjene yhdenkään tämänhetkisen kokemuksellisen tilan havaintoon. Silti sairauden voidaan sanoa ilmenevän esimerkiksi henkilön kävelytavassa, äänensävyssä ja asennoissa. Vastaavasti luonteenpiirteet ilmenevät yksittäisissä ilmauksissa. Esimerkiksi naurussa emme tunnista pelkästään toisen tämänhetkistä huvittuneisuutta vaan myös sen, että hän on huvittunut tietyissä olosuhteissa. Siten toisen hetkellinen nauru kertoo aina myös jotain hänen huumorintajustaan, mielialastaan, temperamentistaan ja niin edelleen. Jos poimimme havaitsemastamme ilmauksen jatkumosta naurunremakan ja käsittelemme sitä muusta irrallisena, jätämme huomiotta paljon sellaista, mikä normaalisti ja luontevasti kuuluu vieraskokemukseen. Musiikkia kuunnellessamme koemme eristettyjen äänen sijaan äänen jatkumon, koska kukin yksittäinen ääni resonoi jo kuultujen ja vasta ennakoitujen äänen kanssa. Vastaavasti suhteessa toisiin suuntaudumme ensisijaisesti siihen tapaan, jolla toisen ilmaisemat mielentilat ajallisesti etenevät ja kehkeytyvät. Yksittäiset mielentilat nousevat sellaisinaan esiin pääosin tapauksissa, joissa toisen reaktio on odottamaton tai vaikkapa asiaton.

Toinen – ja radikaalimpi – väitteeni on, että toisen mielentilat eivät voisi edes ilmetä mielentiloina, jos ne irrotettaisiin ajallisesta kehkeytymisestään. Kuten Stein painottaa, kokemukset motivoivat toisiaan ja myös nämä motivaatiot tulevat ilmaistuiksi kokemuksellisten tilojen ilmausten myötä.²⁷ Irrotettuna motivaatioistaan havaittu ruumiinliike tai ilme menettää juuri sen, mikä tekee sen ymmärrettäväksi – Steinin sanoja lainaten motivaation ilmeisyys on erottava tekijä ”sokean tapahtumisen” ja

”tarkoituksellisen tekemisen” välillä²⁸. Toisin sanoen: jos havaitun teon tai toiminnon motivaatio on mysteeri, teko tai toiminto ei näyntyä merkityksellisenä lainkaan. Voidaan näin ollen argumentoida, että toisen mielentilan merkitystä ei voida tunnistaa ilman oletuksia kyseisen mielentilan motivaatioista.

Tätä voidaan havainnollistaa nauruesimerkillä. Havaitun naurun motivaatio voi olla enemmän tai vähemmän selkeä, jopa täysin hämärän peitossa, mutta jälkimmäisessä tapauksessa nimenomaan se, mitä nauru ilmaisee, näyntyä epäselvänä. Jos esimerkiksi havaitsen jonkun kuulevan vitsin ja nauravan, naurun motivaatio on minulle jotakuinkin ilmeinen, ja havaitsen toisen huvittuneena (tässä yhteydessä ei ole väliä, onko huvittuneisuus sosiaalisesti teeskenneltyä vai vilpítőntä). Jos sen sijaan todistan auto-onnettomuuden, ja lähelle juostuani löydän vahingoittuneen kuljettajan nauramasta, en luultavimmin koe häntä huvittuneena tai hyväntuulisena vaan järkyttyneenä. Jos taas hississä ollessani tuntematon kanssamatkustajani purskahtaa yllättäen nauramaan ilman mitään selvää syytä, olen todennäköisesti hämilläni tai ehkä jopa peloissani: kuulen naurun, mutta en silti välttämättä havaitse toista huvittuneena – toisen mielentila ei tunnu oikein sopivan kontekstiin, ja siksi se näyntyä pikemminkin epäselvästi. Toisen nauru ilmaantuu tällöin kuin epävireinen nuotti melodiassa; se nousee esiin sellaisenaan eikä asetu osaksi toisen kokemusjatkumoa. Saatan olla taipuvainen olettamaan, että kyseinen henkilö luultavimmin vain muisti jotain huvittavaa, ja siten voin sijoittaa ilmauksen ajalliseen jatkumoon. Tai saatan helpottaa huomattessani, että kyseinen henkilö olikin kuulokkeiden välityksellä puhelimesta, mitä en ensin huomannut, ja päättellä, että hän kuuli jotain huvittavaa puhelun toisesta päästä.

Kussakin tapauksessa ymmärrän ilmauksen suhteessa sen motivaatioihin. Vaikka toista koskeva ymmärrykseni voi toki jäädä enemmän tai vähemmän yleisluontoiseksi²⁹, silti seuraava pätee: mitä epäselvempi on havaitun ilmauksen motivaatio, sitä epäselvempi on sen merkitys. Tietämättä, mikä toisen nauruun antaa aihetta, en myöskään tiedä, mitä nauru ilmaisee. Ääritapauksessa – naurun motivaation uupuessa kaikinensa – naurua ei voitaisi tunnistaa lainkaan huvittuneisuuden ilmauksena vaan merkinä jonkinlaisesta ruumiillisesta toimintahäiriöstä: äänneet ”ha-ha-ha” voisivat enintään muistuttaa naurua ilmaisematta kuitenkin huvittuneisuutta.

Mahdollinen vastaväite kuuluu: esimerkkinä on puolueellinen, koska vaikka *huvittuneisuuden* havaitseminen saattaakin olennaisesti edellyttää sen ajallisesti edeltävien motivaatioiden havaitsemista, monet muut mielentilat ovat hetkellisempiä ja itseriittoisempia. Paradigmaattiseksi esimerkiksi tästä saatettaisiin ehdottaa sellaisten kiputilojen tunnistamista, joissa ilmauksen motivaatio on jotakuinkin samanaikainen havaittavan ilmauksen kanssa. Lähemmin tarkasteltuna tilanne ei kuitenkaan ole niin erilainen. Kun nimittäin huomaan jonkun kasvojen vääristyvän, kun häneltä otetaan verinäytettä, kasvojen vääristyminen ei paljasta ainoastaan, että toinen

”Musiikkia kuunnellessamme tavoitamme dynaamisesti soljuvan rytmin ja melodian, emme yksittäisiä hetkellisiä ääniä.”

henkilö kokee paraikaa kipua. Se myös paljastaa, että hän ei kokenut kipua hetkeä aiemmin: en havaitse vain kasvojen *vääristyneisyyttä* vaan kasvojen *vääristymisen*. Havaittava ilmaus ei toisin sanoen ilmene jonakin jo alkaneena tai valmiina, vaan havaitsemme sen ajallisen kehkeytymisen.³⁰

Kasvojen vääristymisen havaitseminen tarkoittaa, että huomaamme henkilön kokevan epämieluisan kontrastin suhteessa välittömästi edeltäviin kokemuksiinsa. Ja jollemme varsinaisesti havaitse tätä kehkeytymistä, me välttämättä joko eksplittisesti päättelemme tai implisiittisesti oletamme sen. Jos emme olettaisi, että toisen kasvot eivät aina ole näyttäneet tällä tavoin vääristyneiltä, emme kykenisi erottamaan, onko kysymys toisen kokeman kivun ilmauksesta, hänen ”perusilmeestään” vai kivuttomasta pakkoliikkeestä. Tavoittaessamme irvistyksen kivun ilmauksena joko havaitsemme, oletamme tai päättelemme edellä mainitun kontrastin suhteessa tämän henkilön edeltäviin kokemuksiin.

Jopa hetkellisiltä vaikuttavissa tapauksissa toisten ihmisten mielentilojen kokemuksellinen tavoittaminen on siten riippuvaista mielentilan ajallista taustaa koskevasta havainnoista, päätelmistä ja oletuksista. Kaikkein hetkellisimmätkin mielentilat tunnustetaan ajallista horisonttia vasten, josta irrotettuna ja eristettynä ilmaus ei jäsentyisi merkityksellisenä. Mielentiloja voidaan siis toki tarkastella viipalemaisina tai hetkellisinä, mutta tämä edellyttää niiden abstrahoinnista kokemuksen

jatkumosta, jossa kyseinen mielentila on kehkeytynyt ja jossa se on saanut merkityksensä. Sikäli kuin esimerkiksi toisen henkilön nauru ilmenee nimenomaan huvittuneisuuden – eikä esimerkiksi shokin, psyykkisen häiriön tai fysiologisen pakkoliikkeen – ilmauksena, se on aina jo jäsentynyt osana kokemuksellista jatkumoa. Mielentilojen merkityksen tavoittaminen on riippuvaista sen ajallisen kehkeytymisen tavoittamisesta, jonka lopputulemia tai välivaiheita ne ovat. Tästä kehkeytymisestä täysin irrotettuina ne eivät voisi ilmetä mielentiloina lainkaan.

Tähän tapaan toisten ihmisten yksittäisten ja erillisten mielentilojen havaitsemista voidaan verrata melodian sisältämien äänten havaitsemiseen. Kummassakin tapauksessa me joka hetki suuntaudumme johonkin, mikä ajallisesti ylittää sen, mikä on tällä hetkellä kokemuksellisesti annettua. Musiikkia kuunnellessamme ensi sijassa tavoitamme dynaamisesti soljuvan rytmin ja melodian, emme yksittäisiä hetkellisiä ääniä. Vastaavasti tunnistamme toiset ihmiset ensisijaisesti heidän kokemustilansa ajallisen kehkeytymisen perusteella, emme yksittäisten (hetkellisten tai viipalemaisten) mielentilojen pohjalta. Kuten melodian sisältämät äänet, myös toisten ihmisten paraikaa havaitut eleet, asennot, äänenpainot ja väittämät resonoiivat niiden havaittujen ja oletettujen edeltäjien sekä niiden ennakoitujen seuraajien kanssa. Tämä resonanssi muodostaa empaattisten kokemusten alituisen viitepisteen, johon suhteessa yksittäiset ilmaukset saavat merkityksensä. Kuten melodiat, myös toiset

ihmiset hahmottuvat ensi sijassa erityisinä ajallisen kehkeytymisen tapoina. Ja tähän kehkeytymisen ja olemisen tapaan, sen singulaariin ja tyypillisiin rakenteisiin, kiinnitämme ensi sijassa huomiomme – emme atomistisiin ja staattisiin mielentiloihin³¹. Tähän me toisissa ihastumme tai samastumme, tätä me heissä vieroksumme tai kamoksumme. Suuntaudumme toisiin ajallisina kokonaisuuksina, vaikkamme olekaan olleet todistamassa heidän kaikkia mielentilojaan. Merleau-Ponty tiivistää saman sanomalla, että ”toinen henkilö on kaikinensa läsnä kussakin yksittäisessä ilmentymässään”³². Ja Frege puolestaan toteaa: ”Olisi absurdia ajatella, että vaikkapa kipu, mieliala tai toive voisi kuljeksia maailmassa itsenäisesti [...]. Sisäinen maailma tuo mukanaan henkilön, jonka sisäisestä maailmasta on kysymys”³³. Husserl ilmaisee

dynaamisemmilla sanankänteillä: ”elämä on alituista kehkeytymistä [...]. Se mikä tässä elämässä kehkeytyy on henkilö itse. Hänen olemisensa on ainaista kehkeytymistä.”³⁴ Toisia tulkitaan ja ymmärretään ennen kaikkea tämän kehkeytymisen tavan tai tyylin perusteella.

Tiivistäen voidaankin sanoa, että mielentilat eivät ole niin eriytyneitä ja itseriittoisia kuin tutkimuskirjallisuudessa usein esitetään. Esittämäni kannan mukaan mielentilat ovat kokemuksen virran epäitsenäisiä osia, joita voidaan verrata melodian yksittäisiin nuotteihin. Toisen kokeminen rinnastuu näin melodian tai rytmin havaintoon. Näin ollen voidaan väittää, että vieraskokemuksen lähestyminen yksittäisten mielentilojen tavoittamisen näkökulmasta on kuin melodian arviointia yksittäisten nuottien kuulemisen näkökulmasta.

Viitteet

- 1 ”Bedeutung ist die besondere Art von Beziehung, welche innerhalb des Lebens dessen Teile zum Ganzen haben. [...] Das Leben ist wie eine Melodie, in der nicht Töne als Ausdruck der realen dem Leben einwohnenden Realitäten auftreten. In diesem selbst liegt die Melodie.” Dilthey 1927 (alun perin 1910), 233–234.
- 2 ”Verstehen heißt gar nichts anderes als den Übergang von einem Teil zum anderen innerhalb eines Erlebnisganzen erleben.” Stein 1917, 95.
- 3 Mielenteoriakeskustelua on hallinnut kaksi pääkantaa, ’teorioteoria’ ja ’simulaatioteoria’. Niiden mukaan havaitessamme meille ulkoisen kehon muutoksia – liikkeitä, kyyneliä, äännähdyksiä yms. – tavoitamme muutosten kokemuksellisen, subjektiivisen sisällön joko tekemällä päätelmiä (eli muodostamalla ”teorian”) tai projisoimalla itsemme toisen asemaan (eli ”simuloimalla” toisen kokemuksia). Kun esimerkiksi näemme, että jonkun silmäkulmasta valuu kyyneliä, tämän paradigman mukaan hahmotamme ensi sijassa toisen ihmisen mielentilaa joko päättelemällä, että kyseisen henkilön täytyy olla surullinen (koska kyynelehtiminen yleensä viittaa surullisuuteen), tai asettautumalla toisen asemaan puntaroiden, minkälaisissa kokemuksellisissa tiloissa itse kyynelehtisimme. Välittömämpi kokemus toisten kokemuksisällöistä ei tässä viitekehityksessä ole mahdollista (ks. Taipale 2015a).
- 4 Holistisissa metafysisissä teorioissa mielentilojen välisten kytkösten merkitystä on usein painotettu (ks. esim. Davidson 1984; Morton 1996). Tätä

- 5 ei tosin ole kytketty vieraskokemuksen tematiikkaan (ks. Stueber 2006, 24; vrt. Moses 2005, 11; Wellman 2002).
- 6 Ks. Feldman 2006; Feldman 2007; Feldman ym. 2011; Jaffe ym. 2001; *Communicative Musicality* 2009.
- 7 On syytä mainita eräs artikkelini ilmeinen rajoite. En tässä käsittele sosiaalisista vastavuoroisuutta, vaan keskityn siihen, miten yksi kokija tavoittaa toisten kokemussisältöjä. Tavoitettujen kokemusten joukossa on myös itseemme suuntautuneita kokemuksia ja aikomuksia: emme ainoastaan havaitse ja ymmärrä toisia vaan myös tajuamme heidän havaitsevan ja ymmärtävän meitä. Intersubjektiivisen kokemuksen vastavuoroisia rakennetekijöitä tarkasteltaessa esimerkiksi Thomas Fuchsin ajatus intersubjektiivisesta ’resonanssista’ (Fuchs 2001; vrt. Walsh 2014) ja Daniel Sternin (1985) vaikutusvaltainen teoria ’affektiivisesta virittyneisyydestä’ (*affect attunement*) tarjoaisivat hedelmällistä tutkimusmateriaalia samoin kuin peiliresonanssijärjestelmän kehittyneet empiirisen tutkimuksen saralla (ks. Gallese 2003; 2005). Keskityn tässä artikkelissa kuitenkin toisten ihmisten kokemussisältöjen tunnistamiseen, joka on vastavuoroisen kokemuksen mahdollisuusehto.
- 8 Jamesin (2007, 239) omin sanoin: ”Consciousness, then, does not appear to itself chopped up in bits. Such words as ’chain’ or ’train’ do not describe it fitly as it presents itself in the first instance. It is nothing jointed; it flows. A ’river’ or a ’stream’ are the metaphors by which it is most naturally described. *In talking of it hereafter, let us call it the stream of thought, of consciousness, or of subjective life.*”

- 8 Geach 1969, 34–35.
- 9 Sama, 34.
- 10 Geach 1957, 106. Samoin Soteriou (2013, 34) toteaa: ”Mielentilat *vallitsevat* tiettyä aikana, mutta ne eivät *jatku*, eikä niitä *koeta*, tietyn aikaa”. Vastavia luonnehdintoja on esitetty myös fenomenologisessa perinteessä: ”Väitän, että ei ole ajallista ulottuvuutta; sillä ei ole ajallista *kestoa*, vaan se on olemassa ikään kuin jonakin *pistemäisenä*.” (Reinach 1982, 320.)
- 11 Tämä kanta on yhteneväinen sen kanssa, mitä Husserl (1966, 96) kirjoittaa: ”vaikka [esimerkiksi] matemaattinen asiointi [...] ei ole mitään ajallista, matemaattisen tilan harkitseminen on jotain vaikutelmallista.”
- 12 Lewis 1983, 76.
- 13 Dainton 2008, 66; vrt. Ruhnau 1995; Bayne 2010.
- 14 Schechtman 1996, 9.
- 15 Ks. Shoemaker 1984, 75; Shoemaker 1996, 158; Perry 1975, 11; Schechtman 1996, 7–25; Quinton 1962, 402; Quinton 1973, 89, 103; Chisholm 1999; vrt. Korsgaard 1989; Taipale 2006; Taipale 2014, 94–98.
- 16 Osittain näistä syistä olen toisaalla kritisoinut mielenteoriakeskustelussa vallalla olevaa *mindreading*-termiä, ks. Taipale 2015a.
- 17 Husserl 1966, 13–14.
- 18 Sama, 226–227.
- 19 Sama, 231; ks. myös Rinofer-Kreidl 2000, 311–.
- 20 Husserl 1966, 226.
- 21 Sama, 11.
- 22 Sama, 167.
- 23 Stein 1989, 70.
- 24 Sartre 1956, 335–337.
- 25 Sama, 336.
- 26 Goldie 2011, 119.
- 27 Stein 2000, 41, 167–172. Steinin

- käytössä motivaation käsite erottuu termin arkimerkityksestä: ”Motivaatio käytännössämme yleisessä merkityksessä on se tapa, jolla [tietoisuuden] aktrit kytkeytyvät toisiinsa. Kysymys ei ole pelkästä sekoittumisesta, kuten samanaikaisten tai peräkkäin soljuvien kokemusjaksojen kohdalla, tai kokemusten assosiativisesta kytkeytymisestä, vaan yhden [kokemuksen] muodostumisesta toisen pohjalta, [yhden aktin] täyttämistä ja täyttymistä toisen *perusteella* ja toisen *vuoksi*.” (Stein 2000, 41.)
- 28 Stein 2000, 46.
 29 Ks. Taipale 2015b.
 30 Ks. Stout 2010.
 31 Ks. Taipale 2015b.
 32 Merleau-Ponty 1945, 140.
 33 Frege 1967, 27.
 34 Husserl 1954, 272.

Kirjallisuus

- Bayne, Tim, *The Unity of Consciousness*. Oxford University Press, Oxford 2010.
- Chisholm, Roderick M., The Persistence of Persons. Teoksessa *Metaphysics. An Anthology*. Toim. Jaegwon Kim & Ernest Sosa. Blackwell, Oxford 1999, 331–337.
- Communicative Musicality. Exploring the Basis of Human Companionship*. Toim. Stephen Malloch & Colwyn Trevarthen. Oxford University Press, Oxford 2009.
- Dainton, Barry, *The Phenomenal Self*. Oxford University Press, Oxford 2008.
- Davidson, Donald, *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon, Oxford 1984.
- Dilthey, Wilhelm, *Gesammelte Schriften 7. Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. Teubner, Leipzig 1927.
- Feldman, Ruth, From Biological Rhythms to Social Rhythms. Physiological Precursors of Mother–Infant Synchrony. *Developmental Psychology*. Vol. 42, No. 1, 2006, 175–188.
- Feldman, Ruth, Parent–Infant Synchrony and the Construction of Shared Timing. Physiological Precursors, Developmental Outcomes, and Risk Conditions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. Vol. 48, No. 3/4, 2007, 329–354.
- Feldman, Ruth ym., Mother and Infant Coordinate Heart Rhythms Through Episodes of Interaction Synchrony. *Infant Behavior & Development*. Vol. 34, No. 4, 2011, 569–577.
- Frege, Gottlob, The Thought: A Logical Inquiry (Der Gedanke. Eine logische Untersuchungen, 1918). Käänt. A. M. & Marcelle Quinton. Teoksessa *Philosophical Logic*. Toim. Peter F. Strawson. Oxford University Press, Oxford 1967, 17–38.
- Fuchs, Thomas, Melancholia as a Desynchronization. Towards a Psychopathology of Interpersonal Time. *Psychopathology*. Vol. 34, No. 4, 2001, 179–186.
- Gallese, Vittorio, The Roots of Empathy. The Shared Manifold Hypothesis and the Neural Basis of Intersubjectivity. *Psychopathology*. Vol. 36, No. 4, 2003, 171–180.
- Gallese, Vittorio, Embodied Simulation. From Neurons to Phenomenal Experience. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 4, No. 1, 2005, 23–48.
- Geach, Peter, *Mental Acts. Their Content and Their Objects*. Routledge & Kegan Paul, London 1957.
- Geach, Peter, *God and the Soul*. Routledge & Kegan Paul, London 1969.
- Goldie, Peter, Grief. A Narrative Account. *Ratio*. Vol. 24, No. 2, 2011, 119–137.
- Husserl, Edmund, *Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Husserliana VI. Toim. Walter Biemel. Martinus Nijhoff, Den Haag 1954.
- Husserl, Edmund, *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*. Husserliana X. Toim. Rudolf Boehm. Martinus Nijhoff, Den Haag 1966.
- Jaffe, Joseph ym., *Rhythms of Dialogue in Infancy. Coordinated Timing in Development*. Monographs of the Society for Research in Child Development. Vol. 66, No. 2. Blackwell, Boston 2001.
- James, William, *The Principles of Psychology. Vol. 1* (1890). Cosimo, New York 2007.
- Korsgaard, Christine, Personal Identity and the Unity of Agency. A Kantian Response to Parfit. *Philosophy & Public Affairs*. Vol. 18, No. 2, 1989, 101–132.
- Lewis, David, Survival and Identity. Teoksessa *Philosophical Papers. Vol. I*. Oxford University Press, Oxford 1983, 55–72.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phénoménologie de la perception*. Gallimard, Paris 1945.
- Morton, Adam, Folk Psychology is Not a Predictive Device. *Mind*. Vol. 105, No. 417, 1996, 119–137.
- Moses, Louis, Executive Functioning and Children’s Theories of Mind. Teoksessa *Other Minds. How Humans Bridge the Divide Between Self and Others*. Toim. Bertram Malle & Sara Hodges. The Guilford Press, New York 2005, 11–25.
- Perry, John, The Problem of Personal Identity. Teoksessa *Personal Identity*. Toim. John Perry. University of California Press, Berkeley 1975.
- Quinton, Anthony, The Soul. *The Journal of Philosophy*. Vol. 59, No. 15, 1962.
- Quinton, Anthony, *The Nature of Things*. Routledge & Kegan Paul, London 1973.
- Reinach, Adolf, On the Theory of the Negative Judgment (Zur Theorien des negative Urteils, 1911). Käänt. Barry Smith. Teoksessa *Parts and Moments. Studies in Logic and Formal Ontology*. Toim. Barry Smith. Philosophia, München 1982, 315–377.
- Rinofner-Kreidl, Sonja, *Edmund Husserl. Zeitlichkeit und Intentionalität*. Karl Alber, Freiburg 2000.
- Ruhnau, Eva, Time Gestalt and the Observer. Teoksessa *Conscious Experience*. Toim. Thomas Metzinger. Schönigh, Paderborn 1995.
- Sartre, Jean-Paul, *Being and Nothingness. A Phenomenological Essay on Ontology* (L’Être et le néant. Essai d’ontologie phénoménologique, 1943). Käänt. Hazel Barnes. Washington Square, New York 1956.
- Schechtman, Marya, *The Constitution of Selves*. Cornell University Press, Ithaca 1996.
- Shoemaker, Sydney, Personal Identity. A Materialist’s Account. Teoksessa Sydney Shoemaker & Richard Swinburne, *Personal Identity*. Blackwell, Oxford 1984.
- Shoemaker, Sydney, *The First-person Perspective and Other Essays*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Soteriou, Matthew, *The Mind’s Construction. The Ontology of Mind and Mental Action*. Oxford University Press, Oxford 2013.
- Stein, Edith, *Zum Problem der Einfühlung*. Buchdruckerei des Waisenhauses, Halle 1917.
- Stein, Edith, *On the Problem of Empathy. The Collected Works of Edith Stein*. Käänt. Waltraut Stein. Institute of Carmelite Studies, Washington D.C. 1989.
- Stein, Edith, *Philosophy of Psychology and the Humanities* (Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften, 1922). Käänt. Mary Catharine Baseheart & Marianne Sawicki. Toim. Marianne Sawicki. Institute of Carmelite Studies, Washington D.C., 2000.
- Stern, Daniel, *The Interpersonal World of the Infant. A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. Basic Books, New York 1985.
- Stout, Rowland, Seeing the Anger in Someone’s Face. *Proceedings of the Aristotelian Society*. Vol. 84, No. 1, 2010, 29–43.
- Stueber, Karsten, *Rediscovering Empathy. Agency, Folk Psychology, and the Human Sciences*. MIT, Cambridge 2006.
- Taipale, Joonas, Identiteetin fenomenologiaa. Husserl ja Merleau-Ponty persoonan yhtenäisyydestä. *Ajatus* 63, 2006, 161–186.
- Taipale, Joonas, *Phenomenology and Embodiment. Husserl and the Constitution of Subjectivity*. Northwestern University Press, Evanston, Illinois 2014.
- Taipale, Joonas, Beyond Cartesianism. Body-Perception and the Immediacy of Empathy. *Continental Philosophy Review*. Vol. 48, No. 2, 2015a, 161–178.
- Taipale, Joonas, From Types to Tokens. Empathy and Typification. Teoksessa *Phenomenology of Sociality. Discovering the ‘We’*. Toim. Thomas Szanto & Dermot Moran. Routledge, London 2015b, 143–158.
- Walsh, Philip, Empathy, Embodiment, and the Unity of Expression. *Topoi*. Vol 33, No. 1, 2014, 215–226.
- Wellman, Henry, Understanding the Psychological World. Developing a Theory of Mind. Teoksessa *Blackwell Handbook of Childhood Cognitive Development*. Toim. Usha Goswami. Blackwell, Malden 2002, 167–187.

MIIA HALME-TUOMISAARI

Suuttumuksen tuolla puolen? Tai kuinka sitten kävikään

Tätä tekstiä kirjoittaessani eräs historiallinen yliopistovuosi lähenee loppuaan. En viittaa yliopistoprotesteihin – niiden osalta aikakirjoihin kiistatta jää 2015. Tarkoitan ennennäkemättömiä leikkauksia ja irtisanomisia. Tämän vuoden aikana tuhannet yliopistolaiset ovat menettäneet työpaikkansa. Osa on löytänyt uuden samoista organisaatioista, kun yksiköitä on yhdistelty, pilkottu ja uudelleensynnytetty. Kuitenkin suuri joukko etsii edelleen uutta ammatillista väylää.

Irtisanomiset ovat sikäli mittavia, että Suomen valtio haki EU:lta sopeuttamistukea julkisen sektorin irtisanomisiin ensi kertaa koko unionin historiassa. Samaan aikaan yliopistomaailmaa on tölvitty loukkauksin, väheksymisin ja strategislin linjavedoin tavalla, joka etsii vertailukohtaa. Yhdessä tämä on tuottanut surullisen lisäluvun tutkijoiden kurjaan asemaan.

Nykytilan syntyyn vaikuttivat opetus- ja kulttuuriministeriö ajama – sekä hätiköity että varoituksista piittaamaton – tohtorien ylituotanto ja sitä seurannut tohtorintutkinnon inflaatio vuosituhannen alussa. Nyt koulutusleikkaukset on runnottu läpi huolimatta asiantuntijoiden yksiselitteisistä varoituksista – vain yhtenä esimerkkinä talouden Nobelin saanut Bengt Holmström.

Olen jo pidempään seurannut yliopistokriisiä tietynlaisesta liminaalipositioista. Olen vuodesta 2002 ollut osa yliopistoyhteisöä ja henkilökuntaa mutta olen myös – kenties antropologin ammattitaidin mukaisesti – kokenut itseni tutkimusmaailman etnografiksi.

Kuluneina vuosina ulkopuolisuuden tunne on vahvistunut, kun äitiyslomieni jälkeen siirryin tutkijaksi Saksaan. Sieltä palattuani olen tietoisesti toiminut perinteisten tutkimus-instituutioiden ulkopuolella.

Näistä syistä akateeminen autoetnografia on tuntunut luonteelta yliopistokriisissäkin. Viittaan eritoten ”protestikarnevaaliin”, joka vuonna 2015 sai nimen Vallataan375. Kampanja sekä leikkitteli Helsingin yliopiston virallisella 375-vuotisjuhlavuoden PR-kampanjalla että pilkkasi sitä niin sosiaalisessa mediassa kuin erilaisissa tapahtumissa. Protestikampanja havainnollisti, kuinka vakavasti yliopistokriisin taustasyöt uhkasivat koko yliopiston ohjaavaa visiota.

Genrenä protestikarnevaali poikkesi voimakkaasti totutusta. Yleensä olemme nähneet tutkijoilta huolella argumentoitua, hienostunutta kritiikkiä, jolla on jatkuvasti vähemmän vaikuttavuutta. Juuri tämä turhauma sysäsi minut barrikaadeille pampulapähineessä ja tyytymättömyyttä ilmaiseva pahviplakaatti kourassani.

Onnekseni samaan aikaan monen muunkin tutkijan mitta täyttyi, ja lopputuloksen muistamme: yliopistorakennusten valtauksia ympäri Suomen, sabotoituja juhlapuheita, Vapaan yliopiston tapahtumia hyisessä viimassa yliopistorakennusten ulkopuolella – ja eräskin ”innovaatiokriittinen” banderolli herättämässä närää eduskuntaa myöden.

Helsingin yliopiston päärakennuksessa huumaavan huutomyrskyn keskellä seisominen samalla, kun Alexander Stubb avasi ovien toisella puolella Helsinki Challenge -kilpailun voittojuhlaa, herätti voimakkaan kokemuksen yliopistoyhteisön yhtenäisyydestä ja voimasta.

Tästä kaikki muuttuu, taisin jylstä omassakin puheenvuorossani. Varmasti uskoin sanoihini – samoin kuin moneen muuhun vaikuttavaan palopuheeseen.

***

Muuttuiko kaikki? Ei tietenkään. Jälkikäteen vaikuttaa päinvastoin siltä, että asiat muuttuivat vähemmän kuin pessimistikään olisi uskonut – eli tuskin lainkaan.

Vielä alkukeväästä 2016 tyytymättömyys jatkui. Sosiaalisessa mediassa raivottiin, kun irtisanomisuutiset levisivät. Banderollikin jatkoi kulkuaan – myös latinaksi. Vähitellen kaikki kuitenkin hiljenti.

Irtisanomiset toteutettiin Helsingin yliopistossa pienen hitaasti, seurauksena kuukausien epävarmuus. Harvat irtisanotuista halusivat nostaa kohtelustaan ha-

Kuva: Milla Halme-Tuomisaari

loota. Muutamista oikeusjutuista puhuttiin, mutteivät nekään nousseet otsikoihin.

Syksyllä kantautui tarinoita, kuinka jäljelle jäänyt henkilökunta hautautui työmäärään. Opiskelijat olivat ihmeissään: kuka vastaisi kurssisuorituksista ja opetusohjelmista? Tutkijat jatkoivat työtään, tai ainakin yrittivät, entistä piinaavammassa rahoitustilanteessa. Leikkausten välittömänä seurauksena kilpailu resursseista kiristyi entisestään.

Mielenilmaukset ja barrikadit ovat laantuneet julkisen tilan valtaamisesta yksityiseksi tyytymättömyydeksi. Tilalla ovat – jälleen – tutkimuksen raportointi, opetuksen kehittäminen, hakemusten jättäminen, vertaisarvioitujen artikkeleiden hiominen, kaikki arkinen puurtaminen, josta tutkijan työ on lopulta tehty. Sen rinnalla oikeastaan kaikki muu on helppoa, näyttävää ja nopeaa – myös protestointi.

Huomaan tämän itsekin. Vaikka aikaa on kulunut vain hieman, en saa kiinni siitä intensiivisestä tunteesta, joka rinnassani vuosi sitten velloi. Raivo ei piiskaa sormiani näppäimistölle päivittämään yliopistokriisin uusimpia käänteitä. En raahaa lastani mielenosoituksiin tai yritä selvittää irtisanomisten laillisuutta.

Olen väsynyt. Kritiikkiin, älyvapaaseen nykytilaan. Siihen, miten monimutkaisia yliopistokriisin syyt ja seuraukset ovat – sekä siihen, miten moninaiisiin hallinnon ja vallankäytön kerroksiin ne verhoutuvat. On yksinkertaisesti niin paljon helpompaa kohdentaa energiansa muuhun. Keskittyä siihen, minkä vuoksi ylipäätään protestoimme. Uskon monen tutkijan kokevan samoin – myös heidän, jotka eivät tavallani barrikadeille koskaan nousseet.

Tunteeseen vaikuttaa realismi: kuinka mahdotonta vaikuttava vastarinta on. Tämä liittyy suoraan yliopistokriisiin ja tutkijoiden ammatillisen aseman rapauttamiseen. Pätkäsuhteesta toiseen kulkevan on haastavaa olla tinkimätön aktivisti – on aina vaara, että kasvoton vallankäyttäjät rankaisee siitä jättämällä seuraavan rahoituspätkän myöntämättä.

Aito vastarinta on mahdotonta toisestakin syystä: kun tutkijoiden tuloksellisuus määrittyy yhä enenevästi kvantifioituin erinomaisuusmittarein – erityisesti kansainvälisiin vertaisarvioituihin julkaisuihin perustuvien – ei tutkijoilla itselläänkään ole varsinaisesti merkitystä. Tutkijat voivat mainiosti mennä jopa perinteiseen lakkoon. Niin kauan kun he kuitenkin raportoivat hengentuoksensa

yliopistojen tietokantoihin, protestilla on vain vähän vaikutusta.

Tietokantojen pohjaltahan tutkimusryhmille, laitoksille, tiedekunnille ja myös yliopistoille itselleen jaetaan jatkuvasti niukentuvia resursseja. Ehkä vain raportointilakko todella purisi, sillä sen seurauksena yliopistot tippuisivat himoitsemillaan kansainvälisillä ranking-listoilla. Raportointilakko kuitenkin iskisi ikävän kiilan tutkijayhteisöön itseensä: viime kädessä asiasta kärsisi ”lähiesimies”. Käytännössä tämä saattaa tarkoittaa sympaattista professoria, jonka kanssa tutkijalla on vuosikymmenien yhteistyösuhde. Miksi riskeerata kollegiaalisia suhteita tai aiheuttaa hankaluuksia henkilöille, jotka eivät ole vastuussa yliopistojen surkeasta nykytilasta? Kerrassaan nerokas hajota ja hallitse -mallin byrokraattinen ruumiillistuma!

***

Oliko kaikki protestointi turhaa? Ei niinkään. Onhan karnevaalilla tärkeä paikkansa yhteisöjen järjestyksen ylläpitämisessä: sen aikana hierarkiat kääntyvät pääläelleen ja alistetut ryhmät pääsevät valokeilaan. Hetken ajan kaikki näyttää mahdolliselta. Myös yliopistoprotesteihin osallistuminen on tarjonnut keinon purkaa turhautumista ja auttanut jaksamaan kurjaa todellisuutta. Kenties protestikarnevaalit ovat jopa edesauttaneet valtaapitäviä. Kun yliopistoväen kiivain tyytymättömyys on saatu näin purettua, koko ajan toteutettaviksi aiottuja muutoksia – strategista profilointia ja poisvalintoja – voidaan nyt edistää suhteellisen rauhassa.

Olemmekin tavallaan palanneet takaisin lähtöpisteeseen: Osa tutkijoista jaksaa kirjoittaa hienostuneita kritiikkejä ja argumentoida nykytilan muuttamiseksi – mistä hyvänä osoituksena hiljattain julkaistu *Yliopistokäänne*-vetoomus ja sitä seurannut kirja *Uusi yliopistolaki 2020*. Suuri osa tutkijoista keskittyy arkiseen aherrukseensa, osa jättää yliopiston taakseen joko vapaaehtoisesti tai pakosta.

Yksi asia on sittenkin varmaa: yritetään jälkipolville kertoa tästä historiallisesta yliopistoleikkausten vuodesta mitä vain, mielenosoitukset muistuttavat, ettei nyt täytäntöön pantuja ”uudistuksia” toteutettu yhteisymmärryksessä saati hyväksyvästi.

Päinvastoin, meitä oli iso joukko, jotka olimme asioihin *hiukan* tyytymättömiä. *Rogamus urgeatis innovationes in culos vestros.*

Laajemman todellisuuden realismia

Tieteisfiktio kuvittelee toisia maailmoja, ja siksi sitä pidetään yleensä leimallisesti ei-realistisena. Hyvin usein tieteisfiktiiivisten kertomusten vaikuttavuus kuitenkin nojaa realistisen kerronnan keinoihin – se luo toden vaikutelmaa siinä missä realismikin. Mitä tieteisfiktio sitten todellisuuksillaan tekee?

Eräässä johdatuksessa realismiin todetaan: ”Kirjallinen realismi on perinteisesti ymmärretty epistemologisena projektina, joka taiteen asuun puettuna etsii totuutta, välittää tietoa ja kuvaa elämää sellaisena kuin se on.”¹ Heti seuraavassa lauseessa muistutetaan, että ohjelmallinen realismi oli luonteeltaan luonnontieteellinen projekti. Kirjailijaa verrattiin tiedemieheen, ”joka fiktiiivisessä laboratoriossaan suorittaa kokeita, tutkii sosiologisesti yhteiskunnallisia lainalaisuuksia, todistaa väitteesä oikeaksi ja vaikuttaa yhteiskuntaan”. Jo tämä metodi liittyy realismiin ja tieteisfiktioon perinteet toisiinsa: tieteisfiktiokeskustelussa on alusta alkaen arvioitu kertomuksia ajatuskokeina, joilla testataan niin fysiikan ja tähtitieteen kuin antropologian ja sosiologiankin hypoteeseja. Isaac Asimov katsoi tekevänsä sosiologista tutkimusta², ja esimerkiksi H. G. Wellsin klassikko *Aikakone* pohtii Darwinin evoluutioteorian innoittamana luokkayhteiskuntaa. Wellsin teoksen visioimassa luokkayhteiskunnassa ihmiset ovat kehittyneet kahteen toisistaan selvästi eroavaan muotoon: maan päällä tallustavat hennot ja lempeät eloit ja maan alla työtään tekevät pimeyteen ja raa’an lihan syöntiin sopeutuneet morlokkit.

Helppoa lukemista

Realismin keskeisimpänä tavoitteena voidaan pitää toden vaikutelman luomista. Tätä vaikutelmaa tuottavat tietyt vakiintuneet kerronnan keinot kuten yksityiskohtainen ja havainnollinen kuvaus, ”merkityksettömät” arkielämän yksityiskohdat, pedagoginen tiedon välittäminen, viittaukset historialliseen ja maantieteelliseen todellisuuteen sekä tekstin koherenssi ja ennustettavuus.³ Nämä keinot ovat niin vakiintuneita, että niitä ei lukiessaan välttämättä edes huomaa – eikä siksi tule ajatelleeksi, miten yleisessä käytössä ne ovat myös tieteisfiktiiivisessä kirjallisuudessa. Katsotaanpa esimerkiksi Philip K. Dickin romaanin *Haudasta kohtuun* (Counter-Clock World, 1967; suom. 1997) ensimmäistä sivua:

”Liitäessään partioautossaan tavattoman pienen ja syrjäisen hautausmaan ohitse illan myöhäisenä hetkenä konstaapeli Joseph Tinbane kuuli surkeita, tuttuja ääniä. Ihmisäänen. Siltä istumalta hän ohjasi partioautonsa hautausmaan hoitamattoman aidan teräväkärkisten rautapylväiden ylitse ja laskeutui toiselle puolelle kuuntelemaan.

Hiljainen ja tukahtunut ääni sanoi: ’Olen rouva Tilly M. Benton ja haluan ulos. Kuuleeko kukaan?’

Konstaapeli Tinbane väläytti lamppuaan. Ääni kuului ruohikon alta. Kuten hän oli olettanutkin, rouva Tilly M. Benton oli maan alla.

Tinbane napsautti autoradionsa mikrofonin päälle ja sanoi: ’Olen Forest Knollsin hautausmaalla – se tämän paikan nimi taitaa olla. Täällä on tapaus numero 1206. Parasta lähettää saman tien ambulanssi ja kaivuuryhmä. Hänen äänestään päätellen on kiire.’

’Terve’, vastasi radio. ’Kaivuuryhmää ei saa paikalle ennen aamua. Pystytkö asentamaan hänelle tilapäisen hätäilmaputken? Kunnes ryhmä tulee paikalle – ehkä yhdeksältä tai kymmeneltä aamulla.’

’Teen parhaani’, Tinbane huokasi. Se tiesi koko yön valvomista. Ja alhaalta kuuluva heikko, hiljainen ja sekava ääni kerjasi häntä kiirehtimään. Kerjasi ja kerjasi. Lakkaamatta.”⁴

Hautausmaata ja tapahtuma-ajankohtaa kuvaillaan yksityiskohtaisesti ja havainnollisesti, ehkä myös merkityksettömästi – lukija saa tietää hautausmaan aidan hoitamattomuuden, henkilöhahmojen nimet ja tittelit sekä sen, että käynnissä on ”tapaus numero 1206”. Jo tällainen hautausmaan kuvaus herättäneek lukijassa muistikuvia sekä hautausmaista, joilla hän on vierailut, että muissa kertomuksissa esiintyneistä hautausmaiden kuvauksista. Joseph Tinbaneen liitettyjen vihjeiden perusteella – hänet nimetään ”konstaapeliksi”, hän on ”partioautossa” ja hän raportoi autoradioon ilmeisen rutiininomaisesti – lukija voi päätellä, että kyseessä on poliisi, miljööstä ja nimistöä päätellen ilmeisesti jossain päin Amerikan Yhdysvaltoja. ”Forest Knollsin hautausmaa” on tyypillinen hautausmaan nimi – se voisi olla melkein missä vain Yhdysvalloissa.

”Teksti aktivoi elävässä elämässä kehittyneitä tietojen ja tunnerakenteita.”

Seuraavalla sivulla lukijaa saatellaan syvemmälle maailmaan pedagogisen tiedonvälityksen avulla. Konstaapeli Tinbane pyytää puhelinkeskusta ottamaan yhteyttä vitaarioon. ”Hermeen astian vitaarion henkilökuntaan kuului Sebastian Hermesin lisäksi vaatimattomat viisi työntekijää. Yhtiöön ei palkattu ketään eikä sieltä erotettu ketään. Sebastianille nämä ihmiset muodostivat perheen.”⁵ Ensimmäisiltä sivuilta lähtien romaanin teksti pysyy luotettavan koherenttina, henkilöhahmot yhtenäisinä ja juoni melko lailla ennakoitavana. Teksti viittaa jatkuvasti todellisuudesta tuttuihin käytäntöihin, ja teksteihinkin – etenkin Raamattu on läsnä tämän tästä.

Lukija tietää kuitenkin, että hän ei pitele käsissään realistista romaania. Heti ensimmäisestä lauseesta on selvää, että teos ei viittaa 1900-luvun lopun lukijan aikaistodellisuuteen: partioauto liittää ilmassa sen sijaan, että se kulkisi maan pinnalla. Puhumattakaan siitä, että maan alta kuuluu elävän ihmisen ääni ja että tähän ihmeelliseen tapahtumaan suhtaudutaan rutinoituneella välinpitämättömyydellä! Nämä kummalliset asiat lukijan on hyväksyttävä, jos hän haluaa luennassaan pitää yllä tarinamaailman koherenssia. Hän joutuu, Samuel Taylor Coleridgen sanoin, ”pidättämään epäuskoaan” (*suspension of disbelief*)⁶. Hyvin suuri osa tieteisfiktivistä kertomuksista perustuu tällaiseen dynamiikkaan: kertomus luo koherentin, realistisia kerronnan keinoja käyttävän tarinamaailman, joka kuitenkin viittaa jatkuvasti asioihin, joita lukija ei ole voinut henkilökohtaisesti kokea.

Miten toden tuntu sitten syntyy lukukokemuksessa? Tätä on selvitetty kognitiivisen kertomuksen tutkimuksen piirissä. Yksinkertaistaen voidaan sanoa,

että toden tuntu perustuu lukijan empiirisen kokemuksen muodostaman tuttuuden varaan – teksti aktivoi elävässä elämässä kehittyneitä tietojen ja tunnerakenteita. Dickin romaanin kohdalla taustalla on paljolti miljöokuvausten ja henkilöhahmojen toiminnan tuttuus. Tätä kertomusta voi lukea vaivattomasti amerikkalaisena seikkailuromaanina, jonka kaavamaista juonta piristää absurdi lähtökohta: ihmiset eivät enää elä syntymästä kohti kuolemaa vaan kuolemasta kohti syntymää. Tämä asiointila johtaa tarinamaailmassa monenlaisiin kummallisuuksiin – joista lukemisen nautinto pitkälti syntyy – mutta kummallisuuksien ihmettelyn pohjalla säilyy aina tietty luottamus romaanin kuvaaman sosiaalisen todellisuuden ennustettavuuteen. Kirjallisuudentutkija Brian McHale on kuvaillut samaa dynamiikkaa termeillä *re-cognition* ja *new cognition* – tieteisfiktivisen kertomuksen ymmärtäminen pohjautuu välttämättä sekä tutun tunnistamiseen että uuden tajuamiseen.⁷

Realismia voi pitää diskursiivisena käytäntönä, joka tuottaa todellisuuteen viittaavuuden eli referentiaalisuuden illuusiota kerronnallisin ja tekstuaalisin keinoin. Tieteisfiktiota voi vastaavasti lähestyä diskursiivisena käytäntönä, jossa referentiaalisuuden illuusiota sekä tuotetaan että *kyseenalaistetaan* kerronnallisin ja tekstuaalisin keinoin. Paneudutaan hiukan tarkemmin tähän ristiin.

Kuinka tottua outoon

Anthony Giddensin ajatus jokapäiväisen elämän ”ontologisesta varmuudesta” voi auttaa erottamaan tieteisfiktio realismista. Giddensin mukaan luottamus arkiseen jat-

”Kummallisuuksien ihmettelyn pohjalla säilyy luottamus romaanin kuvaaman sosiaalisen todellisuuden ennustettavuuteen.”

kuvuuteen on psykologinen perustarve, jonka ansiosta voimme jatkaa elämää pelkäämättä vaikkapa satunnaista meteorisadetta tai junan suistumista raiteilta. Riikka Rossin mukaan realistinen kirjallisuus kehottaa samantyyppiseen ”luonnolliseen” asenteeseen ja olettaa tietyn ”ei-reflektiivisen” asennoitumisen tarinamaailmaan.⁸ Tässä suhteessa tieteisfiktio vaikuttaa voidaan käsittää realismille vastakkaisiksi: tieteisfiktio tarinamaailma muistuttaa lukijaa toistuvasti siitä, että maailma voisi olla toisenkinlainen, ja että tarinamaailma on fiktiivinen rakennelma.⁹ Riippumatta siitä, sijoittuvatko tieteisfiktio kertomuksen tapahtumat toiseen galaksiin vai Helsingin keskustaan, tarinamaailma on jollain tapaa arki-kokemuksesta poikkeava. Tämä poikkeama, oli se sitten suuri tai pieni, toimii *kognitiivisen vieraannuttamisen* keinona, joka ohjaa lukijaa hahmottamaan myös arki-kokemuksen vain yhdeksi mahdolliseksi maailmaksi.¹⁰

Vieraannuttamisella (*ostranenie*, *Verfremdung*, *defamiliarization*) viitataan yleensä kerronnalliseen tai esitystaiteelliseen tekniikkaan, jolla arkinen ja tuttu saadaan vaikuttamaan vieraalta ja oudolta, ja jossa itse vieraannuttamisen prosessi korostuu. Kognitiivinen vieraannuttaminen toimii tietyiltä osin *päinvastaisella* tavalla: arki-kokemukselle vieraista elementeistä kuten kuolleista heräämisestä, avaruusmatkailun teknologiasta tai sukupuolettomista ihmisistä tehdään tieteisfiktio tarinamaailman puitteissa tuttuja ja normaaleja. Nykyaikainen tieteisfiktio ei useinkaan enää käytä kehyskertomuksia johdattelemaan lukijaa outoon todellisuuteensa. Sen sijaan kerronta alkaa suoraan toiminnan keskeltä, kuten aiemmin lainatussa *Haudasta kohtuun* -romaanissa. Tarinamaailman sisäinen logiikka asetetaan olevaksi alusta saakka.¹¹

Vaikka kognitiivinen vieraannuttaminen ja siihen liittyvä *novum* – eli uutuselementti – ovatkin tieteisfiktio tutkimuksen käytetyimpiä käsitteitä, ei pidä ajatella, että genre pelaisi pelkästään uuden keksimisellä. Tieteisfiktio ”genreidentiteetti” perustuu yhtä lailla lajityypilliseen jatkuvuuteen kuin uutta luoviin *novumeihin*. Tieteisfiktio lukemisen mielekkyys perustuu osittain kykyyn tunnistaa genreen vakiintuneita motiiveja ja malleja, joita ovat esimerkiksi tyypinhenkilöhahmot (kapinoiva robotti, hullu tiedemies), tunnetut fiktiiviset maailmat (*Tähtien sodan* galaksi, Terry Pratchettin *Kiekokomaailma*) ja juonikuviot (hybris vie tuohon).¹²

Nämä lajityypilliset ilmiöt tulevat siis osaksi genrelukijan *kokemuksellista repertuaaria*: lukijassa tuottavat tuttuutta sekä empiirisesti koettu reaalityodellisuus että aiemmin kohdatut genrekirjallisuuden ilmiöt. Genrekirjallisuudelle on tyypillistä intertekstuaalinen kytkeytyminen tällaiseen toiston luomaan tuttuuteen. Tieteisfiktio teoksia ymmärretään siis paitsi reaalityodellisuuden kehittämien tietojen ja taitojen myös aiemman genrelukemisen kehittämien tietojen ja taitojen avulla. Tällaiset lukemisen perinteet ovat johtaneet joitakin tutkijoita esittämään, että tieteisfiktio lukeminen kehittää lukijoissaan eräänlaista kaksoisperspektiiviä: lukijat saattavat yhtä aikaa tiedostaa lukemansa tekstin aseman fiktiivisenä rakennelmana ja kokea sen tarjoamat illuusiot syvästi kertomukseen uppoutuen.¹³

Mielen realismia?

”Modernistinen romaani (tietoisuuden ja ihmismielen kuvauksena) on kognitiivisesta näkökulmasta realistisempi kuin 1800-luvun realismi.”¹⁴

”Realismin traditio estää kuvaamasta todellisuutta.”

Tarinamaailmaa luodessaan tieteisfiktion kirjoittaja voi päättää, mille reaalimaailman aspekteille olla uskollinen: Kim Stanley Robinsonille tärkeää on aurinkokunnan asuttamisen teknisten mahdollisuuksien systemaattinen pohtiminen, Octavia E. Butlerille rodullistetun ja sukupuolitetun toiseuden kokemuksen välittäminen. Usein spekulatiivissa korostuvat tietyt puolet toisten kustannuksella. Tieteiskirjailijat ovat enemmänkin tutkineet ei-inhimillisen maailman tai yhteiskunnan lainalaisuuksia eivätkä niinkään mielen tai yksilöiden toimintaa. Samalla kielen ja kerronnan yhteydet mielen ja ruumiin toimintoihin ovat jääneet suhteellisen vähälle huomiolle. Monissa sellaisissa tapauksissa, joissa tarina on aisteiltaan ja mieleltään poikkeavan post-ihmisen näkökulmasta kerrottu (kuten ”kovaa scifiä” edustavissa Peter Wattsin *Sokeanäössä* [Blindsight, 2006; suom. 2013] tai Greg Bearin *Darwin’s Children* [Darwinin lapset, 2003]), kummajaisen kokemus ympäristöstä kyllä selitetään ihmislukijalle vieraaksi, mutta kerronnan muoto ei heijastele tai välitä tätä kokemusta. Poikkeuksista voi mainita China Miévilin romaanin *Embassytown* (2011), joka tutkailee mahdottoman kieli- ja ajattelujärjestelmän mahdollisuutta.

Syitä voidaan hakea tieteisfiktion genren luonnontieteellisistä kytköksistä tai ehkä pyrkimyksestä pitää teksti helppolukuisena, populäärinä, luonnollisen oloisena – siis realistisena. Myös kirjamarkkinoiden logiikalla on osansa asiaan. Modernistisia ja postmodernistisia kokemuksen kuvaamisen keinoja käyttävää tieteisfiktiota nousee julkisuuteen melko harvoin, ja silloinkin se sijoitetaan yleensä ”oikean” kirjallisuuden puolelle eikä SF/F-osastolle. Vaikkapa Don DeLillo, William S. Burroughs ja Leena Krohn ovat rikkoneet eheän ja inhimillisen kertojan itsestäänselvyyttä kerta toisensa jälkeen.¹⁵

Tietoisuuden ja kokemuksen moninaisuudesta johtuen hyvin monenlainen kerronta voisi olla ”kognitiivisesti realistista” – todenmukaisuuden illuusio voisi erilaisessa kokemuksen kuvaamisen perinteessä muotoutua toisinkin. Kirjailija Rudy Rucker on transrealistisessa manifestissaan (1983) esittänyt ohjelman kirjallisuudelle, joka on uskollinen henkilöhahmojen psykologisille taipumuksille ja ihmissuhteille – henkilöhahmojen tulisi perustua kirjailijan kokemuksiin oikeista ihmisistä ja ”simuloida” heitä – mutta vaihtaa ympäristön yksityiskohtia ja esimerkiksi fysiikan lakeja vapaasti. Ruckerin mukaan fantastiset keinot vapauttavat kirjailijan kuvailemaan ”todellisia ihmisiä” kaikessa heidän kummallisuudessaan (”actual people are weird and unpredictable”), kun taas suoraviivaiseen realismiin sitoutuminen vaatisi sitoutumista myös tietynlaiseen normatiiviseen käsitykseen ihmisistä. Tässä näkemyksessä realismin traditio siis estää kuvaamasta todellisuutta.¹⁶

Viime aikoina tieteisfiktion harrastajayhteisöt ovat yhä useammin nostaneet esiin teoksia ja tekijöitä, joiden äänet vastustavat realistiseen kerrontaperinteeseen kytkettyä normatiivisuutta. Esimerkiksi Nnedi Okoraforin nigerialaisista myyteistä ammentavat teokset, Aliette DeBodardin monikulttuurinen teknologiaspekulaatio ja Ann Leckien sukupuolen ja yksilön rajoja hämärtävät kerronnalliset tekniikat johdattavat lukijoitaan kyseenalaistamaan yhteiseksi koetun todellisuuden luonnollisuutta. Nykyaikainen tieteisfiktio näyttäytykin kokeilukenttänä, joka vapauttaa käsittelemään sellaisiakin asioita, jotka ehkä olisivat liian kipeitä tai kiistanalaisia käsiteltäväksi selkeämmin valtakulttuuriin kytkeytyvissä kerronnan traditioissa. Tällä tavalla ajateltuna tieteisfiktio voi

todellakin olla, Ursula K. Le Guinin muotoilua käyttäkseni, ”laajemman todellisuuden realismia”.¹⁷

Lopuksi: Mitä tieteisfiktio tekee?

”Tieteisfiktio ei niinkään kuvaa tämän hetken todellisuutta vaan vieraannuttaa ja suhteellistaa sen. Tieteisfiktio tarjoaa meille mahdollisuuksia kuvitella vaihtoehtoja ilmeiselle todellisuudelle, voimaannuttaa ajattelemaan sitä *toisin kuin se juuri nyt on*.”¹⁸

Lopuksi haluaisin ehdottaa, että tieteisfiktion lukeminen harjoittaa suhteellisuudentajua – siis kykyä

tunnistaa vaihtoehtoisia maailmoja ja niitä fiktion keinoja, joilla maailmoja tuotetaan. Se harjoittaa lukijaa etsimään tekstistä vihjeitä, jotka paljastavat tarinamaailman olemassaolon ja toiminnan ehdot, sen sisäisen logiikan. Paljon käytetyssä anekdootissa tieteisfiktion lukija ei lue Jane Austenin *Ylpeyttä ja ennakkoluuloa* (Pride and Prejudice, 1813) historiallisen aikakauden kuvauksena vaan mieltien, ”millaisen maailman täytyisi olla olemassa, jotta Austenin tarina olisi mahdollinen”.¹⁹ Tieteisfiktivistä lukutapaa voinee siis soveltaa muuhunkin kirjallisuuteen – ja myös niihin maailmoihin, jotka ensisilmäyksellä vaikuttavat realistisilta.

Viitteet

- 1 Rossi & Isomaa 2015, 3.
- 2 Tuoreen näkökulman Isaac Asimovin tuotannon ideologisiin ja sosiologisiin piirteisiin tarjoaa Jari Käkälän väitöskirja (Käkälä 2016).
- 3 Tämän artikkelin käsitys realismista pohjautuu erityisesti *Avain*-lehden realismi-teemanumeroon (1/2015) ja Helsingin yliopistossa keväällä 2016 järjestettyyn Kirjallisuuden realismit -kurssiin. Artikkelin perustuu samalla kurssilla pidettyyn luentoon.
- 4 Dick 2003, 5.
- 5 Sama, 6–7.
- 6 Coleridge 1984 (1817), 6.
- 7 Rossi 2012; McHale 2010. Fantasian ja realismin suhteesta ks. myös Brooke-Rose 1983.
- 8 Rossi 2012, 123. Giddens-viittaus saman lähteen kautta.
- 9 Viktor Šklovski esitti, että *Tristram Shandy* on maailman tyypillisin romaani, koska se tuo näkyviin ne keinot, joista jokaisen romaanin kerronta rakentuu, ja käyttää mimesistä omiin esteettisiin tarkoituksiinsa. Brian McHale (2010) esittää analogisen väitteen tieteisfiktio-ge-neristä: se on maailman tyypillisin genre, koska se luo maailmoja niin ilmeisellä tavalla – tuttuihin elementteihin perustuen, mutta samalla uutta luoden.
- 10 Vieraannuttavaa vaikutusta on tieteisfiktio tutkimuksen piirissä totuttu pitämään genreä määrittävänä tekijänä. Darko Suvin, jonka teorit tieteisfiktio- luonteesta ovat edelleen varsin vaikutus- valtaisia, on pitänyt tärkeänä tieteisfiktio- visen tekstin kykyä luoda tarinamaailma, joka eroaa johdonmukaisesti tekijän ja lukijan empiirisesti kokemasta maail- masta. Suvinin mukaan tieteisfiktivistä tarinamaailmaa hallitsee aina jokin uutuutta luova elementti tai keksintö, *novum*. Suvinin mukaan tämä johdon- mukainen ero johtaa lukijan kognitiivi- seen vieraannuttamiseen. (Suvin 1979, 4, 63; ks. myös Soikkeli 2015, 9–10.)
- 11 Tieteisfiktio maailmanrakennuksen kognitiivisiin puoliin syvennyy Roine 2016.

- 12 Ks. McHale 2010; Soikkeli 2015.
- 13 Polvinen 2012; Roine 2016.
- 14 Fludernik 1996, 127.
- 15 On toki lukuisia esimerkkejä tieteis- fiktivistä teoksista, jotka ovat sekä muodollisesti että sisällöllisesti kokeile- via ja jotka erkanevat realistisesta ker- rontaperinteestä. Näistä mainittakoon muutama palkintoja niittänyt Harry Martinsonin eppinen avaruusmat- karunoelma *Aniara* (1945), Iain M. Banksin foneettista kirjoitusasua hyö- dyntävä *Feersum Endjinn* (1994) ja Antti Salmisen fragmentaarinen *Lomonosovin moottori* (2014). Ville Lähteen artikkeli Ursula Le Guinista tässä samassa numer- ossa syvennyy aiheeseen tarkemmin.
- 16 Rucker 1983. Ei-realistisen kerronnan kumouksellisia puolia käsittelee myös Jackson 1981.
- 17 Le Guin 2007, 87.
- 18 McHale 2010, 23.
- 19 Delany 1984, 99.

Kirjallisuus

- Brooke-Rose, Christine, *A Rhetoric of the Unreal. Studies in Narrative and Structure, Especially of the Fantastic*. Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- Coleridge, Samuel Taylor, *Biographia Literaria. Collected Works of Samuel Taylor Coleridge*, vol 7 (1817). Toim. James Engell & W. Jackson Bate. Princeton University Press, Princeton 1984.
- Delany, Samuel R., *Science Fiction and 'Literature'*. Or, The Conscience of the King. Teoksessa *Starboard Wine. More Notes on the Language of Science Fiction*. Pleasantville, New York 1984.
- Dick, Philip K., *Haudasta kohtuun* (Counter- Clock World, 1967). Suom. J. Pekka Mäkelä. Like, Helsinki 2003.
- Fludernik, Monica, *Towards a 'Natural' Nar- ratology*. Routledge, London 1996.
- Jackson, Rosemary, *Fantasy. The Literature of Subversion*. Methuen, London 1981.
- Käkälä, Jari, *Cowboy Politics of an Enlightened Future. History, Expansionism and Guardianship in Isaac Asimov's Science Fiction*.

- Helsingin yliopisto, Helsinki 2016.
- McHale, Brian, *Science Fiction. Or, the Most Typical Genre in World Literature*. Teoksessa *Genre and Interpretation*. Toim. Pirjo Lyytikäinen, Tintti Klapuri & Minna Majjala. Helsingin yliopisto, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, Helsinki 2010, 11–27.
- Le Guin, Ursula, *The Critics, the Monsters, and the Fantasists. The Wordsworth Circle*. Vol. 38, No. 1/2, 2007, 38.
- Polvinen, Merja, *Being Played. Mimesis, Fictionality and Emotional Engagement*. Teoksessa *Rethinking Mimesis. Concepts and Practices of Literary Representation*. Toim. Saija Isomaa, Sari Kivistö, Pirjo Lyytikäinen, Sanna Nyqvist, Merja Polvinen & Riikka Rossi. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2012, 93–112.
- Roine, Hanna-Riikka, *Imaginative, Immersive and Interactive Engagements. The Rhetoric of Worldbuilding in Contemporary Speculative Fiction*. Acta Universitatis Tamperensis 2197, Tampere University Press, Tampere 2016.
- Rossi, Riikka, *The Everyday Effect. The Cognitive Dimension of Realism*. Teok- sessa *Rethinking Mimesis. Concepts and Practices of Literary Representation*. Toim. Saija Isomaa, Sari Kivistö, Pirjo Lyytikäi- nen, Sanna Nyqvist, Merja Polvinen & Riikka Rossi. Cambridge Scholars Pub- lishing, Cambridge 2012, 115–138.
- Rossi, Riikka ja Isomaa, Saija, *Kirjallisen rea- lismien kysymyksiä. Avain* 1/15, 3–10.
- Rucker, Rudy, *Transrealist Manifesto*. Teok- sessa *The Bulletin of the Science Fiction Writers of America*. Vol. 17, No. 4, 1983.
- Soikkeli, Markku, *Tieteiskirjallisuuden käsi- kirja*. Avain, Helsinki 2015.
- Suvin, Darko, *Metamorphoses of Science Fic- tion. On the Poetics and History of a Lite- rary Genre*. Yale University Press, New Haven (CT) 1979.
- Wolfe, Gary K., *Evaporating Genres. Essays on Fantastic Literature*. Wesleyan University Press, Middleton 2011.

VILLE LÄHDE

Kertovat ja tanssivat avaruusmatkaajat

Ursula Le Guin lajityyppirajojen rikkojana

Ursula Le Guin (s. 1929) on luonut fantasian ja science fictionin tärkeimpiä kertomuksia. Hänen Maameri-tarinansa ovat varmasti fantasian syvällisimpien luomusten joukossa, ja hänen scifiteoksistaan etenkin *Pimeyden vasen käsi* (The Left Hand of Darkness, 1969) nostetaan yhä uudestaan esiin lajityyppin mestariteoksena. Tänä vuonna Le Guin sai yhdysvaltalaiselle kirjailijalle ehkä merkittävimmän tunnustuksen: hänet liitettiin Library of America -sarjaan.

Tuotannon läpikäyntiä ei kuitenkaan aloitettu scifillä vaan Le Guinin vaatimuksesta hänen orsinialaisilla tarinoillaan, kertomuksilla kuvitteellisesta mutta kovin tutun oloisesta eurooppalaisesta maasta¹. Tämä oli kirjailijalle tärkeää, koska työntäminen genrekirjailijan lokeroon on ollut perinteinen tapa väheksyä hänen tuotantoaan – ja monen muunkin². Ursula Le Guin onkin irvailut jähmeille lajityyppimääritelmille ja niiden avittamalle vallankäytölle useasti vuosien varrella. Kirjoituksessaan ”On Serious Literature” hän herkuttelee kuvaelmalla haudasta kömpivästä genrezombiasta, joka uhkaa oikeiden kirjailijoiden mielenrauhaa – he kun eivät voisi langeta genrekirjallisuuteen, vaikka heidän käyttämänsä keinot olisivatkin monien scifikirjoittajien pioneerityön tuloksia³.

Science fictionissakaan Ursula Le Guin ei ole asettunut aloilleen tuttuihin rooleihin. Hänen huonosti tunnettu merkkiteoksensa *Always Coming Home* (1985) voi pinnalta katsoen vaikuttaa primitivistiseltä pamflettilta ja tuhon jälkeiseltä utopialta – teknologiakriittinen tai jopa primitivistinen perinne onkin löydettävissä science fictionin löyhän katonnimikkeen alta. Teoksen kuvaama maailma on kuitenkin riippuvainen paitsi hienostuneesta teknologiasta myös sen tilanneherkästä soveltamisesta.⁴ Le Guin onkin todennut, että kuvitelma scifin sopimisesta vain niille, jotka ymmärtävät rakettitiedettä tai kvanttimekaniikkaa, on kätevä suojakilpi. Sen turvin scifiä vieroksuvat voivat vetäytyä ”syviin, mukaviin ja halettomiin teknofobian luoliin”.⁵

Le Guin on myös merkittävimpiä poliittisia scifikirjailijoita. Etenkin niin sanotun hainilaissyklin romaaneissa ja novelleissa hän on korostanut science fictionin mahdollisuuksia toismaailman analogioiden ja toisajattelun lähteinä. *Pimeyden vasen käsi* nyrjäyttää lukijan sukupuoli-odotuksia ”fysiologisella mielikuvituksella” kuvaamalla Gethen-planeetan asukkaiden muuntuvia ja monisyisiä sukupuolia. *Osattomien planeetta* (The Dis-

possessed. An Ambiguous Utopia, 1974) työstää ideo-
logioita kahtia jakautuneen planeetan ja sen anarkistien
valtaaman kuun avulla. *Maailma, vibreä metsä* (The
Word for World is Forest, 1976) on yksioikoisen vi-
hainen Vietnam-kirja ja ympäristökritiikkiä.

Kun Le Guinille myönnettiin National Book Founda-
tionin tunnustus Medal for Distinguished Contribu-
tion to American Letters, hän korosti kiitospuheessaan
työnsä tätä puolta:

”Uskoakseni edessä ovat kovat ajat, jolloin kai-
paamme vielä sellaisten kirjoittajien ääniä, jotka pys-
tyvät näkemään vaihtoehtoja nykyisille elintavoillemme
ja kykenevät näkemään läpi pelon jähmettämän yhteis-
kuntamme ja sen pakkomielteisten teknologioiden toi-
senlaisiin olemisen tapoihin ja jopa kuvittelemaan todellisia
toivon perustuksia. Tarvitsemme kirjailijoita, jotka
muistavat vielä vapauden. Runoilijoita, visionäärejä, laa-
jemman todellisuuden realisteja.”⁶

Maailmanrakentamisen elävä todellisuus

Mainittuja hainilaiskirjoja yhdistää kuitenkin science
fictionin ja fantasian perinteille yleinen maailmanraken-
tamisen tärkeys. Sellainenkin maailma, jota käytetään
kirjallisuuden välineenä jotain ulkoista tarkoitusta varten,
on sisäisesti yhtenäinen, koherentti ja uskottava. Suu-
relle osalle science fictionin lukijoista (tai katsojista) tämä
on jopa onnistumisen edellytys ja kriteeri. On voitava
eläytyä ja uskoa toismaailmallisiin lainalaisuuksiin. Loo-
gisten tai tieteellisten virheiden löytäminen tuottaa ärty-
mystä ja hupia.

Merkittävimpiä jakolinjoja science fictionin piirissä
eivät nähdäkseni olekaan maailmankuvalliset, moraaliset
tai uskonnolliset näkemyserot vaan se, pitäydytäänkö
tässä ”sisäisessä realismissa” vai sallitaanko monisyisempiä
keinoja. Onko science fictionin lukijan pysyttävä upot-
tautuneena tarinaan, vai onko jopa rohkaistava ymmär-
rystä siitä, että lukija on joku, joka lukee jonkun kirjoit-

”Metafysiikka mullistuu tarinasta toiseen.”

tamaa tarinaa jossain paikassa ja ajassa? Vaikka science fiction -kirjoittajien joukossa on kirjallisia pioneereja, kuten Le Guin toteaa, ne ovat poikkeuksia, ja esimerkiksi kritiikeissä tulee esiin edelleen melko yksiulotteinen luku-puta.

Sisäisen realismin vaatimus nimittäin useimmiten pelkistyy naiivin yksipuoliseen ”luonnontieteellisen tarkkuuden” tai ”uskottavuuden” vaatimukseen. Se jättää sivuun pohdinnat ihmisyyden, kulttuurien, kielten ja olemassaolon tapojen moninaisuudesta ja muuttuvaisuudesta – ja juuri nämä teemat ovat olleet Le Guinin tuotannon ytimessä kautta linjan. Lukijan sukupuolisten tai rodullisten lähtöoletusten nyrjäyttäminen on hänen vakiokirjoitustensa. Koherenssi ei ole itseisarvo. Hän onkin sitkeästi kieltäytynyt antamasta ”hainilaissyklin” tarinoille selvää kronologiaa ja on osoittanut itse, miten niitä ei voida sovittaa ristiriidattomasti yhteen. Teemat ja tarinat ovat maailmanrakennuksen johdonmukaisuutta tärkeämpiä. Samalla tavoin hän evästi Maameri-tarinoidensa lukijaa, kun hän palasi niiden äärelle pitkän tauon jälkeen:

”On ollut ilo palata Maamerelle ja löytää se edelleen paikaltaan täysin tuttu mutta kuitenkin muuttuneena ja yhä muuttuvana. Sen, mitä oletin tapahtuvan, ei olekaan käymässä, ihmiset eivät ole keitä – tai mitä – minä oletin heidän olevan, ja eksyn saaristossa, jonka luulin tuntevani läpikotaisin.”⁷

Maameri-tarinoissa kuvitellun maailman epäkoherenssi ulottuu jopa niin pitkälle, että sen metafysiikka mullistuu tarinasta toiseen. Alkuperäistä yhtenäistä trilogiaa yhden täysi-ikäisyyden tauon jälkeen seurannut *Tebanu* (1990) oli monelle liian vaikea aikuistumiskokemus tehdessään sankarivelhosta tavallisen kuolevaisen ja viitataessaan lohikäärmeiden ja ihmisten mystiseen yhteyteen. Vuosikymmentä myöhemmin Maameri muuttui jälleen. Dualistinen elämän ja kuoleman muuri paljastui inhimilliseksi rakennelmaksi, joka purettiin teoksessa *Toinen tuuli* (The Other Wind, 2001).

Merkkiteoksessa *Always Coming Home* Le Guin taas käyttää lukuisia eri keinoja katkaistakseen lukukokemuksen ja muistuttaakseen lukijaa, että hän on ”tulevaisuuden arkeologian” äärellä kuvittelemassa maailmaa, johon ei ole olemassa tietä. Kirja ei tarjoa reseptiä tulevaan yhteiskuntaan tai konkreettista utopiaa vaan aikaa ja tilaa ajatella toisin.⁸ Kaikista kirjoistaan juuri tässä Le Guin onkin toteuttanut taitavimmin peräänkuuluttamaansa muodon ja sisällön yhteensovittamista ja helppojen ”viestien” karsastamista⁹.

Avaruuden äärien sivilisaatiot

Vaikka Le Guin on kyseenalaistanut hainilaissyklinsä yhtenäisyyden ja kieltäytynyt kirjoittamasta sille historiaa, edellä kuvatut keinot nousta irti tarinasta ovat kuitenkin hänen scifi-tuotannossaan harvinaisia. Poikkeuksen muodostaa novellikolmikko, jolla hän palasi hainilaistariinoin 1990-luvulla 14 vuoden tauon jälkeen. Näissä tarinoissa maailmaan eläytymistä ja upottautumista rikotaan monin keinoin muistuttamalla lukijaa, että hän lukee tarinaa.

Hainilaistarinoiden löyhänä kehyksenä toimii tähtienvälinen sivilisaatio Ekumeeni, jonka edustajat toimivat avaruuden antropologeina, diplomaatteina, lähettiläinä ja käännyttäjinä, tilanteesta ja näkökulmasta riippuen. Toisen suurta tunnustusta saaneen scifikirjoittajan Doris Lessingin *Canopus Argossa* -sarja (1979–1983) on sille läheinen, samoin Iain M. Banksin *Kulttuuri*-sarja.

Kuten kaikissa tähtienvälisissä sivilisaatioissa, valtavat etäisyydet muodostavat kerronnallisen ongelman. Maailmanrakennuksen keskeinen erottava tekijä onkin, salliiko kirjoittaja valoa nopeamman matkustamisen. Mikäli se sallitaan, vaaditaan kaikenlaista teknohöpinää: *Warp nine, aye aye, captain!* Mikäli sitä ei sallita, valon nopeutta lähestyvä matkaaminen törmää Einsteinin yleisen suhteellisuusteorian kuvaamaan ongelmaan eli aikavääristymiseen, jota käsittelem tarkemmin *Interstellar*-elokuvan

tiimoilta tässä numerossa. Mutta vielä suurempi ongelma on kommunikaatio: miten sivilisaatio voi toimia, jos viestintäkin vie vuosia tai vuosisatoja? Ursula Le Guinin elegantin epätieteellinen ratkaisu tähän oli *ansibeli*, joka mahdollistaa välittömän kommunikaation valtaviin etä-syyksien yli.

Ansibelista ja sen sukulaisista tulikin pian scifin peruskeinoja, ja se synnytti kiinnostavan tarinallisen jännitteen: tieto vaihtuu välittömästi, mutta matkustajan on silti jätettävä elämänsä taakseen ja suostuttava aikaväristymän tuottamaan vieraantumiseen. Novellikolmikun vanhin, *Toinen tarina eli Sisämeren kalastaja* (Another Story or A Fisherman of the Inland Sea, 1994), käsittelee tätä pitkäkäsiksi.

Tarinoilla matkustavat todellisuuden rakentajat

Novellikolmikossaan Ursula Le Guin kokeili uutta keksintöä, välittömän matkustamisen mahdollistavaa churten-teknologiaa. Itse teknologia jää epämääräisesti kuvatuksi ja mystis-teknologisella höpinällä kuorrutetuksi, mikä on tietoinen ratkaisu. Churtenin ei olekaan tarkoitus muodostua osaksi hainilaistarinoiden maailmaa, vaan Le Guin työstää sen avulla kielen, merkityksellisyuden ja yhteisöllisyyden teemoja – ja ennen kaikkea nostaa pintaan sen, että lukija lukee tarinaa, jonka rakentamaan maailmaan ei ole luottaminen.

Novellissa *Shobilaisten tarina* (Shobies' Story, 1990) joukko matkajia tekee ensimmäisen mittavan kokeilun älyllisten olentojen churten-siirtymällä. Tämä ei-matka (matkaa ei tapahdu, on vain välitön olemassaolo toisessa paikassa) on päätyä katastrofiin, kun matkajien havainnot todellisuudesta alkavat poiketa radikaalisti toisistaan. Logiikka pirstoutuu ristiriitoihin ja kieli häviää. Jokaisesta tarinan henkilöstä tulee epäluotettava kertoja.¹⁰ Jaettu todellisuus voidaan muodostaa uudelleen vain kertomusten avulla¹¹. Jotta shobilaiset voivat toteuttaa matkansa, heidän on tehtävä siitä kertomus. Sana ”sinä” on pelastaja, joka vetää eritaustaiset matkajat yhteen kuin tulen äärelle, pieneksi Ekumeeniksi. Sana ”eksyksissä”

pyrkii rikkomaan tätä yhteyttä.¹² Kotiinpaluun kertominen mahdollistaa kotiinpaluun.

Seuraava tarina *Tanssien Ganamiin* (Dancing to Ganam, 1993) kuvaa yritystä kehittää churten-siirtymää musiikin ja tanssin avulla. Matkajien on päästävä samaan rytmiin.

”Kyllä. Mutta on vaikeaa”, Shan totesi, ”elää ilman uskosta, että jossain on fakta, kunhan sen vain löytää.”

”Vain fiktiota”, Metsä totesi peräänantamattomasti. ”Fakta on hienoimpia fiktoitamme.”

”Mutta musiikki tulee ensin”, Shan sanoi. ”Ja tanssiensa ihmiset ovat musiikkia. Uskoisin Dalzulin ajattelevan, että me voimme [...] me voimme tanssia Ganamiin.”¹³

Vaikka matkalaiset onnistuvat luomaan näennäisen luotettavan yhteisen tarinan, radikaalisti erilaiset tulkinnat säilyvät. Antropologiaan yhä uudelleen palaava Le Guin käsittelee tarinoiden omien uskomusten ja oletusten vaikutusta tarinaan ja sitä, miten tarinoiden kertominen toisista muuttuu helposti romantisoinniksi tai kulttuuri-seksi interventioiksi¹⁴.

Kolmikun viimeinen novelli, *Toinen tarina eli Sisämeren kalastaja*, käsittelee churten-teknologiaa paljon vähemmän mutta pitäytyy edelleen tarinoinnin tematiikassa. Rakenteeltaan se on näistä yksinkertaisin: tarinassa kerrottu tarina, jonka vastinpariksi löytyy uusi tarina. Mahdoton churten-matkaaminen päätyy yhtä mahdotomaan lopputulokseen, kun päähenkilö pyyhkiä alkuperäisen elämäntarinansa olemattomiin ja palaa kotiin – kovin paljon teoksen *Always Coming Home* muistuttamaan teknologisen primitiiviseen elämään, jossa matkaminen ei ole enää tärkeää. Tarina myös kysyy koko churten-ajatuksen ja ansibelin taustalla olevan pyrinön mielekkyyttä. Mitä tapahtuu, kun koko universumi kuitistuu välittömän viestinnän ja matkaamisen kentäksi. ”Tapahtuma ilman väliaikaa [...] Missä on tanssi? Missä on matka?”¹⁵

Jos teknologiset kuvitelmat tai mahdottomuudet viedään äärimilleen, onko enää mitään, mistä kertoa tarinoita?

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ursula Le Guin, *The Complete Orsinia. Malafrena, Stories and Songs*. The Library of America. Library Classics of the United States, New York 2016, 281.
- 2 David Streitfeld, Ursula Le Guin Has Earned a Rare Honor. Just Don't Call Her a Sci-Fi Writer. *The New York Times*, 28.8.2016. Verkossa: nytimes.com/2016/08/29/books/ursula-le-guin-has-earned-a-rare-honor-just-dont-call-her-a-sci-fi-writer.html
- 3 On Serious Literature, 2007. Verkossa: ursulaklequin.com/Note-ChabonAnd-Genre.html
- 4 Ville Lähde, Kalifornian karu laakso. *Voima* 2/09. Verkossa: uusi.voima.fi/

- 5 Ursula Le Guin, Introduction. Teoksessa *A Fisherman of the Inland Sea. Stories*. Harper Perennial, New York 2005, 1–12 (1).
- 6 Jakotilaisuuden puhe 19.11.2014 on luettavissa verkossa: sfcenter.ku.edu/LeGuin-NBA-Medalist-Speech.htm
- 7 Ursula Le Guin, Foreword. Teoksessa *Tales From Earthsea*. Houghton Miffling Harcourt, New York 2012.
- 8 Ursula Le Guin, *Always Coming Home*. University of California Press, Berkeley 2001, 148.
- 9 Ursula Le Guin, Introduction, 6–7.
- 10 Ursula Le Guin, Shobies' Story. Teok-

- 11 Ursula Le Guin, Introduction, 9.
- 12 Ursula Le Guin, Shobies' Story, 106.
- 13 Ursula Le Guin, Dancing to Ganam. Teoksessa *A Fisherman of the Inland Sea. Stories*. Harper Perennial, New York 2005, 115–158 (127).
- 14 Sama, 143, 153.
- 15 Ursula Le Guin, Another Story, Or A Fisherman of the Inland Sea. Teoksessa *A Fisherman of the Inland Sea. Stories*. Harper Perennial, New York 2005, 159–207 (185).

AINO-KAISA KOISTINEN

Bionic Womanista Jessica Jonesiin – Spekulatiivisen fiktion toimintasankarittaret ja representaation politiikka

Arkirealismiin ylittävä spekulatiivinen fiktio on viime vuosina vallannut alaa mediassa ja etenkin pohjoisamerikkalaisissa televisiosarjoissa, joissa seikkailee muiden muassa vampyyreja, ihmissusia, zombeja, avaruusolentoja ja koneihmisiä. Spekulatiiviset sarjat kuuluvat usein seikkailu- ja toimintagenreen ja tarjoavat vilttejä taisteluita sekä tietenkin fantastisia sankareita. Lajityyppi on jo vuosikymmeniä avannut ovia useille toiminnallisille naissankareille, jotka ovat auttaneet kuvittelemaan naiseutta uudella tavalla ja ottaneet osaa naisten yhteiskunnallisen roolin muutokseen.

Fiktiossa kuvitellut tarinat, henkilöhahmot ja tapahtumat tuottavat aktiivisesti käsityksiä todellisuudestamme ja ympäröivästä maailmasta. Erityisesti spekulatiivisella fiktioilla on mahdollisuuksia haastaa arkisia tottumuksia. Termi ”spekulatiivinen fiktio” yleistyi 2000-luvulla viittaamaan fiktion, jotka olennaisesti poikkeavat arkitodellisuudesta ja johon sisältyvät esimerkiksi scifi, fantasia sekä yliluonnollinen kauhu. Leimallista spekulatiiviselle fiktiolle on myös erilaisten, meidän arkidodellisuudestamme jollain tapaa poikkeavien maailmojen rakentaminen. Tätä voidaan kutsua myös vieraannuttamiseksi.¹

Maailmojen rakentamisen avulla spekulatiivinen fiktio haastaa meitä ajattelemaan, voisiko todellisuutemme rakentua toisin. Spekulatiivisessa fiktiossa käsitelläänkin usein sukupuolta sekä sukupuolen määrittämisen rajoja². Tässä kirjoituksessa tarkastelen, miten pääosin yhdysvaltalaisen spekulatiivisen fiktion toiminnalliset naishahmot – tarkemmin sanottuna toimintasankarittaret – ovat ravistelleet naiseuden rajoja.

Spekulatiivinen fiktio on tuottanut suuren osan toiminnallisten naisten representaatioista televisiossa ja laajemminkin mediassa³. 1980- ja 1990-lukujen scifi- ja toimintaelokuvien hahmot, kuten Ellen Ripley (Sigourney Weaver, *Alien*) ja Sarah Connor (Linda Hamilton, *Terminator*), syyttivät 2000-luvulle jatkuneen toimintasankarittarien buumin. Elokuvista trendi levisi dekkareihin, televisioon, sarjakuviin ja peleihin.⁴ Juuri spekulatiivisen fiktion taipumus esittää poikkeamia todellisuudesta on suonut tilaa vaihtoehtoisissa todellisuuksissa seikkailevien toimintasankarittarien esittämiselle silloinkin, kun realistinen televisiofiktio on tarjonnut enimmäkseen kodin piirissä ja ihmishuonekierroissa luovivia naishahmoja.

Elyce Rae Helfordin mukaan ennen 1960- ja 1970-lukuja naiset esitettiin televisiossa lähinnä äiteinä tai

vaimoina⁵. Näille vuosikymmenille tultaessa naisten roolit televisiossa alkoivat kuitenkin muuttua, mihin vaikutti feminismiin nousu Yhdysvalloissa; niin katsojien kuin tuottajien odotukset television naishahmoista siis muuttuivat naisten yhteiskunnallisen roolin murroksessa, mikä johti uudennaisiin naishahmoihin myös mediassa⁶.

Tätä yhteiskunnallista murrosta, jonka osana keskiluokkainen nainen siirtyi kodin piiristä työelämään, käsiteltiin televisiossa spekulatiivisten piirteiden avulla, kuten antamalla naishahmoille erilaisia supervoimia. 1960-luvulla *I Dream of Jeannie* (1965–1970) ja *Vaimoni on noita* (*Bewitched*, 1964–1972) esittivät katsojille naishahmoja, jotka liikkuiivat lähinnä kodin piirissä mutta ratkaisivat ongelmia taikuuden avulla.⁷

1970-luvun lopun sarjat, kuten *The Bionic Woman* (1976–1978) sekä sarjakuvista ja elokuvista televisioon siirtynyt *Wonder Woman* (1976–1979) sen sijaan tarjosivat katsojille jo varsinaisia toimintasankarittaria, jotka peittosivat miehet uskomattomilla voimillaan.⁸ *Bionic Woman*issa nostetaan myös jatkuvasti tapetille, kuinka sarjan päähenkilö Jaime (Lindsay Wagner) haastaa miesten ennako-oletuksia naisten ”huonommista” fyysisistä kyvyistä. Jaime on ihmisen ja koneen risteymä eli kyborgi, jonka koneosat tekevät hänestä uskomattoman voimakkaan. Samalla *Bionic Woman* haastoi myös katsojien ennako-oletuksia naisten ja miesten erilaisista ruumiinvoimista ja rooleista esittelemällä aktiivisen toimintasankarittaren, jonka arkitodellisuudesta poikkeavat piirteet mahdollistivat superkyvyt.⁹ Samalla Jaimen henkilöahmo kiinnittyi 1970-luvulla päivänpolttaviin kysymyksiin naisten yhteiskunnallisista rooleista: Jaime oli itsenäinen, naimaton ja lapseton nainen, joka kävi töissä kodin ulkopuolella. Tällä tapaa hän edusti monella tapaa feministien tuona aikana ajamia tavoitteita.

”Fantasiamaailmoihin sijoitetut toimintasankarittaret ovat työkaluja uuden kuvittelemiseen.”

Fantasian ja todellisuuden leikkauspisteessä

Aina toimintasankarittarella itsellään ei ole koneosia tai supervoimia, vaan hän saattaa toimia fantasia-maailmassa. Varhainen esimerkki tästä on *Star Trekin* (1966–1969) tulevaisuuden maailmassa työskentelevän naishahmo, Uhura (Nichelle Nicholls). Vaikka Uhura ei ollut Bionic Womanin kaltainen toimintasankaritar, hän raivasi tietä television myöhemmille toimintasankarittarille. Afroamerikkalaisen Uhuran hahmolla halettiin lisäksi viestiä, että *Star Trekin* maailmassa sukupuolten välinen epätasa-arvo ja rasismi olivat historiaa – näin sarja haastoi kuvittelemaan tasa-arvoisempaa tulevaisuutta.¹⁰

Kaikki eivät ole fantasiamaailmoissa toimivien sankarittarien esiinmarssista yhtä vakuuttuneita. Esimerkiksi Sherrie A. Inness on kritisoinut toimintasankarittarien sijoittamista fantasiamaailmoihin eleenä, joka tekee heistä ikään kuin turvallisempia hahmoja.¹¹ Tällaisessa tulkintamallissa toimintasankaritar näyttäytyy kaukaisena fantasiana, eikä naisen valta tai voimakkuus näin ollen vaikuta todellisuudessamme mahdolliselta. Toisin sanoen toimintasankarittaret tulevat viestineeksi katsojille, että heidän edustamansa naistoimijuus on mahdollista vain fantasiamaailmoissa, ei meidän maailmassamme. Esimerkiksi *Bionic Womanin* päähenkilö viestii, että vain arkitodellisuudessa mahdottoman teknologian avulla paranneltu nainen voi kyvyissään yltää miesten tasolle tai päihittää heidät, mikä vesittää sarjan feminististä tulkintaa.

Väitän kuitenkin, ettei spekulatiiviseen maailmaan sijoittuminen tee naissankareista, tai muistakaan spekulatiivisen fiktion hahmoista tai teemoista, yhtään vähemmän merkityksellisiä. Spekulatiivisen fiktion tarinoiden sijoittuminen meille vieraisiin maailmoihin saattaa tehdä lajityypistä ikään kuin turvallisemman välineen käsitellä vaikeiksi koettuja kulttuurisia ilmiöitä:

yhteiskuntakritiikki voidaan esittää allegorisesti ja esimerkiksi naisten ja miesten valta-asemia voidaan purkaa fantastisten henkilöahmojen, kuten voimakkaiden naiskyborgien, avulla. Toisin sanoen tällaiset kuvitelmat on helpompi hyväksyä spekulatiivisen fiktion piirissä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että nämä tarinat olisivat sisällöltään lopulta sen ”turvallisempia” kuin mikään mukaan fiktio.

Sen sijaan spekulatiivisessa fiktiossa on usein pystytty leikittelemään vaikkapa sukupuolirooleilla vapaammin kuin niin kutsutuissa realistisemmissa lajityypeissä. Ei olekaan olennaista, ovatko fiktiiviset henkilöahmot realistisia vai fantastisia, vaan tärkeää on esimerkiksi se, millaisia fantasioita ja identiteetin rakennusaineita fiktio suo. Kokonainen sukupolvi nuoria kasvavia ihmisiä saikin *Bionic Womanissa* ihanteellisen esimerkin voimakkaasta ja kykenevästä naishahmosta, minkä merkitystä ei tule vähätellä.¹² Representaatiot eivät vain heijastele maailmaa, vaan aktiivisesti tuottavat sitä.¹³ Etenkin spekulatiivisen fiktion kuvitelmat tuottavat uusia ymmärryksiä ja fantasioita maailmastamme ja arkitodellisuudestamme. Voiko esimerkiksi teknologinen kehitys muuttaa käsityksiämme miesten ja naisten fyysisistä kyvyistä tai sukupuolista laajemmin? Fantasiamaailmoihin sijoitetut toimintasankarittaret ovatkin työkaluja uuden kuvittelemiseen¹⁴.

Bionic Womanin ja Ihmenaisen jälkeen super- ja toimintasankarittarista on etenkin 1990-luvulta alkaen tullut spekulatiivisen television arkipäivää. Tästä esimerkkinä mainittakoon sarjat *Buffy, vampyyrintappaja* (*Buffy the Vampire Slayer*, 1997–2003), *Xena* (1995–2003), *Babylon 5* (1993–1998), *Star Trek: Voyager* (1995–2001), *Space: Above and Beyond* (1995–1996), yhdysvaltalais-kanadalainen *Tähtiportti* (*Stargate SG-1*, 1997–2007) sekä australialais-yhdysvaltalainen *Farscape* (1999–2003), joissa kaikissa on toiminnallisia nais-hahmoja.¹⁵ 1990-luvun toimintasankarittaria on kui-

”*Taisteluplaneetta Galactica* osallistui sen kuvitteluun, millaisia sukupuolirooleja tulevaisuudessa voisi olla.”

tenkin kritisoitu siitä, että heidät esitetään usein korostetun erotisoituna. Helfordin mukaan vuosikymmenellä tuotettujen naissankareiden avulla tasapainoiltiin sekä feminististen toiveiden että 1980-luvulla feminismin kohdistuneen vastareaktion vaatimusten välimaastossa¹⁶. Televisiossa kyllä nähtiin paljon sankarittaria, mutta heistä kertovissa tarinoissa keskityttiin ”tyttövoiman” ihannointiin, ja syvemmät tasa-arvoon liittyvät teemat jäivät vähemmälle huomiolle¹⁷.

2000-luvun tärkeimpiin toimintasankarittaria esittäneisiin spekulatiivisiin televisiosarjoihin lukeutuu *Taisteluplaneetta Galactica* (Battlestar Galactica, 2003–2009). Sarja esittää maailmaa, jossa sekä miehet että naiset työskentelevät tasa-arvoisina samoissa ammateissa. Sarjan toimintasankarittaret, erityisesti Starbuck, ottavat haltuun perinteiseen (mies)sankariin liitettyjä ominaisuuksia. Pelkän haltuunoton lisäksi he uudistavat niitä esimerkiksi tuomalla mukaan emotionaalisuutta. Samalla kyseenalaistuu olemuksellisenä pidetty jako maskuliinisuudesta ja aktiivisuudesta miehisiin ja feminiinisydestä ja passiivisuudesta naisellisina ominaisuuksina.¹⁸ Merkittävää sarjassa on myös naisten suuri määrä niin pää- kuin sivuosissa, mikä erottaa sen aiemmista spekulatiivisista televisiosarjoista, joissa toimintasankaritar oli yksittäinen poikkeus miesten joukossa. Naiset ottivat sarjassa haltuun lukuisia rooleja, joissa katsoja ei ollut tottunut heitä näkemään, ja sarja osallistui näin voimakkaasti sen kuvitteluun, millaisia sukupuolirooleja tulevaisuudessa voisi olla. Sarjan presidentti esimerkiksi on nainen, mitä sarjan tuotantomaassa Yhdysvalloissa ei vielä kukaan päästy kokemaan.

Sankaruudesta antisankaruuteen

Mitä spekulatiivisen televisioviihteen toimintasankarittarille kuuluu tänään? *Taisteluplaneetta Galactican* jälkeen

on saatu odotella scifi-televisiosarjaa, joka sisältäisi vastaavan määrän ristiriitaisia ja keskeisiä toimintasankaritarhahmoja¹⁹. Jos puhutaan laajemmin spekulatiivisesta fiktiosta eikä vain scifistä, sekä *Game of Thrones* (2013–) että kanadalainen *Orphan Black* (2013–) ovat osaltaan haastaneet *Taisteluplaneetta Galactican* tässä suhteessa. Kumpikaan sarjoista ei ole varsinaista toimintaviihdettä, mutta molemmissa on vahvoja naissankareita. Lähes kaikki *Orphan Blackin* keskeiset hahmot ovat naisia. Vaikka varsinainen toimintasankarittarien buumi on ollut jo laantumaan päin, spekulatiivisessa televisiofiktiossa toimintasankarittaret näyttävät kuitenkin voivan hyvin, mikä kertoo siitä, että näille hahmoille on edelleen tilausta katsojien joukossa.

Dean Conrad on kuitenkin väittänyt, ettei scifi-televisio ole onnistunut tuottamaan Ellen Rippleyn tai Sarah Connorin kaltaista ikonista naissankaria²⁰. Olen omassa tutkimuksessani nostanut *Taisteluplaneetta Galactican* maskuliinisia ja feminiinisiä piirteitä sekoittavan Kara ”Starbuck” Thracen (Katee Sakhoff) mahdolliseksi kandidaatiksi Rippleyn ja Sarah Connorin rinnalle (audiovisuaalisen) scifin tärkeimpien toimintasankarittarien joukkoon. Starbuckin tekee erityiseksi se, että hän on uusi versio alkuperäisessä sarjassa (1978–1979) nähdystä mieshahmosta ja osoittaa naisen voivan ottaa haltuunsa myös aiemmin miessankarille kuuluneen roolin. Lisäksi Starbuckista rakentuu sarjassa monitahoinen hahmo, joka ei ainoastaan toista aiempaa mieshahmoa, vaan tasapainoilee kiinnostavalla tavalla länsimaisen kulttuurin miehiin ja naisiin liittyvien käsitysten välillä. Häneen yhdistetään sekä maskuliinista voimaa että naiselliseksi koettua tunteellisuutta.²¹

Jos tutkain suunnataan jälleen laajemmin spekulatiiviseen fiktion, näkisin Starbuckin vastikään saaneen seuraajan Marvelin *Jessica Jonesin* (2015–) nimihenkilöstä, etsivänä toimivasta eläköityneestä super-

”Televisioviihteen naiset ovat kulkeneet pitkän matkan 1950-luvulle tyypillisistä kodinhengetärhahmoista.”

sankarista. Jessica Jonesin (Krysten Ritter) hahmossa kiinnostavaa on sen sijoittuminen antisankarihahmojen perinteeseen. Kuten Jason Mittell toteaa, televisiossa nykyään kovin suosittu antisankarit (eli moraalisesti kyseenalaisesti toimivat henkilöhahmot – kuten esimerkiksi *Housen*, 2004–2012, sekä *Breaking Badin*, 2008–2013, päähenkilöt) ovat yleensä miehiä²². Kriitikot ovatkin ylistäneet Jessica Jonesia tämän antisankaruudesta, jota ilmentää esimerkiksi hänen traumaattinen menneisyytensä ja liiallinen alkoholinkäyttönsä. Jessica ei kuitenkaan jää pelkäksi stereotyyppiseksi antisankariksi, jota määrittäisivät yksinäisyys ja traumaattinen menneisyys, vaan synkemmät puolet taspainottuvat, kun hän oppii esimerkiksi luottamaan ystävyiden voimaan.²³

Kuvitelmiä voimaa ja edustamisen politiikkaa

Spekulatiivisen fiktion toimintasankarittaret ovat siis kulkeneet 1950-luvulta tähän päivään rinnakkain sukupuoleen liitettyjen kulttuuristen käsitysten ja ennako-odotusten muutosten kanssa. Kun länsimaisten naisten yhteiskunnallinen toimijuus on voimistunut, myös odotukset median tarjoamista naiskuvista ovat muuttuneet. Samalla toimintasankarittaret ovat osallistuneet tuottamaan näitä käsityksiä naissukupuolesta ja naisten kyvyistä toimia yhteiskunnassa. Toimintasankarittaret ovatkin yhtäältä vastanneet yhteiskunnalliseen tarpeeseen mutta toisaalta myös tuottaneet uudenlaisia tarpeita ja mahdollisuuksia; ne ovat olleet osa identiteettipolitiikkaa, jossa katsojat voivat vaatia myös naisia toimintasankareiksi

ja kuvitella näiden kanssa uusia mahdollisia maailmoja ja tulevaisuuksia. Televisioviihteen naiset ovat ylipäätään kulkeneet pitkän matkan 1950-luvulle tyypillisistä kodinhengetärhahmoista. Nykyään on tavallista, että suosituissa sarjoissa nähdään paljon monitahoisia ja keskeisiä nais-hahmoja, kuten vaikkapa sarjassa *Orange Is the New Black* (2013–).

Spekulatiivisen fiktion toiminta- ja supersankarit tarjoavat kuitenkin edelleen realistisemmän fiktion rinnalle fantasioita, joiden katsoja voi voimaantua seuratessaan pahaa vastaan taistelevaa naissupersankaria tai tarkastella arkitodellisuuden ongelmia vierasta todellisuutta vasten. On totta, että spekulatiivinen fiktio on eskapistista, mutta samalla se kuitenkin kiinnittyy arkemme ilmiöihin ja haastaa meitä tarkastelemaan niitä tavoilla, joihin niin kutsuttu realistinen fiktio ei pysty²⁴.

Vaikka representaatiot voidaan yleisestikin ymmärtää uutta tuottaviksi, on spekulatiivisessa fiktiossa representaation ja uuden kuvittelun suhde aivan erityisen kiinnostava. Arkitodellisuuden rajoitteista piittaamaton spekulatiivinen fiktio näyttää meille tutun arkemme toisenlaisena ja haastaa meitä ajattelemaan, miten esimerkiksi sukupuolen voisi ymmärtää toisin. Samalla spekulatiivisen fiktion toimintasankarittaret liittyvät ymmärrykseemme tosielämän naisista ja sukupuolirooleista jokapäiväisessä elämässämme – siten ne ottavat osaa myös representaation eli esittämisen ja edustamisen politiikkaan.²⁵ Tämän takia tarvitsemme edelleen spekulatiivisen fiktion toimintasankarittaria näyttämään meille, mitä kaikkea esimerkiksi naiseus (tai ihmisuus laajemmin) voi nykykulttuurissa olla tai millaiseksi se voi tulla.

Viitteet

- 1 Ks. esim. Roine 2016, 12–17; Sisättö 2016, 9–10; Suvin 1979.
- 2 Ks. esim. Larbalestier 2002.
- 3 Representaatiolla viitataan kulttuuriseen merkityksenantoprosessiin. Susanna Paasonen mukaan representaatioita voidaan ajatella ”tapahtumana, jossa kuviin, objekteihin tai ihmisiin yhdistetään tietynlaisia merkityksiä ja samalla annetaan merkityksiä ympäröivälle maailmalle” (Paasonen 2010, 40–41). Niinpä representaatioita tutkimalla voidaan tutkia esimerkiksi sukupuolta koskevan kulttuurisen ymmärryksen rakentumista ja vaikkapa sitä, miten naissankaruuden esittäminen vaikuttaa siihen, koemmeko sankaruuden naisille sopivana.
- 4 Ks. esim. Conrad 2011; Paasonen 2004; Pakkanen 2004.
- 5 Hedford 2000, 2.
- 6 Helford 2000, 2–3; ks. myös Lucas 2009, 2; Spiegel 1991, 216, 224–229. Television ulkopuolella naissankareita on nähty jo aikaisemmin spekulatiivisissa elokuvissa, kirjallisuudessa ja sarjakuvissa, mutta myös muissa lajityypeissä, kuten vaikkapa Calamity Janesta sekä Annie Oakleysta kertovissa westernneissä (Inness 2004, 2). Täytyy myös muistaa, että vaikka spekulatiiviset piirteet usein mahdollistivat naisten toiminnallisuuden, niin myös esimerkiksi seikkailu- sekä poliisisarjoissa nähtiin toiminnallisia naisia jo 1960-luvulla. Esimerkiksi Bionic Woman kuitenkin oli oman toimintasarjansa tähti, mikä osoitti uudella tavalla, että naisetkin voivat olla toimintasankareita. (Inness 1999, 31–49.)
- 7 Helford 2000, 2–4.
- 8 Ks. myös Sama, 1–4; Lucas 2009, 135–141.
- 9 Ks. myös Koistinen 2015b.
- 10 Ks. Helford 2000, 2–3.
- 11 Inness 1999, 179.
- 12 Sama, 45–6; Sharp 2007.
- 13 Ks. myös Paasonen 2010.
- 14 Spekulatiivisen fiktion mahdollisuudesta tarjota feministisiä kuvitelmiä on kirjoittanut muun muassa Donna Haraway (esim. 1991, 149–181 ja 2011).
- 15 Vrt. Lucas 2009.
- 16 Takaisku eli ”backlash” on yhdysvaltalaisen Susan Faludin luoma käsite, jolla hän viittaa siihen kuinka Yhdysvalloissa 70-luvun edistysaskeleet saivat aikaan 80-luvulla hyökkäyksen feminismiä vastaan, ks. Faludi 1994.
- 17 Helford 2000, 5–7.
- 18 Koistinen 2015a, 159.
- 19 Sama, 166.
- 20 Conrad 2011, 89–90, 92–98.
- 21 Koistinen 2015a.
- 22 Mittell 2015, 142. Rikossarjoista löytyy sen sijaan naishahmoja, joita voisi kutsua antisankareiksi. Esimerkiksi tv-sarja *Lut-*

berissa (Iso-Britannia 2010–2015) yksi pähähmoista on herkullisen psykopaattinen antisankari Alice Morgan (Ruth Wilson). Toisaalta jo *Taisteluplaneetta Galactica* juopottelevan ja tappellevan Starbuckin hahmossa voi nähdä antisankariuden piirteitä.

- 23 Ks. myös Bady 2015.
- 24 Eskapismista ks. esim. Jackson 1981.
- 25 Ks. esim. Rossi 2010.

Kirjallisuus

- Bady, Aaron, The Trouble with Calling Jessica Jones an ”Antihero”. *Pacific Standard* 16.12.2015.
- Conrad, Dean, Femmes Futures. One Hundred Years of Female Representation in SF Cinema. *Science Fiction Film and Television*. Vol. 4, No.1, 2011, 79–99.
- Faludi, Susan, *Takaisku – Julistamaton sota naisia vastaan* (Backlash. The Undeclared War Against American Women, 1991). Suom. Marjo Kylmänen & Tuuli-Maria Mattila. Like, Helsinki 1994.
- Haraway, Donna, *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. Routledge, New York 1991.
- Haraway, Donna, SF. Science Fiction, Speculative Fabulation, String Figures, So Far. 7.7.2011. Verkossa: people.ucsc.edu/~haraway/Files/PilgrimAcceptance-Haraway.pdf
- Helford, Elyce Rae, Introduction. Teoksessa *Fantasy Girls. Gender in the New Universe of Science Fiction and Fantasy Television*. Toim. Elyce Rae Helford. Rowman & Littlefield, Lanham 2000, 1–9.
- Inness, Sherrie A., *Tough Girls. Women Warriors and Wonder Women in Popular Culture*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1999.
- Inness, Sherrie A., Introduction. ”Boxing Gloves and Bustiers”. New Images of Tough Women. Teoksessa *Action Chicks. New Images of Tough Women in Popular Culture*. Toim. Sherrie A. Inness. Palgrave MacMillan, New York 2004.
- Jackson, Rosemary, *Fantasy. The Literature of Subversion*. Routledge, London 1981.
- Koistinen, Aino-Kaisa, Sukupuolijousto ja ihmisen kaltaisia koneita. Sukupuolen ja ihmisyden kytköksiä *Taisteluplaneetta Galactica* -televisiosarjassa. *Lähikuva* 2/11, 24–37.
- Koistinen, Aino-Kaisa (2015a), Maskuliinisuuksia ja vaarallista seksuaalisuutta. Naiset ja väkivalta *Taisteluplaneetta Galactica* -televisiosarjassa. Teoksessa *Uhri, demoni vai barbainen hullu? Väki- valtainen nainen populaarikulttuurissa*. Toim. Tiina Mäntymäki. Vaasan yliopisto 2015, 153–170. Verkossa: uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-583-1.pdf
- Koistinen, Aino-Kaisa (2015b), ”The Machine Is Nothing Without the Woman”. Gender, Humanity and the Cyborg Body in the Original and Reimagined *Bionic Woman*. *Science Fiction Film and Television*. Vol. 8, No. 1, 2015, 53–74.
- Larbalestier, Justine, *The Battle of the Sexes in Science Fiction*. Wesleyan University Press, Middleton 2002.
- Lucas, Barbara L., Television. Twentieth Century. Teoksessa *Women in Science Fiction and Fantasy*. Volume 1. Toim. Robin Anne Reid. Greenwood, Westport, Connecticut 2009, 135–147.
- Mittell, Jason, *Complex TV. The Poetics of Contemporary Television Storytelling*. New York University Press, New York 2015.
- Paasonen, Susanna, Naisen malleja ja naismalleja. Television uudet toimintasankarit. Teoksessa *Kulttuurinen sisältötuotanto*. Toim. J. Kupiainen & K. Laitinen. Edita, Helsinki 2004, 121–134.
- Paasonen, Susanna, Sukupuoli ja representaatio. Teoksessa *Käsikirja sukupuoleen*. Toim. Tuula Juvonen, Leena-Maija Rossi ja Tuija Saresma. Vastapaino, Tampere 2010, 39–48.
- Pakkanen, Johanna, Laatajanaiset tulevat! Populaarikulttuuri ja feministiset kostonfantasiat. Teoksessa *Pervot pidot. Homo-, lesbo- ja queer-näkökulmia kirjallisuudentutkimukseen*. Toim. Lasse Kekki & Kaisa Ilmonen. Like, Helsinki 2004, 233–255.
- Roine, Hanna-Riikka, *Imaginative, Immersive and Interactive Engagements. The Rhetoric of Worldbuilding in Contemporary Speculative Fiction*. Tampere University Press, Tampere 2016.
- Sharp, Sharon, Fembot Feminism. The Cyborg Body and Feminist Discourse in *The Bionic Woman*. *Women’s Studies*. Vol. 36, No. 7, 2007, 507–523.
- Sisättö, Vesa, Fantasia ja fantasiakirjallisuus. Teoksessa *Ilmeen tuntua. Näkökulmia lasten- ja nuortenkirjallisuuteen*. Toim. Ismo Leinonen. BTJ, Helsinki 2006.
- Spiegel, Lynn, From Domestic Space to Outer Space. The 1960s Fantastic Family Sitcom. Teoksessa *Close Encounters. Film, Feminism and Science Fiction*. Toim. Constance Penley, Elisabeth Lyon, Lynn Spiegel & Janet Bergstrom. University of Minnesota Press, Minneapolis 1991, 205–235.
- Suvin, Darko, *Metamorphoses of Science Fiction. On the Poetics and Discourse of a Literary Genre*. Yale University Press, London 1979.
- Telotte, J. P., *Science Fiction TV*. Routledge, New York 2014.
- Tieteen termipankki, Kirjallisuudentutkimus: spekulatiivinen fiktio. 14.08.2016. Verkossa: tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:spekulatiivinen_fiktio.

HANNA-RIIKKA ROINE

Maailmanrakentaminen kuvittelun muotona tieteisfiktiossa

**Tulevaisuuteen suuntautuva kuvittelu nähdään yleisesti tieteisfiktio-
genreä määrittävänä piirteenä. Tyypillisimmin se keskittyy ”entäpä jos” -kysymyksen rakenteluun ja
sen seurausten järjestelmälliseen läpikäymiseen. Kuvittelusta tai mielikuvituksesta
(*imagination*) puhutaan usein fiktion yhteydessä silloin, kun halutaan käsitellä fiktiivisten
tapahtumien, olentojen tai ylipäättään teosten luomista. Rationaalisemmat puolet, kuten
vertailukohtien kuvittelu toteutuneiden tulosten ja niiden vaihtoehtojen välille tai
ajattelun suuntaaminen tulevaisuuteen, ovat sen sijaan jääneet vähemmälle huomiolle¹.
Tieteisfiktio genreä mahdollistaa kuitenkin kuvittelun eri muotojen tai käyttötarkoitusten
yhdistämisen. Spekulaatiivinen maailmanrakentaminen on analyyttinen kategoria, jonka
avulla voidaan tarkastella, miten tieteisfiktio käynnistää lukijansa kuvitteluprosessin ja
ohjailee sitä sekä toimii osana ideoiden kommunikointia².**

Ontologisiin tai konstruktivistisiin lähtökohtiin painottuvien määritelmien sijaan näen maailmanrakentamisen nimenomaan kommunikatiivisena keinona, joka yhdistää erilaisia kuvittelun käyttötarkoituksia³. Tieteisfiktioille tyypillinen on yhdistelmä, jossa yleiset, lakeihin rinnastuvat tai käsitteelliset rakennelmat – kuten hypoteesit, tieteelliset teoriat tai ajatuskokeet – liittyvät erityisiin, riippuvuus-suhteita noudattaviin tai materiaalisiin elementteihin – kuten yksilöihin, tapahtumiin ja näiden välisiin suhteisiin. Yhdistelmän ansiosta tieteisfiktioiset teokset voivat perustua hyvin kaukasiin tai kaukaa haettuihin lähtöasetelmiin. Tämä osallistaa lukijan mielikuvituksen tavoilla, joihin puhtaasti tieteelliset mallit eivät taivu. Kuten tieteisfiktio tutkimuksen uranuurtaja Darko Suvin on ehdottanut klassisessa teoriassaan kognition ja vieraannuttamisen rinnakkaisuudesta, tieteisfiktio on samaan aikaan ”merkityksellinen meidän maailmallemme ja kykenevä haastamaan tavanomaisen, itsestään selvänä pidetyn”⁴. Yleisen ja erityisen välisen suhteen tai vuorovaikutuksen merkityksellistäminen on maailmanrakentamisen ytimessä kommunikatiivisena keinona. Lisäksi se osaltaan luo vaikutelman kuvitteellisesta kehyyksestä maailmallisena ympäristönä, mikä on tärkeää kaikelle spekulaatiiviselle fiktiolle⁵.

Tieteisfiktio laajempaa genreä valaisevaksi esimerkiksi olen valinnut Hannu Rajaniemen romaanin *Kausaalienkeli* (2014, *The Causal Angel*), joka päättää kirjailijan Jean le Flambeur -trilogian. Siinä missä *Kvant-*

tivaras (2010, *The Quantum Thief*) tarkastelee vankilamalleja sekä identiteetin ja muistin suhdetta ja *Fraktaaliprinssi* (2012, *The Fractal Prince*) tarinankerronnan syklejä, trilogian päätösosa keskittyy erilaisten minuuksien yhteyttämisiksi. Rajaniemen romaanit kuvaavat aurinkokuntaamme kaukaisessa tulevaisuudessa. Mullistavat kehitysaskleet ovat vienneet ihmiskunnan pisteeseen, jossa yksilön käsite on lähestulkoon käyttökelvoton. Aurinkokuntaa hallitsevista post-ihmisistä Sobornostin Perustajat ovat saavuttaneet valtansa massiivisten mieleniirtojen johdosta ja pitävät hallussaan suunnatonta määrää gogoleita, identtisiä kopioita alkumuodostaan, kun taas Zokut ovat hylänneet vakaat, ainutkertaiset minuudet ja kääntyneet kvanttitodellisuuden vaihtelujen puoleen.

Perustajien ja Zokujen kaltaiset olennot ja heidän yhteiskuntiansa rakentuminen tuovat esiin tieteisfiktio-
systemiset puolet. Lukijaa kutsutaan lähestymään tarinan henkilöitä ja tapahtumia ikään kuin ne pohjautuisivat lainalaisuuksiin, joiden toiminta esitetään lukuprosessin edetessä. *Kausaalienkeli* ei olekaan monimutkainen rakenteellisesti tai tyyllillisesti. Sen sijaan haasteet alkavat, kun lukija pyrkii ymmärtämään teoksen esittämää spekulaatiivista lähtöasetelmaa ja sen seurauksia. Näin Rajaniemen romaani havainnollistaa yhtä tieteisfiktio-
omalaatuisimmista piirteistä, jota ei ole mahdollista tarkastella huomioimatta yleisen ja erityisen välistä vuorovaikutusta: tieteisfiktio-
kykyä työstää käsitteellisistä ja yleisistä malleista materiaalisia ja erityisiä.

”Tieteisfiktio tyypillisesti käsittelee suhdettamme maailmaan ja universumiin yksilöiden välisten suhteiden sijaan.”

Yleinen ja erityinen tieteisfiktiossa

Yksilöt ja erityiset riippuvuus-suhteet liittyvät vahvasti kertomuksen ja kerronnallisuuden määrittelyyn⁶. Perinteinen näkemys kertomuksista jo tapahtuneen esityksinä perustuu kertomuksen hahmottamiseen ajattelumallina, jonka avulla merkityksellistämme ihmisiä (niin itseämme kuin muitakin), heidän toimintaansa ja keskinäistä vuorovaikutustaan⁷. Liian pitkälle vietyinä tällaisessa ajattelussa on vaarana, että fiktiivisten teosten tulkinta ja inhimillisen toiminnan merkityksellistäminen nähdään yksinkertaisesti samana asiana. Psykologit Raymond A. Mar ja Keith Oatley ovatkin esittäneet, että ”fiktio-funktio” on sosiaalisen kokemuksen simuloiminen kerronnallisin keinoin, ja että ”yhtäläisyyksiä voidaan nähdä autonomisten intentionaalisten toimijoiden ja heidän kokemustensa sekä sen välillä, mitä kertova fiktio käsittelee”⁸. Niin kutsuttuun mielen teoriaan (*Theory of Mind*) keskittyvä fiktion tutkimus jakaa tämän näemyksen: muiden muassa Lisa Zunshine on väittänyt, että jopa niinkin toisistaan eroavien ilmaisumuotojen kuin televisio-ohjelmien ja romaanien ”viejätys nojaa yleisinhimillisiin kognitiivisiin kykyihin, joista yksi on taitomme, tarpeemme ja halumme lukea mieliä sosiaalisessa kontekstissa”⁹.

Vaikka kertomusmuoto on olennainen osa ihmisajattelua, se on silti vain yksi niistä kehyksistä, joita käytämme ymmärtääksemme monimutkaisia tiloja, malleja, yhteyksiä ja suhteita. Muihin lukeutuvat esimerkiksi tilalliset, käsitteelliset, systeemiset ja kosketusaistiin pohjaavat toiminnot.¹⁰ Romaania lukiessa erilaiset kehykset tai strategiat voivat yhtä lailla aktivoitua kerronnallisuuden rinnalla. Lisäksi kaunokirjallisuutta lukiessa ei pelkästään anneta merkityksiä tietyille

olennolle, ilmiöille ja suhteille vaan myös tulkitaan materiaalista teosta (eli artefaktia) ja sen keinoja. Nähdäkseni yleisen ja erityisen välinen tulkinnallinen liike toistuu kaikessa fiktiossa, mutta tieteisfiktiossa tämä liike sijoittuu yleisten ajatuskokeiden tai lähtöasetelmien ja erityisten yksityiskohtien ja niiden välisten suhteiden vuorovaikutukseen.

Kuten Farah Mendlesohn on esittänyt, tieteisfiktio tyypillisesti käsittelee suhdettamme maailmaan ja universumiin sen sijaan, että se keskittyisi yksilöiden välisiin suhteisiin¹¹. Toisinaan henkilöhaamoilla on lähinnä tieteellisistä koeasetelmista tuttu, lähestulkoon persoonaton havainnoitsijan rooli, kun mielenkiinto kohdistuu käsitteelliseen ajatuskokeeseen ”intentionaalisen inhimillisen toiminnan” sijaan¹². Klassisesta esimerkistä käy Isaac Asimovin *Säätiö*-sarja (julkaistu romaanimuodossa vuosina 1950–53), jota on monesti kritisoitu tyyliteltyistä ja ”litteistä” henkilöhaamoistaan. Jos tällainen painotusero verrattuna niin sanottuun valtavirtafiktioon jätetään huomiotta, tieteisfiktio usein nähdään ”heikkona” tai ”matalana” genrenä. Tieteisfiktioerityispiirteiden tarkastelussa onkin sovellettava muita kehyksiä kerronnallisuuden rinnalla.

Simulaation käsite on nostettu kertomuksen vaihtoehdoksi etenkin pelien fiktiivisten tai mielikuvituksellisten puolien analyysissä. Ludologi Gonzalo Frasca on ehdottanut, että kertomus tulisi nähdä representaation rakennusmuotona, kun taas simulaatio hänen mukaansa tarkoittaa ”(lähde)järjestelmän mallintamista toisella järjestelmällä niin, että se säilyttää jonkun silmissä jotakin alkuperäisestä järjestelmästä”¹³. Esimerkkinä Frasca käyttää lentosimulaattoria ja esittää, että se ei ole pelkästään merkki vaan kone, joka tuottaa ”merkkejä

oikean lentokoneen käyttäytymistä mallintavien sääntöjen mukaan¹⁴. Hän pyrkiikin kuvailemaan perustavanlaatuista eroa niin sanottujen perinteisten (kuten painettujen romaanien) ja uudempien ilmaisumuotojen (kuten digitaalisten pelien) välillä. Muotojen erot eivät kuitenkaan johdu siitä, että esimerkiksi kirjallisuus olisi ”representaationaalista, ei simulaationaalista”¹⁵. Kuten kirjallisuudentutkija Richard Walsh huomauttaa, Frascan määrittelemä simulaatio on itse asiassa yhdenlainen representaation muoto: sen kohteena eivät ole (ainakaan suoraan) tietyn ajallis-paikallisen ympäristön yksityiskohdat, vaan pikemminkin jokin yleisempi ja käsitteellisempi noiden yksityiskohtien taustalla tai ympärillä¹⁶. Toisin sanottuna se määrittelee lakeja, jotka on suunniteltu tuottamaan lähdejärjestelmä tunnistettavassa muodossa.

Frascan väite perustuu oletukseen, jonka mukaan esimerkiksi kirjallisuuden merkitykset olisivat tekijöiden ennalta määrittämiä: ”Kertomusten tekijöillä on vain yksi ässä hihassaan – pysyvä tapahtumasarja”¹⁷. Artikkelinsa loppuvitteissä Frasca tarkentaa, että tämä sarja koostuu ”aktuaalisista tapahtumista”. Tällainen päätelmä puolestaan juontaa juurensa yksioikoiseen käsitykseen tarinan (*story*) ja kerronnan (*discourse*) välisestä erosta, jota James Phelan on kutsunut ”kertomuskenttämisen äidinmaidoksi”¹⁸. Tarina, eli se, mistä kertomus kertoo (esimerkiksi tapahtumat ja yksilöt), ja kerronta, eli miten kertomus kertoo (esimerkiksi rakenne ja ilmaisumuoto), erotetaan toisistaan. Syntyy käsitys, jonka mukaan tarina vastaisi jonkinlaista kausaalista logiikkaa, joka vuorostaan muodostaa kertomuksen *määritelmän* pohjan.

Kausaalinen selitys, joka joko annetaan kerronnassa tai on pääteltävissä sen pohjalta, ei pohjautu piilevään, kerronnasta itsenäiseen logiikkaan vaan tuottaa tämän logiikan. Tarina ei edellä kerrontaa vaan on sen luomisen ja ymmärtämisen synnyttämä rakennelma¹⁹. Representaationaalisten teosten kohdalla tarinoiden rakentaminen on lisäksi totunnainen merkityksellistämisen tapa. Tästä syystä pidän Frascan huomautusta kertomusten kaikkialla läsnä olevasta luonteesta osuvana siitä huolimatta, että hänen vastustuksensa representaation käsitettä kohtaan tuntuu oudolta. Frasca toteaaakin, että olemme niin tottuneita ”näkemään maailman tarinallisten lasien läpi, että vaihtoehtoja on vaikea kuvitella”²⁰.

Tieteisfiktio usein purkaa totunnaisia rakenteita ja avaa vaihtoehtoja näyttämällä maailman toisenlaisena kuin se tällä hetkellä on²¹. Joissakin romaaneissa, kuten H. G. Wellsin *Aikakoneessa* (1895), tämä tapahtuu konkreettisen ajallis-paikallisen siirtymän keinoin, kun taas monet teokset, kuten Margaret Atwoodin *Orjattaresi* (1985), sijoittuvat tulevaisuuteen kirjoitushetkestä katsottuna. Näin toimii myös Rajaniemen *Kausaalienkeli*, ja tarkastelen seuraavaksi tapoja, joilla se haastaa tarinalliset katsantokannat tai auttaa kuvittelemaan vaihtoehtoja niiden rinnalle.

Maailmanrakentaminen on kuvittelun eri muotoja yhdistävä keino, joka ei tartu pelkästään ymmärtämämme todellisuuden helposti muunneltaviin osasiin (yksilöt,

valinnat, teot, hallittavissa olevat tapahtumat) vaan myös niihin lainalaisuuksiin tai malleihin, joihin pohjaamme ymmärryksemme todellisuudesta²². Muunneltavat osaset ovat yleensä yksityiskohtia, jotka on mahdollista järjestää kausaaliseksi sarjaksi tai selitykseksi. Yksi *Kausaalienkelin* toistuvista teemoista on kuitenkin laajempien lainalaisuuksien ymmärtäminen ja lukijan huomion suuntaaminen maailman (kaikkeuden) toimintatapoihin henkilöhahmojen kaltaisten yksityiskohtien toiminnan sijasta.

Lainalaisuuksien ja yksityiskohtien merkityksellistäminen

Kirjailija Ursula K. Le Guin on todennut, että tieteisfiktiiivinen monimutkaisuus eroaa realistisista romaaneista siinä, että tieteisfiktiossa ”yksilöllinen henkilöahmo on harvoin avainasemassa”²³. Tämä painotusero tulee hyvin esiin *Kausaalienkelin* esinäytöksessä, jossa yksi trilogian keskushahmoista, Joséphine Pellegrini, on tullut Kuningaspettäjän, vaarallisen peliteoreettisen anomalian, huijaamaksi ja on siksi vankina vanhassa mielikuossa, virtuaalisessa ympäristössä. Sobornostin perustajana hän pystyy käskemään demiurgigogoleita, maailmanluojia, jotka paikkaavat simulaation puutteita, maalaamaan aurinkokunnan sen hetkisen tilan:

”Yläpuolella leimuavasta taistelujen, häivekiitäjien ja kiertoratojen jättimäisestä kokonaisuudesta muodostuu todellinen tuomiopäivä. [...] Joséphine tuijottaa taivaalle piirtyvää maailmanlopun kuviota pitkään.”²⁴

Kausaalienkelin kaltaisen tieteisfiktioin mielenkiinnon kohteina ovat Joséphinin lailla ne jättimäiset kokonaisuudet, joista kuviot syntyvät. Silti jopa jokin niin suuri ja abstrakti kuin aurinkokunnan maailmanloppu näyttää kudoksena pieniä yksityiskohtia kuten häivekiitäjiä, siirrettäviä mielenmuotoja, jotka voidaan lähettää avaruuden tyhjyyden halki.

Lainalaisuuksien merkityksellistäminen yksityiskohtien ja niiden välisten suhteiden sijaan toistuu niin rakenteellisesti kuin temaattisestikin *Kausaalienkelissä*. Toisistaan eroavat maailman ymmärtämisen tavat heijastuvat esimerkiksi henkilöahmojen asenteissa: trilogian päähenkilölle, klassiselle herrasmiesvarkaalle Jean le Flambeurille, kaikki näyttää keikkana; Joséphine, joka palkkaa Jeanin ja oortilaissoturi Mielen etsimään Kaminari-jalokiven, hahmottaa kaiken suunnitelmana tai juonena; Isidore Beautretille, etsivälle ja Marsin kuninkaalle, kaikessa piilee arvoitus tai mysteeri. Erilaiset keinot merkityksellistää lainalaisuuksia ja malleja eivät liity pelkästään henkilöahmoihin vaan myös romaanin tieteisfiktiiiviseen ympäristöön. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, miten henkilöt yrittävät ymmärtää kaikkea sitä tietoa, johon heillä on pääsy.

Romaanin alussa Jean yrittää selvittää, mitä Miellelle tapahtui *Fraktaaliprinssin* päättävien tapahtumien aikana. Hän ottaa käyttöönsä joukon avoimeen lähde-

koodiin pohjautuvia kognitiivisia data-agentteja, jotka haalivat hänen nähtäväkseen lähiavaruuden julkisiin heijastemaisemiin tallentunutta tietoa maapallon tuhoutumisesta. Lukijan asema suhteessa romaanin spekulatiiviseen lähtöasetelmaan vertautuu Jeanin tilanteeseen, sillä lukijaakin pommitetaan valtavalla tietomäärällä alusta alkaen. Prologi esittelee yksityiskohtia (kuten Lohikäärmeet, jotka tuhoavat kaiken tielleen osuvan sulauttamalla materiaa, energian ja informaation itseensä), näyttää Joséphin vanhassa mielikuossa sekä mainitsee Kaminari-jalokiven ”avaimena Planckin lukoihin”. *Kausaalienkelin* haastavuus pohjautuu suurelta osin tällaisiin keksintöihin, joita ei juuri taustoiteta. Kaiken kaikkiaan romaanin *hidastaa* lukijan pyrkimyksiä järjestää yksityiskohtaista tietoa merkitykselliseksi kuvioiksi, sillä laajempi asiayhteys näyttyy yhtä aikaa vaikeasti hahmotettavana ja loputtoman tarkkana. Tämä on yksi keinoista, joilla *Kausaalienkeli* vaikeuttaa käsityksen saamista siitä ideasta, jota romaanin käsittelee. Näin se myös kiinnittää tulkinnallisen huomiomme merkityksellistämisen keinoihin itseensä.

Kausaalienkeli etualaistaa osuvasti tavan, jolla tieteisfiktio kutsuu lukijaa lähestymään kerrontaa *ikään kuin* se perustuisi jotakin järjestelmää kuvaaviin lainalaisuuksiin. Rajaniemen romaanissa kutsun keinot perustuvat ainakin kahteen erilaiseen mekaniikkaan: peleihin sääntöjärjestelmänä ja teoriaan kvanttimekaniikasta. Esimerkki edellisestä on zokumantu, jonne Mieli sijoitetaan Jeanin etsiessä häntä. Mantu on simuloitu ympäristö, joka rakennetaan hyvin tarkasti määritellyn mekaniikan mukaisesti. Mekaniikka voidaan vuorostaan käyttää ohjailemaan jonkun käytöstä – tässä tapauksessa tarkoituksena on luoda pohjaa luottamukselle ja selvittää, millainen Mieli on hänen simulaation rajoissa tekemiensä valintojen ja tekojen perusteella. Kuin varmemmaksi vakuudeksi romaanin luku, joka käsittelee Mielen kokemuksia mannessa, noudattaa tiettyä mekaniikkaa eli kostotarinan kaavaa klassisen samuraikertomuksen ympäristössä. Luku on kirjoitettu toisessa persoonassa roolipelejä muistuttavalla tyylillä:

”Jäät hetkeksi pohtimaan tähän saakka taitamaasi taivalta ja valintoja, joita olet matkan varrella tehnyt. [...] Tuulenhenkäyksen mukana sieraimiisi kantautuu hienoinen savun haju, ja jossakin kaukana taivaalle kohoaa valkoisia kiekkuroita. Kyläsi roihuaa edelleen ilmiliekeissä.”²⁵

Kvanttimekaniikan periaatteiden puolestaan oletetaan toimivan romaanin maailmassa atomien ja hiukkasten kokoluokkaa paljon suuremmassa laajuudessa ja jopa muodostavan pohjan Sobornostin Perustajien ja Zokujen post-inhimilliselle yhteiskunnille. Koko trilogian kattava tarinan kaari koskeekin näiden kahden ryhmittymän välistä ristiriitaa, joka lopulta laajenee avoimeksi sodaksi. Toisin kuin Sobornost, jonka Suuri Yhteinen Tehtävä vaatii maailmankaikkeuden lakien uudelleenkirjoittamista kuoleman hävittämiseksi, Zokut ovat hyväksyneet kvanttitodellisuuden ja luopuneet vakaan minuuden

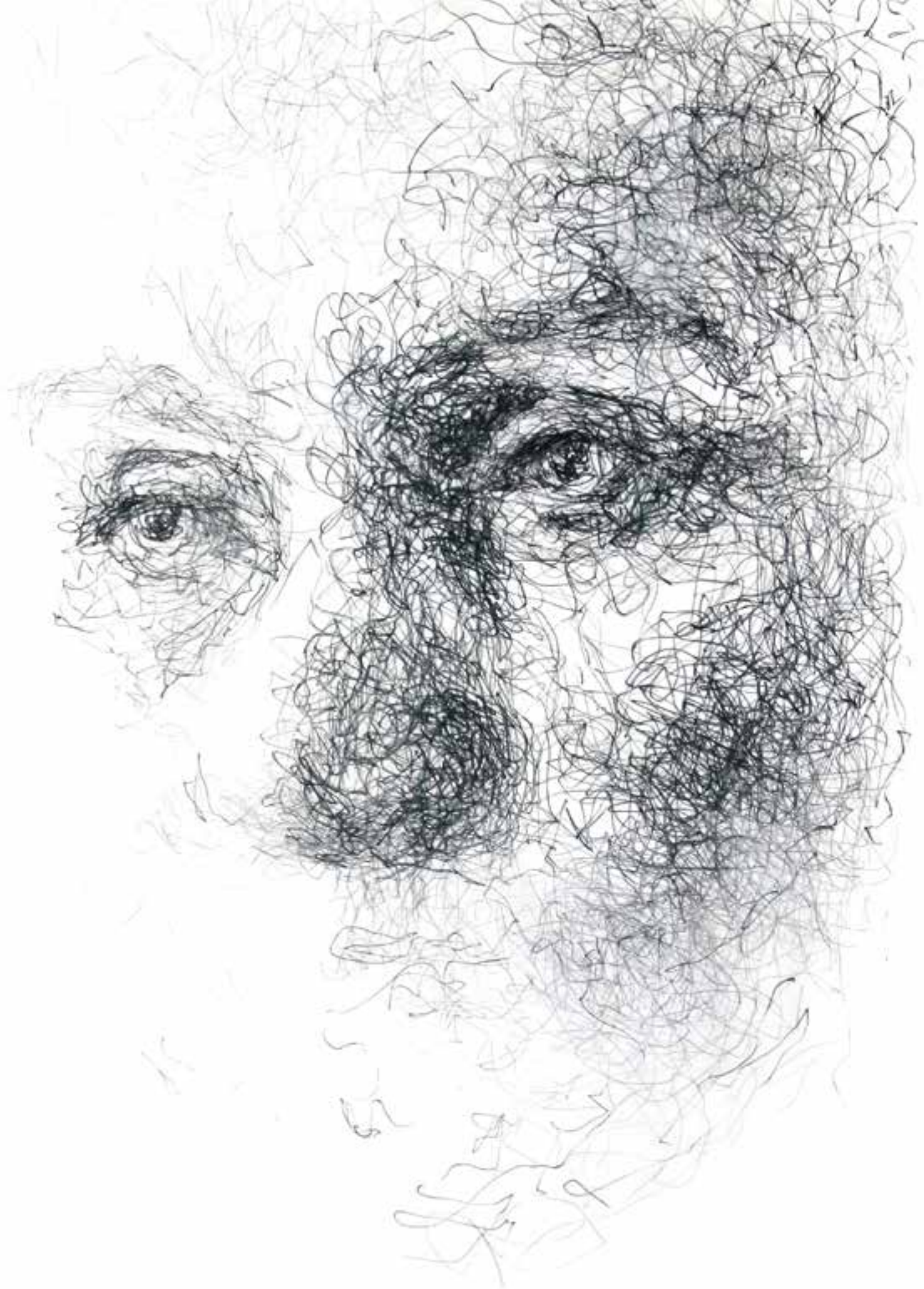
ideasta. Tosiolevaisessa muodossaan Zokut ovat hyötyvapilvien ympäröimiä ihmiskasvoja, joiden yläpuolella kimmeltää jalokivistä koostuva sädekehä, mutta virtuaalisten ympäristöjensä ”piireissä” he kykenevät ottamaan lähes millaisen täsmennetympään muodon tahansa²⁶.

Siitä huolimatta, että kvanttimekaniikan yleiset periaatteet muodostavat pohjan yhdelle trilogian tarinan kaarista, ne saattavat vaikuttaa ristiriitaisilta yksilöiden ja muiden vastaavien yksityiskohtien sekä niiden välisten riippuvuussuhteiden näkökulmasta. Tämä johtuu siitä, että ne kuvaavat käyttäytymistä, joka poikkeaa merkittävästi laajemmasta mittakaavassa havainnoitavista ilmiöistä. Arkiymmärryksen tasolla, jota psykologi Daniel Kahneman on kutsunut ”ymmärtämisen illuusioksi”, kvanttimekaniikan periaatteet ovat erityisen hämmäntäviä, sillä ne eivät seuraa sitä selittävien tarinoiden logiikkaa, jota ihmiset yleensä käyttävät ympäristönsä ymmärtämiseksi. Nämä tarinat ovat ”yksinkertaisia; konkreettisia pikemminkin kuin käsitteellisiä; antavat lahjakkuudelle, typeryydelle ja intentioille enemmän painoarvoa kuin onnekkauudelle; ja keskittyvät muutamiin hätkähdyttäviin tapahtumiin niiden lukemattomien tapahtumien sijasta, jotka eivät tapahtuneet”.²⁷ Selittävät tarinat muistuttavatkin jokapäiväisen kontrafaktuaalisen ajattelun logiikkaa, jota kognitiotieteilijä Ruth M. J. Byrne kuvaa seuraavasti: se ”ei keskity mahdottomuuksiin – eli asioihin, joita ei koskaan olisi voinut olla sen perusteella, millainen maailma on”²⁸.

Kausaalienkelin kaltainen tieteisfiktio kuitenkin käsittelee rinnakkain sekä helposti muokattavia ymmärtämämme todellisuuden osasia (kuten yksilöitä tai muutamia hätkähdyttäviä tapahtumia) että lainalaisuuksia, joihin ymmärryksemme todellisuudesta pohjautuu. Tämä yhdistelmä mahdollistaa tietyn idean esittelyn ja sen seurausten läpikäynnin, mutta lisäksi se sallii vaikutelman kuvitteellisesta kehyksestä maailmallisena ympäristönä. Näin ollen tieteisfiktioiset romaanit voivat haastaa sekä arkiymmärrystämme että prototyyppistä ajatusta tulkinnasta ja sen kohteesta. Näkemykset, jotka keskittyvät yksityiskohtiin kokonaisuuksien sijaan tai antavat eniten painoarvoa ajallisille tapahtumasarjoille tai aikeille, eivät riitäkään kuvaamaan tieteisfiktioita laajana, joka kohdistaa huomionsa asioihin, joita ei koskaan olisi voinut olla sen perusteella, millainen maailma on.

Kerronnallisuus ja simulaatiivisuus

Kuinka tieteisfiktio sitten käsittelee laajempia, vaihtoehtoisia ideoita ja kommunikoi niitä? Byrne on esittänyt, että inhimillinen rationaalisuus riippuu mielikuvituksesta: ihmisten on ainakin periaatteessa mahdollista olla rationaalisia siksi, että he pystyvät *kuvittelemaan* vaihtoehtoja²⁹. Rationaalisuus ei rajaudu tosiasiallisen maailman ymmärtämiseen, vaan on tärkeä osa inhimillistä päättelyä, joka riippuu mahdollisuuksien kuvittelemisesta. Tieteisfiktio yhdistämät kuvittelun muodot hyödyntävät juuri

”Kognitiivinen vieraannuttaminen ja ajatuskoe pyrkivät käsitteinä selittämään, miten jopa kaukaisiin galakseihin sijoitettu tieteisfiktio voi tarjota muutakin kuin todellisuuspakoa.”

tällaista rationaalisuutta. Vastaavia väitteitä on jo esitetty tieteisfiktio tutkimuksessa: kognitiivinen vieraannuttaminen ja ajatuskoe pyrkivät käsitteinä selittämään, miten jopa kaukaisiin galakseihin sijoitettu tieteisfiktio voi tarjota muutakin kuin todellisuuspakoa.

Suvinin teoriassa keskeisin rakenteellinen keino on *novum*, kuviteltu kehys, joka tarjoaa vaihtoehdon tekijän empiiriselle ympäristölle³⁰. Tieteisfiktio tutkija Adam Roberts jatkaa, että tieteisfiktio *novum* voidaan nähdä ilmentymänä jostakin, joka yhdistää kuvitelman arkikokemuksemme maailmaan³¹. Fiktio keinona se kuitenkin on ”tyhjentyneet transsendentaalisesta tai metafysisestä aurasta ja sijoittunut takaisin *materiaaliseen* maailmaan”. Metodina se ei siis ole poeettinen tai lyyrinen, kuten vaikkapa modernistisen romaanin vastaavat keinot.

Kirjallisuudentutkija Brian McHale on esittänyt, että tieteisfiktio määrittävä piirre on sen mahdollisuus työstää enemmän tai vähemmän järjestelmällisesti ideoita – sen kyky osallistaa lukijansa ”maailmanrakentamisen harjoituksiin”³². Walsh puolestaan ehdottaa fiktiivisen maailman johtamisen kertomuksesta tarkoitettavan kertomuksen käyttämistä mentaalisen simulaatioharjoituksen pohjana. Hän näkee tällaisen harjoituksen yhtenä kertomuksen ymmärtämisen tapana, vastaparina kognitiiviselle prosessille, jossa tapahtumat simuloitua ympäristössä ymmärretään kerronnallistamalla.³³ Mentaalinen simulaatioharjoitus näyttyy toisin sanottuna yhtenä tulkintakehyksenä. Itse painottaisi erilaisia mahdollisia tapoja tulkita teoksia eikä niinkään ”kertomuksia” tai ”simuloituja ympäristöjä”. Niinpä keskitynkään seuraavaksi piirteeseen, jota myös Walsh on kutsunut ”erityisen ja yleisen vuorovaikutukseksi” ja siihen,

kuinka tieteisfiktio käyttää tätä kommunikatiivisena keinonaan³⁴.

Kausaalienkelin kaltainen tieteisfiktio yleensä omistautuu järjestelmälliselle työlle, jossa tieteellinen tarkkuus ja tekniset yksityiskohdat ovat merkityksellisiä. Juuri tieteellinen metodi, looginen tietyn lähtöasetelman läpikäyminen, on tärkeää tieteisfiktioille, ei niinkään tieteellinen virheettömyys³⁵. Metodi muistuttaa argumenttia, tekstityyppiä, joka ”etupäässä esittää pääosin aineettomien objektien kuten käsitteiden välisiä ajattomia ja loogisia suhteita”³⁶. Rajaniemen romanissa – ja tieteisfiktiossa ylipäättäänkin – tieteellinen metodi kuitenkin kietoutuu muihin käsitteilytapoihin elimellisesti. Suorimmillaan romaani tuo tämän esiin Kaminarin, universumin kvanttijumalten äänellä:

*”Te elätte pienellä saarella, jota kahlitsevat kausaliteetin laitt, ääni sanoo. Rajallisessa paikassa, jossa syy ja seuraus kulkevat ikuisesti käsi kädessä. Pysyttelette kiltisti rantahiekalla ja astelette paikalta jo poistuneen jumalan jalanjäljissä. Miksi kukaan haluaisi tehdä niin, jos voi yhtä hyvin pinkoa riemusta kiljuen aaltoihin ja polskia vedessä mielin määrin? [...] Kausaalisuus on tapa jäsentää maailmaa – tapahtumille annettu tietynlainen järjestys. Kvantittuneessa aika-avaruudessa näin ei tarvitse olla. Siellä kausaalisuus on vain yksi mahdollinen vaihtoehto, tarina lukemattomien muiden tarinoiden joukossa.”*³⁷

Kvanttijumalten sanat tuovat esiin maailmaa jäsentävien tapojen hyvät ja huonot puolet. Ne sekä auttavat meitä järjestämään ympäröivää todellisuuttamme että väistämättä yksinkertaistavat sitä, sillä meidän on helppo unohtaa, että ne näyttävät vain yhden tarinan

”Kerronnallisuus keskittyy erityiseen ja yksilölliseen kuten henkilöhahmoihin, tekoihin, tapahtumiin ja seurauksiin, kun taas simulatiivisuus jäljittää mallia, joka sisältää nämä muokattavat osaset.”

lukemattomien muiden joukosta. *Kausaalienkelikään* ei kehota lukijaansa elämään vain yhdellä, rajallisella saarella. Sen sijaan lukija kutsutaan käyttämään kahta tulkinnallista kehystä rinnakkain. Toinen näistä liikkuu erityisestä yleiseen (kuten J. R. R. Tolkienin klassisessa esimerkissä maailmasta, jossa on vihreä aurinko) ja toinen puolestaan yleisestä kohti erityistä (kuten ajatuskokeissa, jotka eivät ole pelkästään käsitteellisiä vaan ottavat erityisen muodon). Toisin sanottuna mielikuorien, demiurgigogolien tai Sobornostin Suuren Yhteisen Tehtävän kaltaisten yksityiskohtien ymmärtäminen vaatii laajemman työstyyn idean, kuten kvanttimekaniikan lainalaisuuksien ymmärtämistä. Tällainen liike erityisestä yleiseen (ja takaisin) muistuttaa narratiivisen hermeneutiikan käsitteellistyksiä, mutta se ei ole sidottu pelkästään kertomusten tulkintaan.

Lukijan käsitys tai tunne maailmankaltaisesta rakenteesta, illuusio jostakin yleisemmästä erityisen takana, syntyy lukijan osallistamisesta tietyn tulkinnallisen kehysten käyttöön. Kutsun tätä kehystä – paremman termin puutteessa – *simulatiivisuudeksi*. Siinä spekulatiivista lähtöasetelmaa työstyään yleisempien ja käsitteellisempien periaatteiden mukaan. Simulatiivisuus ja kerronnallisuus siis kutsuvat lukijaa käyttämään tietynlaisia tulkinnallisia kehyksiä. Siinä missä Walsh esittää, että voimme joko ymmärtää tapahtumia simuloidussa ympäristössä kerronnallistamalla ne tai käyttää kertomusta mentaalisen simulaatioharjoituksen tekemiseen, erityisesti tieteisfiktiossa simulatiivisuus ja kerronnallisuus ovat kaksi toisiaan täydentävää tapaa tulkita romaanien kaltaisia teoksia³⁸. Kerronnallisuus keskittyy erityiseen ja yksilölliseen kuten henkilöhahmoihin, tapahtumiin, tekoihin ja seurauksiin – eli niihin elementteihin, jotka edustavat ymmärtämämme todellisuuden helposti muokattavia osasia – kun taas simulatiivisuus

jäljittää mallia, joka sisältää nämä muokattavat osaset. Syiden ja seurausten väliset suhteet onkin kenties helpompi ymmärtää olosuhdejoukkona, sillä se, mikä määrittää *syyn* ja mikä *seurauksen* kaiken kaikkiaan riippuu laajemmasta selitysjärjestelmästä, johon oletettu kausaalinen sarja sijoittuu.

Kausaalienkelissä kvanttimekaniikan periaatteet ovat aurinkokunnan laajuisten yhteiskuntien perustan lisäksi myös lähtökohta temaattiseen käsittelyyn, jossa vastapoleina ovat vakaa, ainutkertainen ja yhtenäinen sekä leikkilinen, muuttuva ja sirpaleinen minuus. Romaanissa kaksi käsitteellistä ajatusta sijoitetaan materiaaliselle tasolle: toisessa elämä tai minuus noudattavat tiettyä teleologista tarkoitusta – tarinana, jolla on alku ja loppu – ja toisessa elämä määrittyy pelinä, jossa minuus kehkeytyy suhteessa kulloisiinkin olosuhteisiin. *Kausaalienkeli* kysyy, voidaanko minuuden rakentumista merkityksellistää syiden ja seurausten jäljittämisen vai jonkin muun selitysjärjestelmän avulla.

Erilaiset näkemykset minuudesta nostetaan esiin yksityiskohtaisemmin, kun Jean teoksen lopulla konkreettisesti kohtaa itsensä – tai ”sekasortoisen minuutensa”, joka on esitetty galleriana lasiseinäisiä sellejä, joista jokaisen sisällä on häntä esittävä vahanukke. Jean kohtaa galleriassa itsensä, joka ei ole hänen mennyt vaan toinen muotonsa, varjoilmentymä. Ilmentymä kertoo, että heidän alkumuotonsa löysi Kaminari-jalokiven ennen kuolemaansa, mutta se ei hyväksynyt hänen toivettaan. Kuten muillekin zokukiville, Kaminarille voi esittää toiveen, mutta se ei toteuta toivetta sellaisenaan vaan vie sen ensin yhteisönsä harkittavaksi. Lopulta Kaminari ottaa laskelmissaan huomioon koko universumin yhteisen hyvän ja antaa toivojalle jotakin sellaista, jota tämä ei ”omana itsenään” koskaan tulisi toivoneeksi. Tästä syystä alku-Jean päätti muuttua joksikin toiseksi.

”Inhimillinen tarve luoda järjestystä kaaokseen ei koskaan katoa.”

Hän jäi tarkoituksella kiinni kesken keikkansa ja lähetti miljoonia ilmentymiään dilemmavankilaan, Sobornostin virtuaaliseen rangaistuslaitokseen. Hän suunnitteli, että ajan myötä evolutiiviset algoritmit tuottaisivat Jean le Flambeurista vankilassa erilaisen version, joka olisi epäitsekäs, myötätuntoinen ja yhteistyöhalukas.

Algoritmit toimivatkin, kuten alku-Jean oletti: ne synnyttivät toisenlaisen Jean le Flambeurin, trilogian nimihenkilön. Alku-Jean ei kuitenkaan huomoinut, miten uusi versio merkityksellistäisi dilemmavankilassa kokemaansa, ja suunnitelma epäonnistuu. Vankilan muokkaama Jean kieltäytyy toimimasta alkumuotonsa olettamalla tavalla ja haluaa sen sijaan päättää pelin lopullisesti. Toinen Jean protestoi: ”Emme me kaksi niin kovin erilaisia ole. Olet vain jotenkin onnistunut vakuuttamaan itsesi toisin.”³⁹ Lopulta kaksi erilaista minuuden merkityksellistämisen tapaa ovat törmäyskurssilla. Vaikka itsensä uhrannut alku-Jean oli kiinnittynyt käsitykseen minuudesta pelinä, hän ei kyennyt ennakoimaan täysin toisenlaisen näkemyksen kehkeytymistä uudelle Jeanille. Lopulta on aina kehys, joka tekee meidät sokeiksi muille mahdollisille vaihtoehdoille.

Lopuksi

Kausaalienkeli on valaiseva esimerkki tieteisfiktiosta, joka voi materialisoida yleisiä lainalaisuuksia ja malleja. Se käyttää lähtökohanaan kvanttimekaniikan kaltaisia käsitteellisiä periaatteita kehittäessään erityisiä henkilöitä ja yhteiskuntia, jotka siirtyvät arkisen kokemusmaailmamme ulkopuolelle. Näin se työstää esimerkiksi ideaa siitä, että minuudet voivat kehkeytyä suhteessa laajempiin asiayhteyksiin ja tilanteisiin. Alku-Jeanin suunnitelma materialisoi ajatuksen siitä, että tietyn henkilön lähtökohdat voivat synnyttää lukemattomia muun-

nelmia. *Kausaalienkeli* voikin auttaa meitä huomaamaan sekä kehysten rajoitukset että mahdollisuudet ja tehdä oman luovan toimintamme suhteessa niihin näkyväksi. Inhimillinen tarve luoda järjestystä kaaokseen ei koskaan katoa, oli se sitten tarinan tai sääntöjärjestelmän muodossa. Jälkimmäistä noudattavat Zokut siitä huolimatta, että he vastustavat ajatusta pysyvästä minuudesta ja pohjaavat teknologiansa materian ennalta-arvaamattomiin kvanttitiloihin. Tieteisfiktiossa kummatkin, tarinat ja sääntöjärjestelmät, elävät rinnakkain ja täydentävät toisiaan.

Näin tieteisfiktio materialisoi erityisen ja yleisen välisen tulkinnallisen liikkeen. Sen sijaan, että Rajaniemen ajatuskokeen lähtöasetelma olisi olemassa itsenäisesti lukemisesta riippumatta, se muodostuu ymmärrettäväksi ainoastaan lukuprosessin (ja idean) läpikäymällä. Tätä prosessia olen kutsunut spekulatiiviseksi maailmanrakentamiseksi: se näyttyy kuvittelun keinona, jossa tartutaan sekä helposti muunneltaviin todellisuuden osiin että lainalaisuuksiin, joihin ne pohjautuvat. Pelkästään henkilöitä, tapahtumia, tekoja ja seurauksia ei kuvitella, vaan myös ne sisältävä yleisempi malli. Esimerkiksi synn ja seurauksen suhde voi erota tosiasiallista maailmaa koskevasta ymmärryksestä. *Kausaalienkelin* kaltaisen teoksen lukemisen aikana malli muodostuu yksilöiden ja muiden yksityiskohtien asiayhteydeksi, mutta tämä ei tarkoita sitä, että se olisi olemassa itsenäisesti lukemisesta irrallaan samaan tapaan kuin fiktiivinen maailma toisinaan ymmärretään arkimaailmamme korvikkeeksi. Sen sijaan se on tulkinnallinen keino eikä niinkään rekonstruktio jostakin tekijän ”alun perin” luomasta. Näin ollen ei ole tarpeellista erottaa kertomuksia (muun tyyppisistä) esityksistä vaan analysoida erilaisia tapoja, joilla tulkitsemme representationaalisia teoksia.

Viitteet

- 1 Ks. Richardson 2011, 676.
- 2 Ks. Roine 2016.
- 3 Maailmojen ontologiaan on pureutunut esimerkiksi mahdollisten maailmojen semantiikka, jonka kirjallisuudentutkimuksen käyttöön sovellettuna voi yksinkertaisimmillaan nähdä jäljittävän kerronnasta eräänlaista ohjeiden ja sääntöjen järjestelmää, jonka mukaan siinä kuvattu maailma toimii (ks. esim. Ryan 1991; Doležel 1998). Konstruktivistisempaa lähestymistapaa maailmoin puolestaan edustaa Nelson Goodmanin (1981) klassinen ”maailmojen tekemisen” (*worldmaking*) teoria, joka pohjautuu ajatukseen siitä, että objektiivisen todellisuuden sijasta ihmisillä on pääsy subjektista itsestään riippuvaisiin *versioihin* maailmastaan.
- 4 Suvin 1979, 8–9. Kaikki käännökset ovat omiani, ellei toisin mainita.
- 5 Viittaaan spekulatiiviseen fiktion laajempaan kattokäsitteenä, joka pitää sisällään kaikenlaisen spekulatiivisia lähtöasetelmiä hyödyntävän fiktion eikä ota kantaa esimerkiksi tieteisfiktion ja fantasian erotteluun.
- 6 Kuten H. Porter Abbott huomioi, kerronnallisuuden (*narrativity*) käsite on yleistynyt sitä mukaa kuin narratologian huomio on kääntynyt formalistisista rajoitteista kohti ”kertomusten ja ne eloon herättävien yleisöjen välistä vuorovaikutusta” (2011). Määrittelenkin kerronnallisuuden tässä esityksen ominaisuudeksi, joka kutsuu tietynlaiseen merkityksellistämisen kehyyksen tai strategian käyttöön.
- 7 Ks. Bruner 1986, 12.
- 8 Mar & Oatley 2008, 174.
- 9 Zunshine 2012, 119.
- 10 Ks. Walsh 2012, 263.
- 11 Mendlesohn 2003, 9.
- 12 Mar & Oatley 2008, 175.
- 13 Frasca 2003, 223.
- 14 Sama.
- 15 Kuten Janet Murray on esittänyt, merkittävin ero tietokoneen ja aiempien esittävien ilmaisumuotojen välillä on se, että tietokone kykenee esittämään ja suorittamaan ehdollista käytöstä. Perinteisemmissä ilmaisumuodoissa, kuten kirjallisuudessa ja elokuvissa, representaatiot sen sijaan ovat pysyviä tai ehdottomia. Ks. Murray 2011, 66.
- 16 Walsh 2011, 76.
- 17 Frasca 2003, 223.
- 18 Phelan 2011, 58.
- 19 Walsh 2007, 66.
- 20 Frasca 2003, 224.
- 21 Ks. McHale 2010.
- 22 Ks. Byrne 2005, 3.
- 23 Le Guin 2011.
- 24 *Kausaalienkeli*, 15.
- 25 Sama, 40.
- 26 Zokujen virtuaaliympäristöjen ”piirit” alleviivaavat pelimekaniikan merkityk-

- sellisyyttä heidän yhteisöilleen kvantitodellisuuden rinnalla. Ne viittaavat suoraan kulttuurihistorioitsija Johan Huizingan taikapiiriin (*magic circle*) käsitteeseen, jonka hän esitteli vaikutusvaltaisessa *Homo Ludens* -teoksessaan (1955). Pelin taikapiirin sisäpuolelle siirtyminen tarkoittaa sellaisen position ottamista tai luomista, josta piirin sisäpuoliset merkitykset tulevat saavutettaviksi.
- 27 Kahneman 2011, 199.
  - 28 Byrne 2005, 10.
  - 29 Sama, 29.
  - 30 Suvin 1979, 8.
  - 31 Roberts 2000, 16–17.
  - 32 McHale 2010, 25.
  - 33 Walsh 2011, 78.
  - 34 Sama, 83.
  - 35 Ks. myös Roberts 2000, 10.
  - 36 Aïmuller 2014.
  - 37 *Kausaalienkeli* 64, alkup. kursiviv.
  - 38 Walsh 2011, 78.
  - 39 *Kausaalienkeli*, 318.

Kirjallisuus

- Abbott, H. Porter, Narrativity. Teoksessa *Living Handbook of Narratology*. 2011. Verkossa: wikis.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Narrativity.
- Aumüller, Mathias, Text Types, Teoksessa *Living Handbook of Narratology*. 2014. Verkossa: www.lhn.uni-hamburg.de/article/text-types
- Bruner, Jerome, *Actual Minds, Possible Worlds*. Harvard University Press, Harvard 1986.
- Byrne, Ruth, *The Rational Imagination. How People Create Alternatives to Reality*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2005.
- Doležel, Lubomír, *Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds*. Johns Hopkins University Press, Baltimore 1998.
- Frasca, Gonzalo, *Simulation versus Narrative*. Introduction to Ludology. Teoksessa *Video/Game/Theory*. Toim. Mark J. P. Wolf & Bernard Perron. Routledge, London 2003, 221–236.
- Goodman, Nelson, *Ways of Worldmaking*. Harvester Press, Brighton 1981.
- Huizinga, Johan, *Homo Ludens. A Study of Play Element in Culture* (Homo Ludens. Proeve Ener Bepaling Van Het Spelelement Der Cultuur, 1938). Käänt. R. F. C. Hull. Beacon Press, Boston 1955.
- Kahneman, Daniel, *Thinking, Fast and Slow*. Kindle-painos. Farrar, Straus & Giroux, New York 2011.
- Le Guin, Ursula K., Embassytown by China Miéville – review. *Guardian* 8.5.2011. Verkossa: theguardian.com/books/2011/may/08/embassytown-china-mieville-review
- Mar, Raymond A. & Oatley, Keith, The Function of Fiction is the Abstraction and Simulation of Social Experience. *Perspectives on Psychological Science*. Vol. 3, No. 3, 2008, 173–192.
- McHale, Brian, Science Fiction, or, the Most Typical Genre in World Literature. Teoksessa *Genre and Interpretation*. Toim. Pirjo Lyytikäinen, Tintti Klapuri & Minna Maijala. The Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki & the Finnish Graduate School of Literary Studies, Helsinki 2010, 11–27.
- Mendlesohn, Farah, Introduction. Reading Science Fiction. Teoksessa *The Cambridge Companion to Science Fiction*. Toim. Edward James & Farah Mendlesohn. Cambridge University Press, Cambridge 2003, 1–14.
- Murray, Janet, *Inventing the Medium. Principles of Interaction Design as a Cultural Practice*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2011.
- Phelan, James, Rhetoric, Ethics, and Narrative Communication. Or, from Story and Discourse to Authors, Resources, and Audiences. *Soundings*. Vol. 94, No. 1–2, 2011, 55–75.
- Rajaniemi, Hannu, *Kausaalienkeli*. Gummerus, Helsinki 2014.
- Rajaniemi, Hannu, *The Causal Angel*. Kindle-painos. Gollancz, London 2014.
- Richardson, Alan, Defaulting to Fiction. Neuroscience Rediscovered the Romantic Imagination. *Poetics Today*. Vol. 32, No. 4, 2011, 663–692.
- Roine, Hanna-Riikka, *Imaginative, Immersive and Interactive Engagements. The Rhetoric of Worldbuilding in Contemporary Speculative Fiction*. Väit. Tampere University Press, Tampere 2016.
- Ryan, Marie-Laure, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*. University of Bloomington & Indianapolis Press, Indiana 1991.
- Roberts, Adam, *Science Fiction*. Routledge, London 2000.
- Suvin, Darko, *Metamorphoses of Science Fiction. On the Poetics and History of a Literary Genre*. Yale University Press, New Haven 1979.
- Turner, Mark, *The Literary Mind. The Origins of Thought and Language*. Oxford University Press, Oxford 1996.
- Walsh, Richard, *The Rhetoric of Fictionality. Narrative Theory and the Idea of Fiction*. Ohio State University Press, Columbus 2007.
- Walsh, Richard, Emergent Narrative in Interactive Media. *Narrative*. Vol. 19, No. 1, 2011, 72–85.
- Walsh, Richard, Ruminations in Response to Five Questions. Teoksessa *Narrative Theories and Poetics. 5 Questions*. Toim. Peer F. Bundgård, Henrik Skov Nielsen & Frederik Stjernfelt. Automatic Press, Copenhagen 2012, 257–264.
- Zunshine, Lisa, *Getting Inside Your Head. What Cognitive Science Can Tell Us about Popular Culture*. Johns Hopkins University Press, Baltimore 2012.

MERJA POLVINEN

Tieteiskirjallisuus ja vaikeutettu muoto: Catherynne M. Valenten *Radiance* (2015)

Arvostetun amerikkalaiskirjailijan viimeisin romaani on decopunkkia edustava vaihtoehtohistoriallinen Hollywood-avaruusooppera, jonka trillerijuonen ytimenä on joukko avaruusvalaita – tai näin oudoin termein Valente ainakin itse teosta kuvailee.¹

Vieraannuttaminen on tieteiskirjallisuuden teoriassa pitkään esillä ollut käsite, jonka rooli lajin käytännössä on kahtiajakoinen. Yhtäältä vieraannuttamisesta puhutaan silloin, kun tarina pyrkii tekemään omasta todellisuudestamme vieraan. Toisaalta tieteiskirjallisuus tyypillisesti luo vieraita maailmoja, joista se pyrkii tekemään mahdollisimman uskottavia sijaistodellisuuksia. Näiden efektien yhteistoimintaa on teoreetikko Darko Suvin kuvannut Bertolt Brechtin teatterista lainaamallaan termillä 'kognitiivinen vieraannuttaminen'. Suvinin mukaan tieteiskirjallisuus vieraannuttaa tutun todellisuuden esittämällä sille vaihtoehtoja, ja tämä prosessi saa lukijoissa aikaan uutta tietoa ja ymmärrystä todellisuudesta.²

Osa tieteis- ja fantasiakirjallisuudesta on aina varta vasten kyseenalaistanut vieraannuttamisen tiedolliseen käyttöarvoon liittyviä oletuksia ja traditioita. Yksi uusimmista esimerkeistä on amerikkalaisen Catherynne M. Valenten (s. 1979) vuonna 2015 englanniksi ilmestynyt romaani *Radiance*, joka ottaa teemakseen todellisuuden esittämisen ja vaihtoehtoisten todellisuuksien luomisen. Lisäksi se sekoittaa keskenään niin tieteiskirjallisuuden, fantasian kuin realisminkin keinoja.

Valenten tällä hetkellä myydyin teos on lapsille ja varhaisnuorille tarkoitettu *Tyttö joka purjehti Satumaan ympäri itse rakentamallaan laivalla* (2013). Hänen päätuotantonsa koostuu kuitenkin surrealistisen fantasian perinteestä ammentavista ja muodoltaan haastavista romaaneista. Näissä spekulatiivisen fiktion uuden aallon teoksissa tekstin voima on varsinaisen maailmanluonnin sijaan kielen, hahmojen ja merkitysten monikerroksisuudessa. Valenten kaltaiselle kirjailijalle vieraannuttaminen juurtuu suoraan formalismiin, kulkematta Suvinin 'kognitiivisen vieraannuttamisen' kautta. "[T]aiteen keino on asioiden *vieraannuttaminen* ja *vaikeutetun muodon* keino", kirjoittaa Viktor Šklovski. Taide "kasvattaa havaitsemisen vaikeutta ja kestoa, sillä taiteessa vastaanottoprosessi on itsetarkoituksellinen, ja sitä on jatkettava".³

Tässä vaikeutetun muodon hengessä Valente tarttuu tieteiskirjallisuuden kultakauden trooppeihin.

Valenten *Radiance* on elokuvan historiaa, klassisia myyttejä ja planetaarista sci-fiä sekoittava herkkuaustia, jossa ihmiskunta on asuttanut aurinkokunnan kaikki planeetat alkaen Venuksesta.

Tapahtumat sijoittuvat vuosiin 1914–1962, joten se esittää maailmansa menneisyyden tulevaisuusvisioita mukaillen. Romaanin teknologia edeltää digitaalista valankumousta, ja itse planeetat ovat kuin suoraan *pulp*-lehtien kansikuvista: Venusta peittävät kosteat viidakot, Neptunuksen meriä halkovat Titanicia muistuttavat, ikuisesti liikkuvat kaupunkialukset ja Uranuksen ainaiselle yötaivaalle kurottavat moniväriset tornit voisivat hyvin olla klassikkokuvittaja Frank R. Paulin (1884–1963) käsialaa. Toisaalta esillä on myös mustavalkoisen elokuvan kultakauden estetiikka: Kuuhun asettunut elokuvateollisuus ihannoii niin harmaan eri sävyjä kuin tähtikaunottarien suppusuita ja hiuslaineita.

Valenten kirjoitustyyli on aina ollut vahvan visuaalista, ja tässä romaanissa se pääsee valitun design-estetiikan ja elokuvallisen tematisoinnin myötä entistä paremmin oikeuksiinsa. Ajatus aurinkokuntaan vuosisadan alussa levittäytyneestä ihmiskunnasta on viehättävä, eritoten Hollywoodin kultakauden siirtäminen Kuun massiivisiin, mustavalkoisia ja äänettämiä mestariteoksia työstäviin studioihin. Mutta vaikka kaikki on äärimmäisen tyylikästä – ja esimerkiksi *art deco* -estetiikkaan viitatessaan helposti visualisoitavissa – on *Radiance* samalla tarina, joka ei ole helposti kuviteltavissa.

Romaanin kerronta välttelee kaikkietävyä kolmatta persoonaa ja pakottaa lukijat kyseenalaistamaan sen, miten tapahtumat heille esitetään. Tekstilajeina on elokuvakäsikirjoitusta, purettua haastattelua, juorulehden kolumnia ja ääni, joka muistuttaa futuristisen sirkuksen tirehtöörä. Rekisteristä toiseen siirtyessään lukijat joutuvat yhä uudestaan kysymään, mikä näistä dokumenteista kertoisi heille totuuden siitä, mitä tarinassa oikein tapahtuu. Varsinkin romaanin alkupuolella efekti on

”Harharetkiltä kotiin pääsy ja uuden tiedon soveltaminen on vähemmän tärkeää.”

melkein tuskallinen: kerta toisensa jälkeen lukija odottaa luotettavaa ääntä, mutta joutuu aina pettymään.

Päähenkilöt, ohjaajamoguli Percival Unck ja hänen kameroiden edessä kasvanut tyttärensä Severin edustavat vastakkaisia käsityksiä siitä, mikä on tarinankerronnan ja taiteen representaation tarkoitus. Percivalin ohjaamat elokuvat ovat suurieleisiä seikkailuja, historiallisia romansseja tai reippaan naisetsivän tähdittämiä salapolii-sitarinoita. Hänellä ei ole mitään kiinnostusta realismia tai edes itse todellisuutta kohtaan, vaan kameran ja tarinan yhteispelistä muodostuva todellisuus on se, millä on merkitystä. Severin taas on realistisesti fantastisessa universumissa: hän ohjaa ainoastaan dokumenttielokuvia, ja totuuden ja lopullisten vastausten etsiminen on hänelle taiteen tekemisen elinehto.

Romaanin toisistaan poikkeavat ja jatkuvasti kyseenalaistuvat äänet asettavat lukijansa eteen kaksi mysteeriä: kuka oli Severinin biologinen äiti, sekä miten ja miksi Severin kuoli kuvausmatkalla Venuksessa. Molempiin saadaan lopulta vastaukset, mutta noiden vastausten tyydyttävyyttä vaikeuttaa se, että ne sekoittuvat eri tekstifragmenttien joukkoon. Totuus on läsnä, mutta monilla eri tyyleillä esitettyinä ja aina kyseenalaistettuna.

Kerronnan muotojen lisäksi Valente pelaa myös eri fiktion tyyllilajeilla – tarina etenee väliin satuna, väliin *noir*-tarinana, väliin goottilaiseen sävyyn väritettynä. Intertekstuaalisten viittaustenkaan kanssa ei kitsastella: esiin nousevat erityisesti todellisuuden ja fantasian rajamaita käyvät tarinat kuten Shakespearen *Myrsky*, Odysseuksen harharetket ja *Ihmemaailma Oz*. Romaani tuntuukin olevan joukko tarinoita asioiden – ihmisten, kadonneiden kaupunkien, totuuksien ja merkitysten – etsimisestä, mutta oikeastaan ne kaikki kääntyvät tarinoiksi noiden asioiden kadottamisesta.

Valentelle, kuten venäläisille formalisteillekin, vie-raannuttaminen on loppujen lopuksi esteettinen arvo it-sessään, ei niinkään keino saada lukijat näkemään oma todellisuutensa uudelleen tai paremmin. *Radiancen* kal-taiset tekstit toki kyseenalaistavat lukijoiden odotuksia siitä, mikä on totta ja miten maailma toimii, mutta harharetkiltä kotiin pääsy ja uuden tiedon soveltaminen on vähemmän tärkeää. Vahvimmillaan nämä kirjalli-suudenlajit kyseenalaistavat maailmankuvia ja totuttuja käsityksiä yhtä lailla kuvailemiensa yhteiskuntien kuin muotokielensä kautta. Haastaessaan lukijansa Valente ei kuitenkaan pyri antamaan uutta kuvaa todellisuudesta vaan harjoittamaan uudenlaista näkemisen tapaa.

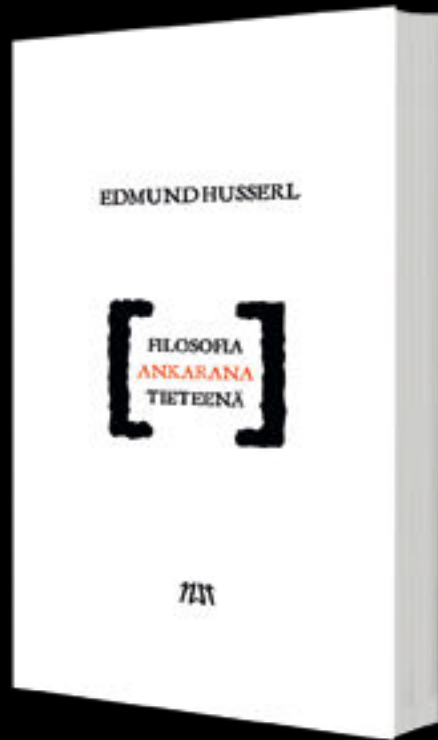
Viitteet

- 1 Valente 2015.
- 2 Suvin 1979, 4.
- 3 Šklovski 2001, 34. Kursiivit alkuperäistekstissä.

Kirjallisuus

- Šklovski, Viktor, Taiteesta – keinona (Iskusstvo kak prijom, 1917). Suom. Timo Suni. Teoksessa *Venäläinen formalismi. Antologia*. Toim. Pekka Pesonen & Timo Suni. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001, 29–49.
- Suvin, Darko, *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*. Yale University Press, New Haven 1979.
- Valente, Catherynne M., *Radiance*. Tor, New York 2015.
- Valente, Catherynne M., Happy Birthday, Radiance! (With Exciting Presents!). *Rules for Anchorites* -blogi. Verkossa: carvalente.livejournal.com/691017.html
- Valente, Catherynne M., *Tyttö joka purjehti Satumaan ympäri itse rakentamallaan laivalla*. (The Girl Who Circumnavigated Fairyland in a Ship of Her Own Making, 2011). Suom. Sarianna Silvonon. Gummerus, Helsinki 2013.

Viime
vuosi-
sadan filosofian
pienoisklassikko
ja tiedekritiikin
merkkipaalu on
rautaisannos
tieteellistä
naiiviutta
vastaan.

Edmund Husserl
**FILOSOFIA
ANKARANA
TIETEENÄ**

(Philosophie als strenge
Wissenschaft, 1911)

niin & näin -kirjat 2016
n. 100 sivua
Suom. JOHAN L. PII
& ANTTI SALMINEN
ISBN 978-952-5503-86-9

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

FENOMENOLOGIAN SYNTY on mannermaisena ajattelun olennaisimpia käännteitä. Vuonna 1911 ilmestynyt *Filosofia ankarana tieteenä* on fenomenologian ensimmäinen manifesti ja koko suuntauksen lähtölaukaus, jonka satavuotista vaikutushistoriaa on vaikea yliarvioida. Teos valaa pohjaa ajattelumenetelmälle, joka pyrkii löytämään tieteille filosofisesti kestävä ja yhtenäisen perustan. Tämän tehdäkseen Husserl kritisoi aikansa tieteellisen ajattelun ongelmallisuuksia.

Monet naturalismin, historismin ja psykologian perusoletuksista paljastuvat kehäpäätelmiksi. Sadassa vuodessa nämä tiedekriittiset argumentit eivät ole menettäneet kohdallisuuttaan. Filosofia ei ole edelleenkään tieteellistä eikä tiede filofista, mutta ne voisivat olla – Husserl osoittaa, miten. *Filosofia ankarana tieteenä* on rautaisannos tieteellistä filosofiaa tieteellistä naiiviutta vastaan.

Hinta 27 € (kestotilajille -20%)

VILLE LÄHDE

Aikavänkyröiden ilmestykset

Interstellar ja selitetty uskonnollisuus

Nimitys *science fiction* viittaa tieteeseen, mutta vain osa nimilapun alle mahtuvasta traditiosta on ensisijaisesti tieteellistä. Tieteistarinoiden ja fantasiasatujen välistä rajaa ei löydä maailmankatsomuksia kyselemällä, sillä tarinoilla on moninaiset tarkoituksensa. Luonnontieteellisyyttä uhkuva *Interstellar* (2014) ei ole poikkeus, vaan sekin kurottaa kasvatustehtävänsä tuolle puolen ja puuttuu yksiulotteiseen tieteen ja uskon kiistaan ulottuvuuksista oudoimmalla eli ajalla.

Parin vuoden takainen elokuva *Interstellar* (2014) ponnistaa klassisesta vahvan tiedelähtöisen scifin traditiosta. Kuten jokainen lajityyppiä harrastava tietää, ei scifejä ole yksi vaan monta, eikä kaikkien kirjojen, novellien tai elokuvien näkökulma ole erityisen (luonnon)tieteellinen tai maallistunut. Kaikki eivät edes pyri kuvaamansa maailman sisäiseen johdonmukaisuuteen. Monet alan harrastajat ovatkin suosineet tälle moninaisuudelle kattermiä ”spekulatiivinen fiktio” tieteellisyyteen viittaavan *science fictionin* sijaan.

Spekulatiivisen fiktion, scifin tai fantasian ystävät myös rakastavat yhä uusien lajityyppinimitysten keksimistä. *Interstellarin* ohjaajan ja toisen kirjoittajan Christopher Nolanin aiempi elokuva *Inception* (2010) voisi joidenkin mielestä sopia *science fictionin* kategoriaan, toisten mielestä se solahda paremmin ”uuskumman” (*New Weird*) amorfiseen joukkoon¹. Kirjavan kentän paaluttaminen kiistattomiksi genrekarsinoiksi ei kuitenkaan onnistu: eri lajityyppimäärittelyt ovat vastauksia erilaisiin kysymyksiin, eivätkä ne ole yhteismitallisia. Pintapuolisesti luonnontieteellistä maailmankuvaa edustava teos voi olla ennen kaikkea yhteiskunnallinen analogia, ja tarkemmin katsoen teknologia voi palvella samaa tehtävää kuin magia monissa fantasiatarinoissa. Se on vain väline, jolla maailmaan vaikutetaan. Kun keskitytään kerronnan tapaan ja tarkoituksiin, saadaan aikaan erilaisia lajityyppijakoja kuin teknologista estetiikkaa tarkkaamalla.

Tieteellisellä kasvatustehtävällä

Interstellar kuitenkin ankkuroitui luonnontieteeseen jo tuotantoprosessissaan: teoreettinen fyysikko Kip Thorne oli elokuvan tieteellinen konsultti. Edellisen kerran scifelokuvan ”tieteellisestä tarkkuudesta” lie puhuttu näin paljon *Gravityn* (2013) ilmestyttyä ja sittemmin on pilkunviilattu yhtä suurella innolla vain *The Martianin* (2015)². *Gravity*sta etsittiin täkammalla virheitä painot-

tomuuden newtonilaisesta fysiikasta, kun taas *Interstellarin* pyrkii opettamaan katsojalleen Einsteinin yleisen suhteellisuusteorian perusteita.

Aikadilaatio tai aikavääristymä on *science fictionin* klassinen teema: mitä lähemmäs valon nopeutta matkalainen liikkuu, sitä hitaammin hänen aikansa kulkee. Avaruusmatkustaja palaa matkaltaan ja on menettänyt kaikki läheisensä. *Interstellar* käsittelee painovoiman vastaavaa vaikutusta ajan kuluun sekä ”syväjäädytyksen” kaltaisten unijaksojen aikaansaamia eletyn ja koetun ajan eroja, jotka ovat tuttuja *Apinoiden planeetan* (1968) ikonisesta lopusta. Horroksesta herävä Rip van Winkle löytää vieraan maailman.

Luonnontieteellisyyden korostus on kirjoitettu sisään myös elokuvan taustatarinaan. Käyttämällä dokumenttielokuvaa jäljitteleviä puhuvia päitä on luotu suhteellisen tyylikäs kuvaus pölymyrskyjen piinaamista Yhdysvalloista ja maailmasta, jossa yhä intensiivisempi monokulttuuri ja kasvitaudit ovat vieneet ihmiskunnan umpikujaan. Ajatus happea syövästä kasvitaudista, joka tukehduuttaa maailman, venyttää luonnontieteellistä uskottavuutta. Sen sijaan kuvaus ruoantuotannon synnyttämistä konflikteista, väestömäärien romahduksesta ja yhteiskuntien yksinkertaistumisesta vaikuttaa yhä uskottavammalta³. *Interstellarin* maailma ei lopu pamahdukseen vaan pitkään kuolonkorinaan, jossa runsaiden ruokasatojen sijaan korjataan vihan hedelmiä.

Elokuva kertoo yhtäkahta kahta tuttua tarinaa edistyksestä ja tieteesestä – joka angloamerikkalaisessa maailmassa viittaa jo terminologisesti luonnontieteeseen. Yhtäältä edistykseen aiheuttama tuho on lopettanut avaruuteen kurrottamisen sekä uusien vimpaimien kehittämisen ja saanut ihmiset keskittymään maahan ja sen viljelyyn. Toisaalta se on syönyt uskon kaikkeen tieteeseen, ja kullennot ovat jääneet koulukirjoista siivoutuksi legendoiksi. Kuten kädestä pitävässä einsteinilaisuuden opetuksessa, tässäkin elokuva puuttuu näkyvästi yhdysvaltalaiseen nykykeskusteluun ja tieteen kyseenalaistamiseen. Toivotto-massakin tilanteessa avaruustutkimus on hyvästä, sillä se vie voimia yhä raivoavilta resurssisidilta. ”Jokainen niitti

”Tiedon, uskon ja taikauskon rajoja kosketellaan pohtimalla aaveiden olemassaoloa tai rakkauden mysteeriä.”

olisi voinut olla luoti”, toteaa Michael Cainen esittämä tiedemieshahmo, kuin mukaelmana *Schindlerin listan* (1993) päätöksestä.

Ajan kiemurat henkisyiden pelastajina

Luonnontieteen esitaistelija *Intestellar* on samalla lähetysretkellä kuin Carl Saganin kirjasta mukailtu *Contact* (1997). Vielä vahvempi yhtymäkohta elokuvien välillä on kuitenkin pyrkimys ristiriitaisten maailmankuvien sovitteluun, tieteellisyyden ja henkisyiden yhteensovittamiseen. *Contact*issa teema tuodaan mukaan rautalangasta vääntäen isänsä kuoleman traumaattisoina ateistisen tutkijan ja uskonnollisen tiedemiehen (sekä tätä tukevien uskonnollisten poliitikkojen) välisenä kiistana – mausteena äärikristityt terroristit. *Interstellar* livauttaa teeman mukaan astetta hienovaraisemmin. Päähenkilöt eivät edusta rajusti erilaisia maailmankuvia, vaan tiedon, uskon ja taikauskon rajoja kosketellaan pohtimalla aaveiden olemassaoloa tai rakkauden mysteeriä, jota tietenkään ”ihminen ei voi selittää”.

Siinä missä *Contact* mahdollistaa tieteen ja uskon rinnakkaiselon muukalaisten tarjoamien mysteerien avulla, *Interstellar* tarttuu aikaparadokseihin keinona yhtäältä selittää henkisyys tai uskonnollisuus ja toisaalta säilyttää ne. Kuten sanottua: vahvaan tieteellis-realistiseen kuvaukseen pyrkivä elokuva voi toisesta näkökulmasta tehdä tieteellisyyskuvauksesta magiaa toisiin tarkoituksiin. Paradoksien käsittelyssä elokuva astuu tietoisesti tieteellisen tarkkuuden tuolle puolen – joskin tekee sen tieteellisesti hyväksyttävästi, niiden epävarmuuksien ja hypoteesien parissa, joilla kosmologitkin leikittelevät. Aikaparadoksit, kuten oman esivanhempansa surmaaminen, ovat olleet scifin peruskauraa, mutta useimmiten ne ovat olleet

edellä mainittua ”teknologista magiaa” tarinankerronnan muita tarkoituksia varten tai pelkän leikittelyn vuoksi. Paradoksien selitykset ovat vaihdelleet *Star Trek* -sarjojen ”teknohöpötyksestä” (*techmabble*) aikamatkustuksella revittelevän *Doctor Who* -sarjan ilkkuriseen ilmaukseen ”aikavänkyrä” (*timey wimey*).

Kausaalikehien kohtalo

Aikaparadoksien käyttö uskon ja maallistumisen suhteen pohdinnassa ei ole yleistä scifelokuvissa, mutta kaksi 1990-luvun keskeistä scifi-televisiosarjaa, *Star Trek: Deep Space Nine* ja *Babylon 5*, nojasivat aikaparadokseihin hyvin samalla tavalla rakentaessaan ajatusta maallisesti selitetystä uskonnosta, joka säilyttää silti voimansa. Selittäminen ei poista ihmettä tai mysteeriä. Aikamatkustuksen mahdollistama kausaalinen kehä toimii ikään kuin kohtalon tai sallimuksen korvikkeena.

Deep Space Nine käsitteli muiden *Star Trek* -sarjojen tavoin lukuisia yhteiskunnallisia teemoja rotukysymyksestä eriarvoisuuteen ja terrorismiin (joskus niitäkin aikamatkustuksen teknomagialla), mutta vahvin ja pitkäjänteisin teema olivat uskonnon ja maallistumisen jännitteet. Tähtiliiton maallistuneen, demokraattisen ja korkeateknologisen sivilisaation on vaikea toimia suojattinaan olevan itseään paljon vanhemman mutta miehityksestä toipuvan bajoralaisen kulttuurin kanssa. Sen koko elämä nojaa toismaailmallisten Profeettojen ilmestyksiin, ja pitkä miehitys- ja sortokausi on kovettanut uskonnollisia identiteettejä. Kun Tähtiliitto paljastaa Profeettojen olevan teknohöpinän sanoin ”lineaarisen ajan ulkopuolella” eläviä ”madonreikämuukalaisia”, se on lähes kohtalokas haaste bajoralaiselle uskomusjärjestelmälle. Toisaalta

”*Babylon 5* runtelee ajatusta moraalia hallitsevasta vahvasta metafysisestä taustasta.”

Profeettojen ”Taivaallisen temppelin” löytäneestä tähtiliittolaisesta kapteenista tulee uskonnon pyhimys, joka kamppailee läpi sarjan ristiriitaisten uskomusten välillä. Sarjan suuria ansioita onkin, että Tähtiliitto ja Bajor eivät jää sisäisesti yhtenäisiksi dualistisen parin puoliksi, vaan molemmissa paljastuu sekä sisäisiä radikaalimpia jakolinjoja että yllättäviä yhteyksiä erojen yli.

Aikaparadoksit mahdollistaa ennen kaikkea Profeettojen kyvyttömyys aistia aikaa lineaarisena yhdensuuntaisena kausaalisuutena ja kyky toimia ajassa monensuuntaisesti. Maallistuneen uskonnon teema väännetään lopulta rautalangasta, kun Profeetat löytänyt kapteeni paljastuu profeetan ja ihmisen siittämäksi messiaaksi. Kohtalo ja sallimus ovat tietoisia suunnitelmia, ja tutkimattomia ovat madonreikämuukalaisten tiet. Profeettojen mystinen toteamus ”Me olemme Bajorasta” (*We are of Bajor*) tuntuu jopa viittaavan siihen mahdollisuuteen, että he ovat ohi lineaarisen aikakäsityksen kehittyneitä bajoralaisia, jotka ovat alkaneet ohjata omaa kehitystään.

Babylon 5:n suhde uskontoihin on astetta karumpi, ja sarja runtelee scifin lisäksi fantasian perinteisiä moraaliasetelmia hyvän ja pahan välillä – ja ylipäätään ajatusta moraalia hallitsevasta vahvasta metafysisestä taustasta. Kuten *Deep Space Ninessa*, epälineaarista mysteeriä tarjoavat muukalaiset, tällä kertaa vorlonirodun ja sen kryptisiä lausuvan edustajan Koshin asussa. Vorlonien toistama lause ”Minä olen ollut aina täällä” (*I have always been here*) on avain moniin sarjan aivonryjäytyksiin: kuten Profeetat, vorlonit ovat suunnitelleet historian kehitystä ikäaikoja. Sarjan päähenkilöt osallistuvat vorlonien eri aikajanoilla organisoimaan aikamatkaan, jonka tarkoituksena on

mahdollistaa heidän oma tarinansa. Tässäkin sarjassa yhdestä päähenkilöstä tulee aikavänkyräinen messias, joka pelastaa itsensä kuolemalta. Vaikka vorlonien kohtalo paljastuukin lopulta kylmäksi manipuloinniksi, ihmiskunnan mahdollisuus kehittyä ja nousta vastaavien Muinaisten joukkoon jää kantavaksi henkiseksi motiiviksi.

Samalla tavalla rakentuu *Interstellarin* selittämättömän selittäminen. Isän ja tyttären kohtaloita yli aikojen ja ajattomuuden yhdistävä rakkaus ei olekaan mysteeri – ”se on kvantifioitavissa” (*it is quantifiable*) – vaan tulosta aikaparadoksin synnyttävästä epäkausalisesta kommunikaatiosta. Isä päätyy lähettämään itsensä ja tyttärensä retkilleen, ja kaiken mahdollistavat salaperäiset muukalaiset ovat bajoralaisten Profeettojen tapaan ihmisyyden ylimaallinen muoto. Tällä ei tietenkään ole enää mitään tekemistä *Interstellarin* kehitetyn tieteellisen tarkkuuden kanssa, eikä sillä ole ollut tarkoitustakaan. Tiede- ja uskonkiistojen piinaamissa Yhdysvalloissa arkijärkeen taipumattomat paradoksit tarjoavat ohituskaistan, jonka kautta arkikeskustelulle toivottoman vaikeita maailmankuvallisia lukkoja voidaan yrittää avata.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jaakko Belt, Unen arkkitehdit. *niin & näin* 1/11, 92–96. Verkossa: netn.fi/node/4541
- 2 Ville Lähde, Maan kaipuu vai avaruuden ääri? *niin & näin* 4/13. Verkossa: netn.fi/artikkeli/maan-kaipuu-vai-avaruuden-aari
- 3 Monet kuvaukset ovat kuin suoraan Yhdysvaltojen keskilänttä 1930-luvulla vaivanneesta Dust Bowl -katastrofista. Viime vuosina onkin puhuttu Yhdysvaltojen viljavien osien kuivumisesta, pohjavesivarojen hupenemisesta ja laajojen alueiden ”dustbowlifikaatiosta”.

JUHO RANTALA

Elämän tarkkaaminen silmästä silmään

Cristian Mungiu (s. 1968) on kansainvälisesti tunnetuimpia romanialaisia elokuvaohjaajia. 1990–2000-luvun vaihteessa hän teki muutamia lyhytelokuvia sekä kokopitkän elokuvan *Occident* (2002). Seuraavaa taidonnäytettä saatiin odottaa, mutta tuloksena olikin yksi viime vuosikymmenten tärkeimmistä elokuvista, *4 kuukautta, 3 viikkoa ja 2 päivää* (4 luni, 3 săptămâni și 2 zile, 2007), joka voitti myös Kultaisen palmun. Vuonna 2012 Cannes-kiitos jatkui, kun Mungiuun *Yli vuorten* (După dealuri) voitti parhaan käsikirjoituksen sekä pääosanäyttelijöiden kesken jaetun paras naispääosa -palkinnon. Tänäkin vuonna Mungiu juhli Cannesissa: uusi *Valmistujaiset* (Bacalaureat) toi parhaan ohjaajan palkinnon. Suomen ennakkonäytös oli Rakkautta & Anarkiaa -festivaaleilla, ja paikalla oli myös ohjaaja.

Romania oli toisen maailmansodan jälkeen kokenut samankaltaisen kohtalon kuin monet muut Itä-Euroopan maat: Neuvostoliiton uhka ja ote hallitsivat sen elämää. Kehitys kuitenkin muuttui

60-luvun puolivälissä, kun alkujaan jokseenkin vapaa-
mielisenä Neuvostoliiton kriitikkona esiintynyt Nicolae
Ceaușescu nousi sosialistipuolueen johtoon. Vuoden
1971 ”heinäkuun julistus” (*Tezele din iulie*) oli jälleen
uusi suunnanmuutos kohti eräänlaista maoistista kult-

Kuva: Juho Rantala

tuurivallankumousta, jonka keskiössä oli kansallisen taiteen korostaminen. Tästä huolimatta taiteen kehitystä ei kyetty täysin hallitsemaan, ja avantgarde jäi kukkimaan julkisivun taustalle.¹

Vuonna 1989 Ceaușescu teloitettiin ja itäblokki alkoi murentua. Romania ryhtyi käsittelemään uudelleen historiaansa. Uuteen järjestelmään ei siirrytty hitaasti vaan ”heitettyinä”. Aikaisemman hallinnon alaisena paljon varallisuutta itselleen haalineet olivat vahvoilla: he kykenivät siirtymään esimerkiksi yrittäjiksi. Poliittinen eliitti säilyi suurelta osin samana vuoden 1989 jälkeen. Kollektiivisen muistin rakentamista onkin Romaniassa käytetty retorisenä välineenä puolin ja toisin poliittista kenttää. Julkinen keskustelu on pyrkinyt tuomaan esiin yksioikoisesti historian uhrin ja syylliset, vaikka Diana Georgescun sanoin, ”harmaata aluetta” on riittämiin. Uudet tuulet alkoivat puhaltaa vasta 1999, kun demokraattinen oppositio voitti vaalit.²

Romanialainen elokuva uudella vuosituohannella

Vuosina 1989–1999 elokuvatuotannot keskitettiin Romaniassa pääasiassa Neuvostoliiton aikaisille ohjaajille³. Vaikka vuonna 2000 Romaniassa tuotettiin nolla elokuvaa, on uusi vuosituhat tuonut mukanaan uuden aallon ja uusia tekijöitä. Helsingissä vierailut Cristian Mungiu huomauttaa, että Neuvostoliiton aikaisten ohjaajien taidetta ei pakotettu mihinkään ideologiseen sapsaluunaan eikä uuden sukupolven ja heidän edeltäjiensä välillä ole mitään dramaattista railoa – sukupolvenvaihdos on käynyt luontevasti. Tästä huolimatta elokuvateollisuudessa on useita kipupisteitä, joita myös Mungiu on tuonut toistuvasti esiin.

Olette aikaisemmissa haastatteluissa, esimerkiksi vuonna 2012, viitannut maan huonoon levitysjärjestelmään. Ovatko asiat muuttuneet sittemmin⁴?

Suurin ongelma on yhä levitys, joka ei ole oikeastaan muuttunut vuodesta 2012. Ongelma on ennen kaikkea taloudellinen, ei poliittinen. Maamme on köyhä, eivätkä elokuvateatterit tai kulttuuri ylipäätään ole koskaan prioriteetti tällaisissa talouksissa toisin kuin koulutus ja terveys. Tästä huolimatta olen käyttänyt paljon aikaa kirjoittaakseni lakialoitteen. Tarkoitus on luoda malli, jonka turvin vanhoja elokuvateattereita hoitaakseen ottaville ihmisille myönnetään apurahoja.

Yhdeksän vuotta sitten Mungiu organisoivat kiertävän karavaanin, joka kuljetti elokuvaprojektoreita mukanaan voidakseen järjestää näyttöksiä ympäri maata, paikoissa joissa elokuvateattereita ei ollut. Hän toivoi, että tämä olisi toiminut kannustavana esimerkkinä päättäjille ja virkamiehille. Tulos olikin hieman toisenlainen:

Nyt käytäntönä on, että vuokraamme pienistä ja keskikokoisista kaupungeista huoneen tai salin, johon tuomme projektorin. Näytöksiä on vain yksi. Tämä ei ole missään nimessä mikään ”toimiala” vaan pikemminkin epätoivoinen liike elokuvateatterien

säilyttämisen puolesta. Eikä tämä ole millään tavalla reilua suhteessa romanialaisen elokuvan viime vuosina saamaan huomioon. Ei ole oikein, ettemme voi järjestää kotimaassamme kunnollisia näyttöksiä. Mutta kuten jo totesin, asiat on toisaalta laitettava tärkeysjärjestykseen. On vain jaksettava odottaa.

Romanian elokuvan uutta nousua kutsutaan monissa yhteyksissä ”Romanian uudeksi aalloksi”. Elokuvia näyttäisi yhdistävän ainakin dokumentaarinen tyyli ja sosiaalinen realismi. Niillä onkin paljon yhteistä esimerkiksi italialaisen neorealismien kanssa. Mikä teidän mielestänne yhdistää näitä elokuvia?

Ne näyttäisivät kumpuavan sukupolvesta, joka on aloittanut ammatissaan saman ikäisinä, samalla aikakaudella ja joka reagoi jollain tavalla aiemmin tehtyyn elokuvaan. Kommunismien viimeisinä vuosina ihmiset joutuivat välttelemään sensuuria, jolloin he turvautuivat monimutkaisiin, hyvin kaukana todellisuudesta oleviin asioihin. Luulen, että uusi sukupolvi reagoi tarpeellaan ”palata elämään”, todellisuuteen, todellisiin ihmisiin ja todelliseen toimintaan. Kommunismien loppuvaiheen elokuvien hahmot näyttivät ihmisiltä ja puhuivat kuin ihmiset, ja kuitenkin kukaan ei todellisuudessa puhunut tai toiminut näin. He näyttivät hauskoilta muukalaisilta. Hahmoilla oli hyvin kirjaimellinen tapa rakentaa sanottavansa.

Tästä huolimatta Romanian uusi aalto ei ole mikään esteettinen liike – kuten vaikkapa Dogma 95 – vaikka näissä elokuvissa voidaan havaita joitain yhteisiä periaatteita. Yksi niistä oli, että alettiin välttää valtavirran [elokuva]kieltä. Tekijät alkoivat haastaa jokaisen päätöksen elokuvaohjaajana ja miettiä, mikä oli ominaista tälle taidemuodolle. Luulen, että olemme miettineet enemmän käytäntöjämme ohjaajana kuin tavalliset ohjaajat: Miksi teemme elokuvia? Mikä on elokuvan merkitys? Onko se vain tarinankerrontaa? En tiedä. Onko se tapa ymmärtää todellisuutta paremmin? Ehkä se on enemmän kuin kuvittelimme aluksi. Ja palanen kerrallaan nämä ohjaajat loivat tyylin, joka vastasi heidän omaa ymmärrystään elokuvasta. Joskus näillä tyyliillä on jotain yhteistä – kuten se, että emme käytä leikkausta, musiikkia tai että mukana on aina jonkun subjektiivinen perspektiivi. Kaikki nämä ratkaisut syntyvät siitä, että todellisuus, elämä itse, otetaan inspiraation ytimeksi.

Toinen itäeurooppalainen ohjaaja, Béla Tarr, on todennut, että suunnitellussa elokuvassa hän ei puhu työryhmänsä kanssa ”taiteesta yleisesti”, vaan konkretiasta, siitä, kuinka ihmiset puhuvat, liikkuvat ja syövät. Teillä näyttäisi olevan samanlainen lähestymistapa?

En selitä näyttelijöilleni heiltä vaadittujen asioiden merkitystä, koska sillä ei ole merkitystä heille, pelkästään minulle. Toisinaan selittämisestä voi kuitenkin olla heille apua ja toisinaan se voi olla suuri taakka. Näyttelijän on varmistettava, että käytännölliset toimet, joita heiltä vaadin, ovat totuudenmukaisia ja normaaleja. Hänen on keskityttävä tilanteeseen ja sen merkitykseen: ”Sano repliikkisi ja ole varma, että ymmärrät kontekstin,

jotta sanottu nousee sinusta ja jotta voit vakuuttaa minut niin, että tiedän sinun ymmärtäneen tilanteen etkä teeskentele.” Ei ole kovin hyödyllistä miettiä, mikä tilanteen yleinen tarkoitus on, ei sen takia olla kuvauspaikalla. Tarkoitus on viitata käytännöllisiin asioihin ja varmistaa, että lausuma on vakuuttava. Siinä kaikki. Sillä hetkellä ei voida päättää, tuleeko tämä olemaan osa yleistä tarkoitusta. Usein tapaa nuoria ohjaajia, jotka eivät ymmärrä tätä – tai vanhempia, jotka eivät ole työskennelleet elokuvan parissa kauaa.

Olin kysymässä, ketkä ohjaajat ovat vaikuttaneet teihin, mutta elokuvan kommentoivatkin elämää, eivät toisia elokuvia...

Totta kai olemme katsoneet elokuvia, paljon neorealismia, myös muuta! Mutta kun katson elokuvaa, en halua ottaa siitä valmista mallia. Monet ohjaajat eivät ole aloittaneet *cinéfiileinä*. Elokuvakokemus on karttunut miten sattuu. Kun en vielä asunut Bukarestissa, en päässyt käsiksi kinemateekkeihin, joten katsoin elokuvia, joihin minunlaisellani ihmisellä oli pääsy. Myöhemmin elokuvia kuitenkin alkoi tulla muuallekin, jolloin oli mahdollista nähdä Tarkovskin, Kieslowskin, Milos Formanin sekä italialaisten kuten Fellinin, Antonionin ja Viscontin kaltaisten tekijöiden elokuvia – myös ranskalaisia elokuvia. En kuitenkaan puurtanut elokuvan historiaa mitenkään systemaattisesti, en edes silloin kun pääsin elokuvakouluun. Vaikutteita tulee monia kanavia pitkin, joskus samaan aikaan toimivilta ohjaajilta, joskus 50 vuotta sitten työskennelleiltä – joskus taas välikäsien kautta. Lopulta tärkeintä on se, mitä näillä vaikutteilla tekee. Mitä kykenee ymmärtämään katsomalla näitä elokuvia.

Mungiu ei pidä filosofiaa suoranaisen tärkeänä elokuvilleen, vaikka sanookin samastuvansa maanmiehensä Emil Cioranin toivottomuuteen. Hän tuntuu itse suhtautuvan myös esikuvana olemiseen hieman penseästi. Hän ei usko kykenevänsä antamaan nuorille ohjaajille mitään neuvoa, paitsi ehkä hieman epätoivoa: rikas elämäkokemus on välttämättömyys tarinankerronnassa.

Ei voi vain alkaa tehdä tätä 18-vuotiaana. Elämä on kuitenkin niin paljon tärkeämpää kuin elokuva. Ihmiset luulevat, että ollakseen elokuvantekijä on katsottava paljon elokuvia. En usko tähän, mielestäni on vain elettävä rikas elämä, puhuttava ihmisille, koettava asioita. Jossain vaiheessa sitä haluaa luultavasti jakaa tarinansa muiden kanssa...

Näettekö itsenne osana romanialaista elokuvaperinnettä vai laajempaa eurooppalaista traditiota?

Euroopassa on niin monia erilaisia perinteitä, että ainoa tapa lähestyä kysymystä olisi asettaa tämä perinne esimerkiksi amerikkalaista tai aasialaista perinnettä vastaan. Parasta elokuvassa on kuitenkin sen monimuotoisuus. Luultavasti kuulun eurooppalaiseen traditioon ajatellessani, että ohjaajan on oltava *auteur*. Tarinan on oltava henkilökohtainen ja [elokuvan] kieli täytyy oikealla tavalla sovittaa tarinaan. Tästä huolimatta elokuvantekemiseni ei ole kytköksissä mihinkään tiettyyn liikkeeseen. Kuulunko romanialaiseen perinteeseen? En tiedä. Oikeastaan tietyltä alueelta tulevia elokuvia yhdistää vain kieli. Näiden teosten elokuvallinen kieli voi kuitenkin olla hyvin erilainen. Tarkoituksemme oli

Kuva: Cinema Mondo

reagoida voimakkaasti aikaisempaan elokuvaan, joten siinä mielessä en näe itseäni osana perinnettä. Jokaisen maan historiassa on ohjaajia, jotka tuntuvat läheisiltä, mutten usko, että olisimme heidän perillisiä.

Olette työskennellyt myös toimittajana ja opettajana. Millä tavoin nämä työt ovat vaikuttaneet elokuvaan?

Toimittajana työskentely on vaikuttanut minuun huomattavasti enemmän kuin opettajana. Oikeastaan työskentelin toimittajana, koska en voinut opiskella elokuvaa tuolloin ja toimittajuus oli lähempänä sitä, mitä halusin tehdä, eli tarinankerrontaa. Toimittajavuosinani 1987–1991 ammatti ei ollut nykyisen kaltaista informaation esittämistä vaan pikemminkin luovaa kirjoittamista. Kirjoitimme erilaisista aiheista raportteja luovasti, mikä oli hyvää harjaantumista tarinankerrontaan. Samalla opin, kuinka tarinalla voidaan saavuttaa ihmiset ja heidän tunteensa – tai mikä on informaation välittämisen oikea järjestys. Loin itselleni tyylin, joka auttoi minua vaihtaessani käsikirjoituksiin. Käsikirjoituksellani on pikemminkin kirjallista kuin kuvausteknistä arvoa: se kuvaa preesensissä, mitä tapahtuu.

Lehtityö piti yllä kiinnostusta asioihin ja auttoi ymmärtämään, mikä on tapahtuman merkitys. Lehtiä lukiessaan huomaa, etteivät uutiset ole tarinoita vaan kuvauksia siitä, mitä tapahtuu, mikä on jonkin merkitys. Myös elokuva pystyy tähän. Esimerkiksi työsteessäni *Valmistujaisia* luin tekstin erästä Bukarestin lukioista, jonka kaikki oppilaat lunttasivat loppukokeissa. Tämä olikin yleistä kaikissa lukioissa ja kaikkien tiedossa. Lopulta päätettiin, että asioiden oli muututtava, koska olemme nyt osa Euroopan unionia. Kouluihin asennettiin kamerat, mutta joistain oli myös tehtävä esimerkki. Tähän valikoitui eräs lukio, jossa kaikki oppilaat huijasivat ja opettajat sekä vanhemmat tiesivät tämän – se oli yleinen käytäntö. Aloitettiin tutkinnat, mutta koska epäilyjen määrä oli niin suuri, ei heitä voinut kuulustella yksi kerrallaan. Kuulustelijat tekivät kuitenkin käytännöllisen virheen: he lähettivät bussin hakemaan kaikki yhtä aikaa kuulusteltaviksi. Tämä johti siihen, että eräs poliitikko puuttui asiaan ja jyrähti: ”Millainen maa me olemme, jos lähetämme bussin hakemaan lapsia kuulusteltaviksi?” Minä taas ajattelin: ”Millainen maa me olemme, jos opettajat ja nuoret sanovat, että se [kuulustelu] muuttaisi asioita paremmaksi...” Tietenkin tutkinta lopui siihen, toiminta ei edes ollut laillista. Ongelmana on juuri se, ettei nähdä, mitä ilmiöt merkitsevät ihmisille. Tällaista apua lehdistö antoi minulle, opin katsomaan asioita silmästä silmään. Kun kutoo lehdistä monia asioita yhteen, saattaa saada erittäin mielenkiintoisen sosiaalisen kuvan maailmasta, eikä välttämättä vain juuri siitä maailmasta.

Haluaisins kysyä tässä välissä tyylistänne. Elokvissanne on erityinen tapa käyttää pastellisävyjä, harmautta ja synkkiä kontrasteja. Mikä merkitys näillä väreillä ja kontrasteilla on?

Ennen kuin puhutaan väreistä, on tehtävä muita tärkeitä ratkaisuja, esimerkiksi kuvattava jokainen kohtaus yhdellä otolla. Tämä määrittää koko tyyliä. Tällä ratkai-

sulla on myös merkitys: se juontuu maailman havainnoinnista, eikä todellisuutta voi editoida. Et voi esimerkiksi poistaa jotain tiettyä hetkeä tästä haastattelusta, sinun on kohdattava se, vaikka se olisi joiltain osin tylsää. Todellisuudessa ei myöskään ole musiikkia – minä en kuule musiikkia! Jos minut haluaa saada tunteelliseksi elokuvalla, pitää yrittää käyttää elementtejä, joita löytyy todellisuudesta. Nämä neljä seikkaa – päätös kuvata vain yhdellä otoksella, musiikittomuus, ei leikkausta sekä henkilöiden subjektiivinen perspektiivi – pätevät myös elämään. Kaikki muu on seurausta näistä perusratkaisuista. Jos haluaisit lavastaa tämän keskustelun ja kuvata sen vain yhdellä otoksella, se olisi huomattavasti hankalampaa kuin konventionaalisesti leikata yhteen kahden kameran kuvaa.

Mutta värit ovat pikemminkin esteettinen valinta. Sen välillä, miltä elokuva näyttää ja mitä tunteuksia se pyrkii välittämään, pitäisi olla yhteys. Kaikki muu kuitenkin kytkeytyy tilanteeseen siinä mielessä, että tarina itse muokkaa ennalta sitä, miltä elokuva näyttää. Esimerkiksi aikaisempi elokuvani [*Yli vuorten*] tapahtui luostarissa. Heti selvisi, ettei siellä ole sähköä, ja kun kerran olimme tekemässä realistista elokuvaa, ilmoitin kuvaajalle: ”Olet käynyt elokuvakoulun, selvitä tämä: meidän on kuvattava yöllä henkilöitä, jotka ovat pukeutuneet mustiin eikä heillä ole sähköä.” Se ei ollut helppoa, mutta tilanne saneli ratkaisut. Ei ole myöskään helppoa saada katsoja kokemaan hahmon mielentilaa, ajatuksia ja tunteuksia. Yksi tärkeimmistä on ollut ahdistuneisuuden tunne, jota ihmiset kokivat kommunismin aikana kuvitellessaan, että heitä tarkkailtiin jatkuvasti. Myös *Valmistujaisissa* pyrin saamaan esille syyllisyyden epärehellisyydellä, joka rakentuu monien erilaisten totuuden kerrosten päälle. Hahmo tuntee jatkuvasti ahdistuneisuutta siitä, että ihmiset saavat selville hänen valheensa ja sen, ettei hän ole niin mukava henkilö kuin väittää. Nämä ovat vaikeita asioita välittää katsojalle ilman musiikkia, ja ne täytyy saavuttaa lavastamisella, joka taas johtaa työskentelyyn muilla asioilla, kuten esimerkiksi värillä. Kaiken kaikkiaan elokuva on tulosta tietoisista ratkaisuista sekä kaikesta tapahtuvasta. Halusin *Yli vuorten* -elokuvaan lunta, mutten tietenkään voinut hallita päivää, jolloin sataisi lunta. Kuvasimme ja toivoimme lumen tulevan. Kun se tuli, tein kaiken sen kanssa – se tuli oikealla hetkellä, mutta se ei tullut hetkenä, jona sitä odotin. *Valmistujaisien* viimeisessä kohtauksessa taas toivoin saavani pilviä, mutta aurinko pilkistikin kahdesti. Pidin siitä, mutta se ei ollut minun hallinnassani. Kykenin kuitenkin hallitsemaan sitä, minkä otoksen valitsen 25:n joukosta.

Mainitsitte, että henkilöahmot tuntevat olevansa tarkkailun alaisia. Tämä näkyy myös siinä, kuinka kamera on kuin ”hahmojen kanssa”, kuin jokin toimittaja tai turvakamera, joka raportoi ihmisten toimia.

Kuvaukseen voi suhtautua monin tavoin, kun elokuva on valmis. Kun mainitsin, että käytämme todellisuutta inspiraationa, se liittyy myös kuvaukseen. Kameran on vastattava kohtauksen tilaan ja rytmiin.

Tärkeää onkin, ettei minun huomata vaikuttavan kuvaustyylin päätöksiin. Jos kohtausta on staattinen, kamera on staattinen, sillä sen liikuttaminen näyttäisi jonkun päätökseltä. Kamera siis liikkuu elokuvissani vain, kun se seuraa toimintaa. Tämä on eräänlainen konventio, jossa kamera on kuin hiljainen tarkkailija, jonka rytmi tulee tilanteen rytmistä. Tarkoitus on antaa tämän tarkkailijan nähdä ihmisen reaktio, tehdä se näkyväksi. Lisäksi kamera on jatkuvasti silmien tasolla, kuten meidän näkökulmamme elämän seuraajina.

Myös Ingmar Bergman – tai tarkkaan ottaen Sven Nyqvist – taisi käyttää samankaltaista metodia, jossa kameran liike seurasi toimintaa⁵.

Tuo onkin hyvä vastaus kysymykseesi minuun vaikuttaneista elokuvantekijöistä. Katsoin Bergmania ollessani nuori, mutta en kuitenkaan rakentanut tyyliäni Bergmanin avulla minkään pohditun käsityksen mukaisesti. Pikemminkin katselin paljon elokuvia ja yritin ymmärtää elokuvan filosofiaa. On tietenkin mahdollista, että tietyt asiat pysyvät mukana, kunnes niistä tulee osa tekemisen tapaa, vaikkein sitä tietoisesti tunnistaisikaan.

Elokuviessanne näyttäisi olevan monta totuutta. Samalla hahmoja motivoi ratkaisuisaan kuitenkin tunteet tai rakkaus, voisiko tätä kutsua jokapäiväiseksi vastarinnaksi?

Olen siitä samaa mieltä, ettei ole olemassa vain yhtä totuutta. Tämä ei kuitenkaan koske vain elokuvia, vaan se koskee myös elämää. Ei ole ollenkaan helppoa sanoa, kuka on oikeassa tietyssä tilanteessa. Totuus on hyvin suhteellinen asia, se riippuu omasta katsantokannasta ja siitä, kuinka paljon tuntee asiayhteyttä. En pidä elokuvista, joissa hahmot tietävät tarkkaan, miksi tekevät jonkin päätöksen. Eivät ihmiset ole niin varmoja eivätkä elämä ja päätökset selviä. Ratkaisuun vaikuttavat aina uskomukset, tilanteen ja sen asiayhteyksien punnitseminen ja tunteet sekä reaktiota vaatineet asiat. Tällaisen mallin yksinkertaistaminen elokuvaan tuottaa vain typerän yritelmän saavuttaa todellisuutta.

Luulenpa, että *Valmistujaisissa* hahmoilla on hyvät aikomukset, he haluavat tehdä hyvää. Hyvä ja paha ovat myös varsin suhteellisia asioita. Asiayhteys on myös tärkeä, päähenkilö on tulosta kaikista päätöksistä, joita hän on tehnyt. Nämä päätökset näyttävät hänestä järkeviltä, kunnes eteen tulee elämänvaihe, jossa ymmärretään, ettei ehkä ollakaan sellaisia kuin haluttaisiin, mutta on liian myöhäistä muuttaa asioita. Tuloksena on myöhäisiä pettymyksiä itseensä – kuinka siis elää itsensä kanssa? Elokuvasa kaikki tekevät myös kompromisseja. Näin on myös *Yli vuorten* -elokuvasa. Jokaisessa tilanteessa hahmot pyrkivät tekemään olennaisimman päätöksen. Periaatteet tulevat vasta tietyn varakkuuden ja yhteiskunnallisten saavutusten mukana. Jos kuitenkin on vielä ”velkaa yhteiskunnalle” ja pyristelee, kompromissit ovat osa itsesuojelua.

Olette maininnutkin aikaisemmissa haastatteluissanne, että elokuvantekemisen keinojen tulisi olla ”rehellisiä” ja ”säädylisiä” ilman manipulointia. *Yli vuorten* perustui

Tanacun tapahtumiin (2005) sekä muutamaaan kirjaan aiheesta⁶. Oletteko sitä mieltä, että elokuva kykenee esittämään asioita jollain tavalla rehellisemmin kuin kirja?

Manipulaatiota ei voida kokonaan välttää, sillä se on osa [elokuvan] kieltä. Kaikki riippuu siitä, mihin vetää rajan. Manipulaatiolta säästyttyisiin vain, jos katsottaisiin suoraa turvakameran kuvaa torilta ja kamera siirtyisi sattumavaraisesti oikealta vasemmalle – mutta kuka sitä katsoisi? Kameran suuntaaminen tietyllä tapaa on jo päätös. Myös leikkaus voi olla hyvin totuudenmukainen, mutta suhteessa mihin? Voi olla totuudellinen esimerkiksi tarinalle, mutta minä yritän olla totuudellinen todellisuudelle, tapahtumien tekstuurille, ja samalla tehdä elokuvista koherentteja. Täytyisikin olla koherentti niillä rajoituksilla, joita itselleen asettaa.

Mutta ovatko kirjat manipulatiivisempia? En tiedä, mutta luulen, että elokuvan vahvuus ja erityisyys ovat sen kyvyssä ilmaista joitain asioita ilman tekijän kommenttia. En kerro, mitä hahmo tuntee, vaan mitä hän tekee. *Valmistujaisissa* on kohtausta, jossa päähenkilö ajaa ja pysähtyy, nousee ja lähtee etsimään edellisenä päivänä auton alle jäänyttä koiraa metsästä, jossa hän alkaakin itkeä. Miksi näin tapahtuu ja kuinka se liittyy edellispäivään? Vai onko se kytköksissä yleisemmin tapahtumiin? En tiedä, se on vain tilanne, jossa ymmärrämme, että hän menettää hetkeksi malttinsa. Kirjassa voisi olla tarkempi ja kertoa, mitä hän tuntee. Ongelmana on kuitenkin se, että kerronta käsittelisi silloin vain niitä tunteita. Pidän elokuvista, sillä ne voivat olla monia asioita yhtä aikaa ja tämä onkin erityistä elokuvalla – se sanoin kuvaamaton pieni pilke hahmon silmässä jossain vaiheessa, jos näyttelijä on ollut riittävän antelias ollakseen tuo hahmo edes sekunnin. *Valmistujaisissa* pidän erityisen paljon kohtauksesta, jossa päähenkilö palaa vaimonsa luokse kertoakseen, että heidän tyttärensä tietää miehen syrjähyppystä. Kaikki sen hetken häpeä, romantiikan ja hohdon puute, ihmisten väliset suhteet ovat niin käsin kosketeltavia tuossa kohtauksessa. Näemme iloisen tytön kuvia, jotka luovat lisäkerroksia kohtaukseen. Onko tämä manipulaatiota vai ei, en tiedä, enkä oikeastaan välitäkään.

4 kuukautta, 3 viikkoa ja 2 päivää sekä *Yli vuorten* vaikuttavat hyvin yleisessä mielessä eräänlaisilta siirtymiltä, edellinen Neuvostoliiton otteesta ja jälkimmäinen uskonnosta (luultavasti kohti henkilökohtaisempaa uskoa). *Valmistujaiset* taas vaikuttaisi olevan eräänlainen ”uuden, rehellisemmän sukupolven” affirmaatio.

4 kuukautta... ei kerro Neuvostoliitosta eikä oikeastaan abortistakaan. Elokuva kertoo pikemminkin päätöksenteosta, aikuiseksi kasvamisesta ja sen ymmärtämisestä, että jokaisella aikuisiän päätöksellä on seurauksia, ja kertoo se myös ystävytydestä. Neuvostoliitto ei ollut suoranaisesti läsnä, vaikka elokuvassa on paljon sortoa. Halusinkin puhua juuri tästä jatkuvasta sorrosta ihmisistä kohtaan, ja siitä, kuinka heistä tehtiin vainoharhaisia. Se ei kuitenkaan ole yritys

kuvata kommunistista yhteiskuntaa. Minun vain piti saada puhua omaan elämäni liittyvästä tapahtumasta, elokuvissa on aina jotain henkilökohtaista. *Yli vuorten* taas on tutkielma henkilökohtaisen uskon sekä instituutioina ymmärretyr uskonnon ja kirkon välisestä suhteesta, myös taikauskon ja fanatismien väleistä. Luulen, että se koskee myös muita vahvoja uskomuksia. Tämän huomaa myös ympäri maailmaa: ihmiset tekevät hyvin kummallisia asioita abstraktin uskon nimissä. Minulle *Yli vuorten* on elokuva siitä, kuinka suhteellista hyvä ja paha voivat olla. *Valmistujaiset* taas... katso se uudelleen, se ei ole niin yksinkertainen! Elämä on täynnä ihmisiä peittämässä totuutta valheisiin, jotta he näyttäisivät paremmilta kuin todellisuudessa ovat. Tärkeää on, onko tyttären ratkaisu eettisempi kuin se, mitä hänen isänsä pyytää. Olennaista minulle on pohtia, onko tämä kouluttamamme seuraava sukupolvi yhtään meitä moraalisempi. En tiedä, näemme sitten, toivoa on.

Miltä siis Romanian tulevaisuus nyt näyttää, tai Euroopan?

Romanian tulevaisuudesta voin sanoa hyvin vähän. En ole kummoinenkaan ennustaja. Näen kuitenkin jonkinlaista kehitystä, varsinkin historiallisessa perspektiivissä. En kuitenkaan tiedä, kuinka syvällistä tämä kehitys on ollut ihmisten välillä – ainakaan se ei ole sillä tasolla, jolla sen toivoisimme olevan. Nykypäivän Romaniassa on paljon turhautumista ja masennusta, koska ihmiset eivät katso yhteiskunnan olevan oikeanlainen. He eivät näe, että ihmiset kykenisivät etenemään omin ansioin. Joitain ihmisiä ylennetään ansioidensa perusteella, mutta samalla tasolla on myös ihmisiä, joilla ei ole juuri mitään meriittejä. Tämä luo outoja yhteiskunnallisia vastuusuhteita, jotka saavat ihmiset menettämään kärsivällisyytensä ja

luottamuksensa asioiden muuttamisen mahdollisuuteen. Tästä seuraa se, että ihmiset tekevät ratkaisuja vain itsensä tai perheensä tähden. He saattavat lähteä pois, vaikka asiat eivät välttämättä ole paremmin muualla, mutta ainakaan he eivät enää välitä yhtä paljon. He voivat tuudittautua itsekkyyteen. Ongelmana on löytää tarpeeksi ihmisiä, joilla on tarpeeksi energiaa olla olematta itsekkäitä ja etsiä kollektiivisia yhteiskunnallisia ratkaisuja yksilökeskeisten sijaan. Tämä on tietenkin helpommin sanottu kuin tehty.

Kun käymme tätä keskustelua tänään, asiat eivät näytä [Euroopassa] hyvältä. Näyttää, ettei ihmisillä ole oikein toivoa paremmasta, mutta jos katsoo historiaan, asiat ovat toisin. Onkin tärkeää rationaalisesti pyrkiä estämään tilanteen heikentyminen, on taisteltava voimakkaasti säilyttääksemme asiat, joita olemme saavuttaneet, ja pysäyttää tälle mantereelle tärkeiden arvojen hävittäminen. On helppoa syyttää jotain toista oman elämänsä tai maansa ongelmista – ja se toinen tulee aina jostain muualta – ja etsiä syntipukkeja. On tärkeää vain taistella vahvasti tällaista vastaan.

Olettekin jo jossain määrin vastannut tähän kysymykseen, mutta onko mielestänne elokuvantekijällä sosiaalinen funktio?

Hänellä on sosiaalinen funktio persoonana, omassa elämässään, mutta elokuvilla ei pitäisi olla sosiaalista tehtävää. Niillä voi olla sosiaalinen tehtävä, mutta niiden on pysyttävä elokuvana. Elokuvan ainoa välttämätön funktio on taiteellinen. Jos teokset kuitenkin kykenevät toisinaan luomaan keskustelua yhteiskunnassa, se on todella hyvä asia. Ohjaajien ainoa velvollisuus on tehdä elokuvia. Voimme myös olla aktiivisia yksilöinä ja muuttaa yhteiskuntaa, jos elokuva vaikkapa nostaa esiin jännitteitä, mutta ei suoraan elokuvilla.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Piotr Piotrowski, *In the Shadow of Yalta. Art and Avant-garde in Eastern Europe, 1945–1989*. (Awangarda w cieniu Jałty. Sztuka w Europie rodkowo-Wschodniej w latach 1945–1989, 2005). Käänt. Anna Brzyski. Reaktion Books, London 2009, 114–115, 247, 255, 259–261, 383–385.
- 2 Ks. esim. Maria Bucur, *Edifices of the Past. War Memorials and Heroes in Twentieth-Century Romania*. Teoksessa *Balkan Identities. Nation and Memory*. Toim. Maria Todorova. New York University Press, New York, 2004, 158–179; Diana Georgescu, "Ceausescu Hasn't Died" – Irony as Counter-memory in Post-Socialist Romania. Teoksessa *Post-Communist*

- Nostalgia*. Toim. Maria Todorova & Zsuzsa Gille. Berghahn Books, New York & Oxford, 2010, 155–176; Oana Popescu-Sandu, "Let's all freeze up until 2100 or so" – Nostalgic Directions in Post-Communist Romania. Teoksessa *Post-Communist Nostalgia* 2010, 113–128.
- 3 Marina Kaceanov, On the Romanian Cinema. *p.o.u. A Danish Journal of Film Studies*. No. 25, 2000, 80–91. Verkossa: pov.imv.au.dk/pdf/pov25.pdf, 81–82.
- 4 Esim. Harlan Jacobson, Brief Encounter: Cristian Mungiu. *Film Comment*. Vol. 50, No. 6, 2012. Verkossa: filmcomment.com/article/cristian-mungiu-interview-beyond-the-hills/.
- 5 Näin erityisesti esimerkiksi elokuvassa *Fanny ja Alexander* (1982).
- 6 *Yli vuorten* perustuu romanialaisen

kylän Tanacun luostarin tapahtumiin. Vuonna 2005 psyykkisesti sairas nunna, Maricica Irina Cornici, kuoli manasrituaalissa. Rituaalin suorittanut pappi Daniel Petre Corogeanu oli aikaisemmin todennut, ettei nunnaa vaivaa pelkästään mielisairaus, vaan paha henki. Pitkään oikeudenkäynnin jälkeen viittä henkilöä syytettiin murhasta. Ks. esim. Craig S. Smith, A Casualty on Romania's Road Back from Atheism. *New York Times* 3.7.2005. Verkossa: nytimes.com/2005/07/03/world/europe/a-casualty-on-romania-s-road-back-from-atheism.html; ks. myös Liza Béar, Cristian Mungiu. *Bomb*. No. 122, 2013. Verkossa: bombmagazine.org/article/6923/cristian-mungiu.

PASI TAKKINEN

Ihminen, Elämä ja Kone

Vaikka valistus ja luonnontieteet ovat vapauttaneet ihmisen joukosta yliluonnollisia käsityksiä, on aikamme ihmisyyttä silti kaikkea muuta kuin vapaata. Inhimillisen vapauden rajoja voidaan yhä valottaa – valistuksen hengen vastaisesti – osoittamalla ihmisen häilyvyys itseään suurempien voimien armoilla. Tarvitsematta sanoutua irti naturalismista tai empirismistä voimme nimetä ihmisyyttä kannattelevat biologiset ja teknologiset voimat Elämäksi ja Koneeksi.

Ihmisyuden luonnetta ja päämääriä ei voi kysyä tyhjiössä. Jotta ihmisyyden luonnehdinta ei olisi kehämäistä, omista hiuksista ylös riuhtomista, on luonnehdinnan viitattava johonkin ihmisyyden ulkopuoliseen. Länsimaisessa perinteessä ihmisyyttä on pitkään pyritty ymmärtämään suhteessa kristinuskon Jumalaan.

Kuitenkin Nietzschen julistettua Jumalan kuolleen ja luonnontieteiden siivottua maailmankaikkeuden ylimääräisestä ontologisesta painolastista, löysi moderni ihminen itsensä keskeltä aineen ja energian autiutta, jossa nihilismi lakastuttaa merkitykset kuin avaruuden ikuinen

kylmyys. Mikä siis olisi nykyään se ihmisen ulkopuoleinen tukipiste, jolta voisimme ponnistaa ymmärtämään ihmisyyden päämääriä?

Moni ajattelija on oivaltanut aikamme ihmisyyden olevan kamppailua biologisten ja teknologisten voimien ristivedossa. Kutsun näitä voimia Elämäksi ja Koneeksi. Aluksi luonnostelen Elämän ja Koneen olemukset, minkä jälkeen yritän valottaa ihmisyyden kohtaloa näiden voimien otteessa.

Elämä on me, kaikki elolliset olennot. Elollisten olentojen moneus on useastakin syystä myös ykseys. Evoluutioteoria kertoo kaikkien elollisten jaetusta suku-

Filosofian aineopiskelijoiden kirjoituskilpailu: Minne menet ihmisyy?

Kesällä ensimmäistä kertaa järjestetty Filosofian aineopiskelijoiden kirjoituskilpailu kysyi kirjoittajiltaan ihmisyydestä:

”Jotkut ajattelijat ovat halunneet löytää ihmisyyden määritelmän voidakseen nähdä ihmisyyden muutoksen suunnan. Voidaan ajatella, että käsitys ihmisyydestä voi toimia tavoitteiden tai tulevien näkymien pohjana ja mahdollisesti jopa ohjata ihmiskunnan muutosta. Mitä jos ihmisyyden muutos onkin harhakuvitelma, saman ihmislunnon toistuvaa ilmentymistä vain erilaisin välinein ja keinoin? Entä kuuluuko ihmisyyden muutokseen myös ihmisyyden varjopuolet? Tulisiko ihmisyyden muutosta lähestyä ihmisyyden vastakohtien ja vääristymien kautta?”

Pasi Takkisen (Helsingin yliopisto) voittajaesseetä kilpailun tuomaristo arvioi luovaksi, sisällöltään rikkaaksi ja kieleltään ilmeikkääksi. Tuomareiden mukaan essee tuo esiin tärkeän havainnon siitä, miten ihmisen luomat voimat ovat osaltaan yhtä hallitsemattomia kuin ne, jotka ovat luoneet hänet. Tekstissä piiryy kuva yksilön ja häntä ympäröivien yhteiskunnallisten rakenteiden vuorovaikutuksesta ja omaa näkökulmaa peilataan perehtyneesti ja monipuolisesti filosofisiin keskusteluihin inhimillisestä olemisesta biologian ja teknologian ristipaineissa.

Kilpailun järjesti Jyväskylän yliopiston filosofian oppiaineen ainejärjestö Mephisto ry Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen, *niin & näinin* ja Tutkijaliiton tuella. Tuomareina olivat professori Sara Heinämaa Jyväskylän yliopistosta, Ville Kokko Turun yliopistosta, filosofian opiskelija Teemu Lari Jyväskylän yliopistosta ja *niin & näinin* päätoimittaja Anna Ovaska. Kilpailun tavoitteena on kehittää valtakunnallisesti filosofian opiskelijoiden toimintaa ja tuoda yhteen filosofian parissa työskenteleviä eri puolilta Suomea.

laisuudesta, kunkin lajin edustaessa yhtä haaraa Elämän puussa. Ekologia kertoo keskinäisriippuvuudesta yhteisessä luonnontalouden verkostossa. Astrobiologia ja James Lovelockin Gaia-hypoteesi kiinnittävät huomion Elämän kosmiseen harvinaisuuteen ja siihen, että toistaiseksi ainoa tuntemamme elämä on omia elin- ehtojaan ylläpitävä planetaarinen järjestelmä. Tässä vuosimiljardeja vanhassa kokonaisuudessa ihminen on suhteellisen uusi tulokas.

Kone on ihmisen rakentama ja ihmisyyttä muokkaava maailmanlaajuinen kulttuurirakenne. Kone ilmenee kaikenläpäisevästi teknologioina, valtarakenteina, talousjärjestelminä ja aatevirtauksina. Tekniikan filosofiaan tunnettu historioitsija Lewis Mumford kutsuu tätä totaalista kulttuurimuotoa nimellä ”Megamachine”¹. Näennäisestä moneudestaan huolimatta Kone on yksi, sillä sitä ylläpitävät aineen, energian ja vallan verkostot ovat maailmanlaajuisia.

Luon seuraavaksi tarkemman katsauksen Koneeseen, jonka jälkeen käsittelemme eräitä Elämän piirteitä.

Koneen mahti

Kone on ykseys, sen osat ovat keskinäisriippuvaisia. Voidaan poimia käytännössä mikä tahansa ihmisen valmistama esine ja kysyä, mistä sen valmistukseen käytetty aine ja energia ovat peräisin. Entä kuinka ovat syntyneet ne välineet, joilla tuo äsken poimittu esine on valmistettu? Yksi tai kaksi askelta tätä ajatusleikkiä kuljettaa meidät maailmanlaajuisen teollisuuskoneen joka kolkkaan. Esteettiset vivahde-erot vaikkapa suomalaisen ja japanilaisen nykykulttuurin välillä eivät muuta sitä tosiseikkaa, että omaleimaisen pinnan alla jyskyttää yksi ja sama koneisto. Elämäntapaa kannattelevat teknologiset rakenteet, kuten infrastruktuuri, logistiikka, liikenne, tuotantolaitokset, tiedonsiirto ja asejärjestelmät, ovat moderneissa yhteiskunnissa käytännössä samat. Näennäisestä moneudestaan huolimatta Kone on siis ykseys.

Ihminen ei hallitse Konetta. Vaikka ihminen saavuttaaakin teknologiallaan tavoittelemiaan päämääriä, on tästä vielä pitkä matka tilanteeseen, jota voisi kutsua hallinnaksi. Tere Vadén osoittaa esseessään ”Next Nature and the Curse of Oil”, että ihmisen rakentama teknologinen kulttuuri on oikeastaan luonnonvoima: hallitsematon, ennustamaton ja omalakinen. Vadénin mukaan edes teknologisen hallittavuuden symbolina pidetty ydinvoima ei täytä sille asetettuja hallittavuus- ja ennustettavuusvaatimuksia. Onnettomuudet ja loppusijoituksen pulmallisuus viittaavat kiusallisesti ihmistiedon rajallisuuteen. Lisäksi Vadén huomauttaa, että teollinen sivilisaatio on synnyttänyt lukuisia täysin ei-aiottuja omalakisia järjestelmiä, jotka toimivat luonnonvoimien tavoin, kuten ilmastonmuutos ja muovisaaste.² Jokaista toteuttamaansa toivetta kohden Kone tuottaa siis ei-toivottuja onnettomuuksia. Koneen hallitsemattomuus voidaan päätellä myös pelkistä premiseistä tukeutumatta Vadénin perusteelliseen empiriaan. Aivan yhtä selvästi kuin ihminen on osa luontoa, niin ihmisen rakentama

kulttuurimuoto on myös luonnon prosessi. Tai toisin ilmaistuna: jos ihminen ei tunne toimintansa vaikuttimia ja seurauksia, niin kuinka hän voisi tuntea rakentamansa teknologisen kulttuurirakenteen vaikuttimet ja seuraukset?

Kone vangitsee ihmisen. Koneen ulkopuoleiset ihmiset ovat vääjäämättä liittyneet Koneeseen joko houkutuksesta tai pakon edessä. Lisäksi Koneesta syntyneet sukupolvet eivät enää osaa tai tahdo elää ilman Konetta. Historiallisesti merkittävä Koneen laajenemispyrähdyks oli eurooppalainen kolonisaatio ja sitä seurannut länsimaisen kulttuurin hegemonia. Nykyään Koneesta riippumaton ihmisyyden lähes kadonnut maailmasta. Koneen vangitsevuus on siis antropologinen tosiseikka. Pauli Pylkkö esittää kirjassaan *Luopumisen dialektiikka*, että luopuminen on ainoa ele, jolla perifeerinen paikalliskulttuuri voi vastustaa kolonisoivaa eurooppalaisuutta. Eurooppalaisuus lupaa periferiaalle valtaa, sosiaalista statusta, turvallisuutta, aineellista toimeentuloa, pidempää ja terveempää elämää sekä toivon paremmasta tulevaisuudesta. Tästä kaikesta periferia luopuu, jos se torjuu kolonisaation.³ Koneesta luopuminen on siis mieletön, syrjäyttävä ja itsetuhoinen ele.

Kone hallitsee ihmistä. Koneen tarpeet sanelevat ihmisen päämääriä vähintään yhtä paljon kuin ihmisen tarpeet sanelevat Koneen päämääriä. Teollisen yhteiskunnan on aina ensimmäiseksi turvattava teknologinen perustansa, vaikka tämä merkitsisi sosiaalista ja ekologista riistoa. Tehtaiden on tuotettava, tavaran on kuljettava, sähkö on virrattava. Tilannetta voi kutsua teknologiseksi determinismiksi, sillä teollisen yhteiskunnan edessä ei avaudu kovinkaan laajaa vaihtoehtoisten elämänmahdollisuuksien horisonttia. Kirjassaan *Niukkuuden maailmassa* Ville Lähde kutsuu ”annetuksi tilanteeksi” sitä voimaa, jolla vanhat rakenteet hidastavat ja rajoittavat kestävyteen pyrkivää yhteiskuntamuutosta.⁴

Koneen materiaallinen perusta on hämärän peitossa. Antti Salminen ja Tere Vadén esittävät kirjassaan *Energia ja kokemus*, kuinka fossiiliset polttoaineet ja erityisesti öljy ovat synnyttäneet modernin kokemuksen. Öljyhuu- ruinen moderni mieli ei ole ymmärtänyt materiaalista perustaansa, mikä on synnyttänyt monenlaisia harhakuvia teollisuuskoneen itseriittoisuudesta ja kaikkivoipuudesta.⁵ Tätä aavistellen Vadén toteaaikin artikkelissaan ”EROEI-fantasia eli kysymyksiä tulevaisuuden filosofeille”, että filosofia, talousteoria, modernin kritiikki ja yhteiskunnallinen ajattelu ovat yhä suurelta osin sokeita modernin yhteiskunnan olemassaolon edellytyksille ja öljyn hupenemisen seurauksille.⁶

Kone kätkeytyy ihmisyyden sisään. Lewis Mumford osoittaa kaksiosaisessa teoksessaan *The Myth of the Machine*, kuinka ihmisyyden historia esitetään tavallisesti Koneen kehityskertomuksena.⁷ Käsitteellisesti katsoen Kone siis kätkeytyy ihmisen sisälle: aina kun puhutaan ihmisestä, tarkoitetaan samalla Konetta. Puhe ihmisyydestä on pakostakin epämääräistä ellei ensin tarkenneta, sisältyykö Kone ihmisyyden käsitteeseen. Jos ihminen ja Kone erotetaan käsitteellisesti toisistaan, niin kumpi on

kehittynyt vuosituhsien aikana, ihminen vai Kone? Moni kertomus ihmisyyden kehityksestä ei ole juuri muuta kuin teknologisten saavutusten luettelointia.

Kone muokkaa inhimillistä kokemusta. 1900-luvun mullistusten pyörteissä filosofit ja ihmistieteilijät tekivät paljon tärkeitä huomioita teollisuustyön vieraannuttavuudesta, keinoarpeista, kapitalistisesta subjektista, asiantuntijavallasta, massapsykologiasta, viihteellistymisestä, totaalisesta sodasta, luonnosta raaka-aineväestöstä, ihmisestä teknologian raaka-aineena ja niin edelleen. Monet 2000-luvun teknologiset ilmiöt kuten kaikkialle työntyvä automaatio ja digitalisaatio ovat vaikutuksiltaan yhä hämärän peitossa. Myös lääketieteen ja biotieteiden saavutukset mullistanevat ihmisyyttä, mutta millä tavalla? Teknologinen kehitys muokkaa ihmisyyttä niin kiihtyvällä vauhdilla, että aikaisempi inhimillinen kokemus muuttuu lähes tavoittamattomaksi jo yhden sukupolven aikana.

Elämän perustavuus

Olen edellä keskittynyt Koneen käsitteen luonnehdintaan mutta nyt on aika sanoa jotain myös toisesta superstruktuurista, Elämästä. Siinä, missä liika samastuminen Koneeseen on vaikeuttanut Koneen ajattelamista, niin liika etäännyminen Elämästä on vaikeuttanut Elämän ajattelamista. Charles Darwinin oivalluksesta on jo puolitoista vuosisataa, ja ihmisen evolutiivis-biologinen alkuperä on yleisesti tunnustettu seikka. Siitä huolimatta ihmistä pidetään arkisessa ajattelussa epämääräisellä ja vaikeasti kuvattavalla tavalla muista elollisista erillisenä, juurettomana olentona *sui generis*.

Mikä merkitys on siis sillä, että ihminen on osa Elämää? Ihmisyyden kuulumisesta Elämään on johdettu pitkälle meneviä eettisiä ja maailmankatsomuksellisia johtopäätöksiä, kuten esimerkiksi syväekologinen etiikka ja Gaia-hengellisyys. Mutta tässä riittää kokemusfilosofin minimiväite, jonka mukaan inhimillinen kokemusmaailma perustuu elollisen organismin maailmassa olon kokemukselle. Kokemuksen piirteet kuten ruumiinaistit, päämääräsuuntautuneisuus, tarvitsevuus ja elämänhalu sitovat ihmisen erottamattomasti osaksi Elämää. Myös ihmisyyden erityispiirteinä pidetyt tietoisuuden ja sosiaalisuuden rakenteet kumpuavat elollisuudesta.

Heideggerin oppilas Hans Jonas on kirjassaan *The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology* kehittänyt näitä ajatuksia suuntaan, jota hän kutsuu elämän fenomenologiaksi ja biologiseksi eksistentialismiksi⁸. Jonasin mukaan filosofinen perinne ei ota riittävästi huomioon ihmisen elossa olemista ja organismiluonnetta. Artikkelissaan ”Spinoza and the Theory of Organism” Jonas esittää, että ihmisyyttä rakentavat ristiriidat perustuvat elollisen organismin kokemukselle. Organismi on vapaa, mutta ympäristö asettaa sille välttämättömyyksiä. Organismi on itseys mutta samalla yhtä ympäristönsä kanssa. Organismi pysyy samana, silti jatkuvasti muuttuen. Organismi elää tarvitsemisen ja saamisen jännitteessä. Lopulta

ihmisyyden ehkä suurin ristiriita jännittyy syntymän ja kuoleman välille.⁹

Ihmisyyden kuuluminen Elämään merkitsee myös sitä, että ihminen kokee pyrkimystä ja preferenssiä. Toisin sanoen se yleisesti jaettu kokemus, että ihminen tavoittelee jotain, tai että jokin asiantila maailmassa on hänestä toivottavampi kuin jokin muu asiantila, perustuu hänen tarvitsevaan elollisuuteensa. Ajattelumme rajat tulevat pian vastaan, jos yritämme käsittää, kuinka jokin ei-elollinen voisi tuntea pyrkimystä tai preferenssejä.

Puhe Elämästä ei pyri nihilistiseen biologismiin vaan korostaa elollisuuden välttämättömyyttä eettiselle ihmisyydelle. Jokainen eettinen teoria kadottaisi merkityksensä, jos ihminen ei olisi elollinen olento. Kuinka lähimmäisen kärsivät kasvot voisivat meitä velvoittaa ilman elävää vetoamustaan? Mitä mieltä olisi puhua jokaisen ihmisen perustarpeista ja -oikeuksista, jos emme olisi eläviä, tarvitsevia, kärsiviä ja kuolevia olentoja? Jopa ei-ihmiskeskeinen ympäristöetiikka murentuisi, jos emme jakaisi elollista samuutta muun Elämän kanssa.

Vaikka ihmisyyden perustuu Elämään primitiivisellä eli perustavalla tasolla, ei Koneen ote ihmisestä ole Elämän otetta heikompi. Päinvastoin juuri ihmisen elollisuus tekee hänestä Koneen orjan. Kone kiinnittyy kaikkiin niihin piirteisiin, jotka tekevät ihmisestä elävän. Kone tarjoaa yksinoikeudella ihmiselle ruoan, suojan ja muut perustarpeet. Lisäksi status, seurallisuus, seksuaalisuus, viihde, seikkailunhalu, luovuus, esteettisyys ynnä muut ihmisyyden piirteet toteutuvat aina vain totaalisemmin Koneen kautta. Kone antaa jokaiselle keinot toteuttaa tiedostamattomia viettejään ja tiedostettuja pyrkimyksiään. Kone on kuin näkymätön käsi, joka voimistuu sitä enemmän, mitä tarmokkaammin ihmiset ponnistelevat tulevaisuutensa tähden tavoitellen hyvää elämää. Vaikka esivanhempamme elivät esiteollisessa elämäntavassa vielä muutama sukupolvi sitten, emme enää edes kykene käsittämään, kuinka ihmisarvoista elämää voisi saavuttaa ilman Konetta. Lopulta kaikkein voimakkain houkutin on lääketieteen lupaus pitkästä ja terveestä elämästä. Koneen tärkein käyttövoima sekä lujin kahleemme siihen on siis oma elämänhalumme.

Ihmisen osa

Edellä olen kuvannut ihmisyyden osana Elämää ja Konetta. Tähän kunnianhimoiseen luonnostelmaan on filosofina suhtauduttava suurella kriittisyydellä. Jos kuitenkin ajatuksen kehittäminen vuoksi hyväksymme kuvauksen oikeaksi, avautuu eteemme kuva ihmisyyden kohtalokkaasta tilanteesta. Nimittäin tähän mennessä sanotun lisäksi moderni mieli on piinaavaan tietoinen Elämän ja Koneen pysymättömyydestä. Koneen titaaninen manifestaatio saattaa syöstä itsensä tuhoon ja siinä samalla myös Elämän ja ihmisyyden. Mutta Koneen hylkääminenkään ei ole enää mahdollista. Liitto on jo tehty, eikä sitä voi purkaa. Osana Elämää ja Konetta ihmisyyden sisä sisältää näiden superstruktuurien väliset ratkeamat-

tomat ristiriidat. Tämä dialektinen jännite määrää ihmisyden kohtalon ja suunnan.

Joka vakavissaan hyväksyy ajatuksen Elämän ja Koneen alkuvoimaisesta omalakisuudesta – sekä käsittää tämän ajatuksen seuraukset ihmisyydelle – saattaa tavoittaa tunteen, jota teologi Rudolf Otto kutsuu pyhän kokemukseksi. Elämän ja Koneen majesteettisuuden rinnalla on helppo tuntea viehätystä, pelkoa ja musertavaa mitättömyyttä. Tällaista pyhyttä ei tarvitse rakastaa eikä varjella, mutta sitä on pakko kunnioittaa. Pyhyttä lähestytään, koska siihen voidaan vaikuttaa, mutta sitä ei voida koskaan täysin ymmärtää eikä hallita. Lopulta ihmisyyden itsessään on neuvoteltava ja koeteltava suhteessa ihmistä mahtavampaan pyhään.

Moderni apokalyptinen tietoisuus pakottaa meidät uudella tavalla arvioimaan Elämän ja Koneen pyhyksien merkitystä. Voiko olla ihmisyyttä ilman Konetta? Entä ilman Elämää?

Radikaalivihreä primitivismi vastaa, että ihmisyyden on jätettävä Kone ruostumaan ja löydettävä paikkansa osana Elämää.¹⁰ Primitivismin ansio on tunnistaa Elämän

ensisijaisuus ihmisyydelle: ihmiset ovat aina ja kaikkialla kuuluneet Elämään, mutta eivät Koneeseen. Siinä missä Elämällä on vuosimiljardien näytöt sitkeydestä ja sopeutuvuudesta, primitivismin näkökulmasta Kone ei ole tehnyt vielä paljoa muuta kuin näyttävän pyrotekniikalla tehostetun sisääntulon ja paljon roskaa.

Teknotulevaisuutta palvova transhumanismi taas julistaa, että ihmisyyden on ylittävä Elämän rajoitteet integroitumalla Koneeseen. Miksi murehtia Elämän säilymisestä maapallolla, jos ihminen täydellistyy osaksi kaikkivoipaa Konetta? Transhumanismin ansio on oivaltaa ihmisen teknologiasuhteen epärationaalisuus ja teknologisen kehityksen messiaanisuus.¹¹ Transhumanismi on myös selkeän tietoinen teknologian ihmisyyttä muokkaavasta mahdista.

Valtaosa ihmisistä ei rohkene kieltää Elämää eikä Konetta vaan tahtoo vastata kummallekin myöntävästi. Mutta näiden pyhien myllertäessä planeettamme pinnalla ei varmoja tai lopullisia vastauksia ole. Ihmisen kohtalona on siis ponnistella vähäisin voimin, vajavaisin tiedoin ja olemukseltaan häilyvänä Elämän ja Koneen voimien armoilla.

Viitteet

- 1 Mumford 1967; 1970.
- 2 Vadén 2014.
- 3 Pylkkö 2009.
- 4 Lähde 2013.
- 5 Salminen & Vadén 2013.
- 6 Vadén 2009.
- 7 Mumford 1967; 1970.
- 8 Jonas 1966.
- 9 Jonas 1965.
- 10 Sivilisaatiokriittisen primitivismin syyt ovat moninaiset. Käsillä olevan aiheen kannalta hyvänä esimerkkinä Derrick Jensen (2016), jonka sivilisaatiokritiikkiä motivoi ei-ihmiskeinen näkemys elollisen luonnon arvosta. Elollisen luonnon arvon korostaminen ei ole itsestään selvää sivilisaatiokritiikissä, esimerkiksi Theodore ”Unabomber” Kaczynski (2010) perustelee sivilisaatiokritiikkiään lähinnä inhimillisen vapauden puolustamisena.
- 11 Esimerkiksi fyysikko ja keinoälytutkija Hugo de Garis pitää teknologista kehi-

tystä potentiaalisesti tuhoisana ihmiskunnalle, mutta haastattelussa kysyttäessä perustelee omaa työtään teknologian parissa seuraavasti: ”Personally, as a human being, I don’t want humans to be swatted like mosquitoes, but humans should not stand in the way of a higher form of evolution. These machines are god-like. It is human destiny to create them.” (Kristof 1999).

Kirjallisuus

- Jensen, Derrick, *The Myth of Human Supremacy*. Seven Stories Press, New York 2016.
- Jonas, Hans, Spinoza and the Theory of Organism. *Journal of the History of Philosophy*. Vol. 3, No. 1, 1965, 43–57.
- Jonas, Hans, *The Phenomenon of Life. Toward a Philosophical Biology*. Harper & Row, New York 1966.
- Kaczynski, Theodore, *Technological Slavery*. Feral House, Port Townsend 2010.
- Kristof, Nicholas, Robokitty. *The New York*

Times 1.8.1999. Verkossa: nytimes.com/1999/08/01/magazine/robokitty.html

Lähde, Ville, *Niukuuden maailmassa*. niin & näin, Tampere 2013.

Mumford, Lewis, *The Myth of the Machine. Volume I, Technics and Human Development*. Harcourt Brace Jovanovich, New York 1967.

Mumford, Lewis, *The Myth of the Machine. Volume II, The Pentagon of Power*. Harcourt Brace Jovanovich, New York 1970.

Pylkkö, Pauli, *Luopumisen dialektiikka*. Uuni, Taivassalo 2009.

Salminen, Antti & Vadén, Tere, *Energia ja Kokemus*. niin & näin, Tampere 2013.

Vadén, Tere, EROEI-fantasia eli kysymyksiä tulevaisuuden filosofeille. *niin & näin* 4/2009, 46–54.

Vadén, Tere, Next Nature and the Curse of Oil. *Next Nature* 21.2.2014. Verkossa: nextnature.net/2014/02/next-nature-and-the-curse-of-oil/

JOUNI AVELIN

Kukas kissan hännän...?

Alati tasokkaan ja ilahduttavan *The Times Literary Supplementin* nettisivulle on palautettu lehdessä vuonna 1977 julkaistu kysely yli- ja aliarvostetuista kirjailijoista¹. Provokatiivisissa vastauksissa riittää pureskeltavaa neljäkymmenen vuoden jälkeenkin.

Kirjailija Rebecca Westin mielestä Tolstoin *Anna Karenina* on ”silkkää potaskaa” (*sheer nonsense*), sillä ”nuoret ensimmäistä kertaa rakastuneet naiset eivät mene ensimmäisiin tanssiaisinsa kouristellen himosta, joka olisi kunniaksi paremmin kiihkeälle husaariporukalle”. Nähtävästi West odottaa melodramattakin *uskottavuutta*?

Runoilija Philip Larkin toteaa, että D. H. Lawrencen *Rakastuneita naisia* on ”ikävyystävä, mahtipontinen ja mekaaninen ruma”, kun taas Karlheinz Stockhausen kieltäytyy nimeämästä yliarvostetuinta kirjaa ”turvallisuussyistä”...

Historioitsija Hugh Trevor-Rope luonnehtii ”koko Bloomsburyn ryhmää – poikkeuksena J. M. Keynes – aikamme yliarvostetuimmaksi kirjalliseksi ilmiöksi”. Pesuveden mukana menevät siis muun muassa Virginia Woolf, T. S. Eliot ja Christopher Isherwood, joka puolestaan heittää yli laidan yliarvostetun Freudin ja nostaa kannelle aliarvostetun Jungin – ja taitaa vastauksellaan vahvistaa Trevor-Ropen heiton...

Myöskään monitoimimies Anthony Burgess ei säästele pauk-

kujaan: yliarvostettuja ovat André Gide, Hermann Hesse ja E. M. Forster. John Kenneth Galbraithin mukaan George Orwell on yliarvostettu.

Historioitsija A. J. P. Taylor toteaa, ettei Arnold Toynbeen *Historia uudessa valossa* ole sen enempää historiaa kuin tutkimustakaan. Toynbee on muutenkin suosiossa, sillä M. I. Finleyn mukaan häntä ei pitäisi kutsua ”sivilisaatiofilosofiksi”.

Yliarvostettujen listalta löytyy aika mukavasti tuttuja nimiä: J. R. R. Tolkien, Ezra Pound, André Malraux – jota Roland Barthes sanoo mielikuvitukseltaan ”veltoksi”. Isaiah Berlin heivaa yliarvostettujen luokkaan Hannah Arendtin.

Aliarvostettujen lista ei ymmärrettävästi jaksa kiinnostaa nykylukijaakaan, mutta poikkeus suotakoon: Eric Hobsbawm nostaa esiin Italo Calvinon, ja onkin mielenkiintoista, että nykyään palvontakultteja osakseen saava Calvino on ollut vielä vuonna 1977 näin aliarvostettu.

Samaisesta kyselystä saamme myös viitteitä Nobelin kirjallisuuspalkinnon pokanneen Bob Dylanin kirjallisesta mausta vuonna 1977. Dylanin mukaan yksi teos on *sekä* yli- *että* aliarvostettu: *Raamattu*. Kohtalaisen tyylikkäästi ja ytimekkäästi Dylan siis asettaa häpeään sekä tosikkomaiset vastaajat että yhtä tosikkomaiset kyselyn laatijat...

Näin äkkiseltään mieleen ei tule vastaavaa Suomen saloilta, mutta sentään jotakin sinne päin. Professori

Jyrki Nummi arvosteli lokakuussa *Helsingin Sanomissa* Markku Eskelisen tuoreen kotimaisen proosan historiikin *Raukoilla rajoilla* (Siltala, 2016), jossa kaapin päälle nostetaan Eero Salmelaisen kansansatukokoelma ja syrjemmälle työnnetään muun muassa Minna Canth, Maria Jotuni ja F. E. Sillanpää². Kirjallisuushistoriamme vääryyksiä oikova Eskelinen esittelee myös yllätysnimen, jonka tuotanto saa Nummen mukaan teoksessa ”näkyvän sijan”. Tämä unohdettu prosaisti on... Markku Eskelinen.

Osataan sitä siis Suomessakin, ja ehkä peräti hieman Dylanin hengessä.

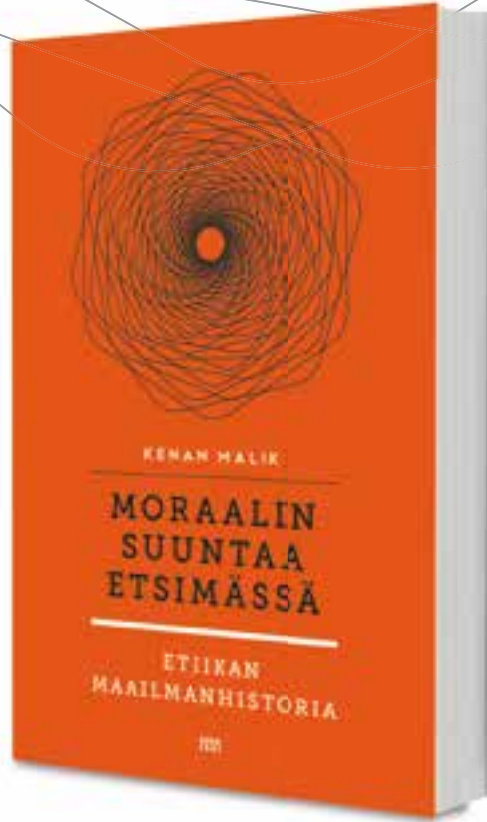
Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Herbert Mitgang, Times Literary Supplement Twits Overrated Fame. *The Times Literary Supplement* 25.1.1977. Verkossa: [nytimes.com/1977/01/25/archives/times-literary-supplement-twits-overrated-fame.html?_r=1](https://www.nytimes.com/1977/01/25/archives/times-literary-supplement-twits-overrated-fame.html?_r=1) Referointia kyselyn vastauksista ks. Toby Lichtig, Overrated and Underrated at Kings Place. *The Times Literary Supplement Online* 2015. Verkossa: [the-tls.co.uk/articles/public/overrated-underrated-kings-place/](https://www.the-tls.co.uk/articles/public/overrated-underrated-kings-place/) Kyselyssä aliarvostetuista kirjailijoista ks. TLS Reputations Revisited. *The Neglected Books Page*. Verkossa: [neglectedbooks.com/?page_id=145](https://www.neglectedbooks.com/?page_id=145)
- 2 Jyrki Nummi, Markku Eskelinen oikoo kirjallisuushistorian vääryyksiä: näkyvän sijan saa muun muassa hänen oma tuotantonsa. *Helsingin Sanomat* 2.10.2016.

SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!

NIIN

Kaikki
hyvästä ja
pahasta
yksissä
kansissa!

Kenan Malik
**MORAALIN
SUUNTAA
ETSIMÄSSÄ**
ETIIKAN MAAILMAN-
HISTORIA

(The Quest for a Moral
Compass. A Global History
of Ethics, 2014)
niin & näin -kirjat 2016
n. 480 sivua
Suom. Tapani Kilpeläinen
ISBN 978-952-7189-06-1

Moraalin suuntaa etsimässä

on kattava eettisen ajattelun historia. Kenan Malik tarkastelee länsimaisen filosofian moraalipohdintojen ohella maailmanuskontoja ja luonnontieteen löytöjä. Historiallisesti ja maantieteellisesti laavan teoksen on sanottu yltävän Bertrand Russellin *Länsimaisen filosofian historian* tasolle.

Malik lähestyy moraalijattelun historiaa kyselijänä, joka uskaltaa esitellä niin tarkastelemiensa näkökulmien vahvuudet kuin heikkoudetkin. Kriittinen lähestymistapa tarttuu myös lukijaan, jota Malik sysii kysymään, miettimään ja haastamaan.

Malikilta on aiemmin suomennettu teos *Monikulttuurisuus* (2016).

Hinta 45 € (kestotilaajille -20%)

JUKKA SÄRKIJÄRVI

Fanien Finncon

Sciffanius ei ole passiivista kulutuskulttuuria vaan monipuolista yhdessä tekemistä. Scifiharrastukselle ominaista on voimakas yhteisöllisyys sekä rajojen häilyvyys ammattilaisen, aktiiviharrastajan ja tavallisen fanin välillä. Scifikirjailija aloittaa tyypillisesti fanina, jolloin harrastajayhteisön eli ”fandomin” kulttuuri käy tutuksi.

Aktiivinen harrastaminen näkyi myös Tampereen yliopiston heinäkuun alussa valanneessa Finnconissa eli ”conissa”, joka järjestetään täysin vapaaehtoisvoimin. Ei aivan pikkujuttu, kun kävijöitä on viikonlopun aikana nelisen tuhatta ja ohjelmaa yli 120 tuntia – paneeleita, elokuvanäytöksiä, musiikkiesityksiä ja työpajoja. Kaupungista toiseen kiertävä Finncon on Suomen suurin, kansainvälisestikin merkittävä scifi- ja fantasiatapahtuma. Pääpaino on kirjallisuudessa, mutta mukaan mahtuu myös muuta mediaa elokuvista ja sarjakuvista videopeleihin ja musiikkiin.

Pääsymaksuttomuus ja vapaaehtoisuus asettavat kävijän ja conin työntekijän samantarvoiseen asemaan, ja loikka edellisestä jälkimmäiseen onkin mahdollista jopa tapahtuman aikana. Yksi tämän vuoden kunniavieraista oli pitkän linjan harrastaja Eeva-Liisa Tenhunen, joka on kirjoittanut faktaa ja fiktiota jo neljällä vuosikymmenellä sekä kunnostautunut yhdistystoiminnassa.

Valtavirtaa ja vähemmistöjä

Tapahtuman puheohjelman avasi ”Nörttikulttuurin nousu ja (t)uho”, jossa panelistit Katja Kontturi, Essi Varis, Jonne Arjoranta ja Tanja Välisalo käsittelivät nörttiyden määrittelyä ja sen suhdetta valtavirtakulttuuriin osana fanitutkimusprojektiään. Vielä 90-luvulla fantasiakirjallisuus kiinnosti lähinnä alan omistautuneita harrastajia, mutta sitten tulivat Harry Potter, *Taru sormusten herrasta* -elokuvat ja viimeisimpänä tv-sarja *Game of Thrones*. Useista fantasian lajityyppiin kuuluvista teoksista onkin tullut valtavirtaa. 2000-luvulla fantasiaa lukevat ja katsovat melkein kaikki, ja nörtti- ja fani-identiteetti on joutunut uudelleenarvioitavaksi. Saman siirtymän nolosta fanituskohteesta trendiksi ovat kokeneet myös supersankarielokuvat ja -sarjakuvat.

Samalla fandomin valtavirrasta on tullut monipuolisempi, moniäänisempi, avoimempi ja hyväksyvämpi. Petri Hiltusen täyspitkä luento ”Flesh for Fantasy” kertasi, kuinka alun perin sirkusfriikkeinä pidetyistä muskelimiehistä tuli 1900-luvun mittaan elokuvien miesihanne. Lopulta muskeleita alettiin tavoitella tavallisilla kuntosaleilla. Nykymaisemassa vähemmistöjen edustajat saavat entistä paremmin äänensä kuuluviin alalla,

joka on kauan ollut iäkkäiden valkoisten miesten dominoima.

Scifin ja fantasian arvostetuimmat kirjallisuuspalkinnot Hugo ja Nebula on viime vuosina myönnetty enimmäkseen naisille ja etnisten vähemmistöjen edustajille. Vuonna 2015 parhaan romaanin Hugo-palkinnon sai Liu Cixin kiinasta englanniksi käännetty *The Three-Body Problem* – käännöskirjallisuutta karsastavassa englanninkielisessä maailmassa tapaus on poikkeuksellinen. Toisaalta yleistyksen kentän aiemmasta miesvaltaisuudesta eivät suoraan päde Suomeen. Täällä naiset ovat rai-vanneet itselleen paikan fandomiin ja scifikirjallisuuteen jo 90-luvulla.

Rakkaudesta harrastukseen

Finnconin vakio-ohjelmanumerossa ”On Writing” kirjailijakunniavieraat (tänä vuonna yhdysvaltalainen Catherynne M. Valente, walesilainen Jasper Fforde ja suomalainen Anne Leinonen) kertoivat työprosessistaan ja neuvoivat kirjailijanalkuja. Erilaisia kirjoittajatyöpajoja oli useita. Kirjoittaminen harrastuksena – ja oikeastaan myös ammattina – on fandomin parissa hyvin yleistä. Scifiseurat, joita jokaisessa vähänkään suuremmassa kaupungissa on ainakin yksi, julkaisevat omia lehtiään ja jopa kirjoja. Taloudellisena tavoitteena on vain painokulujen kattaminen – työtä tehdään harrastepohjalta, rakkaudesta aiheeseen.

Kirjoittaminen ei kuitenkaan ole ainoa luovuuden muoto. Finnconissa esitetyt elokuvat olivat korkealaatuisia harrastelijatuotantoja ja kertoivat genren olevan voimissaan. Etenkin nuoremman fanikunnan piirissä suosittua on puolestaan *cosplay*, jonka harrastajat kopioivat tarkasti suosittujen elokuvien, sarjojen tai pelien hahmoja. Monet itse tehdyistä puvuista osoittavat häkellyttävää suunnittelu- ja toteutustaitoa. Monimutkaisimmissa asuissa on liikkuvia osia ja elektroniikkaa. Ompelukoneen ja meikin lisäksi käytössä on saattanut olla 3D-tulostimia ja silikonivaloksia. Vaativan työn lisäksi monien asujen päällä pitäminen julkisella paikalla edellyttää kestävyyttä, sillä valmis asu voi olla hyvin painava, kuuma tai muuten haastava.

Mutta mitäpä sitä ei rakkaan harrastuksen eteen tekisi.

Kello kaksi yöllä: Arto Laitinen esitelmöimässä vapaudesta Ernesto Neton teoksen syleilyssä.

MINNA HAGMAN & JUHO RANTALA

Yön hämärissä Minervan pöllö lehahti Kiasmaan

Filosofiset esitelmät ja musiikilliset, tanssilliset ja kuvataiteelliset performanssit kohtasivat toisensa alkusyöksen yössä. Runsaslukuinen yleisö suhtautui näkemäänsä ja kuulemaansa ilmeisen innostuneesti ja uteliaasti myös aamuyön tunteina, jolloin ajatukset sekoittuivat aistimuksiin. Filosofia näytti kenties hiukan toiselta kuin kirkkaassa päivänvallossa.

Iltaseitsemästä aamuseitsemään venyvä Filosofian yö (*A Night of Philosophy, La Nuit de la Philosophie*) on ranskalaisen filosofin, dramaturgin ja teatteriohjaajan Mériam Korichin luomus. Vuoden 2010 Pariisi-debyytin lisäksi yön täydeltä filosofiaa on saanut nauttia jo New Yorkissa, Lontoossa ja Berliinissä – ja tänä vuonna Helsingin juhlatiimoilla nykytaiteen museo Kiasmassa järjestetyssä tapahtumassa. Korichi kertoi vuoden 2015 haastattelussa, että École Normale Supérieuren johtaja Monique Canto-Sperber

oli alkujaan tahtonut järjestää akateemista filosofiaa juhlihan iltatapahtuman¹. Korichia kiinnosti kuitenkin ajatus filosofian, taiteen ja performanssin yhdistämisestä. Samalla hän halusi esitellä, mitä nykypäivän yliopistossa tutkitaan. Korichin teatteriohjaajatausta näkyikin Helsingin tapahtuman muodossa: filosofiset esitelmät muistuttivat lyhyedessään ja tiivydessään niiden lomaan ripoteltuja musiikkiesityksiä ja performansseja, ja nämä kaikki yhdessä muodostivat ikään kuin yhden suuren filosofis-taiteellisen performanssin.

Kuva: Juho Rantala

”Joku halusi tietää, miltä kuulostaisi kokemus liian mausteisen ruuan syömisestä.”

Esitelmät oli sijoitettu kahteen kerrokseen: ensimmäisen kerroksen Kiasma-teatteriin ja viidennen kerroksen tilaan, jota hallitsi Ernesto Neto *Yubē bushka*-installaatio. Jos Kiasma-teatteri toikin mieleen akateemisen filosofian perinteiset luentosalit, niin Neton installaation syleilyssä, pehmustetulla lattialla ja valtavien kangsrakennelmien alla, oli yökukkujen ehkäpä liiankin rentouttavaa syventyä filosofiaan.

Kielen, aistimusten ja taiteen vuorovaikutuksia

Yön ensimmäinen puhuja oli kielen ja mielen filosofiaan erikoistunut Lontoon yliopiston professori Barry Smith. Hän määritteli tunteen aistimusten ja arvostelman yhteenliittymäksi, joka voidaan nimetä. Smith havainnollisti, kuinka ihmisten aistit eivät toimi toisistaan erillään, vaan yhden aistin aktivoituminen vaikuttaa muihin: pehmenneet perunalastut maistuvat aivan samalta kuin tuoret, jos syöjä niitä pureskellessaan kuulee kuulokeista samaa rousketta, jota hän kuulisi tuoreita lastuja syödessään. Smith päätti esityksensä ajatukseen, että omien tunteiden tunnistaminen, joka perustuu omien kehollisten reaktioiden havaitsemiseen, on toisten tunteiden tunnistamisen ja empatian perusta.

Perunalastuesimerkki sai pohtimaan, miten voimme jakaa kokemuksia ja ajatuksia esimerkiksi maku-aistimuksista, jos meillä ei olisi kieltä. Erään vastauksen tarjosi ranskalaisen säveltäjä-pianistin Karol Beffan musiikillinen performanssi ”Anything goes”, jonka ideana oli flyygelillä improvisoiden sovittaa yhteen yleisön ehdottamia keskenään ristiriitaisia käsitteitä tai ilmiöitä. Joku halusi tietää, miltä kuulostaisi kokemus liian mausteisen ruuan syömisestä. Beffa aloitti korkeilla sävelillä, jotka helmeilivät kuin vesi syöjän kielellä. Kun huoletoman nautiskelun lomaan rämähti järkyttäviä matalia

sävelklustereita, yleisön huvittuneet reaktiot kertoivat musiikin välittämän kokemuksen olleen selvästi tunnistettava. Mutta oliko se tunnistettava siksi, että kokemus oli etukäteen ilmaistu kielessä?

Tunteiden kielellisestä ilmaisemisesta niiden tunnistamisen ehtona puhui Kööpenhaminan yliopiston filosofian professori, fenomenologi Dan Zahavi, joka jakoi yleisölle tiiviin mutta täyteläisen eväspaketin rakkaudeksi kutsutun tunteen kulttuurisesta ja kielellisestä rakentuneisuudesta. Smithin ja Beffan esitysten sisältöä toisti ajatus, että perustunteet, ilo, pelko, suru, yllättyneisyys, viha ja inho, tunnistetaan itsessä ja toisissa aistimalla oman kehon reaktioita ja havaitsemalla samanlaiset reaktiot toisen kehossa. Monimutkaiset tunteet, kuten hämmennys, häpeä, syyllisyys, ylpeys tai kiitollisuus, sen sijaan vaativat itsetietoista subjektiivisuutta ja omien tunteiden merkityksellistämistä kielen avulla. Ilman kieltä olisimme siis ehkä tunnistaneet Beffan pianoimprovisaatiossa yllättyneisyyttä tai ainakin jotain, joka herättää yllättyneisyyden. Sama musiikki olisi saattanut ilmaista myös hämmennystä tai häpeää, mutta tämä olisi vaatinut kehystävää tarinaa niitä kokevasta subjektista.

Illan hämärtyessä, keskiyön lähetessä ja ihmisvilinän tihentyessä metafysiikka valtasi hetkeksi alaa. Seppo Sajaman Spinozan tulkintaoppia, Jussi Backmanin filosofiaa metafysiikan jälkeen sekä Tuomas Tahkon metafysistä tiedonhankintaa käsittelevät esitelmät oli aikataulutettu lähelle toisiaan. Pienen sivupolkumaisen keskittymän jälkeen taiteen ja filosofian yhteyden avaaminen kuitenkin jatkui. Puolalainen filosofi Marcin Rychter käsitteli nykymusiikkia, jota määrittää hänen mukaansa suurelta osin kokeilu. Kuuntelijat haastettiin pohtimaan, kuinka 2000-luvulla voidaan vielä löytää uutta materiaalia. Rychterin mukaan muusikkojen on tultava filosofeiksi ja kysyttävä, mitä musiikki on. Samalla hän peräänkuulutti teknologiaa, joka tarjoaa esimerkiksi

lukemattomia mahdollisuuksia toistaa ja muokata ääntä. Kuin ironisena vastalauseena tekniikka kuitenkin petti esityksessä: Rychter ei kyennyt soittamaan esimerkeiksi tarkoitettuja musiikkiotteita.

Ruuhkasta johtuen ei ollut toivoakaan kuulla kahta esitystä peräkkäin Kiasma-teatterissa. Esimerkiksi italialaisen Nicola Perullon esitelmä ”Was Heidegger A Sith? Some Thoughts on the Dark Side of Power” jäi väliin, eikä Heideggerin flirttailusta pimeän puolen kanssa kuulu. On toki helppo arvailla, mistä esitelmässä puhuttiin.

Aamuöisiä arvostelmia

Viimeistään kolmen korvilla transsinomainen tunnelma levisi tilaan. Hanne Appelqvistin pääasiassa Kantin filosofiaa käsitellyt ja Wittgensteiniakin sivunnut esitelmä järjestyi aivoissa selkeästi: väsymys pakotti suuntaamaan kaiken keskittymiskyvyn kuunteluun ja ymmärtämiseen. Appelqvist kysyi, mitä merkitystä kauneudella on tiedon mahdollisuudelle. Hänen mukaansa Kant piti estetiikkaa ”kaiken filosofian esikouluna”, koska kauneuden kokemuksen voidaan ajatella olevan ei-käsitteellinen arvostelma. Kauneuden kokemuksia voidaan jakaa mutta ei käsitteellisesti vaan osoittamalla toisen aistittavaksi kauniiksi koettuja kohteita – ”sinunkin tulisi kuulla tämä”. Wittgensteinin mukaan kommunikoitavuus oletetaan arvostelmassa ja näin tulee tuotetuksi ykseys, jossa on monia laadullisesti erilaisia alueita, kuten esimerkiksi käsitteelliset säännöt ja ymmärryksen kuvittelukyky, yhden käsitteellisen muodon alla.

Aikaisen aamun esityksissä palattiin havaitsemisen ja kokemuksen filosofiaan. Sanna Tirkkonen keskittyi Michel Foucault’n *Klinikan synty* (2015) -teoksessa käsitellyyn havainnon ja kokemuksen (*expérience*²) historiaan. Hän määritteli teoksen filosofiseksi esitykseksi siitä, kuinka havainnosta voi tulla tietoa ja kuinka yksilöstä tulee tiedon kohde. Maurice Merleau-Pontyn ajattelun siivittämänä Tirkkonen kuvasi yksilöllisen aktiivisen katseen, joka toimii tekona tai ”silmäyksenä”, kun katse rajataan johonkin. Tällainen katse ei näe ”kaikkia näkökulmia” yhtä aikaa. *Klinikan synnyn* kartoittama kliininen havainto-kokemus (*expérience*) sen sijaan oli kaikkialta tulevaa ja kokonaisvaltaista. Tirkkonen alleviivasi lopulta havainnon, kokemuksen ja kliinisen katseen yhteiskunnallisuutta Jacques Rancièren avulla. Rancièrelle havaitsemisen tyyli on yhteiskunnallinen kysymys, joka jäsenyy ”aistisen jaon” mukaisesti. Aistittu jakautuu erilaisten, tietyn aikakauden määrittämien muotojen suodattamana. Käsitteelliset aistikokemuksesta, havainnosta ja filosofiasta muuttuvat ja laajenevat jatkuvasti tieteen, yhteiskunnan ja maailman muutosten mukana.

Filosofia performansina?

Filosofian yö ei vaihtunut sarastukseksi ongelmitta. Esimerkiksi Markus Lammenrannan esitelmä oli mainio

mutta ei sen jälkeisistä soraäänistä päätellen tavoittanut kaikkia. Lammenranta keskittyi epistemologian klasiseen kysymykseen, voimmeko tietää mitään oman mieleemme ulkopuolisesta maailmasta. Yliopiston peruskurssitason tietoteoriaa muistuttava esitelmä lähti aivot altaassa -metaforasta ja kartesiolaisesta skeptisismistä sivuten Kantia ja Hegeliä. Lopussa odotti G. E. Moore ja hänen skeptisismille antamansa vastaus, joka oikeastaan tiivistyi tiedon luonteen ja olemuksen analyysiin. Esityksen jälkeen takarivillä istunut nuoriso puhkesi keskusteluun, josta ilmeni, että heidän oli ollut vaikea käsittää, miksi pitäisi edes olettaa ”olevansa aivot altaassa”, koska ”enhän minä ole”.

Takarivin kommentit muistuttivat siitä, että tapahtuma oli tosiaan tarkoitettu kaikille, ei vain filosofiaa jo tunteville. Aiheeseen perehtyneille monet esitelmät olivat ilahduttavan selkeitä tiivistelmiä filosofisen ajattelun suhteesta aivan tavallisiin ja kaikille tuttuihin kokemuksiin. Toisaalta filosofian harjoittamiseen olennaisesti kuuluva keskustelu ja kriittinen pohdinta jäi tapahtumasta puuttumaan. Saattaa olla, että mahdollisuus esittää kysymyksiä olisi auttanut myös filosofiaa vähemmän tuntevaa yleisöä ymmärtämään omituisempienkin pohdintojen mielekkyyttä. Nyt filosofia näyttäytyi väistämättä taiteellisiin esityksiin vertautuvina puheperformansseina, jotka yleisön oli vain kohdattava mahdollisimman avoimin mielin. Korichin toive yleisökeskeisyydestä toteutuikin yleisön aktiivisen osallistumisen sijasta pikemminkin niin, että tarjolla oli helposti nautittavia filosofisia ja taiteellisia esityksiä, jotka keskenään keskustellessaan varmasti herättivät sekä ajatuksia että kysymyksiä³.

Kokonaisuutena tapahtuma oli hyvin rakennettu ja luultavasti jokaiselle vierailijalle riitti jotain kuunneltavaa ja ihmeteltävää. Monipuolisuuden ja laajuuden kääntöpuolena on miltei väistämättä se, että jotkin osa-alueet karkaavat käsistä. Kaikki ei suju suunnitelmien mukaan, ja syntyy ennakoimatonta ”performanssia”. Huojentavaa oli kuitenkin huomata, että myös nykypäivänä filosofiaa ja taiteita käsitteleville puheille riittää kuulijoita, jopa myöhään yöllä ja varhain aamulla.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Dorothée Charles, Interview with Night of Philosophy Creator Meriam Korichi. *Frenchculture.org* 6.4.2015. frenchculture.org/books/interviews/interview-night-philosophy-creator-meriam-korichi
- 2 *Klinikan synty* -teoksen suomennoksen jälkeen on käyty pitkälinen keskustelu *expérience*-sanan kääntämisestä. Ks. Markku Koivusalo, Mitä *Klinikan synnystä* pitäisi muistaa? *niin & näin* 1/2015, 11–12. Laaja versio verkossa: netn.fi/node/5727. Simo Määttä vastine ”Sanan *expérience* suomentamisesta – *Klinikan synty* käänkökokemuksena”. *niin & näin* 3/2015, 12–14. Ks. myös *Klinikan synnystä* -teemapaketti *niin & näin* 4/2014; sekä Sanna Tirkkosen keskustelunjatko ”Paluu klinikalle”. *niin & näin* 3/2016, 13–15.
- 3 Charles, ks. edellä.

PAULA UNKILA

Empatian ongelmasta – Edith Stein -päivä

Syyskuussa noin 15 000 ihmistä kokoontui rasismiin vastaiseen Peli poikki! -mielenilmaukseen Helsingissä. Tarkoitus oli murtaa vaikenemisen ilmapiiri, joka mahdollistaa rasismiin ja äärioikeiston kasvun sekä toiminnan. Samaan aikaan toisaalla muisteltiin Auschwitz-Birkenaussa surmattua filosofi-pyhimystä, Edith Steinia (1891–1942). Steinin väitöskirja *Zum Problem der Einfühlung* valmistui sata vuotta sitten. Tämän kunniaksi karmeliittasääntökunnan maallikkojärjestö OCDS järjesti yhteistyössä dominikaanien Studium Catholicumin kanssa Edith Stein -päivän. Väitöskirja on edelleen keskeinen kuvaus fenomenologisesta intersubjektiivisuudesta ja ohittamaton analyysi empatian ilmiöstä.

Uskonnonfilosofian tohtori Beate Beckmann-Zöller kuvaili unohdetuksi filosofiksiin kuvattua Edith Steinia:

”Hänen elämänsä on monen katolilaisen mielestä vaikeasti ymmärrettävä, koska hän oli filosofi. Monet filosofit taas pitävät hänen kirjoituksiaan epäilyttävinä, koska hänestä tuli katolilainen. Mutta juuri nämä rajojen ylitykset tekevät tästä pyhimyksestä kiinnostavan nykyisenä postmodernismin aikakautena.”

Ennakkoluulot seurasivat syntyperältään saksanjuutalaisen Steinin elämää jo hänen elinaikanaan. Uskonnollinen tausta ja sukupuoli estivät Steinia etenemästä akateemisella uralla. Hän päätyi lopulta opettajaksi mutta joutui luopumaan virasta 1933 Hitlerin valtaan tuloa jälkeen. Tie johdatti karmeliittasisarten luostariin, jossa hän ehti olla yhdeksän vuoden ajan sääntökuntalainen.

Stein luopui lapsuuden uskostaan teini-ikäisenä ja otti kasteen kristityksi 30-vuotiaana. Opiskeluajkoinaan hänellä oli ateistinen vaihe. Stein ei pitänyt itseään teologina, mutta varsinkin hänen myöhemmät teoksensa sijoittuvat filosofian ja teologian rajamaastoon. Fenomenologinen menetelmä ja filosofiset kysymykset tiedosta, olemisesta, ajasta ja ihmisen psyykestä kulkevat myöhemmissäkin tuotannossa mukana. Näkökulma on tosin laajentunut niin kuin Beckmann-Zöller muotoilee: transsendenttia ei ole kategorisesti suljettu pois. Steinia ei pelkästään ole unohdettu ennakkoluulojen vuoksi, vaan niiden vuoksi osa hänen tuotannostaan on ollut tiedeyhteisölle vaikeasti saatavilla. Seminaarissa avattiinkin ”Edith Steinin kootut teokset (*Edith Stein Gesamtausgabe*)” -kiertueäyttely. Kirjasarjaa on julkaistu

vuodesta 2000, ja se koostuu tällä hetkellä 27 kirjasta. Kokoelma on merkinnyt käännekohtaa Edith Steinin vastaanotolle filosofina, toteaa Beckmann-Zöller.

Empatia paljastaa piiloutuneen

Empatian tutkimuksen kasvu on nostanut myös Steinin fenomenologisen analyysin nykykeskusteluun, kommentoi yliopistotutkija Erika Ruonakoski. Ruonakoski itse on väitellyt eläimiin kohdistuvasta empatiasta ja tutkinut sen jälkeen empatian ilmiötä lukukokemuksessa. Fenomenologiassa empatia on kaiken vuorovaikutuksellisen ymmärtämisen perusta. Se on keino saada tietoa toisista ihmisistä mutta myös oman persoonan rakenteesta. Stein rajaa oman tutkimuksensa koskemaan empatiaa vieraiden subjektien elämysten kokemisena. Muuten näkymättömäksi jäänyt toisen tietoisuus paljastuu empatian avulla. Steinin kiinnostus empatiaa kohtaan heräsi fenomenologisen liikkeen perustajan Edmund Husserlin (1859–1938) luennolla. Husserl myös ohjasi myöhemmin Steinin väitöskirjan. Vaikutus ei kuitenkaan ollut vain yksipuolista: Stein työskenteli Husserlin assistenttina ja toimitti hänen käsikirjoituksiaan opiskeluaikoinaan.

Ruonakoski johdatti empatian ongelman äärelle kysyen: minkälainen kokemus empatia on? Tutkittaessa empatian olemusta on empatia ensin erotettava ulkoisesta havainnoinnista. Empatia ei ole palautettavissa pelkkiin aistihavaintoihin. Empatia on erityislaatuinen autonominen kokemus. Toisin kuin alkuperäinen kokemus omista tunteista, Steinin määritelmien mukaan empatia on ei-alkuperäistä kokemista. Toisen kokemus ohjaa omaa kokemusta. Stein ei keskity pelkästään empatian kokemuksen emotionaaliseen puoleen vaan empatian perusta on ennemminkin kehollisuudessa. Maailmassa keho on nollapiste, josta kaikki havainnot

”Kivun voi kokea empaattisesti, kun neula lävistää nahan, oli kyseessä tassu tai käsi.”

suuntautuvat. Kehon ulkopuolelle ei ole pääsyä eikä sitä voi sulkea omasta tietoisuudesta. Ruonakoski lisää, että toisen kehossa on jotain, joka kutsuu kokemaan sen. Toisen kehoa kuvastaa samankaltaisuus, kun taas empaattisia aistimuksia niiden vieraus. Havaitsevalle subjektille muiden kehot ilmenevät ”ikään kuin” sen pareina. Empaattiset aistimukset puolestaan koetaan ”ikään kuin” aistimuksina.

Samankaltaisuutta ja rajojen tekemistä

Kenestä voimme saada tietoa empatian avulla? Samankaltaisuus objektin kanssa määrittää empatian kokemusta kehollisuuden välityksellä. Kehollisuus auttaa eläytymään erilaisiin ruumiisiin aistien avulla. Oman kehonsa voi esimerkiksi kokea eri tavoin ruumiillisesti erilaisten fysiologisten seikkojen takia, mutta ruumis ei määrää sukupuolen kehollista luonnetta, jonka omaksumme muun muassa eleinä, liikkeinä, tapoina ja tietynlaisena pukeutumisena.¹ Empatian alaa määrittää kehon tyyppi, ja se, kuinka lähellä se on omaamme. Mitä kauemmas liikumme ihmisen kehosta, sitä tyhjemmäksi empatian kokemus jää. Myös liikkeen muoto rajaa empatian kokemusta. Mitä mekaanisemmaksi liike muuttuu, sitä mahdollisempaa empatian kokeminen on. Mekaaninen liike on koneen kaltaista ulkoa aiheutettua liikettä, kuten auton liike. Elävä keho puolestaan on jatkuvassa spontaanissa liikkeessä. ”Kuitenkin lapset eläytyvät leikkiessään esimerkiksi lentokoneen mekaaniseen liikkeeseen. Lapsi ei imitoi tällöin lentokapteenin vaan koneen liikettä. Ihmiset eläytyvät myös robottikäden liikkeeseen. [...] Vain liikkeen muoto ei riitä, sillä pitää olla myös päämäärä”, kritisoi Ruonakoski.

Vaikka Stein rajaa empatian kohteeksi vieraan tietoisuuden, pohtii hän myös ihmistietoisuuden ulkopuolisia empatian ulottuvuuksia. Kehon tyyppin rajat eivät ole yhtenevät empatian rajojen kanssa. Eläimet ovat kauempana ihmisen kehon tyyppistä, mutta Stein katsoi empatian kokemuksen kohdistuvan myös eläimiin. Kivun voi kokea empaattisesti, kun neula lävistää nahan, oli kyseessä tassu tai käsi. Kasveista puolestaan tavoitetaan

niiden elinvoima, eli virkeys ja nuutuneisuus, sekä kasvin yleispiirteitä kuten kasvu ja kehitys. Kasveilla ei kuitenkaan ole valveilla olevaa minuutta tai suuntautumisen nollapistettä, mutta niiden liikettä ei voida nähdä mekaanisena. Niiden liikkeellä voidaan nähdä kontekstista päätelty päämäärä. Kasvit kurottautuvat ja suuntautuvat kohti valoa. Ruonakoski pohti lopuksi esitelmässään, voisivatko kasvit ilmentää samassa mielessä tietoisuutta kuin ihminen, ja mitä lopulta on kokemuksellinen tietoisuus ja miten pitkälle se ulottuu. Tiedostavatko esimerkiksi verisolut omaa elimistönsuojaustehtävänsä?

Omana aikanaan Edith Stein vetosi kirjeitse paavi Pius XI:nteen kirkon velvollisuudesta puuttua juutalaisvainoihin ja lopettaa vaikeneminen. Kirjettä sivuten Antti Nylén, Elina Merenmies ja Jukka Laajarinne pohtivat loppupaneelissa kirkon roolia nyt, keskellä pakolaiskriisiä. ”Miksi kirkolta ei vaadita rasismien kieltoa?” pohti Nylén. Paavi Franciscus on esimerkiksi painottanut uskontodialogin ja solidaarisuuden tärkeyttä kannanotoissaan ja sanonut: ”Suljetut perheet, suljetut ryhmät, suljetut seurakunnat ja suljetut valtiot ovat lähtöisin meistä. Niillä ei ole mitään tekemistä Jumalan kanssa.” Suomessakin osa kirkon päämiehistä on ottanut tuomitsevasti kantaa rasismiin ja vihapuheisiin. Merenmies nosti keskusteluun myös ekumeenisen vastuuviikon, jonka teema on tänä vuonna ”Turvassa?”. Vastuuvii-kolla pakolais- ja maahanmuuttajataustaiset saavat oman äänen ja lisäävät tietoisuutta kokemastaan kertomalla tarinansa. Vain kohtaamalla toisia opimme tuntemaan ja kehittämään persoonaamme empatian kaksisuuntaisen luonteen mukaisesti. Edithille ja hänen siskolleen Rosa Steinille turvapaikka myönnettiin liian myöhään. Siskokset surmattiin keskitysleirillä tasan kuukausi ennen kuin Sveitsin Amsterdamin konsulaatti myönsi heille viisumit 9.9.1942. Kuolemansa jälkeen Edith Stein julistettiin Euroopan suojeluspyhimykseksi vuonna 1999.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jaana Parviainen, *Meduusan liike. Mobiiliajan tiedonmuodostuksen filosofiaa*. Gaudeamus, Helsinki 2006, 71.

JANNE SÄYNÄJÄKANGAS, JANNE HONKASILTA & SOILE VEIJOLA

Hiljaisuutta pyytämässä

Rovaniemen ja Kemijärven väliä junalla matkatessaan voi nähdä vilauksen punatiilisestä vesitornista, joka on nyt asuinkäytössä. Vesitornin tavoin Misin entinen kyläkoulu on löytänyt uuden tarkoituksen. Majataloksi muutettuna se muistuttaa ajasta, jolloin kylän läpi ajaessa saattoi joutua jarruttamaan äkisti lasten säännätessä tielle. Kyläkaupan ovi sen sijaan pysyy kiinni, ja vähän matkan päässä metsikön yllä kohoavat tornit saavat raunioituen merkitä, missä Raajärven ja Leveäselän avolouhokset joskus sijaitsivat. Sieltä täältä metsän kätköistä voi yhä löytää ruosteisia ampumatarvikkeita, jotka puhuvat mykkinä malminlouhintaakin meluisammista tapahtumista.

Näiden vaitonaisten muistomerkkien äärellä sijaitsevalle Misin Metsätorpalle saapui 8. elokuuta tutkijoita, taiteilijoita ja yrittäjiä osallistumaan konferenssiin nimeltä ”Taiteen, hyvinvoinnin ja vierailamisen matkustavat hiljaisuudet”. Se oli osa laajempaa ”Hitaan ajattelun matkustaviksi laboratorioiksi” ristittyä TEKES-hanketta Lapin yliopistossa.

Konferenssi on kuitenkin harhaanjohtava ilmaus. Kutsuimmekin tapahtumaa *hiljaisuusleiriksi*. Konferenssien, seminaarien, symposiumien ja kollokvioiden kaltaiset tapahtumat tapaavat noudattaa kaavaa, jossa esiintyjät astelevat vuorollaan lavalle

esittelemään tuotoksensa, joita sitten kommentoidaan taputuksin tai sanallisemmin. Niin antoisia kuin tällaiset tilaisuudet voivatkin olla, ei valmiiden esitysten ympärille rakentuissa ”tapahtumissa” varsinaisesti *tapahtu* mitään. Uuden synnyttämisen sijaan kommunikoidaan valmista.

”Mitä on tapahtunut?” kysytään, kun jokin, toisen järkyttynyt ilme, vaiteliaisuus tai vaikkapa epätavallisen leveä hymy, saa epäilemään jonkin ennalta-arvaamattoman sattumuksen keskeyttäneen tapahtumien normaalin kulun. ”Ei mitään”, vastataan, kun halutaan väittää asioiden edenneen normaalissa päiväjärjestyksessä. Jos asiat ovat menneet suunnitelmien mukaan, ei mitään ole varsinaisesti tapahtunut. Tapahtuminen

”Leirin tarkoitus näyttäytyi aidosti avoimena arvoituksena, jonka selvittämiseen oli jokaisella yhtäläiset mahdollisuudet osallistua.”

ei sanan väkevässä merkityksessä voi olla mitään suunniteltua. Tästä syystä hiljaisuusleiri oli tapahtuma perinteistä konferenssia tiukemmassa mielessä. Valmiiksi suunniteltuja olivat leirin alkaminen ja loppuminen, ruokailuajat, saunan lämpiämiset. Niiden antamissa raameissa tapahtumiselle jäi tilaa.

***

Raamien sisällä pohdittiin ja käännettiin yhdessä hiljaisuutta, hitautta ja pysähtymisiä – ja näiden merkitystä matkustamisessa, hyvinvoinnissa, miksei olemisessa ylipäätään. Luova ajattelu tarvitsee otollisia olosuhteita, jotka taas eivät synny kiirehtimällä. Luovuudelle luontuvaa ilmapiiriä kutsuttiin kokoon erilaisilla *hidastamiskokeilla*. Ne olivat aikaan, paikkaan, osallistujiin ja tilanteeseen sovitettuja, erilaisia kokemuksellisia lähestymistapoja tapailevia harjoituksia. Mukaan mahtuivat esimerkiksi metsään sammaloituneen tulisijan inspiroima sosiodraama, erään tämän tekstin kirjoittajan asumattomaksi jääneen mummolan ulkosaunan siivoaminen sekä mandaloiden tekeminen pihapiirin tarjoamista luonnonmateriaaleista: kukin itsekseen ja itselleen, mutta jaetun hiljaisuuden eli keskittymisrauhan tukemana.

Hidastamiskokeiden lisäksi kokeiltiin *kohtaamisrituaaleja*. Niitä voisi kutsua myös tutustumisleikeiksi, ellei jälkimmäisessä sanassa olisi se vika, että se asettaa toiminnalle tietoisien päämäärän ja sen myötä onnistumisen vaatimuksen osallistujille. Kohtaamisrituaalit eivät kuitenkaan kohdistuneet suoraan leiriläisiin tai leirin tavoitteisiin. Tavoitteiden julkilausumattomuus ja jopa niiden asettamattomuus oli muutenkin osa leirin taustafilosofiaa.

Asioita lähestyttiin sivusuunnasta, ei mahtipontisesti kohtisuoraan.

Eräässä kohtaamisrituaalissa muodostimme jonon, jonka järjestys perustui kunkin omaan käsitykseen siitä, kuinka paljon uskoo jostakin tietystä asiasta jo tietävänsä: vaikkapa siitä, mistä tässä leirissä on kysymys. Itsensä vähiten tietäväksi uskova henkilö asettui jonon toiseen päähän ja tietävin toiseen, minkä jälkeen istuimme näin syntyneessä järjestyksessä takaisin tuolipiiriin ja aloimme kuunnella, mitä itse kukin leiristä tietää. ”Vähiten tietävä” aloitti.

Leirimme vapaaehtoisina mukaan tulleista ammatikokeista toinen sanoi tietävänsä vain kaksi asiaa: että muut ovat yliopistolta, mutta hän sen sijaan tietää, mitä hän täällä tekee. Edes järjestäjät eivät tunnustautuneet leirin tarkoituksen haltijoiksi. Koska kukaan ei esittänyt asian auktoriteettina, näyttäytyi leirin tarkoitus aidosti avoimena arvoituksena, jonka selvittämiseen oli jokaisella yhtäläiset mahdollisuudet osallistua. Tavallaan leirin tarkoituksena olikin tarkoituksen selvittäminen, tai pikemminkin kyseisen merkityksen luominen.

Päämäärän avoimuus antoi mahdollisuuden pelkkää samassa paikassa oleskelua merkityksellisemmälle yhteisöllisyydelle. Emme vain olleet leirillä – meistä tuli leiri. Leiri on todella leiri vasta, kun se ei ole pelkkä paikka, vaan myös leiriintymistä, yhteen kokoontumista. Kuten aikoinaan kauas erälle vaeltaneet metsästäjät, kokoonnuimme mekin väliaikaiseksi yhteiseksi yhteisen tarkoituksen ympärille. Mutta toisin kuin useimmilla yhteisöillä, tuo tarkoitus ei ollut ennalta annettu vastaus vaan pelkkä kysymys. Kysymys siitä, mistä tässä oikeastaan on kysymys.

**”Sanat rikkovat hiljaisuuden.
Ne ovat liian meluisia, jotta
niillä voisi vastata kysymykseen
hiljaisuudesta.”**

Tämän kaltaista määrittelemättömyyttä voisi uumoilla kommunikaation ja yhteistyön turmioksi. Miten toimia yhdessä, jos yhteistä päämäärää ei ole asetettu? Miten keskustella asiasta, jota ei ole nimetty? Yllättävää kyllä, vaikutus näytti olevan juuri päinvastainen. Leiriläisten keskuudessa tuntui vallitsevan erikoislaatuinen sanaton yhteisymmärrys keskustelun tähdellisyydestä ja mielekkyydestä.

Kun toisilleen entuudestaan tuntemattomien kesken oli näin rauhoitettu jakamaan yhteinen aika ja tila, alkoi tällaisen leirin mahdollisen sisällön ideointi. Teimme siis leiriä leirissä. Se ei tapahtunut organisoidusti työryhmissä tai virallisissa istunnoissa vaan yhtä lailla aterioilla, aamiaisilla ja saunavuoroilla käydyissä keskusteluissa, jotka jatkuivat saumattomasti erilaisissa hitaan ajattelun laboratorioissa, joihin vuoron perään toisemme kutsuimme¹. Keskustelun jatkumossa syntyi ilmapiiri, jossa vain itseä ja omia intressejä varten oleminen unohtui eikä ketään ohitettu. Osallistujat mieltivät hitaasti, rauhallisesti ja ällistyttävän tehokkaasti. Elimme myötälämisen tilassa, omana itsenämme ja samalla yhdessä.

Mieleepainuva hidastamiskoe oli yhteinen kuuntelukävely Misin vanhaan metsään². Kävelimme jonossa polkua pitkin ja puhumisen sijasta keskityimme metsän äänien havainnointiin. Leiriläisiä neuvottiin tuomaan toisilleen matkamuistoksi kokemus tai havainto metsästä. Hiljaisuudessa metsä puhui äänellä, joka arkikokemuksessa jää helposti huomioimatta. Lintujen laulu ja tuulen suhina puiden latvassa muodostivat jatkuvasti elävän ja muuntuvan äänimaiseman. Välillä linnut olivat hiljaa, jolloin laulun puute terävöitti aisteja kuulemaan metsän muita ääniä. Toisten läsnäolo

auttoi keskittymään nostaen esiin kokeen meditatiivisia elementtejä. Metsässä saattoi kohdata itsensä ja luontosuhteensa. Kävelyn jälkeen kokemukset jaettiin. Kaikki eivät kuitenkaan halunneet puhua omastaan välittömästi, sillä yhteisön läsnäolon mahdollistama kuuntelukävely oli myös syvästi henkilökohtainen kokemus.

***

Hiljaisuutta – kuten yhteisöökään – ei siis ole viisasta lähestyä liian suoraan ja äänekkäästi. Kumpikaan ei ole sana, jolla kannattaa täyttää jokainen juhla-, strategia- tai markkinointipuheen lause. Niistä ei ole fetisseiksi eikä lipuksi paraatien kärkeen. Niitä voi lähestyä vain sivusuunnasta. Pysähtyä, tiputtaa ankkuri sopivaan kohtaan ja odottaa, milloin aika on kypsä purjehtia perille.

On sääli, että länsimainen kulttuuri perustuu meluamiseen. Ei pelkästään ”pysyvien ympäröivien äänien peittoon” ja ”jatkuvaan ihmisyyden äänimaailmaan”³, joka suo meille urbaaneille olennoille ontologista turvallisuutta, vaan myös kulttuuriteollisuuden keskitetysti tuottamaan ja levittämään äänimaisemaan. Kuten Ilkka Malmberg lehtiartikkelissaan ”Vien lapseni Auschwitziin” sattuvasti kirjoittaa: ”Heillä ei ole tapana kuunnella muuta kuin sitä, mikä tulee kuulokkeista”⁴.

Kun kysyttäessä tähdätään hiljaisuuteen, on ehkä välttämätöntäkin kysyä kuuntelemalla sanoilla vastaamisen sijaan. Sanat rikkovat hiljaisuuden. Ne ovat liian meluisia, jotta niillä voisi vastata kysymykseen hiljaisuudesta. Sanominen ajaa hiljaisuuden pois. Tässä voi ottaa mallia suomalais-ugrilaisesta karhunkaatooperinteestä, johon

”Jos saaliin saaminen olisi taattua, ei metsästäminen olisi pyytämistä vaan vaatimista.”

kuuluvia karhupeijaisia oli eräs leiriläisistä ollut Siperiassa dokumentoimassa. Vastaavia peijaisia harjoitettiin Suomessakin vielä yllättävän vähän aikaa sitten. Karhua ei aikoinaan saanut metsälle mentäessä kutsua sen oikealla nimellä. Metsästä eläneet ihmiset ymmärsivät, ettei Karhua käynyt komentaminen ikään kuin se olisi totellut nimeään jonkin ihmisen vallassa olevan tavoin. Kun yhteisön olemassaolo riippuu siitä, mitä metsä sille sallii, ei korven viljaa vain käydä rehvakkaasti huudellen ottamassa. Metsästäminen ei suomen kielessä ole käskemistä, vaan pyytämistä. Saalista saadakseen on pyydetävä. Saaliin tavoin hiljaisuuskin kysyy pyytämistä. Hiljaisuutta on kysyttävä siksikin pyytämällä, että aito kysyminen on aina pyytämisen kaltaista.⁵

Metsälle menemisen tavoin siinä vaaditaan nöyryyttä. Jos saaliin saaminen olisi taattua, ei metsästäminen olisi pyytämistä vaan vaatimista. Jos vastaus olisi jo hallussa, ei olisi mitään kysyttävää, vain vastattavaa. Kysyminen ja pyytäminen ovat niin lähellä toisiaan, että jotakin toiselta toivottaessa tarkoittaa sen kysyminen häneltä asian pyytämistä. Kysyminen vaatii hiljaisuutta. Tai pikemminkin, koska kysyminen ei oleta jo omaavansa, ei se vaadi, vaan pyytää.

Kuten hiljaisuus kysyy pyytämistä, pyytää kysyminen hiljaisuutta. Se, mitä hiljaisuusleirillä sanan varsinaisessa mielessä tapahtui, olikin hiljaisuusleiri itse. Jos leiri ei ole vain suoja vaan myös kokoontumista, eikä hiljaisuutta kysytä käskemällä, niin todella tapahtuvana ei hiljaisuusleirikään tarkoittanut vain mykkää paikkaa, vaan kysymyskerääntymistä, pyytävää kokoontumista.

Tällaisessa kokoontumisessa on mahdollista kysyä, miten matkailuunkin voisi tavoittaa uusia tapoja

sisällyttää tervetulo, vieraanvaraisuus, vieraan tilanne ja vierailtu paikka hitaaseen ja hiljaiseen olemiseen. Turistien yhteisö, leiri, voi syntyä vapaaehtoisena yhteistyönä – erottelematta jyrkästi vastaanottajia ja vieraita, paikkaa ja matkailijoita.

Voi miettiä muutakin kuin vain kävijätilastoja, yöpymisvuorokausia ja Lapin saavutettavuutta – niin tärkeitä kuin ne ovatkin matkailuun kytkeytyvien toimialojen muovaamassa aluetaloudessa. Matkailua tutkivat näkevät matkailun yhteiskunnassa ja yhteiskunnan matkailussa: sen, miten matkailijat, ihmisten kotiseudut ja luonnonympäristöt vahvistuvat ja monellakin tapaa elpyvät matkailun avulla, jos välillä pysähdytään katsoomaan, mitä meillä *jo on*.

Joskus on hyvä aloittaa käsillä olevasta: mummolan saunasta, vanhasta vesitornista, laiturista järven rannalla, yhdessä olemisesta, hiljaisuuden palauttamisesta retriiteistä takaisin itsensä vierelle, hitaista aterioista elokuisessa illassa.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Bikka Puoskari, Professori: Tehokkuustempoilu mennyt överiksi kaikilla elämänaalueilla. Jaana Erkkilän haastattelu. *YLE* 29.10.2014. Verkossa: yle.fi/uutiset/3-7545572
- 2 Noora Vikman & Janne Sinisammal, Korvat edellä Misin metsään. Verkossa: hiljakseen.blogspot.fi/2016/10/korvat-edellamisin-metsaan.html
- 3 Kalle Puolakka, Julkinen taide ja Deweyn kokemuksellinen demokratiakäsitys. *Tiede & Edistys* 1/2016, 31–43; 36.
- 4 Ilkka Malmberg, Vien lapseni Auschwitziin. *HS Kuukausiliite* 2/2016, 36.
- 5 Ks. Tere Vadén, *Karhun nimi. Kuusi luentoa luonnosta*. niin & näin, Tampere 2006.

MINNA HAGMAN

Väkivallalla rajattu ihmisyyys

Epäihmisyyden museo on kaukana museosta perinteisessä mielessä. Se koostuu pääasiassa sanoista, joilla kuvataan ihmisten tapoja sulkea toisten lajien edustajat ja jotkin vähemmän ihmisiksi oletetut ihmisryhmät inhimillisen kohtelun ulkopuolelle. Museovieraalle ei annettu tarkasteltavaksi epäihmisyyden tieteellisiä ja taiteellisia representaatioita, vaan hän sai kokea epäinhimillistävien käytäntöjen voiman joutuessaan niiden kuvausten ympäröimäksi.

Suvilahden Tiivistämöllä oli syyskuussa esillä kuvataiteilija Terike Haapojan ja kirjailija Laura Gustafssonin *Epäihmisyyden museo*. Teos on osa tekijöidensä *Toisten historia* -projektia, joka kysyy eri lajien poliittisia ja laillisia

oikeuksia ja niiden eettisiä perusteita¹. Teoksen nimen jälkimmäinen termi ”museo” herättää vierailijassa odotuksen informatiivisilla oheisteksteillä varustetusta esine- ja kuvakokoelmasta. Teos kuitenkin kyseenalaistaa itse museon käsitteen yhtenä monista ulossulkemisiin ja ra-

Kuva: Minna Hagman

”Tietämisen kohteeksi ottaminen on oikeuttanut toiseksi määritellyn väkivaltaisen hallinnan ja hyväksikäytön.”

janvetoihin perustuvista tavoista määritellä ihmisyyttä, tietoa ja rationaalisuutta.

Eurooppalainen museoinstituutio syntyi 1700-luvun valistusaatteen tuotteena. Historia, vieraat kulttuurit ja luonto otettiin systemaattisen tieteellisen tutkimuksen kohteeksi, ja samalla niistä tehtiin jotain toista suhteessa eurooppalaiseen sivistykseen, kulttuuriin ja arvoihin. Niin eurooppa- kuin ylipäätään ihmiskeskeisen tietämisen kohteeksi ottaminen on oikeuttanut toiseksi määritellyn väkivaltaisen hallinnan ja hyväksikäytön. Toisaalta väkivaltaisen haltuunotto on usein edeltänyt toisen asettamista tiedon kohteeksi. Museot ovat olleet hallitun ja tiedetyn toiseuden representaation paikkoja. Merkille pantavaa on, että samoihin aikoihin tieteellisten museoiden perustamisen kanssa myös taidetta alettiin esitellä näyttelyissä ja museoissa. Näin taiteesta tuli ikään kuin kulttuurin sisäistä toiseutta, joka representoidaan taiteeksi sille tarkoitetuissa tiloissa.²

Filosofi Giorgio Agamben kirjoittaa inhimillisyyden olevan ihmisyyden ja ei-ihmisyyden kohtaamista ihmisessä itsessään ja inhimillisyyden toteutuvan siinä, kuinka ihminen kykenee kielen avulla todistamaan ei-ihmisen eli ei-puhuvan olennon ei-kiellellisistä kokemuksista³. Inhimillisen ajattelun historiassa puhekyky on oletettu ominaisuudeksi, joka erottaa ihmisen muista eläimistä. Puhuttu kieli on opittu tapa jakaa merkityksiä, jotka perustuvat asioiden luokitteluun niitä toisistaan erottavien ominaisuuksien mukaisesti. Vain tällaisen eroja tuottavan kielen avulla ihmiset siis kykenevät todistamaan ei-kiellellisistä kokemuksista. *Epäihmisyyden museo* tuo esiin sen, kuinka ihminen unohtaa oman ei-kiellellisen ei-ihmisyytensä tai pikemminkin pyrkii sulkemaan sen ulos itsestään uskoessaan, että hänen erotteluja ja luokitteluja tuottava kielensä ilmentää elävien olentojen todellista jakautumista varsinaisiksi ihmisiksi, vähemmän ihmisiksi ja ei-ihmisiksi.

Agambenin mukaan kielen merkitsevyyden edellytykseksi on antiikista alkaen ajateltu tuskaa ja mielihyvää ilmaisevan eläimen äänen ulossulkeminen inhimillisestä kielestä. Samalla ihmisen eläimellinen eli fyysinen ääni on ajateltu kielen perustaksi. Ihminen kykenee artikuloimaan omaa ääntään eli tuottamaan ääniteitä, joiden avulla voidaan muodostaa samanlaisina toistettavia ja

tunnistettavia sanoja. Ääniteitä voidaan merkitä kirjaimin ja näin muuttaa sanat kirjoitettaviksi, jolloin niiden merkitsevyyden kannalta ei ole enää olennaista, minkälainen fyysinen ääni niitä kulloinkin kantaa. Sanat ja niiden merkitykset on opittava tunnistamaan kieltä käyttävien yhteisössä.⁴

Fyysisessä, eläimellisessä äänessä ilmaisunsa saavat tuska ja mielihyvä sen sijaan ovat tunnistettavissa empatian avulla. Juuri empatiaa toisten kohtaamisen tapana Haapoja ja Gustafsson projektissaan etsivät. Voidaan kuitenkin väittää, että ihmisen kyky empatiaan suhteessa toisiin lajeihin ja jopa vieraan näköisiin ja vieraalla tavalla käyttäytyviin ihmisiin on rajallinen. Siksi tarvitsemme kieltä, jonka avulla voimme kertoa toinen toisillemme kokemuksistamme. Tarvitsemme myös kielen välittämää tiedettä, jonka avulla voimme tulkita toisten lajien tunteita ja niiden ilmaisuja, vaikka emme pystyisi niitä suoraan niiden eleistä ja äänistä ja meille ilmenevästä olemuksesta ymmärtämään.

Epäihmisyyden museo tuntuu materiaalisessa toteutuksessaan tuovan esiin juuri tämän ihmisen rajallisuuden ja kielen varassa olemisen. Teoksen sanat ja kuvat heijastetaan rakennustelineisiin ripustetuille valkokankaille, joiden muodostamassa pimeyden ympäröimässä tilassa katsojan on noin tunnin ajan liikuttava, jos mieltä nähdä koko historian. Tilan keskeneräisyys ja informaation jatkuva muuttuvuus tuntuvat antavan toivoa, että voimme kokea inhimillisen tietomme ja ymmärryksemme väliaikaisuuden ja hataruuden. Kun projektorit sammutetaan ja rakennustelineet puretaan, häipyä inhimillisen tiedon kulisseissa ollut susi takaisin metsään ilman, että sitä olisi mitenkään koskettanut se, millä nimellä me sitä nimitimme.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Verkossa: historyofothers.org
- 2 Ks. Giovanna Esposito Yussif, Tiivistettyjä spekulatioita museoista ja ihmisyydestä. Verkossa: museumofnonhumanity.org/essays/condensed-speculations-on-museums-and-humanity
- 3 Giorgio Agamben, *Remnants of Auschwitz* (Quel che resta di Auschwitz. L'archivio e il testimone, 1998). Käänt.
- 4 Giorgio Agamben, *Infancy and History*. Käänt. Liz Heron. Verso, London 2007.

RIIKKA NIEMELÄ

Alas lyökää koko vanha maailma

Esityksiä uudesta ja tulevasta työstä

Helsingissä otettiin syksyllä mittaa työstä kahden teatteriesityksen verran. *WunderKinder* näytti, kuinka minäbrändäyksen täyttämä suoritustyöelämä kuluttaa niitäkin, jotka sen vauhdissa jaksavat juosta. *TYÖ 4.0 – Tulevaisuuden työn lanseeraustilaisuus* kyseli, mitä tämän jälkeen.

Teater 90° -ryhmän elokuussa ensiesitetty *WunderKinder* ankkuroitui työelämän muutoksesta käytävään keskusteluun jo esityspaikallaan¹. Helsingin Kalliossa sijaitsevassa liiketilassa toteutetussa nyky-

teatteriesityksessä trenditietoisten milleniaalien työyhteisö etsii toiminnalleen tarkoitusta. Kollektiivisessa toimistossa älylaitteet, *lifestyle*-tuotteet ja itsensä brändäämisen välineet rakentavat immateriaalisen työn materiaaliset puitteet. Designin, hohtokkuuden ja

Kuva: Karri Naukanen

hyvinvoinnin jännitteisestä suhteesta kasvaa puheenvuoro jälkiteollisen kapitalismin mekanismien brutaaliudesta. Tuottamattomat heitetään julmasti kärkyiltä ja työelämätaitoisetkin ovat vain kulttuurista pääomaa tuottavan järjestelmän tahdottomia marionetteja.

Uutta työtä koskeva keskustelu muodostaa esityksen käsitteellisen viitekehyksen. Yksi 1900-luvun jälkipuoliskon merkittävä muutos oli uudenlainen työn tuottavuuden paradigma ja säälimätön tulos tai ulos -ajattelu. Niiden mukana laventui esitystutkija Jon McKenzién mukaan myös esitys-käsitteen (*performance*) käyttöalue: teatterin käytännöistä ”esitys” laajeni kuvaamaan työsuorituksia ja tuloksellisuutta.² Prekaari eli epävarma ja epätyypillinen työ sekä uusliberalistinen kilpailuhenki kiteytyy *WunderKinder*issä harjaantumattoman ja hämmentyneen harjoittelijan hahmoon. Tilaisuus tarjota persoonallinen panos työelämän käyttöön jää lunastamatta, ja alisuoriutuva tulokas uhrataan ra’asti.

Esityksen kieli kiehtoo ristiriitaisuudellaan: Johannes Ekholmin käsikirjoituksen ytimessä on markkinointipuheen dramaattinen vaikutelma. Työ toimistossa keskittyy täydellisen sloganin etsimiseen, vaikuttavaan

mutta yhdentekevään sanahelinään, joka on tekoja olenaisempaa. Pop-lyriikat ja sarjakuvien äänitehosteita muistuttavat äänielementit alleviivaavat pyrkimysten pinnallisuutta ja komiikkaa. Esitys leikittelee myös kielen ja ruumiin hankauspinnoilla. Toimiston karmivassa yhteisössä kehonkieli on ilmeetöntä, hallittua ja vaikuttavaa, eikä sen arkeen mahdu myötätuntoa. Iholle tatuoiduissa iskulauseissa koreilevat omistautumisen ja menestyksen ihanteet, mutta pinnan alla oireilevat työn ja vapaa-ajan epäselvien rajojen epätasapainoon piiskaamat ruumiit.

Mustalla huumorilla ja *slapstick*-elementeilläkin tyytely *WunderKinder* uhkaa hetkittäin ajautua liialliseen viihteellisyysyteen. Karikatyyrimäisyydessään se kuitenkin keskustelee uuden työn aikaansaamista yhteiskunnallisista ongelmista. Sen sympaattisen ironinen elämäntapakritiikki ei uhriuta vain tuottamattomia ja työmarkkinoiden hylkäämiä: kalpaten käy myös niille, jotka uuden työn vaatimukseen onnistuvat vastaamaan. Toimistossa tuskin kukaan voi hyvin, ellei sitten ”vanhaa” työtä henkilöivä talonmies, jonka jatkuva läsnäolo ylläpitää luovankin työn puitteita. Teoksessa vanha ja uusi työ jäsentyvät koomisin tilallisin rinnastuksin luokkaeroiksi.

”Yritysmailman diskursseista on tullut uustyöläisen arjen absurdia teatteria.”

Luovan eliitin tehdessä toimiston joogamatoilla hengitysharjoituksia, talonmies imee taustalla porttikongissa tervaa ja nikotiinia. Työelämän muutos kuvataan oivaltavain dramaturgisen keinoin nimenomaan eriarvoistavana prosessina.

Visioita vastavallasta

Todellisuuden tutkimuskeskuksen *TYÖ 4.0 – Tulevaisuuden työn lanseeraustilaisuus* Astoria-salin juhlavissa puitteissa etenee uustyöläisyyden realiteeteista pohittimaan työtä jälkiteollisen ja digitalisoituneen aikakauden jälkeen³. Yhteiskuntarakenteisiin keskittyvä puheenvuoro katsoo uuden työn tekijöitä lempeämmin ja ymmärtävämmin. Cocktail-tilaisuutta puheineen ja ohjelmanumeroineen henkivässä *TYÖ 4.0* -esityksessä pääosaa näyttää Panda, vuorokauden ympäri työskentelevä, kuohuviinillä käyvä uuden työn ruumiillistuma. Aulabaarissa yleisön seassa liikuskeleva 2010-luvun työn sankari ei perjantai-iltaanakaan ohita tilaisuutta markkinoida itseään vaan minglaa, twiittaa ja näkyy tauotta kaikkialla. Marxin maljapuhe ei tavoita itsensä työllistävää Pandaa: omistava luokka ei häneen kajoa, uustyöläinen riistää itse itsensä.

Pandan maailmankatsomuksessa usko työhön, tehokkuuteen ja tiimihenkeen on ottanut uskonnollisen paikan. Esityksessä uuden työn tekijät siirtyvät aamuruuhkan kautta työelämän järjettömyyksiin, mukautuvat firman nostatuspuheisiin ja romahtavat strategiapalaverin turhaumista. Yritysmailman diskursseista on tullut uustyöläisen arjen absurdia teatteria. Dramaturgia ulottuu myös sosiaaliseen mediaan. *SomePanda*^{TM} -videosarja lisää uuden työn tekijöiden työkalupakkiin henkistä ja fyysistä valmennusta, asenteen hallintaa sekä valmiuksia sopeutua yhä uusiin haasteisiin. Facebook-profilissa julkaistuissa videoissa Panda treenaa ja kehittää itseään auliisti voidakseen vastata työelämän tarpeisiin. *Be adaptable. Never stand still. Success – go for it.*

”Sukupuuttoon kuolevan työn näyttely” tarjoaa teatterivieraille aulabaarissa lisää työtä ja tunteita. Jalustoille asetetut elävät veistokset esittelevät tarpeettomaksi tulleita työvälaineitä ja työntekijöitä – reliikkejä kuolevan työn maailmasta. *Levyraati* ja *Paita* viittoilevat riiston olosuhteisiin, ja viettelevä *Erokirje* samastaa uuden työn intohimoiseen parisuhteeseen. Näytteillä on myös taiteellisen työn taloudellinen ahdinko. Vessanovikirjoitus vaatii palkkaa taiteilijan työstä ja roposia kerjäävän freelancer-taiteilijan *Porvarilliset haaveet* tavoittelee Paratiisi-sarjan kulhoa puurokupiksi. *TYÖ 4.0*:n työläiskuvien synkän ilkamoivasta realismista rakentuu yhteiskunnallisesti kantaaottava kuvaus työmarkkinoiden pyörteissä pyristeleivistä yksilöistä.

Todellisuuden tutkimuskeskuksen esitys on lempeä, viisas ja tarkkanäköinen. Lopputulemallaan se viittoilee kohti uutta maailmanjärjestystä, jossa työstä nykymuodossaan tulee tarpeetonta. Esityksen päätöksensä julistettu ”Manifesti” on kumouksellinen vastavallan ilmaisu. Teollinen internet ja älykkäät tehtaajat eivät korvaakaan työntekijöitä, vaan tärkeäksi tulee ihminen eettisine valintoineen ja tekoineen. Työ länsimaisen materialistisen unelman kulmakivenä on tuottanut vain sosiaalisesti ja ekologisesti kestävämmän maailman, ja siksi siitä on kieltäydyttävä. Esityksen päätös on vaikuttava. Astoria-sali hiljenee kuin juhlan jälkeen. Uuden työn autoituneisiin tiloihin jäävät vain tyhjiksi juodut kuohuviinilasit.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ohjaus: Anni Klein. Esitys: Edith Holmström, Gogo Idman, Robert Kock, Iida Kuningas, Markus Riuttu. Äänet: Heidi Soidinsalo, Tatu Nenonen. Skenografia: Laura Haapakangas, Kristian Palmu.
- 2 Jon McKenzie, *Perform Or Else: From Discipline to Performance*. Routledge, London 2001.
- 3 Dramaturgia: Janne Saarakkala. Työryhmä ja esitys: Talvikki Eerola, Titta Halinen, Johanna Hammarberg, Iida-Maaria Lindstedt, Louna-Tuuli Luukka, Maria Oiva, Janne Pellinen, Janne Saarakkala, Jonna Wikström.

ESSI SYRÉN

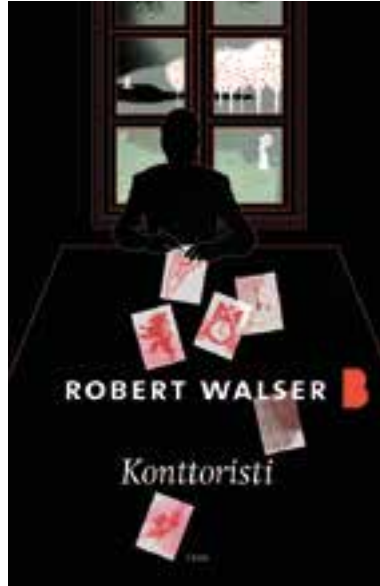
Pienten hahmojen kirjailija

Robert Walser, *Konttoristi* (Der Gehülfe, 1908). Suom. Ilona Nykyri. Teos, Helsinki 2016. 304 s.

Sveitsiläinen Robert Walser (1878–1956) on ollut lähes-tulkoon tuntematon kirjailija Suomessa viime vuosiin asti. Viime vuosisadan alun suosiotaan lukuun ottamatta hän pysyi melko pitkään marginaalissa myös saksankielisessä Euroopassa – siitäkkin huolimatta, että hänen ihailijoihinsa kuuluivat muun muassa Franz Kafka, Walter Benjamin ja Hermann Hesse. Saksankielisessä Euroopassa Walserin tuotantoon alettiin kiinnittää huomiota vasta jonkin aikaa hänen kuolemansa jälkeen. Ensimmäinen suomen-nos, novellikokoelma *Kävelyretki* (*Der Spaziergang*, 1917), julkaistiin Ilona Nykyrin käännöksenä 2011.

Walter Benjamin aloittaa vuonna 1929 ilmestyneen Walser-esseensä kiinnittämällä huomiota kirjailijan tuntemattomuuteen: ”Robert Walserilta voi lukea paljon, hänestä ei kuitenkaan mitään.” Miksi Walser unohtui niin pitkäksi aikaa modernin kirjallisuuden syrjään?

Benjamin viittaa itävaltalaisen kirjailijan ja kriitikon Alfred Polgarin luonnehdintaan, joka kuvailee Walserin kirjallista tyyliä ”pieneksi muodoksi”. Walserin proosan aihealueet sivuavat toki usein vuosisadan taitteen suuria teemoja – porvarillisen kulttuurin dekadenssi, kaupungistumisen, teollistumisen ja kapitalismin vaikutukset työhön –, mutta hän ei kuitenkaan käsittele näitä teemoja, vaan keskittyy nuoriin, marginaalissa eläviin päähenkilöihin, joissa yhdistyvät sympaattinen naiivius ja saamattomuus. Teollistuvan, modernin yhteiskunnan historiallisissa prosesseissa Walserin hahmot ovat sivustaseuraaajia, jotka keveästä huolettomuudestaan huolimatta kantavat mukanaan irrallisuuden mukanaan tuomaa raskasmielisyyttä.

Aikakauden suuria teemoja sivutaan myös *Konttoristissa*. Nuori hyväntahtoinen ajelhtija Joseph Marti aloittaa työskentelyn konttoriapulaisena arvostetun insinöörin ja keksijän herra Toblerin porvarillisessa kodissa. Perittyään rahaa Tobler on päättänyt luopua päivätoista ja keskittää tarmonsä uusiin innovaatioihin: valomainosten edeltäjään reklamikelloon, ammusautomaattiin ja uudenlaisen pyörätuoliin. Bärenswilin kylään muuttanut Toblerin perhe on hankkinut kauniin villan, jossa ruokaa on yllin kyllin, laadukas viini virtaa ja sikarit palavat jatkuvasti.

Herra Toblerin uudet keksinnöt eivät kuitenkaan onnistu herättämään sijoittajien mielenkiintoa, ja vähitellen Toblerin perheen perinnöstä ja nostetuista lainoista koostuva varallisuus alkaa huveta. Lopulta velkojat lähestyvät Tobleria niin kirjeitse kuin puhelimitse, ja kylällä alkaa levitä huhu perheen vararikosta. Porvarillisen fasadin murtumista ja konkurssia seurataan

hyväsydämisen ja hajamielisen mutta kuitenkin jossain määrin säntillisen konttoristin näkökulmasta. Joseph on varsin kiintynyt perheeseen, mutta tiedostaa samalla ulkopuolisuutensa. Josephin suhde perheeseen tuo romaaniin yhteiskunnallisen tason, mutta keskiössä ovat tunnelmat ja haaveet sekä monisanainen kieli itsessään.

Benjamin kuvailee artikkelissaan Walserin omintakeista kieltä jaaritteluna (*Geschwätzigkeit*), joka tulee vahvasti esille myös *Konttoristissa*. Monisanaisuus yhdistyy usein huumoksellisuuteen, joka muuntaa jaarittelun viehättäväksi. Walser painottelee yksinkertaisia asioita, kuten sunnuntaiaamun tunnelmia:

”Kylläpä kaikki olikin aurinkoista ja sunnuntaista. Aurinkoisuus ja sunnuntaisuus näyttivät jo kauan sitten liittoutuneen keskenään, ja hartaasti vaalittu ajatus rauhallisesta aamiaisesta, niin, sekini oli kudottu jostain aurinkoisesta ja sunnuntaisesta, sen aisti nyt selvästi. Kuinka olisi ollut mahdollista olla tällaisena päivänä vaikkapa nyreä tai peräti pahantuulinen tai jopa alakuloinen. Kaikessa oli jotakin salaperäistä, joka ajatuksessa, omissa jaloissa, tuolinkarmille heitetyissä vaatteissa, kaapissa, hohtavan puhtaiksi pestyjen ikkunaverhojen vaiheilla, pesukomuutissa, mutta siinä salaperäisyydessä ei ollut mitään mikä saisi rauhattomaksi, päinvastoin, oli kuin se säteilisi tyynnyttävää hymyä ja levollisuutta.” (78)

Walseria kääntänyt Nykyri sai 2014 Mikael Agricola -palkinnon Hans Falladan *Kuolema Berliinissä* -romaanin käännöksestä, eikä suotta, sillä Nykyri on taitava kääntäjä. *Konttoristin* suomen-nos on nautinnollista luettavaa ja onnistuu tavoittamaan Walserin

viehättävän monisanaisen, ajoittain ironisen kielen. Käännös on mainio myös sopivan vanhahtavilta kalkkah-tavissa sanavalinnoissaan, jotka heijastelevat hyvin vuosisadan taitteen modernia ilmapiiriä. Tekstissä vilah-televat lukuisat hieman tärkeileviltä kuulostavat sanat, kuten ”sminkata”, ”reklaamikello” ja ”afäärit”, jotka viittaavat osuvasti modernin ajan uudenlaiseen toimistotyöhön. Näiden tärkeiden afäärien keskellä Josephin haaveilevan huoleton mutta samalla surullisen irrallinen hahmo erottuu kuin hän olisi tupsahtanut tapahtumien keskelle täysin toisenlaisesta maailmasta.

Benjaminille Walserin kirjojen henkilöt ovat eräänlaisia modernin ajan satuhahmoja, jotka ovat päätyneet idyllisten Alppien keskelle, missä kuitenkin jo jylläävät modernin maailman murrokset. Kun rouva Tobler lähtee junalla ta-

paamaan anoppiaan pyytääkseen tältä rahaa, Walser näkee muuta:

”Siitä joka halusi antautua romant-tisen mielikuvituksen vietäväksi, se kaikki muistutti kuningattaren lähtöä. Jos Joseph olisi ollut vasalli, yksi niistä uskollisista alamaisista, jotka tervehti-vät meitä nykyajan ihmisiä vanhoista tarinoista, hän olisi varmaankin itkenyt katkerasti, ja jos Pauline olisi ollut kamarineito, jollaiset entisaikaan pal-velivat kauniita ja ylhäisiä kuningat-taria, hän olisi voihkinut ja valittanut. Ja koira olisi ehkä ollut lohikäärme ja lapset kuninkaanlapsia ja herra Tobler jykevävartinen ritari, joita ennen aikaan oli aina paikalla, kun joudutiin murhemielin eroamaan iäksi, kun oli vielä linnoja, linnoituksia, kaupun-ginmuureja ja uskollisuuden kyyne-leitä. Mutta ei. Nythän on ihan toisin. Nyt ei ketään karkotettu loppuiäkseen karulle kalliosaarelle, kyse oli vain päi-

vämatkasta junalla ja käytännöllisestä ja hiukan epämiellyttävästä kyläi-lystä.” (218)

Hannah Arendt puolestaan kiin-nittää Benjaminia käsittelevässä kirjoituksessaan huomiota tämän viehtymykseen ”pikkuriikkisiin asioihin”¹. Benjaminille asioiden koko on käänteisesti verrannollinen niiden merkittävyyteen. Ei siksi ole sattumaa, että hän ihastui Walserin miniatyyrimäisiin teoksiin. Benjami-nille ”pieni muoto” ei tarkoittanut ainoastaan lyhytproosaa, vaan Walserin tuotannon sadunomaista mutta omalla tavallaan synkkää maailman-kuvaa.

Viite & Kirjallisuus

- 1 Hannah Arendt, Introduction. Walter Benjamin 1892–1940. Teoksessa Walter Benjamin, *Illuminations* (1969). Schocken, New York 2007, 1–58; 12.

WALTER BENJAMIN Robert Walser

Robert Walserilta voi lukea paljon, hänestä itsestään ei kuitenkaan mitään. Mitä ylipäättään tiedämme näistä harvoista keskuudessamme, jotka osaavat suhtautua heppoisin satiirisiin kommentaareihin oikealla tavalla¹? Ei nimittäin niin kuin keikari, joka haluaa aateloida tekstit ”nostamalla” ne tasolleen, vaan jonkin elähdyttävän ja puhdistavan löytämiseen käyttämällä hyväksi kommentaarien halveksivaa, vähäpätöistä muotoa². Vain harvat tietävät, mitä tämä ”pieni muoto”, kuten Alfred Polgar sen nimesi, sisältää ja kuinka paljon toivon perhosia niin sanotun suuren kirjallisuuden julkealta kivifasadilta

pakenee pienen muodon vaatimattomiin verhiöihin. Muut eivät aavista ollenkaan, kuinka kiitollisia heidän tulisi olla Polgarille, Hesselille ja Walserille hennoista tai piikkikkäisistä kukkasista nuutuneen lehdistön autiomaassa. Itse asiassa he löytäisivät Robert Walserin viimeisenä. Ensimmäinen mielenliike, joka pohjaa näiden keikareiden viheliäiseen sivistystietoon, heidän ainoaan omaisuuteensa kulttuurin alalla, neuvoo pitämään ”huolitellussa” ja ”jalossa” muodossa harmittomana sitä, mitä he nimittävät sisällön merkityksettömyydeksi. Tässä kohtaa tulee näkyvästi esille nimenomaan Walserille ominainen,

poikkeuksellinen ja vaikeasti kuvailtava tyyllinen kesannolla oleminen³. Merkityksettömyyden tärkeys ja hajanaisuuden pysyvyys osoittautuvat lopulta Walserin kirjoitusten tarkastelun perustaksi.

Helppoa tämä ei ole. Samalla kun olemme tottuneet pohtimaan tyylin mysteerejä enemmän tai vähemmän kokonaisuuden muodostavien, harkittujen taideteosten näkökulmasta, vastassamme on tällä kertaa vähintäänkin näennäisesti täysin tarkoitukseton mutta kuitenkin viehättävä ja lumoava kielen viidakko – vallattomuus, joka tuo esille kaikki muodot viehkeydestä katkeruuteen. Kuten aiemmin to-dettiin, näennäisesti tarkoitukseton.

Joskus on kiistelty, onko asia todella näin. Tämä on kuitenkin turhanpäiväinen debatti, minkä voimme panna merkille, kun mietimme Walserin tunnustusta, ettei hän ole kirjoituksissaan koskaan muokannut riviäkään paremmaksi. Häntä ei ole tietenkään pakko uskoa, mutta suositeltavaa se olisi. Tällöin nimittäin voi rauhoittaa itsensä seuraavalla ajatuksella: kirjoittaminen ja kirjoitetun muokkaamatta jättäminen on samanaikaisesti nimenomaan ulkoisen tarkoituksettomuuden ja suurimman tarkoituksenmukaisuuden täydellistä yhteenkietoutumista.

Hyvä näin. Mutta varmastikaan tämä ei voi estää viemästä loppuun asti ajatusta Walserin kirjallisesta kesannolla olemisesta. Sanoimme jo, että sillä on kaikki muodot, ja nyt lisäämme: yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Nimittäin juuri se yleisin poikkeus – eli se, että ainoastaan sisältö merkitsee, ei mikään muu. Walserille kirjoittamisen tapa on siinä määrin sivuseikka, että kaikki muu kuin mitä hänellä on sanottavanaan vetäyty kirjoituksen merkityksen edestä. Voisi sanoa, että se haihtuu itse prosessissa. Tätä tulee selvittää. Tässä yhteydessä törmäämme hyvin sveitsiläiseen ominaisuuteen kirjailijassa, nimittäin häpeään. Arnold Böcklinistä⁴, hänen pojastaan Carlosta sekä Gottfried Kelleristä kerrotaan seuraavaa tarinaa: eräänä päivänä he istuivat tapansa mukaan kulmakapakassaan. Heidän kantapöytänsä oli jo kauan tunnettu vähäsanaisuudesta ja sulkeutuneisuudesta heidän juopottelutovereidensa keskuudessa. Tälläkin kertaa pöytäseurueessa vallitsi hiljaisuus. Pitkän ajan kuluttua nuori Böcklin huomautti: ”on kuumaa” ja varttitunnin kuluttua vanhempi vastasi: ”ja tyyntä”. Keller puolestaan odotti hetkisen ja nousi sitten pöydästä todeten: ”jaarittelijoiden kanssa en välitä istua”. Maalaiselämälle ominainen kielen häpeä, jota kuvataan nasevasti tässä kaskussa, on ominaista Walserille. Hän on tuskin ehtinyt ottaa kynää käteensä, kun hänet valtaa epätoivoinen *desperado*-tunnelma. Hänelle kaikki

näyttäytyy kadotukseen joutuneena, sanojen vyöry kuohuu yli äyräiden, sanatulva, jossa jokaisen lauseen tavoitteena on edellisen saattaminen unohduksiin. Kun hän muokkaa virtuoosimaisesti proosatekstiksi monologia ”tätä autiota kujaa pitkin hänen täytyy tulla”⁵, hän aloittaa klassisilla sanoilla ”tätä autiota kujaa pitkin”, mutta tässä kohtaa hänen Wilhelm Tellinsä ahdistuu, tässä hän vaikuttaa jo ryhdittömältä, pieneltä, eksyneeltä ja jatkaa: ”tätä autiota kujaa pitkin, luulisin, hänen täytyy tulla”.

Epäilemättä jotain samankaltaista on ollut myös aiemmin. Siveä ja taidokas taitamattomuus kaikilla kielen tasoilla on sukua narrin hahmolle. Jos Polonius, jaarittelun perikuva, on jonglööri, kietoutuu Walser Bacchuksen tavoin kielen köynnöksiin⁶, jotka lopulta pettävät hänet. Köynnöskoriste on itse asiassa hänen virkkeidensä kuva. Kuitenkin ajatus, joka hoipertelee esille näistä köynnöksistä, on tyhjätöimittäjä, kulkuri ja nero kuten päähenkilöt Walserin proosassa. Sivumennen sanoen Walser ei voi kuvata kuin ”sankareita”, hän ei pääse irti keskeisistä henkilöihahmoistaan ja tyytyy kolmessa varhaisessa romaanissaan elämään edelleen vain ja ainoastaan sadan lempikulkurinsa veljeskunnassa.

Nimenomaan germaanisessa kirjallisuudessa on tunnetusti lukuisia esimerkkejä tuulella käyvästä, hyödyttömistä, tyhjää toimittavista ja huonoille teille ajautuneista sankareista. Tällaisten henkilöihahmojen mestaria, Knut Hamsunia, on juhlittu viime aikoina.⁷ Muita samankaltaisia kirjailijoita ovat Eichendorff, joka loi hulttion, Hebel, joka loi *Zundelfriederin*⁸ hahmon. Miten Walserin henkilöihahmot viihtyvät tässä seurassa? Mistä he tulevat? Mistä hulttio on kotoisin, sen tiedämme kyllä: romantiikan ajan Saksan metsistä ja laaksoista. *Zundelfrieder* vuosisadan vaihteen Reinin kaupunkien kapinallisesta, valistuneesta pikkuporvaristosta. Hamsunin hahmot vuonojen alkujuurilta – he ovat ihmisiä, jotka

koti-ikävä vetää vuorenpaikkojen luo. Entä Walserin hahmot? Ehkä he tulevat Glarner-vuoristosta? Appenzellin vuoristoniityltä, joilta Walser on kotoisin? Päinvastoin. He tulevat pimeimmästä yöstä – toisin sanoen venetsialaisesta, niukkojen toivon lyhtyjen valaisemasta yöstä – hieman juhllisuutta silmissään mutta kuitenkin poissa tolaltaan, kyyneliin liikuttuneena. He itkevät kyneleinään proosaa, sillä nyyhkyttäminen on Walserin jaarittelevan monisanaisuuden sävel. Tämä paljastaa meille, mistä hänen rakkaansa tulevat: hulluudesta, tuskin mistään muualta. He ovat hahmoja, jotka ovat jättäneet hulluuden taakseen ja siksi he jäävät niin repivän, niin epäinhimillisen, järkähtämättömän pinnallisuuden valtaan. Mikäli haluaa nimetä yhdellä sanalla autuuden ja kammottavuuden, joka heissä on, voisi sanoa: he ovat kaikki pyhitettyjä. Pyhittämisen prosessia emme tietenkään saa koskaan selville, ellemmekä uskaltaudu hänen *Lumikkinsa* ääreen, joka on yksi syvällisimmistä luomuksista nykykirjallisuudessa ja joka jo itsessään riittää perusteeksi, miksi tämä näennäisesti kaikista kirjailijoista epäonnisin päätyi yhdeksi järkähtämättömän Franz Kafkan lempikirjailijaksi.

Kaikki ymmärtävät, että Walserin tarinat ovat tavattoman lempeitä. Monet eivät kuitenkaan näe, että ne eivät pidä sisällään dekadentin ja hermostuneen vaan nautinnollisen elämän puhtaita ja eloisia tunnelmia. ”Minua kauhistuttaa ajatus, että voisin menestyä maailmassa”, kirjoittaa Walser Franz Moorin dialogissa⁹. Kaikki kirjailijan sankarit jakavat tämän kauhistuksen. Mutta miksi? Ei missään nimessä ulkomaailmaan kohdistuvan inhon, siveellisen pikkusieluisuuden tai paatoksen vuoksi, vaan täysin epikurolaisista syistä. He haluavat nauttia itsestään, sillä siihen heillä on hyvin epätavanomainen taito. Heille on tyypillistä myös hyvin epätavanomainen jalous. Lisäksi heillä on hyvin epätavanomainen oikeus kaikkeen tähän, sillä kukaan ei nauti kuin nautiskelija.

Hänelle kaikenlainen heikumallisuus on vierasta: hänen uudistuneen virensä virtaus on lähtöisin puroista ja hänen huuliltaan kulkeva puhdas hengitys puiden latvojen huminasta. Tämän lapsekkaan jalouden Walserin hahmot jakavat satuhahmojen kanssa, jotka myös riuhtovat itsensä ulos yöstä ja hulluudesta – eli myytistä. Usein väitetään, että tällainen herääminen on toteutunut varhaisissa uskonnoissa. Mikäli asia on näin, niin ei ainakaan kovin yksinkertaisessa ja yksiselitteisessä muodossa. Sitä tulisi etsiä satujen edustamasta merkittävästä, profaanista haasteesta myytille. Satujen hahmot eivät tietenkään ole samanlaisia kuin Walserilla. Satuhahmot taistelevat edelleen vapautuakseen kärsimyksestä. Walser aloittaa, kun sadut lop-

puvat. ”Ja siellä he elävät edelleen, elleivät ole jo kuolleet.” Walser näyttää, *kuinka* he elävät. Hänen juttunsa, ja tässä haluan päättää siihen mistä hän aloittaa, on nimenomaan: kertomukset, artikkelit, runot, lyhytproosa ja vastaavat.

Suomentanut Essi Syrén

(alun perin: Robert Walser.
Das Tagebuch 28.9.1929)

Suomentajan huomautukset

- 1 ”Kommentaariksi” käännetty *Glosse* viittaa lyhyisiin, usein poleemisiin tai ironisiin kolumneihin, jotka käsittelevät ajankohtaisia kulttuurisia tai poliittisia tapahtumia sanomalehdissä tai radiossa.
- 2 Benjamin käyttää vanhahtavaa sanaa *Schmock*, joka viittaa sivistyksellä keikaroivaan porvariin.

- 3 Benjaminin käyttämä sana *Verwahrlosung* viittaa välinpitämättömyydestä ja huolimattomuudesta johtuvaan rappeutumiseen.
- 4 Arnold Böcklin (1827–1901) oli sveitsiläinen taiteilija, joka on tunnettu symbolismin edustajana. Gottfried Keller (1819–1890) oli sveitsiläinen kirjailija.
- 5 Viittaa monologtiin Schillerin näytelmässä *Wilhelm Tell* (4. näytös, 3. kohta)
- 6 Benjamin käyttää sanaa *Sprachgirlanden*, ”kielen kransseja”. *Girlande* on kukista tai paperista tehty kranssi, jolla on koristeltu taloja, katuja tai teiden varsia.
- 7 Norjalainen Knut Hamsun oli tunnettu absurdeista tarinoistaan, joiden ansiosta hän sai Nobelin palkinnon vuonna 1920.
- 8 *Zundelfrieder* on yksi Johann Peter Hebelin tarinakokoelman *Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes* (1811) huoltomista maalaishahmoista.
- 9 Franz Moor on Schillerin näytelmän *Die Räuber* (1781) yksi päähenkilöistä.

TUUKKA HÄMÄLÄINEN

Epätasainen katsaus tieteiselokuvaan

Markku Soikkeli, *Tieteiselokuvan käsikirja*. Avain, Helsinki 2016. 410 s.

Kirjallisuudentutkija Markku Soikkeli on ottanut haritteilleen melkoisen tehtävän ryhtyessään esittelemään tieteiselokuvan kirjavaa historiaa. Lopputuloksena syntynyt kirja on itsenäinen sisarteos aiemmalle *Tieteiskirjallisuuden käsikirjalle* (Avain, 2015).

Soikkeli käsittelee aiheitaan teema kerrallaan, ja teos tarjoaa vain lyhyen, ylimalkaisen kokonais kuvauksen scifi-elokuvan historiasta. Historiallisen lähestymistavan sijaan teos nostaa esiin laajempia aihealueita, kuten aikamatkailuelokuvat, invaasioelokuvat ja dystopiakuvaukset, joita käsitellään omilla luvuissaan vaihtelevalla järjestelmällisyydellä.

Rakenteellisesti kukin luku sisältää laajemman katsauksen yhteen

käsitellyn teeman kannalta merkittävään teokseen. Tämä rakenne kääntyy kuitenkin itseään vastaan, sillä esimerkiksi Ridley Scottin *Alienin* (1977) sekä Andy ja Larry Wachowskin *Matrixin* (1999) tapauksessa elokuvaa käsitellään jo itse luvussa ja vielä erikseen omassa alaluvussa. Etenkin *Alienin* kohdalla rakenne on nurinkurinen: lukija tulee ensin lukeneeksi *Alienin* jatko-osista ja vasta sitten ensimmäisestä elokuvasta.

Purevaa analyysia ja irrallisia heittoja

Soikkeli onnistuu valtavan aihealueensa käsittelyssä pääasiassa hyvin. Tieteiselokuvan käsikirja

tarjoaa ikkunoita niin scifin historian jatkumoihin kuin yksittäisiin tuotantoihin, ja se sisältää paikoin erittäin kiinnostavia tulkintoja. Esimerkiksi Soikkelin tulkinta hirviöelokuviin *femme fatale* -hirviöistä on todella ansiokas analyysi, jossa hän käsittelee elokuvahirviöiden sukupuolittuneisuutta:

”Tieteisfiktion mieskeskeisessä perinteessä se, mitä kuvataan groteskina, on useissa yhteyksissä liitetty vieraan olennon feminiinisyteen tai alienin esiintymiseen naiskehossa. Tyypillinen groteskina käsitelty tilanne on ollut myös mieskehojen ’feminisatio’ niiden muutuessa muukalaisten penetraation kohteeksi.” (114)

Tulkintansa tueksi Soikkeli nostaa joukon esimerkkejä vuoden 1957 *She Devil*istä aina vuoden 2013 surrealistiseen *Under the Skin*iin, mikä sekin osoittaa, kuinka laajalla skaalalla teos käsittelee tieteiselokuvan vaikeasti määriteltävää genreä. Samanlaisen, puhuttelevan ja terävän käsittelyn saavat myös muun muassa muukalaiselokuvien rasistiset asenteet.

Osa analyyseista jää kuitenkin perusteluiltaan ontoiksi ja pikeminkin tokaisuiksi järjestelmällisen käsittelyn lomassa. Psykologista scifiä ja Philip K. Dickin kirjalliseen tuotantoon perustuvia elokuvia kartoitavassa luvussa Soikkeli kirjoittaa: ”Sosiaalisten suhteiden liiallinen rationalisointi dramatisoidaan konemaailman vallankumousta hautovaksi tekoälyksi.” (200) Sinänsä kiinnostava tulkinta kaipaisi selkeämpiä perusteluja siitä, kuinka mainittu dramatisointi tapahtuu ja millä perusteella tulkinta tehdään. Vastaus voi olla alalajia tuntevalle lukijalle itsestään selvä, mutta muille tällaiset tekstin sivujuonteet jäävät hämäräksi.

Soikkelin tyyli vaihtelee suveenisti akateemisen analysoivasta jutustelevaan, mikä sallii omien mielipiteiden ja suositusten esittämisen. *Alien*ista hän esimerkiksi toteaa ohimennen, ettei elokuva ”ole säilyttänyt katsottavuuttaan ja elokuvallista kiinnostavuuttaan samalla tavoin kuin Scottin *Blade Runner*”

(127). Koska näkemys on kaukana scifi-harrastajien yleisestä mielipiteestä, se vaatisi ehdottomasti perusteluja. Aiempaa scifi-tutkimusta Soikkeli hyödyntää lopultakin melko säästeliäästi, mikä on sääli. Eriytyistä painoarvoa hän antaa Vivian Sobchackin teokselle *Screening Space: The American Science Fiction Film* (1987).

Tutkimuksen huomioiminen on myös valikoivaa. ”Tieteiskauhu ja tiedemiehet” -luvussa Soikkeli nostaa esiin Christopher Fraylingin tutkimuksen elokuvien tieteilijähahmoista, mutta ei Roslynn D. Haynesin tutkimusta tieteilijöiden stereotyypeistä. Samassa luvussa Soikkeli esittelee alaotsikon mukaan ”tieteiselokuvien vaikutusta tieteeseen”, mutta ei nosta esiin esimerkiksi *Tappajahain* (*Jaws*, 1975) vaikutusta haitutkimuksen rahoituksen kasvuun¹ tai sitä, kuinka *Armageddon* (1998) sai Yhdysvaltain hallituksen tajuamaan asteroiditörmäyksen aidon uhan². Käsittely olisi siis ainakin paikoin voinut olla huomattavasti kattavampaa.

Lukija kadoksissa

Tieteiselokuvan käsikirja olisi saanut taustoittaa teoksia laajemmin. Soikkeli poimii scifi-historiasta suurten merkkiteosten lisäksi vähemmän tunnettuja elokuvia, joiden keskeistä ideaa hänen olisi sopinut kuvata. Taustoituksen vaihtelevuus on oire laajemmasta ongelmasta. On epäselvää, kenelle käsikirja on kirjoitettu. Päällisin puolin yleistajuisen teoksen todennäköisimmät lukijat lienevät scifi-harrastajia eivätkä elokuvatutkijoita, mutta Soikkeli jättää selittämättä esimerkiksi esine- ja kuvamotiivin sekä troopin kaltaiset erikoiskäsitteet. Samalla hän kuitenkin kertoo, mitä CGI:llä (*computer-generated imagery*) tarkoitetaan, vaikka kyseessä on elokuva-arvosteluissakin tyypillinen, yleinen käsite. Myös Sergei Eisensteinin montaaiteknikkaan Soikkeli viittaa tavalla, joka ei aukea lainkaan, ellei tunne Eisensteinilaista montaaasia jo ennestään.

Myös pienet suoranaiset virheet nakertavat teoksen uskottavuutta, ja

scifi-harrastajat havaitsevat ne varmasti. Ikonisten elokuvien käsittelyssä Soikkelille sattuu useita kömmähdyksiä: *E.T.* -elokuvassa (1982) avaruusolio heittää päähenkilön pesäpallon takaisin pihavarastosta, ei metsästä. *Kolmannen asteen yhteydessä* (1977) avaruusaluksen laskeutumipaikka ei ole kraatteri, vaan Devils Toweriksi kutsuttu, erittäin tunnettu vuori Wyomingissa. *Alien*-elokuviin avaruusolion ”toukkavaihe” tunnetaan nimellä ”chestburster”, eikä ”chestbuster”. Sam Neilin esittämä hahmo *Jurassic Park*issa (1993) on paleontologi eikä suinkaan Indiana Jonesin kaltainen arkeologi.

Virheet ovat pieniä, mutta kun kevyelläkin scifi-harrastuksella niitä löytää paljon, alkaa kirjan ja kirjoittajan uskottavuus kärsiä. Jos kohtausta on ikoninen, ”elokuvan tunnetuin kohtausta” – kuten Soikkeli kuvaa esimerkiksi *Kolmannen asteen yhteyden* kohtausta, jossa päähenkilö muotoilee perunamuusista avaruusaluksen tulevan laskeutumipaikan – miten kirjoittaja voi muistaa juuri sen väärin tai miksei hän ole kirjoittaessaan tarkistanut asiaa?

Videopelejä ja Tähtien sotaa vastaan

Uudempaa scifi-elokuvaa käsitellessään Soikkeli ottaa ansiokkaasti huomioon viimeisen parin vuosikymmenen aikana kasvaneen videopeliteollisuuden vaikutukseen elokuvaan ja katsojaan. Hän esittelee videopelimaaisia elementtejä esimerkiksi *The Fifth Element*istä (1997), *Matrix*ista ja *The Edge of Tomorrow* -elokuvasta (2014), jossa Soikkelin mukaan käytetään ensimmäistä kertaa johdonmukaisesti videopelin pelaamista muistuttavaa aikasykliä. Soikkelin suhtautuminen videopeleihin ja niiden pelaajiin on kuitenkin aavistuksen alentuva, ja teos sortuu perusteettomiin yleistyksiin. Hän puhuu esimerkiksi ”videopelien juuttuneista katsojista” (90), mikä selvästi arvottaa pelit addiktoivaksi, elokuvia alempiarvoiseksi viihteeksi – Soikkeli tuskin kirjoittaisi samaan tapaan elokuvaan juuttuneista katsojista.

Käsitellessään laajemmin videopelien skenaarioita elokuvassa, Soikkeli kirjoittaa:

”Elokuvan ja videopelin eteneminen perustuu täysin erilaisille odotuksille viihteen kuluttajasta. Perinteinen juonielokuva rakentuu syysuhteille ja hahmojen psykologiselle motivaatiolle. Videopelissäkin voi erottaa draamallisia tilanteita tai tapahtumasarjoja, mutta niiden seuraaminen ei välttämättä edellytä myötäelettävyttä hahmoin. [– –] Pelisessiossa ratkaisevampaa ovat välittömät rankaisut ja palkinnot, joilla tahditetaan käyttäjän / katsojan mielenkiintoa tapahtumiin.” (354)

Teoksen videopelikäsitys on yksinkertaisesti vanhentunut. 2010-luvulla on lähes mieletöntä puhua ”videopeleistä” yhtenäisenä kategoriana, sillä pelit vaihtelevat sisällöltään mekaanisesta suorittamisesta kerronnallisiin kokemuksiin. On lukuisia videopelejä, joissa ”välittömät

rankaisut ja palkinnot” eivät ole ratkaisevassa roolissa, vaan pelaajaa motivoidaan erityisesti tarinan ja henkilöahmojen kautta.

Kirjoittajan alentuva asenne kohdistuu myös *Star Wars* -elokuvaan (1977–), joiden käsittely on teoksen kehnoin osuus. Siinä missä muut yksittäisten elokuvien käsittelyt on otsikoitu ohjaajan mukaan, kuten ”Ridley Scott: *Blade Runner* (1982)”, koko *Star Wars* -sarja on laitettu George Lucasin nimiin, vaikka Lucas on ohjannut vain neljä tähän mennessä ilmestyneistä seitsemästä sarjan pääelokuvasta. Lisäksi *Star Warsia* käsittelevä alaluku on asetettu erikoistehosteita käsittelevän luvun yhteyteen, vaikka Soikkeli ei kirjoita sanaakaan sen erikoistehosteista.

Kolmisivuinen *Star Wars* -osio ei niinkään analysoi sarjan elokuvia, vaan keskittyy pikemminkin osoittelemaan niiden ”infantiileja” ja naiiveja ominaisuuksia. Soikkeli luonnehtii elokuvien ”levähtäneen” fantasian puolelle, siinä missä hän

muutamaa sivua aiemmin kirjoittaa Stanley Kubrickin *2001: Avaruusseikkailun* (1968) ”tieteisfantasiaksi yltyvästä visuaalisesta loistokkudesta” (342). Tämä vastakkainasettelu kuvaa hyvin Soikkelin asennoitumista *Tähtien sotaan*: muut elokuvat voivat yltyä fantasiaksi, *Star Wars* levähtää siihen. Soikkeli ei selvästikään pidä *Star Wars* -elokuvista ja haluaa taivutella lukijan omalle kannalleen. Se on kuitenkin kaukana elokuvasarjan asiallisesta tai edes kiinnostavasta analyysistä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Stefan Lovgren, ”Jaws” at 30: Film Stoked Fear, Study of Great White Sharks, *National Geographic* 15.7.2015. Verkossa: news.nationalgeographic.com/news/2005/06/0615_050615_jawssharks.html
- 2 David A. Kirby, *Lab Coats in Hollywood. Science, Scientists and Cinema*. The MIT Press, Cambridge, Mass. 2011, 184–189.

MARIA SALMINEN

Pahempaa kuin kuolema

Søren Kierkegaard, *Kuolemansairaus* (Sygdommen til Døden, 1849). Suom. Janne Kylliäinen & Tapani Laine. Basam Books, Helsinki 2016. 188 s.

’Tietoisuus’ ja ’itseys’ – ja etenkin ’itsetietoisuus’ – ovat käsitteitä, joihin ei ensimmäisenä tulisi mieleen kiinnittää ihmisen jumalasuhtetta. Anti-Climacuksen nimellä kirjoittava Kierkegaard kuitenkin tekee näin teoksessaan *Kuolemansairaus*.

Kuolemansairaus ilmestyi ensimmäistä kertaa J. A. Hollon suomenoksena 1924. Tuore käännös on osa laajempaa projektia, jonka tarkoituksena on julkaista Kierkegaardin kristilliset teokset uudelleen ”selkeinä ja perusteellisesti selitettynä” käännöksinä. Viimeksi mainitussa tavoitteessa on selkeästi onnistuttu: paratekstit ovat erinomaiset ja runsaat

viitteet ilmeisen perinpohjaisia ja käännös säilyttää Kierkegaardin omintakeisen tyylin. Ensiksi mainitusta tavoitteesta vastuu kuuluu myös Kierkegardille itselleen.

Teos on laadittu täsmällistä dialektista systemaattisuutta tavoittelevaan tutkielmamuotoon, josta Kierkegaard itse toteaa: ”Muoto saattaa vaikuttaa liian ankaralta olakseen henkeä rakentava ja liiaksi henkeä rakentamaan pyrkivä olakseen ankaran tieteellinen.” (19) Liiallisesta ankaruudesta teosta ei kuitenkaan voitane syyttää: se sisältää koko liudan keskenään ristiriitaisia väittämiä ja ajatuskulkuja (joita ei kuitenkaan voi katsoa tarkoituk-

”Epätoivo on ainoa todellinen kuolemansairaus, pahempaa kuin kuolema itse.”

sellisiksi paradokseiksi), ja varsinkin loppupuolella tyyli alkaa muistuttaa yhä enemmän Kierkegaardin monien muiden teosten retoris-poeettista rönsyilyä.

Kuolemansairauden sekalaisista aineksista muodostuu eräänlainen psyko-teo-logiikka, jonka argumentaatiokulkuja ei saa mitenkään kiinnitettävä yhtenäiselle tasolle systemiksi.

Sairaus ja parannus

Kirjan perusväittäjä on, että kristityn näkökulmasta epätoivo on ainoa todellinen kuolemansairaus, pahempaa kuin kuolema itse. Edes kuolema ei ankarasti ottaen ole ”kuolemaks”. Epätoivo on mahdollista ihmiselle vain sikäli kuin hän on ”henki”, Jumalan konstituoi ma sielun ja ruumiin, ajallisen ja ikuisen, välttämättömän ja mahdollisen synteeksi. Henkenä ihmisen tehtävänä on tulla omaksi itsekseen. Itsen mittana on Jumala, koska synteensä se on Jumalan, ei itsensä asettama.

Varsinaista epätoivoa on kahdenlaista: epätoivoista halua olla jotain muuta kuin oma itsensä ja epätoivoista halua tulla omaksi itsekseen. Kumpikin tilanne johtaa tavallaan itse-tuhoon, koska halutessaan olla jotain muuta kuin oma itsensä ihminen haluaa oikeastaan oman itsensä lakkaamista, ja kun hän haluaa

tulla omaksi itsekseen, hän ei hyväksy omaa itseään sellaisena kuin on, vaan yrittää nihiloita itsensä ja haaveilla jotain sen tilalle.

Epätoivo on siis kuolemansairaus, mutta samalla myös parannuskeino: mahdollisuus ja vaatimus tulla omaksi itsekseen. Tietoisuus itsen menettämisen epätoivosta (siitä, ettei ole tai voi olla oma itsensä) saa parhaimmassa tapauksessa ihmisen luopumaan jostain, mitä ei ole (itse kuviteltua itseä) ja heittäytymään takeettomasti uskon ja luottamuksen varaan. Vain epätoivon kautta kulkemalla ihminen voi tulla itsekseen, siksi Jumalan perustamaksi synteeksi, joka hän on. Itsen on murruttava tullakseen omaksi itsekseen läpinäkyvässä suhteessa Jumalaan.

Synti, myös tekijän

Kirjan toisessa, epätoivoa syntinä käsittelevässä osassa Kierkegaard on kenties enemmän omillaan, kauempana logiikasta ja lähempänä teologiaa ja uskontoa. Hän perustelee, että epätoivo on pahimmanlaatuista syntiä, koska se on tottelemattomuutta, purnaamista Jumalan tahtoa, luotua ja olevaa itseä vastaan. Se, ettei ihminen halua olla itsensä vaan haluaa olla olematta tai olla itse luomansa itseys, on eräänlainen syytös Jumalaa kohtaan.

Letkaukset muita ajattelijoita ja suuntauksia, porvarillista elämämuotoa ja massojen tyhjöpäisyyttä vastaan ovat odotettavia, mutta onnistuvat joka tapauksessa keventämään kokonaisuutta. *Kuolemansairauden* psykologis-rakenteelliset kuvaukset mielenliikkeistä ja henkisistä tapahtumakuluista ovat ehkä kuitenkin kirjan parasta ja tiukimmin kehiteltyä antia.

Monesti ihminen kuitenkin onnistuu olemaan itsensä tiellä. Kääntäjät ounastelevat esipuheessa, että Kierkegaard luopui suurellisista kirjallisista suunnitelmistaan ja kirjoitti eri nimimerkkien suojissa, koska piti yhtä teosmonoliittia liian mahtipontisena ja halusi pitää pienempää profiilia.

Tämä tavoite – sikäli kuin se oli vilpittön – ei taida toteutua. Ennenminkin Kierkegaard seisoo sanomansa edessä ja kiinnittää huomion omaan henkilöönsä moninaisilla nimimerkeillään, jotka viittaavat toistensa teksteihin, sekä luonteenomaisella, monesti itseironisella omaelämäkerrallisuudella. Kaikki ja mikä tahansa voi olla ironiaa. Niinpä myös *Kuolemansairauden* epäsuhta systemaattis-dialektisen muodon, retorisen paatoksen ja kristillisen eetos välillä voidaan lukea tarkoituksellisenä ironiana.

TYTTI RANTANEN

Hymähdyksiä kuolon yössä

Antti Nylén, *Kauhun ja ulkopuolisuuden esseet. Proosaa. Savukeidas, Turku 2016. 318 s.*

Herään omaan itkuuni. Tiedostamattomani on päättänyt kipata päin näköä betonimyllyllisen riittämättömyyden tunteita, menneitä hylkäyskokemuksia ja primitiivistä menettämisen pelkoa kaksiosaisena, nöyryyttävänä painajaisena. Hauras olo jättää jälkensä aamuun. Raitiovaunussa jatkan Antti Nylénin *Kauhun ja ulkopuolisuuden esseiden* lukemista. Vuorossa on P. Mustapäätä käsittelevä ”Lähestyt kuolon yötä”. Esseiden paukutus kuoleman väistämättömyydestä iskeytyy niin sattuvasti ravisteltuun mieleeni, että alan hihittää. Sitä paitsi Nylénin komiikka osuu muutenkin:

”Hyvin merkillisen lööppiotsikon satuin näkemään kerran syksyllä, kun televisiosarja *Salatut elämät* alkoi tauon jälkeen uudelleen. Luvassa oli henkilögallerian muuttumista. KATSO KETKÄ KUOLEVAT, luki lehden mainoslauseessa. [...] Olisihan listassa tietysti voinut olla kaikkienkin painonmenon aikaan elossa olleiden suomalaisten nimet. Se ennustus olisi pitänyt. Tai vastauksena lööpin kysymykseen jutussa olisi voinut olla vain sana ’kaikki[.]’ (179)

Syksyn syvetessä – jälleen aamun työmatkaraitiovaunussa – myös Elina Merenmiehen ”leprasairaala-aidetta” käsittelevän esseiden huomio puhuttelee: ”Kaikki orgaaninen on kammottavaa. Vain tottumus estää meitä huutamasta kauhusta, kun aamulla näemme omat kasvomme kylpyhuoneen peilissä. Ne on piirtänyt joku, jolla ei todellakaan ole kaikki hyvin.” (95.) Baudelairen suomentajana Nylénillä on syvä ymmärrys epäilyttävän tomumajamme väistämättömästä rapistumisesta, mutta hajoaminen tai hajoilu voi olla huvittavaa.

Kriittinen etäisyys kirjoittavaan minään

Kauhun ja ulkopuolisuuden esseet on monin paikoin hauska ja viehättävä kirja. Hauska ja viehättävä ovat tietenkin epäilyttäviä laatusanoja, joilla kritiikki voidaan kuohita harmittomaksi. Nylén sivaltaa ohimennen tällaista pikkunokkelaa vastamainosten ja Jani Leinosen näennäisräväkkää poliittista taidetta pitkässä esseessään Paavi Franciscuksesta. Kulttuurihäiriköiden ”post-warholilaiset” kepposet eivät Nylénin mukaan yllä vitsin tasolta varsinaiseksi kritiikiksi vaan pahimmassa tapauksessa päätyvät voimistamaan karnevalisoimiaan brändejä. Siksi niistä on helppo tykätä löysästi.

Nylénin nasevuudella on eri luonne. Se on kolkkoa huumoria, jossa sivilisaatioksi kutsumaamme kloaakkiin tuijottaminen ja olemassaolon kelmeys johdattavat siihen pisteeseen, ettei tiedä itkeäkö vai nauraa – hymähdetään sitten ainakin. Jostain samasta henkisestä maisemasta tuntuvat kumpuavan vastikään lopettaneen (tai ”koomaan

vajonnon”) puhelaulukolmikko Ruger Hauerin sanoitukset, joissa työstetään ”haisevaa mielialaa”. Yhteinen nimittäjä on tietenkin myös kulttuurisen oppineisuuden osoittaminen, mutta Nylén harkitussa ylätuylisuudessaan pidättyy puljaamasta yhtä paljon eritteillä kuin raivokkaat räppärit. Myös argumentointi on arvatenkin huolellisempaa.

Nylén piikittelee myös kahden ensimmäisen esseekokoelmansa ehdotonta, julistavaa kirjoittajaminää: ”Jokainen, joka katsoo tarpeelliseksi todistella, että juuri hänen oma juttunsa on erityisen hieno juttu, on joko innostuksesta soikaistunut tai alas vajonnut.” (122.) Kriittinen etäisyys ja etenkin itselle nauraminen – tai vähintään viisto hymy – tuovat ilmavuutta lukijan ja Nylénin kohtaamiseen. Itselle nauraminen ei silti ole sävyltään alentuvaa, eikä ironia toimi vastuuvapauslausekkeena. Kirjoittaja ei ole pyörtänyt peruseetostaan eikä edelleenkään säästele purevia huomioitaan eritoten lihansyöjien moraalista perustasta.

Kauhun ja ulkopuolisuuden esseet ei ole mikään varsinainen suunnanmuutos. Siinä vain ollaan lähempänä esseiden luonnetta yritelmänä tai ehdotuksena sen sijaan, että arrogantisti rakennettaisiin kokonaisia ismejä omien mieltymysten ympärille, kuten esikoiskokoelmassa. Kenties kauhu ja ulkopuolisuus jättävät tunnetiloina enemmän liikumavaraa kontempointiin kuin määrättyneemmät viha ja katkeruus tai halu ja epäluulo, joille omistetut trilogian kaksi ensimmäistä osaa ilmestyivät 2007 ja 2010.

Vihan ja katkeruuden esseet on se vanhan koulun divariäijä, joka on niin yrmy, että asiakas lähinnä jähmettyy pelätessään paljastavansa noloutensa. Tuore kokoelma on

”Ankaran krapulan kohtaamisessa ei häämötä nopeita voittoja.”

kuin 2010-luvun levykauppa: valikoima ja myyjät ovat yhä asiallisia, mutta tiskin takaa saatetaan jo vähän hymyillä ja suositella jotain, mitä asiakas ei välttämättä vielä tunne mutta mistä hän voisi pitää. Tällaisina perehtyneinä suosituksina toimivat niin kuvataide-esseet Merenmiehestä, Beryl Furmanista ja Juhani Harrista (tekstit onkin alun perin julkaistu kunkin näyttelyn yhteydessä) kuin katsaus Juhani Rekolan viipeellä löydettyyn, ”hylättyjen ja unohdettujen teologiaa” edustavaan esseistiikkaan.

Vaikean puolesta

Faniteksinä Rekola-essie on jopa pakottomamman oloinen kuin koelman avaava ”Minun Bowieni”. Obituaari on kirjoitettu ja julkaistu ehkä liiankin tuoreeltaan Bowien kuoleman jälkeen, hetsiltään helmi-kuussa. ”On varhaista sanoa paljon”, pahoittelee Nylén oireellisesti. Bowien, Princen ja Leonard Cohenin kaltaisten hahmojen poismo saattaa ymmärrettävästi kiusaukseen kommentoida ja analysoida ripeästi heidän merkitystään, mielellään vielä muistelijan henkilökohtaisen kehityksen kannalta. Vastalääkkeeksi

jo mainitussa P. Mustapää -esseessä puuskahdetaan: ”Kuitenkaan vainajien ei anneta rauhassa maatua. Heidän äärellään pitää hösätä jotain.” Tämäkin tiedetään Ruger Hauerin kappaleessa ”Mä haluan kuolla ennen Bonoo” (2012): ”Kuolema on parasta promoo.”

Sitä vastoin Nylén on parhaimmillaan kyseenalaistaessaan valmiita ajatuksia tai analysoidessaan huolella ilmiöitä, joissa ei oikein ole mitään mediaseksikästä tai ajankohtaista. Katolilaisuudessa, eläinperäisistä tuotteista kieltäytymisessä tai ankaran krapulan kohtaamisessa ei häämötä nopeita voittoja. ”Vasemmistolaisesta” päivästä ei uskalla iloita; kuitenkin joutuu pettymään. Vegaaninkin mieli on kulttuurisesti ehdollistunut tuntemaan etäistä ruokahalua paistia esittävän houkuttelevan kuvan äärellä, mutta ”sivistynyt ihminen ei tottele alkeellisia reaktioitaan” (234). Hankalamman ja epätodennäköisemmän ajatuskulun seuraaminen on kenties varokeino sellaista näennäisyydellistä ”lukeneisuutta” vastaan, jonka Nylén ivaa erittävän ympäristöön ”jonkinlaista älyn, viisauden ja kauneuden esanssia” (248).

Aikaamme ei mairittele, että jotkin aiemmin toisaalla julkaistujen esseiden huomioidut tuntuvat nyt uskalletun optimistisilta, kuten alun perin 2012 kirjoitetussa pohdinnossa lihansyönnin heikkenevästä imagosta. Siitä on ollut jo neljä vuotta sitten tulossa pahe, jonka puolustamisen kirjoittaja uskaliaasti rinnastaa muihin automaattisesti tuomittaviin ajatusmalleihin:

”Karkea vertaus auttakoon: enää ei voi olla natsikaan herättämättä pahaa verta ympäristössään” (234)

”Vanhanaikainen, ihonväriin keskittyvä rasismi on sekin huonossa maineessa. Sitä ei enää kukaan myönnä harrastavansa.” (238)

Vuonna 2016 kirjoitan esseän marginaaliin ”kyllä voi” ja ”kyllä myöntää”; uusnatseille ja rasisteille annetaan jopa palstatilaa ja puhe-aikaa ”toisen ääripään” edustajina. Jäisin muuten odottamaan Nylénin analyysia tästä esimerkiksi ”Tolkuttomuuden ja merkityskadon” esseissä, mutta nyt käsillä oleva koelma on kirjoittajan mukaan (sekä eittämättä laskennallisesti) trilogian päätösosa.